

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

64537

Eskişehir - Afyonkarahisar - Kütahya İl Sınırları İçindeki
PHRYG KAYA ANITLARI

(DOKTORA TEZİ)

Tez Danışmanı
Prof.Dr. M.Taner TARHAN

Taciser TÜFEKÇİ SİVAS
(89/4459)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul - 1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vi - viii
GİRİŞ	1-31
A- Amaç	1
B- Çalışma Yöntemi	2-4
C- Çalışma Alanının Coğrafi Sınırları	4-5
D- Bölgenin Fiziki Coğrafyası	6-7
E- Bölgenin İklimi, Bitki Örtüsü ve Akarsuları	7-8
F- Bölgedeki Phryg Kaya Anıtları ile İlgili Araştırmaların Tarihçesi	9-19
G- Phryg Siyasi Tarihinin Ana Hatları	20-31
I. FASADLAR	32-118
A- Anıtsal Fasadlar	34-87
1) Eskişehir Yöresi	34-62
a. Areyastis/Arezastis Anıtı	35-41
b. Yazılıkaya - Midas Anıtı	42-52
c. Bitmemiş Anıt	53-56
d. Bahşayış Anıtı	57-62
2) Afyonkarahisar Yöresi	63-83
a. Değirmen Anıtı	63-66
b. Maltaş Anıtı	67-75

c. Burmeç Anıtı	76
d. Aslankaya Anıtı	77-83
3) Kütahya Yöresi	84-87
a. Deliklitaş Anıtı	84-87
B- Küçük Fasadlar	88-118
1) Eskişehir Yöresi	88-104
a. Kilise Mevkii Anıtı	89-90
b. Kes Kaya 1 no'lu Anıt	91-92
c. Kes Kaya 2 no'lu Anıt	93
d. Kumbet Berberini Anıtı	94-96
e. Gökçeğüney (Tonra Patlak) Anıtı	97-98
f. Midas Şehri- Sümbüllü Anıt	99-102
g. Midas Şehri 1 no'lu Anıt	103
h. Midas Şehri 2 no'lu Anıt	104
2) Afyonkarahisar Yöresi	105-116
a. Kumca Boğaz Kapı Kaya Anıtı	105-107
b. Demirli Anıtı	108
c. Büyük Kapı Kaya Anıtı	109-111
d. Küçük Kapı Kaya Anıtı	112-114
e. Döğer Asar Kaya Anıtı	115-116
3) Kütahya Yöresi	117-118
a. Fındık Asar Kaya Anıtı	117-118

H- ALTARLAR VE NIŞLER	119-139
A-Altarlar	119-134
1) Eskişehir Yöresi	121-130
a. Midas Şehri 1 no'lu Altar	122
b. Midas Şehri 3 no'lu Altar	123
c. Midas Şehri 4 no'lu Altar	123
d. Midas Şehri 7 no'lu Altar	124
e. Midas Şehri 8 no'lu Altar	125
f. Midas Şehri 9 no'lu Altar	126
g. Midas Şehri 10 no'lu Altar	126-127
h. Midas Şehri 11 no'lu Altar	128
i. Midas Şehri 15 no'lu Altar	129
j. Tekören Altarı	129
k. Dümrek 1 no'lu Altar	130
2) Afyonkarahisar Yöresi	130-132
a. Köhnüş 1 no'lu Altar	130
b. Köhnüş 2 no'lu Altar	131
c. Menekşe Kayahığı Altarı	132
3) Kütahya Yöresi	132-134
a. Fındık 1 no'lu Altar	132
b. Fındık 3 no'lu Altar	133-134

B- Nişler	135-139
1) Eskişehir Yöresi	135-136
a. Midas Şehri 1 no'lu Niş	135
b. Midas Şehri 2 no'lu Niş	136
2) Afyonkarahisar Yöresi	136-137
a. Köhnüş 2 no'lu Niş	137
3) Kütahya Yöresi	137-139
a. Fındık 3 no'lu Niş	137
b. Deliktaş Nişi	138-139
III- SONUÇ	140-162
A- Mimari Kimliğin İrdelenmesi	140-149
B- İşlevsel Kimlik	150-156
C- Çevre Kültürlerle Etkileşim Sorunu	157-160
D- Tarihlendirme Sorunu	161-162
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR	163-177
TABLolar	177-197
ŞEKİLLER LİSTESİ	198-199
LEVHALAR LİSTESİ	200-209
LEVHALAR	Levha 1-165
HARİTA	

ÖNSÖZ

Topraktan fışkıran bereket, bağlar, bahçeler, tarlalar ve bunun can damarı olan akarsuların, kaynakların varlığı; bir de özellikle savunmaya yönelik bir iskân tipine ortam sağlayan fiziki çevre, Phrygler'e, Dağlık Phrygia Bölgesi'nde toprağa bağlanmak için en uygun ortamı sağlamıştır.

Vadilerin tabanında, alüvyonun bereketiyle özdeşleşen ürünün bolluğunu, Ana Tanrıça'nın doğurganlığı ile bağdaştırmak Anadolu insanının M.Ö.7. binden beri kimliğine, benliğine yerleşmiş adeta nesilden nesile, toplumdandan topluma geçen genetik bir inanç olmuştur. Phrygli de bu ortak paydadan kendine düşeni almış, bu topraklarda Ana Tanrıça/Matar Kubile için göz alabildiğince uzanan doğayı, sayısız denebilecek ama hep berekete, bolluğa yönelik eylemler için -ister anıtsal, ister küçük ölçekli fasad, altar ve nişlerden oluşan- kült anıtlarıyla donatmıştır.

Bu anıtların en güzel örnekleri, daha 19. yüzyılın başlarından itibaren gezgin ve araştırmacıların ilgi odağı olmuş, ard arda yayınlarla bunlar, o günün koşullarında gravür, plan ve kesit çizimleri eşliğinde arkeoloji dünyasına tanıtılmıştır. Son olarak, çağımızın ünlü araştırmacılarından C.H.Emilie Haspels, bölgede yıllarca sürdürdüğü araştırmaları yeni anıtlar saptayarak bunların hepsini *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments* adlı iki ciltlik kitabında toplamıştır.

Tez konusu verildiği zaman başlık "Phryg Kaya Anıtları ve Çevre Kültürlerle Bağlantısı" idi. Ancak, araziye çıkıp da eski yayınlardaki, plan ve kesitler, ölçüler, karşılaştırıldığı zaman, durumun hiç de düşündüğümüz gibi gelişmeyeceği görüldü. Eksik çizimler, hatalı tanımlar, yanlış ölçüler, bizi bambaşka bir çalışmanın içine sürükledi. Tek tek her anıtın ölçüleri kontrol edilerek, plan ve kesit çizimleri düzeltildi ya da yeniden çizildi; diğer araştırmacıların gözünden kaçmış olan tüm ayrıntılar ele alındı. Konu ilerledikçe ve detaylara daldıkça anıtların çevre kültürler ile olan bağlantısı yaklaşımı, bu konuda söylenenler, yazılanlar gerçekten bir ayrıntı halinde kaldı. Bu nedenle, bu konuyu sonuç bölümünün bir şıkkı olarak vermeyi uygun gördük.

Bizi böyle bir çalışmaya yönelten bir başka ana etken de anıtlardaki tahribatlar oldu. Özellikle son yıllarda, defineciler, yaptıkları büyük tahribatlarla binlerce yıldır doğanın olumsuz koşullarına inatla direnen anıtlara öldürücü darbeler vurmaktadırlar. Anıtların, defalarca hazırlanan ama hiç biri uygulamaya konmayan, uzun vadeli koruma projelerini bekleyecek zamanı kalmamıştır. Toprağın, bereketin simgesi Ana Tanrıça/Matar Kubile, cehalet ve yetkililerin ilgisizliği yüzünden ölmektedir... Nitekim, son olarak bizim çalışmalarımızdan kısa bir süre sonra 1996 yazında, gözlerden uzak, tek başına duran Büyük Kapı Kaya Anıtı'ndaki tanrıça kabartması, defineciler tarafından ikinci kez tahrip edilmiştir. Her biri Anadolu Kültür Tarihi'nin ünik birer eseri olan bu anıtların ivedilikle koruma altına alınması gerekir.

Beni böyle bir çalışmaya yönlendiren, tezimin en başından en sonuna kadar her safhasını büyük bir titizlikle denetleyen, birlikte saatlerce süren çalışmalarımız sırasında engin bilgi ve görüşleriyle bilimsel açıdan ufkumu genişleterek takıldığım soruları çözmeme yardımcı olan, tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. M. Taner Tarhan'a en içten saygı ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Hocamın benden hiç bir zaman esirgemediği cesaret verici desteği, hoş görü ve anlayışı çalışmalarımda bana büyük moral gücü sağladı. Bu nedenle, kendilerine bir kez daha teşekkür etmek istiyorum.

Zahmetli ve yorucu arazi çalışmalarımda bana eşlik ederek çizim ve fotoğrafların çekimine yardımcı olan sevgili öğrencilerim Duru Akdenizoglu, Çağatay Şenel, Yusuf Polat ve Tolga Orbay'a, arazi çizimlerini temize çeken sevgili öğrencilerim Yavuz Körel ve Zeynep Atar'a teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

Uzun süreli arazi çalışmalarında, bizleri mütevazi evlerinde büyük bir konukseverlilikle ağırlayan, zaman zaman arazide bizlere rehberlik eden Ovacak-Inlice Köyü'nden Osman Yıldırım ve ailesine, Zey Köyü'nden Müslim Doğaner'e, Yazılıkaya köyünden Midas Şehri bekçisi Veysel Gündoğdu'ya, Bayramaliler Köyü muhtarı Bahşi Güner'e müteşekkirim.

Tezin levhalar kısmının hazırlanmasında titiz ve özverili çalışmalarıyla büyük katkıları olan sevgili meslektaşım, sanat tarihçisi

(M.A.) Arzu Yılmaz'a, Rahmi M. Koç Sanayi Müzesi Deniz İşleri Uzmanı sayın Erol Ersan'a ve öğrencim Duru Akdenizoğlu'na sonsuz teşekkürler.

Çalışmamız, T-131/241095 sayılı proje olarak İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu tarafından maddî olarak desteklenmiştir. Kurum yetkililerine teşekkürü bir borç bilirim.

Tez süresince yaşadığım yoğun tempoya dayanamayacağı için 4 yıldır büyük bir özveri ile oğlum Deniz'in tüm sorumluluğunu üstlenen sevgili annem ve babama minnet borçluyum.

Son olarak, çalışmamın tüm aşamalarında yanımda olan, her konuda desteğini ve yardımlarını gördüğüm, sevgili eşim, meslektaşım Ar. Gör. (M.A.) Hakan Sivas'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Taciser Tüfekçi Sivas

Eskişehir-1997

GİRİŞ

Phrygler, Anadolu'nun M.Ö. I. binyıl siyasi ve kültür tarihinin belli bir dönemine damgasını vurmuş olan bir toplumdur. Ancak, etkin bir siyasi güç olarak tarih sahnesinden çekildikten sonra da yaratmış oldukları köklü kültürün çeşitli etki ve izleri Eski Anadolu'nun kültür ve sanatında hemen hemen Antik Çağ boyunca devam ede gelmiştir. Gizemli kaya anıtları ise Phryg kültür ve sanatının, kaya mimarisinin, en çarpıcı ve en özgün eserlerini oluşturmuştur.

A- Amaç

Çalışmamızda, Phryg dininde **Ana Tanrıça/Matar Kubile** kültü ile bağlantılı ve tanrıçanın, gizemi henüz tam olarak çözülemeyen ritüellerine tanıklık eden kaya anıtları incelenecektir.

Bu anıtların, daha ilk bakışta insanda hayranlık uyandıran, büyük bir emek, iş gücü ve yüksek bir estetik anlayışının eseri olan anıtsal ölçekli örnekleri, 19. yüzyılın başlarından itibaren gezgin ve araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Buna karşın, anlam ve işlev açısından hemen hemen aynı değerdeki daha küçük ölçekli ve estetik kaygıdan uzak anıtlar ise -bir kaç örnek dışında- bu ilgiden yoksun kalmış, çok kısa tanıtlarla veya bir fotoğraf ya da çizimle arkeoloji literatüründe yerini almıştır.

Amacımız, geniş bir yayılım alanına sahip olan, ister anıtsal ister küçük ölçekli bütün kült anıtlarını bir çalışma altında toplayarak, son durumlarını -diğer, siyah beyaz fotoğraf ve çizimlerle- belgelemek; mimarî ve işlevsel açıdan genel değerlendirmelerini yapmaktır. Bu konuda bilim adamlarının ileri sürdüğü farklı görüşlerin tartışılması; anıtların çevre kültürler ile bağlantısı sorununu, yeni araştırma ve buluntuların ışığında tekrar ele alarak irdelemek, çalışmamızın diğere ana amacını oluşturmuştur.

B- Çalışma Yöntemi

Araştırmamıza başlarken üç aşamalı bir çalışma planı hazırlanmıştır. Bu plana göre, birinci aşamada **kütüphane çalışması** yapılmıştır. İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ve İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün kütüphanelerinde sürdürülen çalışmalarda, ilk iş olarak, 19. yüzyılın başlarından itibaren Phryg kaya anıtlarını inceleyen gezgin ve araştırmacılara ait yayınlar taranmıştır. Daha sonra, bu yayınlar kullanılarak her anıt için ayrı ayrı bilgi fişleri ve ilgili anıtlara ait mevcut gravür, görünüş, plan ve kesit çizimleri ile fotoğraflarını kapsayan görsel malzemeye yönelik arşiv dosyaları oluşturulmuştur. Bilgi fişleri ve arşiv dosyalarının ışığında bir ön değerlendirme yapılarak anıtlar, "Fasadlar, Altarlar ve Nişler " olmak üzere üç ana grup altında toplanmıştır.

Bu arada kaya mezarlarının çalışmaya niçin dahil edilmediği sorulabilir. Bu mezarlar, doğal olarak dinî mimarinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak, ölü gömme ve mezar türleri -tümülüsler, kaya mezarları, basit toprak gömüler- başlı başına kendi içinde bir grup oluşturmaktadır. Bunların, gerek mimarî gerek ölü gömme geleneği açısından genel değerlendirmesi, ayrı bir çalışma konusudur ve kapsamlı bir araştırmayı gerektirir. Bununla birlikte, büyük bir bölümü, fasadlarda da görülen ahşap mimarinin ayrıntılarını yansıttıklarından, gereğinde karşılaştırma ve analogi vermek üzere literatüre geçen mezarların da arşiv dosyaları hazırlanmıştır. Ayrıca, arazi çalışmalarında bunlar tek tek incelenerek son durumları belgelenmiştir.

İkinci aşamada, anıtların dağılımlarına göre ulaşım yolları ve çalışma alanları belirlenerek **arazi çalışmalarına** geçilmiştir. 1992-1996 yılları arasında Arş. Gör. (M.A.) Hakan Sivas ile birlikte yürüttüğümüz bu çalışmalar, hava koşullarının uygun olduğu yaz ve sonbahar mevsimlerinde, çoğunlukla hafta sonları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarımızın 1994-1996 yıllarındaki bölümüne Anadolu Üniversitesi Klâsik Arkeoloji Anabilim Dalı öğrencilerinden Z.Duru Akdenizoğlu, E. Çağatay Şenel, Yusuf Polat, Tolga Orbay da katılmıştır. Belgeleme, ölçüm ve çizim işlerinin bir arada yürütüldüğü arazi çalışmalarında:

1. Çalışma kapsamı içine alınmış olan anıtlar, tek tek yerinde incelenmiş, dia ve fotoğrafları çekilerek son durumları belgelenmiştir.

2. Anıtların, daha önceki araştırmacılar tarafından çizilmiş olan plan ve kesitlerinin büyük bir bölümü kontrol edilmiştir. Bu çalışmalarda, yüksek dikey kaya yüzeylerindeki bazı anıtlara halatla sarkarak, tırmanarak veya civar köylerden temin edilen 3-6 m.'lik ahşap merdivenlerle ulaşılmıştır. Kontrol sırasında, ölçüm ve çizimlerde saptanan hatalar düzeltilerek plan ve kesitler yeniden çizilmiştir. Ancak, yükseklikleri 9-17 m. arasında değişen bir grup anıtsal fasadın üst kısmına çıkılamadığı için, bu anıtların sadece yerden ulaşılabilen alt kısımlarının ölçüleri ve kesit çizimleri kontrol edilebilmiştir.

Bu kontrollerde, amacımız kesinlikle daha önceki araştırmacıların yanlışlarını ortaya çıkartmak değildir. Mümkün olduğu kadar hataları en aza indirmek bilimsel çalışmanın getirdiği bir kuraldır

3. Bazı anıtların, plan ve kesitleri ilk kez tarafımızdan yapılmıştır.

4. Çevrede yaptığımız araştırmalarda fasad, kaya mezarları ve altarlardan oluşan şimdiye kadar bilinmeyen ve ilgili literatürde yer almayan bir grup Phryg kaya anıtı bulunmuştur (Harita I). Bu anıtlar da görsel belgeleme ve rölöveleri yapılarak çalışma kapsamı içine alınmıştır.

Son aşama ise **değerlendirme** aşaması olup iki etapta tamamlanmıştır ;

Birinci etapta, kütüphane ve arazi çalışmalarında elde edilen tüm veriler ışığında, her anıt kendi grubu içinde, belli bir katalog sistemine göre ilk kez detaylı olarak tanıtılmıştır. Anıtların kesin olarak tarihlendirilmeleri mümkün olmadığı için tanıtım sırasında, bağlı oldukları il merkezine göre en yakından en uzağa doğru bir sıra izlenmiştir. Bunların, haritalar ve yerleşim planları üzerindeki numaralandırılmaları ise saat yönünde yapılmıştır. Tanıtımlarda anıtların isimleri, literatüre nasıl geçmiş lerse benimsenmiş olmaları nedeniyle aynen kullanılmıştır. Saptanan ölçüm ve çizim hataları, metnin akışının bu gibi ayrıntılarla kesilmemesi için dip notlara kaydırılmıştır.

İkinci etapta, önce anıtların mimarî kimlikleri irdelenmiş, anıtların Phryg toplumunun sosyal ve dinî yaşamındaki yeri ve işlevine açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Son olarak Phryg kaya anıtlarının çevre kültürlerle etkileşim sorunu ele alınmıştır. Burada, Phryg dönemi öncesi, çağdaşı ve sonrasına tarihlenen çevre kültürlerin mimarî ve işlev açısından benzer kaya anıtları ile Phryg kaya anıtları arasında karşılaştırmalar yapılarak, etki veya etkileşimin üslup bakımından kimliğinin kritiği tarihsel boyut içerisinde araştırılmıştır. Ayrıca anıtların tarihleme problemi de irdelenmiştir.

C- Çalışma Alanının Coğrafi Sınırları

Günümüzde literatüre geçmiş olan Phryg kaya anıtlarının hemen hemen hepsi, Eskişehir (Dorylaion), Afyonkarahisar (Akroënos) ve Kütahya (Kotyaion) il sınırları içinde yer almaktadır.¹

Klasik dönemde, **Küçük Phrygia/Phrygia Epictetos**² olarak adlandırılan bu bölgede, anıtların büyük bir bölümü, bu üç il arasında uzanan ve E.C.H. Haspels'in **Highlands of Phrygia=Dağlık Phrygia**³ ismini verdiği dağlık kesimde yoğunlaşmıştır. Bu alanın merkezinde Türkmen Dağı silsilesi yer alır. Doğusunu, Seyitgazi (Nacoleia) ilçesi sınırlar. Güney ucu Köhnüş Vadisi'ne, batısı Sabuncupınar Nahiyesi civarına, kuzeyi ise, Gökçekısıık Köyü ve çevresine kadar uzanır. Anıtlar, bu sınırlar içinde, dağılım alanlarına göre üç ana grup oluşturur (Harita I) :

1. Eskişehir'in güneydoğusunda, Türkmen Dağı'nın güneyindeki Midas ve Kümbet vadilerinde bulunan anıtlar (Harita II),

¹Bu sınırların dışında, Bolu'nun Göynük ilçesine bağlı Soğukçam (Germanos) Köyü yakınlarında Paleo-Phrygçe yazıtlı bir niş (L. Tuğrul- N. Fıratlı, "Germanos Phryg Kitabesi", *Istanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 1966, 230 vdd.; Brixhe-Lejeune 1984, 62 vdd., lev. XXXVII-XLI; Kastamonu il merkezinde Şehinşah Kayası'nda bir küçük fasad (A. Gököglü, *Paphlagonia*, Kastamonu, 1952, 134 vd., res. 56) ve Çorum Alacahöyük yakınlarında Kalehisar Tepesi'nde Paleo-Phrygçe yazıtlı bir altar (Akurgal 1955, 96 vdd., res. 55, lev. 44) yer almaktadır.

² Bkz. brd. dp.nt. 101.

³ Haspels 1971, 20, res. 493.

2. Eskişehir'in güneyinde, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya il sınırlarının kesiştiği, Türkmen Dağı'nın güneyindeki Köhnüş ve Karababa vadilerinde bulunan anıtlar (Harita II),

3. Eskişehir'in hemen güneybatısında, Eskişehir ve Kütahya il sınırlarının birleştiği Türkmen Dağı'nın kuzeyinde bulunan anıtlar (Harita I).

Bu anıtlar -tarafımızdan bulunan yeni anıtlar hariç- daha önceki araştırmacılar ve son olarak da C.H.Emilie Haspels tarafından toplu olarak incelenmiştir.

Ayrıca Dağlık Phrygia'nın dışında, Eskişehir'in doğusunda, Sivrihisar İlçesi'nin güneyinde Tekören Köyü'nde, literatüre kısa bir süre önce katılan bir Phryg altarı ve iki kaya mezarı ile Mihallıçık İlçesi'ne bağlı Dümrek Köyü'nde 7 adet altar bulunmaktadır (Harita I). Biz, bu anıtları incelemeye gittiğimizde yöre halkından civar köylerde benzer anıtların bulunduğu ihbarını aldık. Yaptığımız araştırmalar sonunda, Sivrihisar çevresinde, Sivrihisar dağlarıyla çevrili dağlık bölgede büyük bir bölümünü kaya mezarlarının oluşturduğu bir grup yeni Phryg anıtı saptadık.⁴ 4. ana grubu oluşturan ve tarafımızdan ilk kez bulunan bu anıtlar, bölgede kaya anıtlarının düşünülmediğinden çok daha geniş bir alana yayılmış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Harita I).

Bunların dışında, çalışma alanımızın en batı sınırında, Kütahya'nın Tavşanlı İlçesi yakınlarında bir anıtsal fasad yer almaktadır (Harita I). İnaniyoruz ki bu yörede yapılacak kapsamlı bir araştırma ile burada da 5. grubu oluşturacak anıtlar bulunacaktır.

⁴ Bkz. brd. s. 18 vd.

D-Bölgenin Fizikî Coğrafyası

Coğrafyacılar tarafından İç Batı Anadolu Eşiği olarak adlandırılan bölge, bir yandan İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatı kesimini çevirirken diğer yandan da kollar halinde denize dikey olarak uzanan dağlar arasındaki vadiler ile Ege ve Marmara denizi kıyılarına doğru açılır.⁵

Bu konumu ile bölge, İç Anadolu Bölgesi'nin batıya açılan kapısı, doğu ile batıyı birleştiren ana yolların düğüm noktasıdır ve tarih boyunca stratejik önemini daima korumuştur.

Basık fakat geniş bir yayılım gösteren arazi, deniz seviyesinden ortalama 1200-1500 m. yüksekliğe sahiptir. Kuzeyde Sündiken Dağları (1768 m.) ve Boz Dağ (1371 m), doğuda Sivrihisar Dağları (1690 m.), güneyde Emir Dağı (2241 m.), Şaphane Dağı (1770 m.) ve Murat Dağı (Dindymos) (2312 m.), batıda Türkmen Dağı (1829 m.) ve Domaniç Dağı (1910 m.) bölgedeki başlıca dağları oluşturmaktadır.

Bölgenin çevresi depresyonlar ile çevrilidir. Kuzeydeki Eskişehir Ovası en alçak depresyon alanı olup deniz seviyesinden yüksekliği 750-800 m.'dir. Doğu yönde deniz seviyesinden yüksekliği 900-1000 m. olan Yukarı Sakarya Ovası, batı yönde deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 930 m. olan Kütahya Ovası, güney yönde ise deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1000 m. olan geniş Afyonkarahisar Ovası uzanmaktadır. Bu ovalar tektonik kökenli ovalar olup, deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır.⁶

Dağlık bölgenin büyük bir bölümü "üçüncü Zaman"a ait volkanik tüf ile kaplıdır. Çoğunlukla sıkı ve renk olarak grimsi kahverengi olan tüf, bazı yerlerde gevşek, içinde kaba kum katkısı varmış gibi kırıntılıdır ve renk olarak açık hatta beyazımsıdır.⁷ Bölgenin özellikle güney ve güneydoğusunda derin vadiler bulunmaktadır. Bu vadiler, sert kireç taşına

⁵ İzbirak 1972, 14.

⁶ Chaput 1941, 3, 67 vdd.; Ayrıca Eskişehir Ovası için bkz. N. Tunçbilek, *Eskişehir Ovası*, İstanbul, 1953.; Kütahya Ovası için bkz. Y. Dönmez, *Kütahya Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası*, İstanbul, 1972.; M. Ardoş, *Afyonkarahisar Bölgesinin Jeomorfolojisi*, İstanbul, 1978.; M. Ardoş, "Jeomorfoloji Açısından Türkiye Ovalarının Oluşumları ve Gelişimleri ", *Coğrafya Dergisi* , 1 (1985) 114.

⁷ Chaput 1941, 38 vdd.

benzeyen dikey kayalardan teşekkül etmiş, plato veya düz tepeli dağlarla sınırlıdır. Platoların büyük bir bölümünün üzerinde Phryg kaleleri, dik yüzeylerinde ise anıtsal kaya fasadları ve kaya mezarları bulunmaktadır. Eskişehir il sınırları içindeki Yazılıkaya-Midas Vadisi (Deniz sev. yük. 1.315 m.) ile Kümbet Vadisi (Deniz sev. yük. 1.100 m), Afyonkarahisar il sınırları içindeki Köhnüş ve Karababa vadileri (Deniz sev. yük.1100 m.) bu vadilerin en güzel örneklerindendir (Harita II).

E- Bölgenin İklimi, Bitki Örtüsü ve Akarsuları

Step ikliminin egemen olduğu bölgede yazlar sıcak, kışlar soğuktur. Yağışlar, İç Bölgeler Karasal Yağış Tipi 'nde olup en yüksek yağışlar ilkbahar mevsiminde ve özellikle Mayıs ayında görülür. Kasım-Nisan ayları kar yağışlı geçer. Kış aylarında meydana gelen don olayları şiddetlidir ve uzun sürer. Bölgenin, batı ve kuzeybatıda kalan kesimlerinde ise iklim koşulları, Marmara ve Ege'nin iklim koşulları ile İç Anadolu koşullarının karşılaşma alanı gibidir.⁸ Phryg kaya anıtları, hiç bir koruma önlemi alınmadığı için sert iklim koşullarından çok etkilenmektedir. Bu anıtların bir bölümünde, zaman içinde meydana gelmiş olan çatlaklara dolan yağmur suları, donarak çatlakların her geçen yıl biraz daha büyümesine neden olmaktadır. Ayrıca, buzlanmanın ardından yağmur ve güneşe maruz kalan kabartmalı yüzeylerde aşınmalar, yeni çatlaklar ve kopmalar meydana gelmektedir.

Bölgede bozkır bitki toplulukları önemli bir yer tutar. Ormanlar 800-1200 metreden daha yüksek yerlerde bulunmaktadır. Ağacın kendi kendine yetişemediği yerlerde, yani orman sınırının aşağısında, doğal bozkırlar uzanmaktadır. Ancak, geçmiş çağlar içinde kendiliğinden yetişmiş ormanların çok yerde insanoğlu tarafından yüzyıllardan beri yok edilmesi nedeniyle nisbeten dar bir alanı kaplayan doğal bozkırlar, zaman içinde genişlemiş, orman ise gerileyerek yerini bozkır görünüşlü yerlere bırakmıştır. Aslında, böyle yerler doğal orman alanları içindedir⁹. Phryg

⁸ İzberak 1972, 138, 146, 168, 183.

⁹ 16., 18. ve 19. yüzyıllarda bölgeye gelen gezgin ve araştırmacılar buradaki sık ve zengin ormanlardan söz etmektedirler. Chaput 1941, 110.vd.; 1886 yılında G. Radet, bölgeye yaptığı ilk gezisinde Phryg anıtlarının ormanlar arasında güçlükle görüldüğünü, 1893 yılındaki ikinci gezisinde ise pek çok ormanın yok olduğuna tanık olduğunu bildirmiştir. Radet 1895, 455.

ahşap mimarisi ve mobilyacılığının yanı sıra Phryg madenciliğinin ulaşmış olduğu üstün düzey göz önünde tutulursa, orman alanlarının tüketilmesinde Phrygler'in de rolünün olduğu ileri sürülebilir.¹⁰ Orman alanlarının gerilediği yerlerde, dağlık-tepelik alanlarda, eski ormanlardan arta kalmış orman kalıntıları, koruluklar ve daha geniş yer tutan çalılıklar bölgenin başlıca ağaç topluluklarını oluştururlar. Ağaç türleri içinde Sarı Çam, Kara Çam çeşitleri, Aksöğüt, Akkavak, Karakavak, Meşe çeşitleri, Ardıç, Köknar, Gürgen, Çitlembik, Ahlat, Alıç, İğde Ağacı çeşitleri sayılabilir.¹¹

Bölge, tatlı su ve sıcak su kaynakları bakımından zengindir. Sakarya Nehri'nin (Sangarios) başlıca kolları Seydi Çayı (Parthenius) ve Porsuk Nehri (Thembris), ayrıca Ahır Dağı'ndan doğan ve Eber Gölü'ne dökülen Akar Çay (İç Cayster) ile Murat Dağı (Dindymos Dağı) civarından kaynaklanan ve birçok küçük akarsu ile birleşerek Marmara Denizi'ne dökülen Koca Su (Rhyndakos) bu topraklarda yer alır.

Yapıldak Köyü'nün güneyindeki Kıyır Deresi, doğudan Şaphane Dağı'ndan gelen Karanlık Dere ile birleşerek Seydi Çayı adını alır. Yapıldak'tan geçen çay, Kümbet Vadisi boyunca ilerler, Kümbet Köyü'nün yakınlarında Değirmen Dere ile birleşir ve Kırka İlçesinin kuzeyinde, Karaören Köyü'nde Çatören Barajı'na dökülür. Çatören Köyü'nde barajdan çıkarak kuzey yönde ilerleyen Seydi Çayı, Seyitgazi (Nakoleia) İlçesi'ni geçtikten sonra Çifteler İlçesi yakınında Aşağı Sakarya Ovası'na iner. Seyitgazi'nin ilerisinde Seydi Çayı, daha küçük dereler ile birleşerek Sakarya Nehri'ni oluşturur. Çifteler'in güneydoğusundaki Sakarbaşı Mevkii, buradan doğan sıcak su kaynağı nedeniyle Sakarya Nehri'nin gerçek kaynağı olarak kabul edilmektedir. Sakarya Nehri, buradan önce kuzeye doğru akar, daha sonra doğuya yönelir, Sivrihisar Dağları ve Balıhisar (Pessinus) çevresinde döner ve sonra kuzeye yönelerek Eskişehir'den gelen ana kolu Porsuk ile birleşir.¹² Phryg kaya anıtlarının büyük bir bölümü bu akarsuları besleyen küçük dereler ve su kaynaklarının çok yakınında yer almaktadırlar (Harita I, II).

¹⁰ Konu ile ilgili olarak Chaput ilginç bir görüş ileri sürmüştür; "Phrygia Bölgesi'nde insanlar ormanları çok tahrip etmişlerdir. Fakat bunun yanında belki de XVIII. yüzyıldan itibaren ormanların azalmasına neden olabilecek iklim değişiklikleri olmuştur." Chaput 1941, 120.

¹¹ Chaput 1941, 104 vdd; Haspels 1971, 23; Izbirak 1972, 190 vd.

¹² Chaput 1941, 91 vdd; Haspels 1971, 24 vd.

F- Bölgedeki Phryg Kaya Anıtları ile İlgili Araştırmaların Tarihçesi

William Martin Leake'in 19. yüzyılın başlarında Yazılıkaya -Midas Anıtı'nı modern dünyaya tanıtmasının ardından Dağlık Phrygia bölgesi, 20. yüzyılın ortalarına kadar bir çok Avrupalı gezgin ve araştırmacının ilgi odağı olmuştur.

1800 yılında İngiliz general George Koehler başkanlığında askerî bir görev ile İstanbul'dan Mısır'a hareket eden albay W. M. Leake¹³ ve arkadaşları, Eskişehir üzerinden Seyitgazi'ye gelirler. Burada kendilerine sözlü edilen kaya anıtlarını görmek için güzergah değiştirerek Doğanlı Vadisi'ne inen kafiye, önce anıtsal Gerdekkaya kaya mezarını¹⁴ inceler. Daha sonra Midas Vadisi'nde ilerleyerek Phryg kaya anıtlarının en görkemli örneği olan Yazılıkaya- Midas Anıtı'na ulaşır. G. Koehler, anıtın kabataslak ilk çizimini yapar (Lev. 10/a). Ayrıca, anıt üzerindeki iki yazıtın kopyası çıkartılır. Leake, yazıtların karakterinin Grek alfabesinin en erken formu ile büyük bir benzerlik gösterdiğini belirterek daha o dönemde bu anıtın Phrygler'e ait olduğunu saptamıştır. Leake'e göre o, "Kral Midas'a adanmış bir anıt mezar" dır.

Ekip, vadide kısa bir süre daha ilerledikten sonra ormanlık ve ıssız bir bölgeden geçerek Hüsrevpaşa Han'dan (Eskişehir'in Han ilçesi) doğru bölgeden ayrılır.¹⁵

Leake'in bu seyahati anlatan yayımından iki yıl sonra, bölgeye 1826 yılında Fransız gezgin Alexandre de Laborde ve oğlu Leon de Laborde gelir. de Laborde'lar, beraberlerindeki bir mimar ve ressam ile birlikte Han İlçesi'nden Midas Vadisi'ne geçmiş, burada kamp kurarak çevrede araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalarda Yazılıkaya-Midas Anıtı'nın güney batısında Bitnemiş Anıt (Lev. 26) bulunmuş, ayrıca, Leon de Laborde Yazılıkaya-Midas Şehri'nin kuzeyindeki Pişmiş Kale'ye çıkmıştır. Midas

¹³ Leake, başarılı bir asker olmanın yanı sıra gittiği ülkelerin tarihî coğrafyası üzerine de bir çok eser yazmıştır. W. M. Ramsay onu "the greatest of modern topographers" olarak kabul eder. Leake'in hayatı ve Anadolu'nun tarihî coğrafyası ile ilgili çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. J. M. Wagsaff, "Colonel Leake and the Classical Topography of Asia Minor", *AS*, XXXVII (1987) 23-35.

¹⁴ Haspels 1971, 155 vd., res. 84-88, 563.

¹⁵ Leake 1824, 21 vcd.

Vadisi'nden Kümbet Vadisi'ne geçen de Laborde'lar, burada bugün üzerinde ve eteklerinde Kümbet Köyü'nün bulunduğu kayalık tepenin kuzey kesiminde, kayaya oyulmuş bir oda mezar (Solon'un Mezarı) bulmuştur. Bu seyahat sırasında Leon de Laborde, anıtların ve çevresinin daha çok romantik resimlerini yapmıştır. de Laborde'lar, Kümbet'den güneye Afyonkarahisar'a doğru inerek bölgeyi terk etmiştir.¹⁶

1834 yılında, bölgeyi ünlü gezgin, mimar-arkeolog Charles Texier ziyaret eder. Anadolu'daki bir çok ören yerinin kaşifi olan Texier, de Laborde'lar gibi Han ilçesinden Midas Vadisi'ne girmiştir. Texier, Yazılıkaya-Midas Anıtı ile bu anıtın civarındaki kaya mezarlarının ve Bitmemiş Anıt'ın gerçeğe çok yakın, ayrıntıları gösteren ilk gravürlerini (Lev. 10/b; 27) yapmış, mezarların planlarını çizmiştir. Ayrıca, Midas Anıtı ile bu anıtın solundaki küçük niş üzerinde bulunan yazıtların kopyalarını çıkartan Texier, anıtların detaylı tanımlarını da yapmıştır. İlk defa bu araştırmacı yöre halkının Midas Anıtı'nı "Yazılıkaya" olarak isimlendirdiğini bildirir. 1885 yılında anıtın eteklerinde kurulan köye de bu nedenle Yazılıkaya adı verilmiştir. Doğanlı Vadisi'nde araştırmalarına devam eden Texier, burada Areyastis Anıtı'nı bularak bölgedeki Phryg kaya anıtlarına bir yenisini ekler. Anıtın gravürünü yapar (Lev. 4), üzerindeki yazıtların kopyalarını çıkartır. Ayrıca, Leake'in sözünü ettiği Gerdekkaya oda mezarının da gravür ve planını çizen Texier, Seyitgazi yoluyla bölgeden ayrılır.¹⁷

1836 yılında Anadolu'ya gelen İngiliz William J. Hamilton, anayolların güzergahını izlemiş ve bu nedenle dağlık bölgenin içlerine girmemiştir. Bununla birlikte, yolu üzerinde Kütahya'nın batısında, Tavşanlı İlçesi yakınlarında, Phryg fasadı Delikli Taş Anıtı'nı bulmuştur. Phryg kaya mezarı olarak tanımladığı anıtın kabataslak bir çizimini yapan Hamilton, Tavşanlı üzerinden Çavdarhisar'a (Aizanoi) doğru yoluna devam etmiştir.¹⁸

Bölgede 1837 yılında Royal Asiatic Society üyesi, İngiliz John R. Steuart araştırma yapar. Ch. Texier ve L. de Laborde'un eserleri yayınlanmadan önce, sadece Leake'in yayını ışığında yola çıkan Steuart,

¹⁶ de Laborde 1838, 73 vdd, lev. XXIV-XXX, res. 58-62.

¹⁷ Texier 1839, 153 vdd, lev. LVI-LXI.

¹⁸ Hamilton 1842, 97 vd. ve s.97'deki çizim.

Kütahya'dan hareket ederek Kümbet'e geçmiş, burada, daha önce de Laborde'lar tarafından bulunan anıtsal kaya mezarını incelemiştir. Mezara ikinci giriş kapısı üzerindeki yazıtından ötürü **Solon'un Mezarı**¹⁹ adını veren araştırmacı, Kümbet Asar Kale'ye de çıktıktan sonra Kümbet yönünden Midas Vadisi'ne girer. Burada Bitmemiş Anıt'ı ve Midas Anıtı'nı inceleyerek çizimlerini yapar, anıt üzerindeki ve yanındaki yazıtların kopyalarını çıkarır. Areyastis Anıtı'nı ilk kez bulmanın mutluluğunu yaşarken anıt üzerinde "Ch. Texier" adının kazınmış olması onu hayal kırıklığına uğratar.

Kümbet Vadisi ve çevresinde bir süre daha araştırma yapan Steuart, Gökbağçe Köyü yakınlarında Phryg kaya anıtlarının en seçkin örneklerinden biri olan **Bahşayış Anıtı**'nı (Lev. 31), Yapıldak Köyü'nün hemen güneybatısında **Yapıldak Asar Kaya**'da bir Phryg kaya mezarı²⁰ bulur. Steuart, Texier gibi Seyitgazi üzerinden bölgeden ayrılır.²¹

1858'de, dilbilimci, coğrafyacı ve büyük Afrika kaşiflerinden **Heinrich Barth** ve Hansa şehirlerinden birinin İstanbul konsolosu olan **A.D. Mordtmann** bölgeye gelir. Seyitgazi yoluyla Doğanlı Vadisi'ne inen araştırmacılar, önce Doğanlı Kale ve Gerdekkaya mezarını gezer, Pişmiş Kale'ye çıkar. Daha sonra, Midas Anıtı, Bitmemiş Anıt, Areyastis Anıtı incelenerek Mordtmann tarafından yazıtların kopyaları alınır. Barth ve Mordtmann, Yapıldak ve Kümbet'teki anıtları da gördükten sonra bölgeden ayrılır. Barth, araştırma sırasında bölgenin topografik yapısını da incelemiştir. Çalışma sonuçları, Barth ve Mordtmann tarafından ayrı ayrı kaleme alınmıştır.²²

1861 yılında, **Georges Perrot**, **Edmond Guillaume** ve **Jules Delbet**, Kütahya-Kümbet-Midas Vadisi-Çifteler güzergahını izleyerek bölgede araştırmalar yapar. Ekip, önce Tavşanlı yakınlarındaki **Delikli Taş Anıtı**'nı inceler, anıtın gravür (Lev.71/b) ve kesitlerini çizer. Daha sonra, Kümbet'teki **Solon'un Mezarı** gezilir. Buradan Midas Vadisi'ne geçen

¹⁹ Haspels 1971, 128 vd., res. 96, 543.

²⁰ Haspels 1971, 115 vd., res. 118-119, 532.

²¹ Steuart 1842, 4 vdd., lev. 6-17.

²² H. Barth " Reise von Trabesunt: ein Durch die Nördliche Hälfte Klein-Asiens nach Scutari im Herbst 1858 ", *Petermanns geographische Mitteilungen Ergänzungsheft*, 3 (1860) 89 vdd.; A.D. Mordtmann d.A., *Anatolien Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien, 1850-1859*, ed. F. Babinger. Hannover, 1925, 542 vdd

araştırmacılar, Pişmiş Kale ve Midas Anıtı ile çevresinde de incelemeler yaptıktan sonra Çifteler yoluyla Sakarbaşı Mevkii yönünden bölgeyi terk eder.²³

1881'de, İngiliz tarihî coğrafya uzmanı, epigraf William M. Ramsay'in Dağlık Phrygia Bölgesi'ne gelişi ile araştırmalarda yeni bir sayfa açılır. Ramsay, 1884-1887 yılları arasında bölgede araştırmalarına devam eder. 1907 de bir kez daha aynı bölgeyi ziyaret eder.

Ramsay, epigrafik malzeme ışığında Phrygia'nın topografyasını ve tarihî coğrafyasını inceleyen ilk bilim adamıdır.²⁴ Ayrıca, Afyonkarahisar İline bağlı İhsaniye İlçesi sınırları içinde kalan Köhnüş Vadisi'ndeki anıtsal Aslantaş ve Yılantaş Phryg kaya mezarları ile Maltaş Anıtı (Lev. 49/b) ve Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı, Ayazın'deki Roma nekropolü, Döğer yakınlarındaki Aslankaya Anıtı (Lev. 59) Ramsay tarafından bulunarak arkeoloji dünyasına tanıtılmıştır.²⁵

Midas Vadisi'nde, Yazılıkaya Köyü'nün hemen yanı başında yükselen kayalık platodaki yerleşmeye Midas Şehri adını veren ve bu şehrin bir savunma duvarı ile çevrili olduğunu ilk olarak söyleyen de Ramsay'dir.²⁶ Geniş ölçüde kabul gören bu isim ve görüş, günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

1886 yılında Ecole Française d'Athenes'in üyeleri, Georges Radet ve Gustave Fougères bölgeyi ziyaret eder. Radet, 1893 yılında H. Ouvre ile birlikte ikinci kez dağlık araziye dolaşmıştır. Eskişehir'den yola çıkarak Seyitgazi üzerinden Midas Vadisi'ne ulaşan araştırmacılar, buradan Köhnüş Vadisi'ne geçerek bölgeden ayrılmışlardır. Gezi güzergahı üzerindeki yerler ve yöre insanları ile ilgili detaylı bilgiler içeren araştırmalarında, Phryg kaya anıtları hakkında genel bilgi verilmiştir.²⁷

23. Perrot-Guillaume-Delbet 1872, 103 vdd., lev. 5-8.

24. W. M. Ramsay 1890, 163 vdd.; A.y., *Cities and Bishoprics of Phrygia* I-II, Oxford, 1895, 1897.

25. Ramsay 1882, 1 vdd. ; Ramsay 1884, 241 vdd.; Ramsay 1888, 350 vdd.; Ramsay 1889, 147 vdd.

26. Ramsay, Midas Şehri'ne yaptığı daha ilk gezide, bu çevrede kazı yapılması gerektiğine iş areti etmiştir. Ramsay 1882, 12; Ramsay 1888, 374.

27. Radet 1895, 425 vdd.; Ouvre 1896; G. Radet, *L'histoire et l'œuvre de l'école Française d'Athènes*, Paris, 1901, 210, 353.

1894 ve 1895 yıllarında, gerçek anlamda Phryg arkeolojisinin kurucusu ve Gordion'un (Yassıhöyük) ilk hafiri Alman arkeolog Alfred Körte bölgede kapsamlı bir araştırmaya yapar.

Körte, Ramsay'in çalışmalarıyla büyük bir bölümü arkeoloji literatürüne giren Phryg kaya anıtlarını toplu olarak yeniden ele almış, onları stil, bezeme ve işçilik açısından incelemiştir. Ayrıca, Eskişehir'in hemen güneybatısında Hasırca Köprü yakınlarındaki Kilise Mevkii'nde bir Phryg kaya anıtı (Kilise Mevkii Anıtı), Hellenistik döneme ait kaya mezarı ve Bizans dönemine ait kaya mekânları saptamıştır.²⁸

1896 ilkbaharında bölgeye coğrafyacı W. von Diest gelir. Kütahya'nın doğusundaki Alayunt'tan bölgeye giren von Diest, Kırka ve Kümbet Vadisi'ne doğru ilerlemiş, Kümbet'te anıtların yerini tam olarak saptamak için topoğrafik çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarını bir harita eşliğinde bilim dünyasına tanıtan araştırmacı, Kütahya ile Seyitgazi arasında uzanan dağlık arazide kendisi ve daha önce Barth, Radet ve Körte tarafından izlenen yollar hakkında kısa bilgiler vererek bu yolları harita üzerinde işaretlemiştir. Söz konusu harita, dağlık arazinin ilk güvenilir haritasıdır ve daha sonra bölgeye gelen araştırmacılar çalışmalarını bu harita rehberliğinde sürdürmüşlerdir.²⁹

Aynı yılın yaz aylarında Alman sanat tarihçi Franz von Reber, bölgeye gelir. Ramsay tarafından bir kaç makale şeklinde yayınlanan bütün anıtları tek bir yayında toplamayı amaçlayan araştırmacı, anıtları inceler, Ayazın'deki bazı mezarların kesitlerini çizer. Ayrıca, Döğer yakınlarında Küçük Kapı Kaya Anıtı'nı bulur. Araştırma sonuçları 1897 yılında Körte'nin makalesinden kısa bir süre önce yayınlanır. Bu çalışmadaki en büyük yenilik anıtların, profesyonel fotoğrafçı F. Berggren tarafından çekilen fotoğraflarıdır. Fotoğraflar anıtların görkemini çok daha iyi yansıtmaktadır.³⁰

²⁸ Körte 1898, 80 vdd.; A.Körte 1900 yılında Gordion'daki kazılardan sonra bölgeye kardeşi Gustav Körte ile tekrar gelerek Phryg anıtlarını bir kez daha incelemiştir. Körte-Körte 1904, 219 vdd.

²⁹ W. von Diest, "Von Tilsit nach Angora", *Petermanns geographische Mitteilungen Ergänzungsheft*, 125 (1898) 23 vdd., lev. II, I: 250.000.

³⁰ von Reber 1897, 531 vdd., lev. 1-12.

Epigraf J.G.C. Anderson tarafından 1897 yılında gerçekleştirilen çalışmalar ile bölgedeki 19. yüzyıl araştırmaları sona erer. Anderson, Phryg anıtlarını büyük bir titizlikle incelemiş, bölgenin güneyinde **Büyük Kapı Kaya Anıtı**'nı ve **Döğer Asar Kaya** Phryg yerleşmesini saptamıştır.³¹

20. yüzyıl araştırmaları Alman araştırmacı **Erich Brandenburg** ile başlar. Brandenburg, 1901-1904 yılları arasında çeşitli kereler bölgeye gelerek o güne kadar bulunmuş olan tüm Phryg kaya anıtlarını incelemiş, ayrıca Kütahya il sınırları içinde Sabuncupınar yakınlarındaki **Fındık Phryg** yerleşmesini saptamıştır.³²

1907'de J.R.S. Sterrett'in organize ettiği **The Cornell Expedition to Asia Minor and the Assyro-Babylonian Orient** olarak tanınan bir Amerikan heyeti Midas Anıtı ve çevresindeki Phryg anıtlarını gezdikten sonra doğuya yönelmiştir. Buradaki jeolojik araştırmalarla ilgili ilk rapor **W.M. Forbes** tarafından yayınlanmış ancak sözü edilen ana yayının hazırlanmamıştır.³³Bu araştırma, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan son çalışmadır.

I Dünya Savaşı ve onu izleyen İstiklâl Savaşı nedeni ile 20. yüzyılın ilk çeyreği içinde Anadolu topraklarında araştırmalar hemen hemen durmuştur. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını takiben **Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk**'ün direktifleri ile Türkiye'nin geçmişinin hemen her safhası ile ilgili bölgesel tarih ve arkeolojik araştırmalar yeniden başlar.

Bu dönemde, bölgeye gelen ilk araştırmacılar **William M. Calder** başkanlığındaki **Monumenta Asiae Minoris Antiqua I (MAMA I)** heyeti olur. 1925 yılında Phrygia ve Lykaonia sınırlarında epigrafik çalışmalar yapan ekip, Ayazın yolu ile Midas Vadisi'ne gelerek Yapıldak ve Yazılıkaya'da bazı yazıtların kopyalarını çıkartırlar. Bolvadin'e doğru uzanan, daha önce araştırılmamış bölgede çalışmalarına devam ederler.³⁴

³¹C.H.E.Haspels, Anderson'ın dağlık arazide yapmış olduğu araştırmaları yayınlamadığını, bu konudaki bilgilerin Asmolean Museum'da Anderson'a ait küçük not defterinden öğrenildiğini bildirir. Bkz. Haspels 1971, 16.

³² Brandenburg 1906, 637 vdd.; Brandenburg 1907, 5 vdd.

³³ W.M.Forbes, "A Geological Route through Central Asia Minor", *Journal of Geology* 19/1 (1911) 61 vdd., lev.1.

³⁴ W.M.Calder, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua I*, Manchester, 1928, X, no. 387-390.

1931'de C.W.M. Cox ve A. Cameron Eskişehir'in güneyi ve Eskişehir ile Seyitgazi arasındaki bölgede epigrafik çalışmalar yapar. Bu araştırmacılar, A. Körte tarafından bulunmuş olan, Kilise Mevkii'ndeki anıtları gezmişler ve Karaalan yakınlarındaki Phryg yerleşmesi Keskaya'da küçük bir fasad (Keskaya 1 no'lu Anıt) bulmuşlardır.³⁵

1936, 1937 ve 1938 yıllarında Fransız bilim adamı, coğrafyacı Ernest Chaput, dağlık bölgenin coğrafi ve jeolojik yapısını inceler. 1941 yılında kitap halinde yayınlanan araştırma sonuçları, konu ile ilgili ilk detaylı çalışmadır ve bundan sonraki araştırmalar için temel kaynak oluşturur.³⁶

1937 yılı, Yazılıkaya-Midas Şehri'nde ilk sistemli arkeolojik kazıların başlangıç yılı olması nedeni ile önemlidir. Kazı başkanı, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü müdürü, sanat tarihçisi ve mimar Albert Gabriel'dir. 1936 yılındaki ilk sondaj çalışmasından sonra, kazılar için Atina'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nden arkeolog C. H. Emilie Haspels İstanbul'a davet edilmiştir. Öncelikle sondaj çalışmasında bulunmuş olan keramik malzemeyi inceleyen Haspels, 1939 yılına kadar devam eden kazılarda arazi başkanlığı görevini üstlenmiştir. Bu kazılar sırasında, görkemli kaya anıtlarının çevresi, sarnıçlar ve ovaya doğru inen merdivenlerin temizliği yapılmış, platonun kuzeydoğu kesiminde yerleşim birimleri ve çok sayıda Phryg keramiği gün ışığına çıkartılmıştır.³⁷

1939'de Midas Şehri kazı ekibinden İstanbul Üniversitesi asistanı arkeolog Halet Çambel, Midas Şehri'nin kuzeydoğusunda yer alan Pişmişkale'de bir sondaj çalışması yapar. Kısa süreli bu çalışma ile Pişmişkale'nin Phryg Dönemi'nden sonra, Ortaçağ'ın sonlarında bölgenin savunmasında önemli bir kale olarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılmıştır.³⁸

Aynı yıl, Hattuşa (Boğazköy) kazı başkanı, ünlü bilim adamı Kurt Bittel Yazılıkaya-Midas Şehri'ni ziyaret eder, çevredeki kaya anıtlarında incelemeler yapar.³⁹

³⁵ Cox-Cameron 1937, XXXII, 143 vdd.

³⁶ Chaput 1941.

³⁷ Gabriel 1952, 27 vdd.

³⁸ Gabriel 1952, 2.; Gabriel 1965, 80 vd ; Haspels 1971, 140, 271.

³⁹ Bittel 1942, 74 vdd.

II. Dünya Savaşı'nın patlaması ile 1939 yılında Yazılıkaya-Midas Şehri kazılarının birinci dönemi sona erer.

Savaşın ardından, 1946 yılında C. H. E. Haspels, bölgede aralıklarla 1958 yılına kadar sürdüreceği yüzey araştırmalarına başlar. 50 gün süren ilk araştırmada Haspels'e, H. Çambel eşlik etmiştir.

1948'de Yazılıkaya-Midas Şehri'nde, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına ikinci dönem kazıları başlatılır. 1951 yılına kadar süren kazılarda arazi başkanı H. Çambel'dir. Bu çalışmalarda, plato üzerindeki yeraltı merdivenlerinin içi temizlenir, platonun doğusunda, ovada Tunç Çağı'na ait bir nekropol saptanır. Birinci ve ikinci dönem kazı sonuçları 1951 yılından itibaren İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından seri halinde yayınlanmıştır.⁴⁰

1950 yılında Haspels, 3 ay süren ikinci araştırma gezisini gerçekleştirir. Bu gezide kendisine bir süre için İstanbul Üniversitesi asistanlarından arkeolog Aşkadil Akarca eşlik eder. 1953'te 3 ay süren araştırma, 1958'de 4 aylık gezi ile sona erer. Haspels'a bu gezilerde arkeolog J.M. Hemelrijk eşlik etmiştir.

Haspels'in araştırma sonuçları, 1971 yılında *Highlands of Phrygia Sites and monuments* adlı, metin ve resimlerden oluşan iki ciltlik kitapta yayınlanır. Çalışma, Dağlık Phrygia Bölgesi'nin, Prehistorik Dönem'den Osmanlı Dönemine kadar uzanan geniş bir dilimini kapsar. Phryg kaya anıtları ve yerleşmeleri ise çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Burada, anıtlar kendi içlerinde gruplara ayrılarak tek tek ele alınmış, büyük bir bölümünün ölçekli çizimleri yapılarak fotoğraflarla belgelenmiştir. Eser, kapsadığı geniş zaman dilimi ile bölgenin çeşitli dönemleri üzerinde çalışan araştırmacılar için ilk başvuru kaynağı olma özelliğini hâlâ korumaktadır.⁴¹

Haspels'den sonra aralıklarla devam eden araştırmalar, sınırlı bir alana veya özel araştırma konularına yönelmiştir.

1970'li yılların başında, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Restorasyon Bölümü adına Ankara Arkeoloji Müzesi'nden Gürkan Toklu başkanlığında bir ekip, Yazılıkaya-Midas Şehri'nde uzun yıllardan sonra

⁴⁰ Haspels 1951 ; Gabriel 1952 ; Gabriel 1965.

⁴¹ Haspels 1971.

temizlik çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmalarda, şehrin batısında toprak çökmesi sonucu ortaya çıkan kaya mezarının çevresi açılarak içi temizlenmiş (Lev. 8/ M6), kaya tünellerine dolan toprak boş altılmıştır.⁴²

1970 ve 1971 yıllarında Alman araştırmacı Peter Z. Spanos, bölgedeki Phryg kaya anıtlarını inceleyerek Köhnüş Vadisi'ndeki Aslantaş kaya mezarı üzerine özel bir çalışma yapmıştır.⁴³

1979-81 yılları arasında Fransız Bilimsel Araştırma Merkezi'nden (CNRS) hititolog Hatice Gonnet, Afyon'un kuzeybatısında Beyköy ve çevresinde yüzey araştırmaları ve temizlik kazıları yapar. Gonnet, Yumrutepeler ve Sarıalan mevkilerinde, aralarında Roma döneminde değiştirilerek ikinci kez kullanılan Phryg kaya mezarları ile Geç Tunç Çağı'na tarihlediği libasyon çukurları ve sunaklarının da yer aldığı çeşitli kaya eserleri saptamıştır.⁴⁴

1984'de, Türk bilimadamı Fahri Işık, Dağlık Phrygia Bölgesi'ne gelerek kaya anıtlarını inceler.⁴⁵ Işık, ard arda yayınladığı çalışmalarında Urartu ile Phryg kaya anıtları arasında karşılaştırmalar yaparak Phryg anıtlarının çevre kültürlerle bağlantısı sorununu irdelenmiştir.⁴⁶

Aynı yıllarda Alman araştırmacı Dietrich Berndt, Sabuncupınar yakınlarındaki Phryg yerleşmesi Fındık'ta incelemeler yapar.⁴⁷

1980'li yılların sonunda İtalyan araştırmacı Geza de Francovich, Haspels'in çalışmasını baz alarak dağlık bölgedeki Phryg kalelerini ve belli başlı kaya anıtlarını gezer. Bu kalelerdeki kaya işçiliğini ve kaya yapılarının fonksiyonunu daha çok dinsel açıdan inceler.⁴⁸

1990 yılında Eskişehir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü, Yazılıkaya-Midas şehrinde temizlik çalışmalarına başlamıştır. 1993 yılına kadar

⁴² C. H. E. Haspels, "Midas Şehri Kazısı", *Belleter*, XLV (1981) 3.

⁴³ P. Z. Spanos, "Der Aslantaş in Phrygien", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, 65/ 1 (1975) 133 vdd.

⁴⁴ H. Gonnet-Bağana, "Frikya'da Geç Bronz Çağına Tarihlenebilecek Kaya Eserleri Üzerine Gözlemler", *IX TTKong* (Ankara, 1981), 273 vdd.; H. Gonnet, "Beyköy Yüzey Arkeoloji Araştırmaları", *IV. KST* (Ankara, 1982), 151 vdd.; Gonnet 1990, 75 vdd.

⁴⁵ Işık 1987, 163 vdd.

⁴⁶ Işık 1989, 16 vdd.; Işık 1995.

⁴⁷ Berndt 1986, 3 vdd.

⁴⁸ Francovich 1990.

sürdürülen bu çalışmalarda sarnıçlar ve anıtların çevresi temizlenmiş, 1970 yılında gün ışığına çıkartılan kaya mezarının klineleri restore edilmiştir.⁴⁹

Aynı yıl, Pessinus (Ballıhisar) antik kentini kazan John Devreker başkanlığındaki Belçikalı kazı ekibi, Ballıhisar çevresindeki yüzey araştırmaları sırasında Tekören köyünde bir Phryg altarı, iki adet semerdam çatılı kaya mezarı ve bir adet kaya teknesi saptar.⁵⁰

Aynı dönemde İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü müdür yardımcısı ve Pergamon (Bergama) kazı başkanı Wolfgang Radt, Fındık yerleşmesini ziyaret ederek burada bulunan iki kaya nişi ile ilgili bir çalışma yapmıştır.⁵¹

1993 yılında D.Berndt ve Horst Ehringhaus, dağlık bölgedeki bir grup kaya anıtının son durumu inceleyerek anıtlardaki tahribatlara dikkat çeken kısa bir makale yayınlamıştır.⁵²

1992-1996 yıllarında bölgede tarafımızdan araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda, öncelikle anıtların yoğun olarak bulunduğu Eskişehir'in güneyindeki dağlık arazide yer alan Phryg kaleleri ve literatüre geçen bütün anıtları inceledik. Çevrede yaptığımız araştırmalarda: Eskişehir il merkezinin 8 km. güneybatısında Gavurkaya olarak adlandırılan kayalıklarda iki adet kaya mezarı, Keskaya yerleşmesinde bir adet küçük fasad (Keskaya 2 no'lu Anıt), Yazılıkaya-Midas şehri platosunda, Köhnüş Vadisi'nde, Demirli Köyü yakınlarındaki Menekşe Kayalığı'nda ve Fındık yerleşmesinde çok sayıda altar, Demirli köyü civarında bir adet küçük fasad (Demirli Anıtı) saptadık. Dağlık bölgenin dışında, Eskişehir'in güney doğusunda Sivrihisar çevresinde sürdürdüğümüz araştırmalarda ise,

⁴⁹ M. Fuat Özçatal, "Yazılıkaya, Uluçayır ve Karasakaltekke Kazı, Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları", *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (Ankara 1991), 209 vdd.; A.y., "Gerdekkaya ve Yazılıkaya'da 1991 Çalışmaları", *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (Efes 1992), 1992, 420 vd.; M. Pehlivaner, "Han ve Yazılıkaya'da Temizlik Çalışmaları, 1992", *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, (Marmaris 1993), 227 vdd.

⁵⁰ J. Devreker- H. Thoen- F.Vermeulen, "Pessinus (Pessinonte) 1990: Rapport Provisoire", *XIII. KST*, II, (Ankara, 1991) 351 vd.; 109 vdd.; Devreker-Vermeulen 1991, 109 vd.; Devreker-Thoen-Vermeulen 1995, 130 vdd.

⁵¹ Radt 1993, 299.

⁵² Berndt-Ehringhaus 1994, 166 vdd.

Kaymaz yakınlarında Karakaya Köyünde üç adet kaya mezarı⁵³, Sivrihisar'ın doğusunda Bögürtlen Köyü yakınlarında bir adet küçük fasad⁵⁴, Sivrihisar'ın kuzeyinde Zey Köyü'nde bir kale, 12 adet kaya mezarı ve kaya kütlesi üzerine oyulmuş daire biçimli kaya işaretleri bulduk.⁵⁵ Ayrıca, Eskişehir'in batısında Kütahya il sınırları içinde kalan Sabuncupınar çevresinde yapılan çalışmalarda, Doğuluşah Köyü yakınlarında bir kale ve üç adet kaya mezarı saptadık⁵⁶(Harita I).

⁵³ Mezarların çizimi ve fotoğraflarla belgeleme işlemleri tamamlanmış olup tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

⁵⁴ Anıt, yerden çok yüksek olduğu için yanına ulaşamadık. En kısa zamanda bir dağcı ile birlikte bu anıtın belgeleme ve çizimlerini gerçekleştirip yayını hazırlayacağız.

⁵⁵ Kale, mezarlar ve kaya işaretleri dia, renkli ve siyah beyaz fotoğraflarla belgenerek çizimleri yapılmıştır. H. Sivas ile birlikte yayına hazırlanmaktadır.

⁵⁶ Kale ve mezarların çizimleri ve fotoğraflarla belgeleme işlemleri yapılmış olup yayına hazırlanmaktadır.

G- Phryg Siyasi Tarihinin Ana Hatları

Antik kaynaklarda verilen bilgilerin yanısıra, başta Gordion (Yassıhöyük) olmak üzere diğer Phryg yerleşme ve tümülüslerinde gerçekleştirilen bilimsel kazılar ve özgün Phryg eserleri üzerinde yapılan çalışmalar sayesinde, Phrygler'in tarihî, arkeolojik ve kültürel kimliği her geçen gün giderek daha da aydınlanmaktadır.

Antik batı kaynaklarındaki bilgilere göre (Herodotos VII, 73; Strabon VII, 3.2 ; VII, 25 ; XII, 3.20 ; Plinius N.H.V, 41.145 ; Stephanus Byzantinos 186, 12), Avrupa'da oturdukları sırada Brygler ya da Brigler adını taşıyan Phrygler, Makedonia ve Thrakia'dan Boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Thrak boylarından biridir. Strabon, Homeros'un Iliada'sına dayanarak Phryg göçlerinin Troia Savaşı'ndan önce meydana geldiğini kabul etmektedir (Strabon XII, 8.4). Strabon'un Lidyalı Xantos'dan aktardığı bilgilerde ise, bu göçün Troia Savaşı'ndan sonra gerçekleştirildiği bildirilmektedir (Strabon XIV, 5.29).

Bilimadamlarının çoğu, Phrygler'in Thrak kökenli bir halk oldukları görüşünde birleşirler. Ancak, Phryg göçlerinin tarihi hala birçok yönden karanlık olup, tartışmalıdır.

Son yıllarda, Troia ve Gordion kazılarından elde edilen arkeolojik buluntuların ışığında bu konu, bir ölçüde de olsa aydınlığa kavuşmuştur. Genel olarak kabul edilen görüşe göre, Troia'da bir yangınla sona eren VIIa tabakasını izleyen VIIb1 ve VIIb2 tabakalarında (M.ö. yak.ol. 1200-1050) Güneydoğu Avrupa kökenli, el yapımı, kaba keramik (Coarse Ware) ve yumrulu keramik (Buckel Keramik: Knobbed Ware) örneklerinin ortaya çıkması, buraya Güneydoğu Avrupalı yeni bir halkın geldiğini göstermektedir.⁵⁷

⁵⁷ Carl W.Blegen vd. yaz., *Troy: Excavations Conducted by the University of Cincinnati, 1932-1938, IV*. Princeton, 1958, 142-144, 154, 158-159.; Akurgal 1993, 5; Sams 1988, 9; Aynı tip keramikler Güney Yunanistan'da Geç Hellas III B ve C (M.ö. 1300-1100) tabakalarında da ele geçmiştir. Her iki merkezdeki keramiklerin mukayesesi ve güney-doğu Avrupa'ya dayanan kökenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. B. Rutter, "Ceramic Evidence for Northern Intruders in Southern Greece at the Beginning of the Late Helladic III C Period", *AJA*, 79 (1975) 17-32.; E.B. French-J. Rutter, "The Handmade burnished ware of the late Helladic III C period: its modern historical context", *AJA*,

E. Akurgal, bu malzeme grubundan hareket ederek Troia VIIa'nın, sanıldığı gibi Akalar eli ile değil, M.Ö. 1200 civarında, Ege Göçü sırasında Güneydoğu Avrupa'dan gelen ilkel kavimler tarafından tahrip edilmiş olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁸ Akurgal'a göre, Troia VIIb tabakasında Güneydoğu Avrupa kökenli keramiklerin ortaya çıkmasının yanı sıra, VIIb2'de duvar işçiliğinin belirgin biçimde değişmesi ve VIIb1-2 tabakalarından başlayarak M.Ö. 700 tarihine kadar Troia'da Hellen keramiğine rastlanmamış olması, Troia'nın bu dönem boyunca Thrak boyların oturduğu bir yer olduğunu açıkça göstermektedir.⁵⁹

El yapımı benzer keramikler, Gordion'da, Hitit kültürüne bağlanan Geç Tunç Çağı safhası YHSS 8'i (yakl.ol. M.Ö. 1200)⁶⁰ izleyen erken Demir Çağ safhası YHSS 7B (yak.ol. M.Ö.1100-1000?) ve YHSS 7A (yak.ol. M.Ö.1000-950/900) safhasında da ele geçmiştir⁶¹. 7B safhasında, birdenbire ortaya çıkan bu keramiklerden⁶² başka, mimarî anlayış ve teknik de tamamen değişmiştir.⁶³ Birbirini takip eden iki safha⁶⁴ arasında saptanan bu kültürel farklılıklar, bu dönemde Gordion'a yeni bir halk topluluğunun gelmiş olduğuna işaret etmektedir.⁶⁵ Gordion'un el yapımı keramikleri üzerinde detaylı çalışmalar yapan K.Sams'e göre, güçlü Thrak etkileri taşıyan bu malzeme grubu, antik kaynaklarda sözü edilen Güneydoğu Avrupalı Phrygler'in, Anadolu'ya göçlerinin, bir başka deyişle Gordion'a

81 (1977), 111-112; H.A.Bankhoff-F.A.Winter, "Northern Intruders in LH III C Greece: a view from the north", *Journal of Indo-European Studies*, 12 (1984) 1- 30.

⁵⁸ Akurgal 1993, *göst.yer.*

⁵⁹ Akurgal 1993, 7; Akurgal, M.Ö. 1200 sıralarında güçlü Troia kalesi düştükten sonra göç hareketlerinin dalgalar halinde M.Ö. 8. yüz yıla kadar devam etmiş olabileceğini ancak arkeolojik veriler bulunmadıkça bu konunun kesin olarak çözümlenemeyeceği görüşündedir.

⁶⁰ Son kazılar ışığında Yassıhöyükün stratigrafisi için bkz. Voigt 1990, 265 vdd.; Ayrıca, Gordion'un Tunç Çağı hakkında detaylı bilgi için bkz. A.C. Gunter, *The Gordion Final Reports III The Bronze Age*, Philadelphia, 1991.

⁶¹ "Early Iron Age Hand Made Ware (EIAH)": Henrickson 1990, 106 vdd.; Sams 1994, 19 vdd.; Sams'e göre, Gordion'un el yapımı kaba keramikleri ile Troia VIIb1-2' nin keramikleri arasında form ve bezemede görülen temel farklılıklar ın sebebi belki Trakya'da coğrafi olarak birbirinden uzak merkezlerde bulunmalarıdır yada boyların kendilerine özgü özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Sams 1988, 9; Sams 1994, 20 vd.

⁶² R.C.Henrickson'a göre bu malzeme grubunun ne yerel öncüsü, ne de hemen bir önceki Geç Tunç Çağı safhasının deve tüyü renkli keramiği ile tipolojik veya teknik açıdan bir ilişkisi vardır. Henrickson 1990, 107.

⁶³ Voigt 1990, 266 vdd., 277.

⁶⁴ Mevcut arkeolojik veriler, YHSS 8 ile 7B safhaları arasında uzun süreli bir kesintinin olmadığını göstermektedir. Voigt 1990, 268, 276.

⁶⁵ De Vries 1990, 372; Voigt 1990, 277.

gelişlerinin göstergesidir⁶⁶. M. Voigt, bu görüşten hareket ederek Gordion'da 7B safhasında meydana gelen kültürel değişimin büyük bir olasılıkla, Gordion'a gelen ilk Phryg grupları tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu kabul eder.⁶⁷

Gordion'da, Erken Demir Çağ 7B safhasından 7A safhasına geçildiğinde ikinci kez kültürel bir değişiklik meydana gelmiştir. Gerek keramik gerekse mimaride gözlenen bu farklılık⁶⁸, bu dönemde Gordion'a ikinci bir göçün daha olduğunu düşündürmektedir. Yeni gelenlerin geliş yönü karanlıktır. Bununla birlikte K. Sams ve M. Voigt'a göre, ilk Phryg göçlerini Balkan kökenli başka göçler izlemiş olmalıdır.⁶⁹ Bu bağlamda, Sams, Gordion'da M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında görülmeye başlayan baskılı keramik ile tümülüs mezar geleneğinin de bu dönemde Balkanlar'dan Gordion'a gelen bir göç dalgası ile açıklanabileceğini belirtmiştir.⁷⁰

Bu veriler, Thrak kökenli göç hareketinin tek bir dalga halinde olmayıp, M.Ö. 1200'lerden başlayarak M.Ö. 8. yüzyıla kadar dalgalar halinde devam ettiğine işaret etmektedir. Filolojik çalışmalar da bu durumu desteklemektedir.⁷¹ Ancak, bu konunun kesin olarak aydınlatılabilmesi için E. Akurgal'ın belirttiği gibi, özellikle Thrak boylarının Anadolu'daki

⁶⁶Sams 1988, 9 vd.,13; Sams 1994, 21 vdd.; Aynı görüş için ayrıca bkz. De Vries 1987, 6 vdd.; De Vries 1994, 371 vd.; krş. Henrickson 1990, 107 vd.,114; Son yıllarda, Kırşehir-Kaman-Kalehöyük kazılarında da el yapımı, koyu renkli keramikler bulunmuştur. S. Omura, I binyıla ait II. kültür katında (IIc) ele geçen bu keramiklerin Gordion ve Troia VIIb' nin yumru lu keramiklerinin paralelleri olduğunu, ancak bu konudaki detaylı çalışmaların ileriki kazı sezonlarında yapılacağını bildirmektedir. S. Omura, "1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XII KST*, I (Ankara, 1991), 323.

⁶⁷ Voigt 1990, 276 vd.

⁶⁸ Bu safhada el yapımı çanak çömleğin yerini, devetüyü renkli çanak çömlekler almıştır. Bu keramik geleneği Gordion'un Kimmerler tarafından tahrip edilen 6A safhasına kadar devam etmiştir. Mimari ise plan ve teknik bakımından bir önceki safhaya göre daha gelişkindir. Henrickson 1990, 108 vdd., 114; Voigt 1990, 269 vd., 277; Muscarella 1995, 93.

⁶⁹ Sams 1988, 12 vdd.; Voigt 1990, 277.

⁷⁰ Sams 1988, göst.yer.

⁷¹ Phrygler'in kökeni ve göçleri hakkında ayrıntılı ve farklı görüşler için bkz. Körte-Körte 1904, 1 vdd.; Bittel 1942, 66 vdd.; Friedrich 1941, 822 vdd.; Bittel 1950, 73 vdd.; Akurgal 1955, 111 vdd.; O. Haas, "Das Problem der Herkunft der Phryger und ihrer Beziehungen zu den Balkanvölkern", *Acta Antiqua Academiae Hungaricae*, 18 (1970) 31 vdd.; Barnett 1975, 417 vdd.; P. Carrington, "The Heroic Age of Phrygia in the Ancient Literature", *AS*, XXVII (1977) 117-126; Sevin 1985, 250 vdd.; Francovich 1990, 1 vdd.; Akurgal 1993, 4 vdd.; R. Drews, "Myths of Midas and the Phrygian Migration from Europe", *Klio*, 75 (1993) 9-26 vdd.

geleneksel yerleşim bölgesi olan Marmara Denizi'nin güney kıyıları ile Çanakkale Boğazı çevresinde arkeolojik kazıların yapılması gereklidir.⁷²

Thrak boylarının göçleri ile hemen hemen aynı dönemde, M.Ö. 12.yüzyıldan itibaren Assur kaynaklarında Elazığ ili çevresinde oturan Muşkiler'den söz edilmeye başlanmıştır⁷³. Bazı bilim adamlarına göre, Muşkiler, Thrak boylarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne uzanan bir koludur.⁷⁴ Bu görüş, etnik bakımdan Phryg-Muşki eşitliğini gündeme getirmektedir⁷⁵. Ancak, Kızılırmak'ın doğusu ile batısı arasında gözlenen kültürel farklılıkların⁷⁶ yanı sıra, son yıllarda bu bölgede yapılan arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları söz konusu etnik birlik olasılığını çok zayıflatmıştır. Yeni araştırmalar, Muşkiler'in, Kafkasya'dan Erken Demir Çağ başlarında (M.Ö. 1350-1300) Kuzeybatı İran'a girmiş Hint-Avrupa kökenli göçebelerin, Doğu Anadolu'ya uzanmış bir kolu olduğu doğrultusundadır.⁷⁷

Yukarıda belirtildiği üzere, Phrygler'in göçleri ve Anadolu'daki ilk yüzyılları arkeolojik açıdan hala büyük oranda karanlıktır. Bununla birlikte, Eskiçağ yazarlarının verdikleri bilgilerden onların, başlangıçta Troia ve çevresini ele geçirdikleri (Strabon X, 3.22; Strabon XII, 4.4; Strabon XII, 8.3; Strabon XIII, 1.8), zaman içinde Askania Gölü (Iznik Gölü) kıyıları ile Sangarios Nehri Vadisi'ne doğru yayıldıkları anlaşılmaktadır (Homeros, Iliada, II, 862-863, III, 184-190; Strabon XII, 4.5). Phrygler, buradan güney ve doğu yönde genişleyerek Anadolu içlerine yayılmaya devam etmişlerdir. Denizli yakınlarındaki Beycesultan Höyüğü'nü yaklaşık olarak M.Ö. 1000 civarında tahrip eden yangının da Phrygler'in güney yöndeki yayılımıyla

⁷² Akurgal 1955, 115 vd.; Akurgal 1993, 5 vd.

⁷³ *ARAB*, I, no.221,413,442.

⁷⁴ Körte-Körte 1904, 9 vd.; Akurgal 1955, 113 vdd.; Diakonoff-Neroznak 1985, X vd.; Işık 1987,163; Işık 1989, 1 vd.

⁷⁵ Muşkiler hakkında farklı görüşler ve Muşki sorunu için bkz. Mellink 1965, 318 vdd.; Barnett 1975, 420 vdd.; J. Nizette-Godfroid, "Remarques stylistiques sur la ceramique protophrygienne Peinte", *L'Antiquite Classique*, XLIV (1975) 500 vdd.; Sevin 1985, *göst. yer.*

⁷⁶ Mellink 1965, 319 vdd.; Özgüç 1971, 71 vdd.; O. W. Muscarella, "The Background to the Phrygian Bronze Industry", *Bronzeworking Centers of Western Asia c. 1000-539 B.C.* ed. J. Curtis, New-York, 1988, 178 vdd.; Krş. Summers 1990, 246 vdd.

⁷⁷ Mellink 1965, 320; A. Çilingiroğlu, "Van Gölü Havzasında Demir Çağların Başlangıcı", *ADÇ*, 1 (İzmir 1984), 109; V. Sevin, "Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu", *Höyük*, 1 (1988) 51 vdd.; A.y, "The Early Iron Age in the Elazığ Region and the Problem of the Musicians", *AS*, XLI (1991) 87 vdd., 1988, 56.

ilgili olduğu ileri sürülmektedir⁷⁸. Gordion'daki arkeolojik bulgular ise Phrygler'in, M.Ö. 11. yüzyıla doğru Polatlı yakınlarındaki daha sonra baş kentleri olacak olan Gordion'a ulaştıklarını göstermektedir.

Gordion'da Hitit İmparatorluğu'nun son dönemlerine tarihlenen Geç Tunç Çağı safhası YHSS 8'den, ilk Phryg gruplarına ait olan Erken Demir Çağ 7B safhasına geçişte yerleşmede bir kesintinin olmaması⁷⁹, Phrygler'in Anadolu'nun içlerine doğru hızlı ve güvenli bir şekilde ilerlemiş olduklarını göstermektedir. M.Ö. 1200 yılı başlarında Hitit İmparatorluğu'nun ortadan kalkması ile Orta Anadolu'nun kapıları yeni gelenlere açılmıştır.⁸⁰ Ancak, Gordion dışında, ne Kızılırmak'ın batısında ne de doğusunda Phryglerin, Anadolu'daki ilk yüzyıllarını arkeolojik açıdan aydınlatacak, benzer gelişmelerin izlenebildiği başka bir yerleşme şimdilik yoktur. Hattuşa'da (Boğazköy) en eski Phryg yapıları doğrudan doğruya M.Ö. 13. yüzyıl Hitit tabakası üzerine kurulmuştur. Buna karşın, bu tabakadaki buluntuların tarihi M.Ö. geç 9. yüzyıldan daha geriye gitmemektedir⁸¹. Benzer durum Kızılırmak kavsii içindeki Maşat Höyükve Aliş ar Höyük için de geçerlidir.⁸²

Yaklaşık 400 yıl süren bu zaman boşluğu ilk kez E. Akurgal tarafından Anadolu tarihinin **Karanlık Çağı** olarak nitelendirilmiştir.⁸³ ve bilim dünyasında geniş kabul görmüştür. Akurgal'a göre, bu dönemde Orta Anadolu Bölgesi ya hiç yerleşmeye sahne olmamıştır, ya da göçebe kabilelerce iskân edilmiştir.⁸⁴ Bu görüş doğrultusunda Thrak boylarının büyük bir bölümünün, bu topraklarda göçebe ya da yarı göçebe bir yaşam sürdürdükleri kabul edilir.⁸⁵ Ancak, Gordion YHSS 7B ve 7A tabakalarında

⁷⁸ Barnett 1975, 418; Sevin 1985, 252.

⁷⁹ Voigt 1990, 268, 276.; Bugün için mevcut arkeolojik buluntular ışığında, yerli halkın M.Ö. 1200 yılı sonlarında Gordion'u terk edip etmediği kesin olarak anlaşılamamaktadır. Sams 1988, 9.

⁸⁰ Işık 1989, 2 vd.

⁸¹ Bittel 1970, 138.

⁸² T. Özgüç, Maşat Höyük II, 19 vdd.; Akurgal 1955, 111 vd.

⁸³ Akurgal 1955, 111 vdd.; Akurgal 1961, 6 vd., 72 vd.; A.y., "Das Dunkle Zeitalter Kleinasiens", *Griechenland, die Agais und die Levante während der Dark Ages vom 12 bis zum 9. Jh. v. Chr.*, ed. S. Deger-Jalkoty, Vienna, 1983; Akurgal 1993, 7 vd.

⁸⁴ Akurgal 1955, 112.

⁸⁵ Barnett 1975, *göst. yer.*; Sevin 1985, *göst. yer.*. Bu bağlamda, Homeros'un Phryg liderleri olarak adlarından bahsettiği Phorkys, Askanios, Mygdon ve Otreus'un (Iliada. II, 862; III, 180-190) göçebe Phryg kabilelerinin reisleri oldukları düşünülebilir.

gün ışığına çıkartılan arkeolojik kalıntılar,⁸⁶ yeni gelenlerin Yassıhöyük'te köy düzeyinde, yerleşik bir düzeni benimsediklerini göstermektedir.

Phrygler'in, göçebe ve köy düzeyindeki yaşam biçiminden siyasal örgütlü bir devlet düzenine nasıl geçtiği ve bu geçişteki aşamalar bugün için bilinmemektedir. Bununla birlikte, ilk aşamada, merkeze bağlı tek bir krallıktan çok, birçok beyliğin varlığını düşünmek daha gerçekçi olacaktır.⁸⁷ Buna bağlı olarak, Gordion'un önceleri bir beylik merkezi olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, arkeolojik kazılar, Yassıhöyükün daha M.Ö. erken 9. yüzyılda kabartmalı ortostatlarla⁸⁸ bezeli binalara sahip, çevresi sur ile tahkim edilmiş bir sitadel olduğunu ortaya çıkartmıştır⁸⁹. Gordion'daki bu inşaa faaliyetleri, 6 yapı evresi ile gelişimini sürdürerek M.Ö. 8. yüzyılın sonunda Orta Anadolu'da kendi dönemi için eşi olmayan anıtsal planlı kralî bir sitadele dönüşmüştür.⁹⁰ Yaklaşık iki yüzyıl süren bu dönem, Gordion'un Erken Phryg Dönemi'dir (YHSS 6B-6A: 950/900-700).⁹¹

Gordion'un stratejik konumu⁹² onu, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu kervan yollarının doğu-batı ticaretinde giderek önem kazandığı bir dönemde⁹³ Phrygler'in başkenti konumuna yükseltmiştir⁹⁴ (Strabon, XII,5.3; Plinius N.H., 146)

Antik batı kaynaklarında verilen bilgilere göre, Phryg Devleti'nin ilk kralı, başkent Gordion'a adını vermiş olan (Stephanus Byzantinos 211, 10) Gordias (Gordios)'dur. Bu kaynaklarda kralın tarihî kişiliği ve yaşadığı dönemin siyasî olayları hakkında herhangi bir bilgi yoktur; O, ününü oğlu Midas'a (Herodotos I, 14; VIII, 138) ve Gordion düğümü ile bağlı arabasına borçludur (Arrianos II, 3; Justinus XI, 7.3-16)⁹⁵. Oğlu kral Midas'ın tahta

⁸⁶ Henrickson 1990, 108 vdd.

⁸⁷ Sevin 1985, 252; Muscarella 1995, 95.

⁸⁸ Bu eserlerdeki Geç Hitit etkileri ve bunların M.Ö. geç 10. yüzyıl/erken 9. yüzyıla tarihlendirilmesi hakkında bkz. Sams 1988,10 vd.; Sams 1989, 447 vdd.; Sams 1990, 213; Sams 1993, 549 vdd.

⁸⁹ DeVries 1990, 373 vdd.; Voigt 1990, 270 vdd., 278.; Sams 1990, 211 vdd.

⁹⁰ De Vries 1984, 7 vdd.; De Vries 1990, 377 vdd. ve res. 7.; Voigt 1990, 272 vd.

⁹¹ Voigt 1990, *göst. yer.*; Ayrıca bkz. Sams 1994, 194 vd.

⁹² R.S. Young "Gordion on the Royal Road", *Proc.Phil.Soc.*, 107 (1963) 348 vdd.;

⁹³ J. M. Birmingham, "The Overland Route Across Anatolia in the Eight and Seventh Centuries B.C.", *AS*, XI (1961) 185-195.

⁹⁴ Yassıhöyük'te burasının Gordion olduğunu belirten herhangi bir yazılı belge bulunmamış olmasına karşın Gordion ile eşleşmesi konusunda bkz. Körte-Körte 1904, 28 vdd.

⁹⁵ Her iki anlatımın içerdiği Phrygli unsurlar için bkz. L.E. Roller, "Midas and the Gordion Knot", *Classical Antiquity*, 3/2(1984) 256-271.

geçiş yılı (M.Ö. 738) dikkate alındığında, Gordios'un M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısında kral olması gerekir. Justinus'un anlatımından Gordios'un başa geçtiği dönemde Phrygler arasında bir kargaşanın yaşandığı anlaşılmaktadır.⁹⁶

Kral Gordios'tan sonra, Phryg tahtına oğlu Midas geçmiştir. Antik batı kaynaklarında daha çok efsanevi kişiliğinden söz edilen kral Midas,⁹⁷ Assur kaynaklarında "Muşkili Mita" adı ile tarihî bir kimliğe sahiptir.⁹⁸ Eusebius'un kroniğine göre, Midas M.Ö. 738-696/5 yılları arasında toplam 42 yıl Phryg tahtında egemen olmuştur. Yazılı kaynaklarda verilen bilgiler ve arkeolojik bulgular birlikte değerlendirildiğinde Midas'ın, M.Ö. 8. yüzyılın 2. yarısında Orta Anadolu Platosu'nda, batı kanadını Gordion merkez olmak üzere Thrak kökenli Phrygler'in; doğu ve güneydoğu kanadını Muşki ve Taballer'in oluşturduğu konfederatif bir devletin kralı olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁹ M.J. Mellink, "*Batı dünyası yani Yunanlı komşuları, krallığın Phrygli yönünü, doğu dünyası yani Assur, Kuzey Suriye ve Urartulu komşuları, krallığın kendilerine daha yakın olan Muşkili yönünü tanımladıkları*" diyerek antik batı ve doğu kaynaklarındaki Phryg-Muşki/Midas-Mita ayırımına açıklık getirmeye çalışmıştır.¹⁰⁰

Arkeolojik ve epigrafik bulgular, Phrygler'in Klâsik Phrygia bölgesinden¹⁰¹ çok daha geniş bir alana yayıldıklarını göstermektedir. Bu

⁹⁶ Muscarella 1995, *göst. yer*

⁹⁷ Antik kaynaklar ışığında kral Midas'ın tarihî ve efsanevi kişiliğiyle ilgili ayrıntılı bilgi ve bibliyografya için bkz. Roller 1983, 299 vdd.; Ayrıca bkz. Hawkins 1993, 271 vd.

⁹⁸ Phryg-Muşki/Midas-Mita eşitliği, bilimadamlarının büyük bir bölümü tarafından kabul edilir. Toplu bibliyografya için bkz., Muscarella 1989, 333.

⁹⁹ Mellink 1965, 320; Sevin 1985, 254.

¹⁰⁰ Mellink 1965, *göst. yer.*; Mellink 1991, 624.

¹⁰¹ Adını Phrygler'den almış olan Phrygia Bölgesi, antik batı kaynaklarından öğrenildiğine göre, doğuda Kappadokia, sonraları Galatia; güneyde Lykaonia ve Pisidia; batıda Karia, Lidya ve Mysia; kuzeyde Bithynia ve Paphlagonia bölgeleri ile komşudur. Günümüzde yaklaşık olarak Ankara, Eskişehir ve Afyonkarahisar illerinin tümünü, Kütahya ili'nin doğusunu, Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzey kısmını içine alan bu bölge, zaman içinde çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Buna göre, Orta Anadolu Platosu'nun büyük bir bölümüne Büyük Phrygia Bölgesi, kuzey batıda Yukarı Sakarya Vadisi'nde, Eskişehir ile Afyonkarahisar illeri arasında uzanan dağlık bölgeyi kapsayan kesime "Küçük Phrygia Bölgesi", güneyde Sultan Dağları ile Emir Dağ arasında uzanan yüksek vadiye ise "Phrygia Paroreios" adı verilmiştir. Daha geç dönemde Phrygia Bölgesi'nin güney batıdaki kesimi Pisidia Bölgesi'ne bırakıldıktan sonra geri kalan topraklar ikiye ayrılarak bunlara "Prima" ve "Secunda" adları verilmiştir. M.Ö. 4. yüzyıla doğru "Magna" ve "Parva" adını alan topraklar, 360

alanın sınırları kesin olarak saptanamamakla birlikte Phrygler'in, Halys'in (Kızılırmak) doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişlettikleri anlaşılmaktadır.¹⁰²

Assur çivi yazılı belgelerinden öğrenildiğine göre kral Mita-Midas, M.Ö. 717-709 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde siyasi koşullara göre değişken bir politika izlemiştir. Kral, başlangıçta Kargamışlı Pisiris, Taballi Ambaris, Atunalı Matti ve Urartulu I. Rusa ile ittifaklar kurarak Assurlu çağdaşı kral II Sargon'a (M.Ö. 721-705) karşı bu bölgede bir güç birliği oluşturmuş, etki alanını Kilikya Torosları'nın kuzeyine kadar genişletmiştir (*ARAB*, II, no: 8, 16, 18, 25, 42, 55, 71, 80, 92, 99,118, 214).

Kral Sargon'un, kendisine karşı gelen bu güçleri birer birer mağlup ederek onları egemenliği altına almasından sonra, doğudan ilerleyen Kimmer tehlikesi karşısında kral Mita-Midas, Sargon ile dostluk anlaşması yaparak bu tehlikeyi atlatmayı düşünmüştür. Bunun için Assur sarayına iyi niyet elçileri ve hediyeler göndermiştir (M.Ö. 709). Sargon ile Midas arasında yapılan bu anlaşma (*SAA*, I, no: 1) çerçevesinde Phryg sarayında sürekli bir Assur elçisinin bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra Assur kaynaklarında Muşkili Mita hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.¹⁰³ Ancak, Assur kralı Esarhaddon'a (M.Ö. 680-669) ait iki fal metninde Muşku (*SAA*, IV, no:1) ve Mita (*SAA*, IV, no:13) adları geçmektedir.

Mita-Midas'ın Geç Hitit Kent Devletleri ile olan ilişkisi, hiyeroglif yazıtlarda henüz doğrudan doğruya belgelenmemiştir. Ancak, M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısına ait Kargamış'taki Yariris'in yazıtlarında "Muşka" ismi görülmektedir.¹⁰⁴ Urartu açısından da durum aynıdır. M.Ö. 7. yüzyıla ait

yıllarından sonra "Pacatiana" ve "Salutaris" adları ile anılmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramsay 1890,163 vdd; Ruge 1941, 781 vdd.

¹⁰² Sevin 1985, 248 ve 249' daki Phryg yayılımını gösteren harita; Prayon 1987, 23 ve şek.1; Mellink 1991, 624 vdd. ve harita 9; Ayrıca Phrygler'in doğu yöndeki yayılımları ile ilgili farklı görüşler için bkz. Özgüç 1971, 71 vdd; Summers 1990, 241 vdd.

¹⁰³ Phryg-Geç Hitit, Phryg-Assur ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. J.D. Hawkins, "Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *CAH*, III/1 (1982) 417 vdd.; A.K.Grayson, "Assyria: Tiglath-Pileser III to Sargon II", *CAH*, III/2 (1991) 90 vdd.

¹⁰⁴ J.D. Hawkins, "The negatives in Hieroglyphic Luwian", *AS*, XXV (1975)152.

kral II. Rusa'nın (M.Ö. 685-645) sadece bir yazıtında Muşki'den söz edildiği bilinmektedir.¹⁰⁵ Bununla birlikte, Tyana'da (Kemerhisar) bulunmuş olan, üzerindeki Paleo-Phrygçe yazıtındaki Midas adından ötürü bu krala ait olduğu düşünülen bazalt taş, kralın Kilikya Torosları'ndaki faaliyetlerinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁶

Assur çivi yazılı belgelerinde verilen bilgilerin yanı sıra, Gordion sitadeli ile W, P ve MM tümülüslerinde gün ışığına çıkartılan doğu kökenli arkeolojik buluntular da Midas döneminde doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesi ile kurulan ilişkileri açıkça göstermektedir.¹⁰⁷ K.Sams'e göre, Phrygler, Midas'ın tahta çıkışından bir kaç nesil önce Yakın Doğu ve Kuzey Suriye dünyası ile ilişkiye girmiştir; Midas'ın, Assur kaynaklarından öğrendiğimiz güneydoğudaki faaliyetleri de daha önce kurulmuş olan politik ilişkilerin bir uzantısı olmalıdır.¹⁰⁸

Midas hakkında tarihî bilgiler içeren antik batı kaynakları, onun egemenliğinden bir kaç yüzyıl sonrasına aittir. Bu kaynaklardan öğrenildiğine göre kral Midas, Orta Yunanistan'daki Delphoi kehanet merkezine armağanlar yollayarak (Herodotos I, 14) Kıta Yunanistan ile iyi ilişkiler kurmuş ; bir Aiol kenti olan Kyme'nin (Nemrut Kale) prensesi ile evlenerek (Pollux IX, 83) Batı Anadolu sahillerindeki Yunanlı yöneticilerin güvenini kazanmıştır. Gerek antik batı kaynakları, gerekse arkeolojik buluntular, Phryg-Batı ilişkisinin M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında yoğunluk kazandığını açıkça göstermektedir.¹⁰⁹ Buna göre kral Midas, bir yandan doğu ve güneydoğu Anadolu'da Urartu, Kuzey Suriye ve Assur ile diğer yandan batıda Batı Anadolu sahilleri ve Kıta Yunanistan ile ilişkiye giren Anadolu'nun ilk Demir Çağ kralı olarak haklı bir üne sahip olmuştur.

Midas'ın ölümü hakkında Assur belgelerinde her hangi bir bilgi verilmemiştir. Buna karşılık antik batı kaynaklarında onun, Kimmerli istilâcılara karşı aldığı yenilgiye dayanamayıp boğa kanı içerek intihar ettiği bildirilmektedir (Strabon I, 3.21). Başkent Gordion'u yağmalayıp yakan,

¹⁰⁵ F.W. König, *Handbuch der Chaldäischen Inschriften*, (AfO , Beiheft 8), Graz, 1955-1957, no.128

¹⁰⁶ M.J. Mellink, "Midas in Tyana", *Ficrialegium Anatolicum melanges offerts a E. Laroche* Paris, 1979, 249 vdd; Sams 1994, 549, dp.nt. 1.

¹⁰⁷ Prayon 1987, 183 vdd; Sams 1993, 449 vdd;

¹⁰⁸ Sams 1993, 550.

¹⁰⁹ Prayon 1987, 192 vdd; Muscarella 1989, 333 vdd.

Midas'ın ölümüne neden olan Kimmer istilâsı¹¹⁰ için Eusebios, M.Ö. 696/695, S.J. Africanus ise M.Ö. 676 tarihini vermektedir.¹¹¹

Gordion sitadeliindeki kazılar, şehrin M.Ö. 7. yüzyılın başlarında acımasızca tahrip edildiğini göstermiştir¹¹² (Erken Phryg Tahrip Tabakası, YHSS 6A: M.Ö. 700). Kimmer istilâsı ile açıklanan bu tahribata¹¹³ bağlı olarak Midas'ın ölümü için Eusebius'un tarihinin doğru olduğu kabul edilir.¹¹⁴

Kral Midas, Gordion'da, günümüzde "Midas Mound (MM) = Midas Tümülüsü"¹¹⁵ olarak adlandırılan, Anadolu'nun ikinci büyük tümülüsüne gömülmüştür.¹¹⁶

En görkemli çağını yaşadığı sırada uğradığı Kimmer baskını ve kral Midas'ın anî ölümü karşısında Phryg Kralığı'nın politik gücü sona ermiştir. Ancak, bu olay geniş anlamda ele alındığında Phryg egemenliğinin sonu, Phrygler'in tamamen tarih sahnesinden çekilmesi demek değildir.

Gordion kazıları, Kimmer tahribatından kısa bir süre sonra, sitadelin eski plan üzerine daha gelişmiş bir teknikle yeniden inşa edilmeye başladığını ve M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında tamamlandığını göstermiştir¹¹⁷ (Orta Phryg Dönemi, YHSS 5: M.Ö. 700-yak. ol. 500). Ancak, Gordion artık güçlü bir devletin başkenti olmayıp, yalnızca bölgesel bir merkez durumundadır. Eskişehir'in güneydoğusundaki Yazılıkaya-Midas Şehri,

¹¹⁰Kimmerler'in Anadolu'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tarhan 1972, 110 vdd.; Tarhan 1983, 109 vdd.

¹¹¹Bossert 1993 287.

¹¹²De Vries 1990, 377 vdd.; Voight 1990, 272 vd.

¹¹³R.D. Young, "Gordion, 1950", *University Museum Bulletin*, 16/1 (1951) 12; De Vries 1990, 388 vd.; Mellink 1991, 629; Sams 1994, 1.

¹¹⁴Young 1981, 272; Mellink 1991, göst. yer.; Hawkins 1993, 272; Krş. Bossert 1993, 287 vdd.

¹¹⁵Young 1981, 79 vdd.

¹¹⁶Bilim adamlarının büyük bir bölümü burada gömülü olan kişinin kral Midas olduğu görüşündedir. De Vries 1987, 6; Mellink 1991, 633; Hawkins 1994, 272; R.D. Young ve O. Muscarella ise tümülüsü M.Ö. 725-720'ye tarihlenerek onu kral Midas'ın babası Gordios'a atfetmektedir. Young 1981, 102; Muscarella 1995, 99, dp.nt. 13; Son olarak, K. Sams tümülüsden alınan dendrokronoloji sonuçları çerçevesinde tümülüsün tarihinin yeniden gözden geçirilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Sams 1994, 196.

¹¹⁷Voigt 1990, 272 vdd.; Henriksen 1990, 11 vd.; Mellink 1991, 630; De Vries ise yeni sitadeli M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir. Krş. De Vries 1988, 51 vdd.; De Vries 1990, 391 vd.

eski Hitit başkenti Hattuşa (Boğazköy) ve Çorum yakınlarındaki Pazarlı'nın da bu dönemde birer beylik merkezi olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Phryg beyleri, bu topraklarda M.Ö. 590 yılındaki Lidya kralı Alyattes'in (M.Ö. 610-560) Kızılırmak seferine değin bağımsızca¹¹⁹, bu tarihten M.Ö. 547/46 yılındaki Pers istilâsına kadar da Lidya Krallığı'na bağımlı prenslikler halinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.¹²⁰

Gerek Assur, gerek Antik batı kaynaklarında Midas'ın halefleri hakkında açık bir kayıt yoktur. Bununla birlikte, şayet Assur kralı Esarhaddon'a ait iki fal metninden birincisi (*SAA,IV, no 1*) I. Starr'ın önerdiği gibi¹²¹ ikincisine (*SAA,IV, no 13*) bağlı olarak tamamlanabilirse belki M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısına ait Mita-Midas adında bir Phryg beyinin varlığından söz etmek mümkün olabilir. Ayrıca, Herodotos, M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı içinde yaşayan son Phryg kral sülalesi için Midas, Gordios ve Adrastos sıralamasını vermiştir (Herodotos, I, 35). İşlediği bir suç yüzünden Lidya kralı Kroisos'un (M.Ö. 560-547/46) yanına sığınan Adrastos, Phryg beyliklerinden birinin üyesi olmalıydı.¹²²

Lidya Krallığı'nın yıkılışından sonra Phrygia, iki yüz yılı aşkın bir süre Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmuş, Kappadokia, Paphlagonia ve Hellespontos ile birlikte Büyük Phrygia satraplığına bağlanmıştır (Ksenophon, VII, 4, 16). Askerî ve idarî planda kalan Pers egemenliği boyunca yerli halk, büyük ölçüde geleneksel yaşam biçimi ve kültürlerini sürdürmeye devam etmiş¹²³, eski Phryg dili ve yazısı en azından M.Ö. 4. yüzyıla, hatta 3. yüzyıla kadar kullanılmıştır.¹²⁴ Pers egemenliğini takip eden Hellenistik Çağ'da¹²⁵ Anadolu'da Yunan kültürü, Yunan tarzı yaşam

¹¹⁸ Bittel 1970, 155; Sevin 1985, 257.

¹¹⁹ Mellink 1991, 648' de belirtildiği üzere Alyattes'in Phryg beylikleri üzerindeki kontrolünün niteliği kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, Mellink'e göre, geçmişe dayalı dostane ilişkiler çerçevesinde, Gordion, Midas Şehri, Hacıtuğrul gibi belli Phryg sitadellerinde Lidya askerî kuvvetlerinin bulunmadığı düşünülebilir.

¹²⁰ Mellink 1991, 646.

¹²¹ *SAA,IV*, s. LVII ve 4, dprint 1.

¹²² Sevin 1985, 257.

¹²³ Geç Phryg Dönemi, YHSS 4 (Yakl.ol. M.Ö. 550-300) Anadolu'daki Pers egemenliği ve sanatı için bkz. V. Sevin, "Anadolu'da Pers Egemenliği", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, 2 (1982) 268 vdd.; Akurgal 1961, 167 vdd.

¹²⁴ Masson 1991, 666.

¹²⁵ M.Ö. 334 'te Büyük İskender, Anadolu'ya girerek Granikos (Biga Çayı) Savaşı'nda Perslere karşı galip gelmiş ve bütün Phrygia'yı egemenliği altına almıştır. Onun ölümünden sonra bölge, İskender'in komutanları arasında sürekli el değiştirmiş ve M.Ö.

biçimi yayılmış, yerli diller, gelenekler yerini bu akıma bırakmıştır. Bununla birlikte köklü Phryg kültürünün etkileri, bölgede Roma döneminin sonlarına, hatta Hristiyanlığın ortaya çıkışına kadar devam etmiştir.¹²⁶

277 yılında bir Keft boyu olan Galatlar'ın istilâsına uğramıştır. Yukarı Sakarya ile Kızılırmak arasındaki bölgeye yerleşen bu halklardan ötürü zamanla bu topraklar Galatia adını almıştır. M.Ö. 188'deki Apameia Barışı ile Phrygia, Bergama Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir. Bu tarihten itibaren bölgenin kuzeybatısındaki topraklar, "Phrygia Epictetos" adı ile anılmağa başlamıştır. M.Ö. 133'te III. Attalos'un Bergama Krallığı'nı veraset yolu ile Roma'ya bırakmasından sonra bölge, M.Ö. 116 yılında Roma'nın "Asia Eyaleti" sınırları içine katılmıştır. M.Ö. 25'te Roma kralı Augustus, Galatia'yı bir Roma eyaleti olarak yeniden düzenlemiş, bu dönemde Phrygia'nın büyük bir bölümü "Galatia Eyaleti"ne dahil edilmiştir. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi ile Phrygia Doğu Roma toprakları içinde kalmıştır. Haspels 1971, 280 vdd.; Belke-Mersich 1990, 72 vdd.

¹²⁶ Mitchell 1993, I, 19 vdd.; Mitchell 1993, II, 174 vdd.

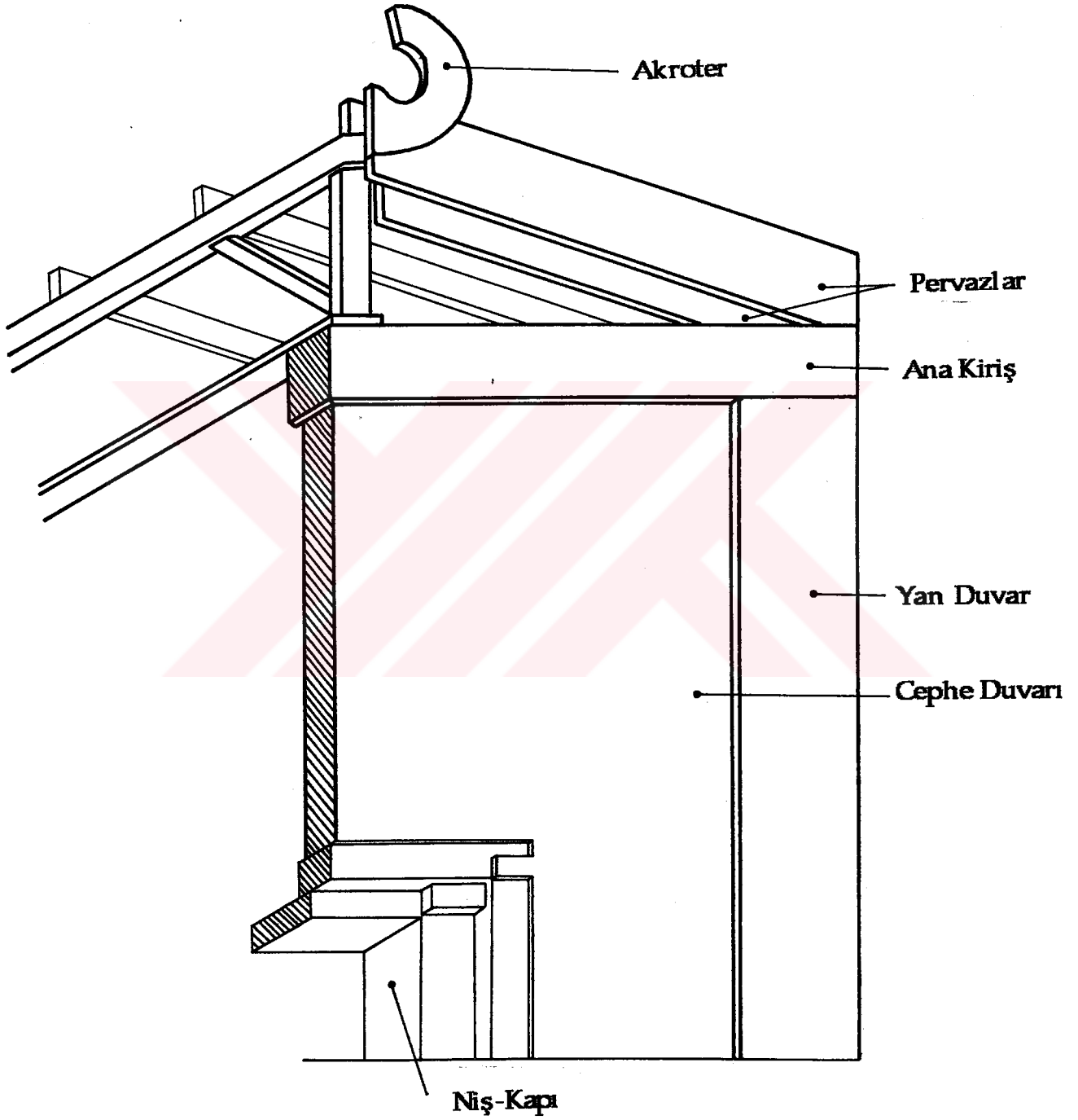
I- FASADLAR

Fasadlar, kendilerine özgü mimarî karakterleriyle Phryg kaya mimarlığının en özgün ve en etkileyici anıt grubunu oluşturmaktadır. Bu anıtlar, Phryg sitadellerinden tanıdığımız -duvar ve çatı konstrüksiyonlarında ahşabın bol miktarda ve büyük bir ustalıkla kullanıldığı- beşikçatılı Phryg megaronlarının¹²⁷ kayalara oyulmuş ön cephesini temsil etmektedirler.

Kayaların dik yüzlerine tüm mimarî detay ve süslemeleri dikkatli bir şekilde kopya edilen fasadlar, boyutlarına göre **Anıtsal Fasadlar** ve **Küçük Fasadlar** olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır.

Uygulamadaki bu farklılığa rağmen bütün fasadların ana mimarî tasarımları, ayrıntılar dışında aynıdır. Bir başka deyişle, mimarî tasarım bağlamında küçük fasadlar, adeta anıtsal fasadların kopyaları gibidir. Buna göre: Bütün fasadlar üstte -çoğu kez bir **tepe akroteri** ile taçlandırılmış- **üçgen alınlıklı, beşikçatıya** sahiptir. Çatı örtüsü ve alınlığın eğik kenarlarını kademeler halinde alt alta yerleştirilen **pervazlar çevreler**. Alınlığın ortasında, akroterin tam altında **çatı orta dikmesi (baba)** yer alır. Bazı anıtlarda, orta dikmenin her iki yanına simetrik olarak iki küçük **pencere** yerleştirilmiştir. Çatı, cephe genişliğince uzanan **ana giriş** üzerine oturmaktadır. Altta, **cephe duvarı**, kareye yakın dikdörtgen şeklindedir ve her iki yandan -binanın **yan duvarlarını** temsil eden- kalın bir çerçeve içine alınmıştır. Ortada ise **kapıyı** simgeleyen, dikdörtgen, derin bir **niş** bulunmaktadır (Şekil: 1). Çoğu kez iki kademeli bir çerçeve içine alınmış olan niş, özellikle küçük fasadlarda cephe duvarının büyük bir bölümünü kaplamaktadır.

¹²⁷En güzel ve anıtsal örnekleri başkent Gordion'da gün ışığına çıkartılan Phryg megaronlarının inşaa tekniği ve rekonstrüksiyon denemeleri için bkz. Young 1960, 3 vdd.; Young 1962, 2 vdd.; Young 1973, 12 vdd.; Young 1975, 30 vdd.

Şekil 1: Bir fasadın mimarî elemanları (T. Sivas).

A- Anıtsal Fasadlar

Büyük ve yüksek kaya kütlelerinin dik yüzünde, kaya boyunca yükselen ve hemen hemen tüm kaya yüzeyini kaplayan anıtsal fasadlar, devasa ölçüleri ve özenle seçilmiş coğrafi konumlarıyla çok uzak mesafelerden dahi tüm görkemleriyle görülebilmektedir.

Bu anıtların tümünde cepheyi oluşturan mimarî elemanlar, çoğunlukla geometrik bazen de bitkisel motiflerle ya da hayvan figürleri ile bezenmiştir. Kabartma ve oyma olarak işlenen bu motifler, bir yandan kayanın soğuk ve sert yapısını yumuşatırken diğer yandan günün belli saatlerinde gölge ışık oyunu ile değişerek fasadın görünümüne gizemli bir hareket kazandırmaktadır. Midas Anıtı'nda bu hareketlilik en güzel şekliyle izlenmektedir (Lev. 11/a-b).

19. yüzyılın başlarında W.M. Leake'in ünlü **Yazılıkaya-Midas Anıtı**'nı modern dünyaya tanıttıktan sonra arka arkaya Dağlık Phrygia Bölgesi'ne gelen Avrupalı gezgin ve araştırmacılar, kısa bir süre içinde -bugün için bilinen- 9 adet anıtsal kaya fasadını saptayarak arkeoloji literatürüne kazandırmışlardır.¹²⁸ Fasadlardan 8 tanesi Türkmen Dağı'nın güneyinde, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya il sınırlarının kesiştiği yörede yer almaktadır. Bunlardan 4'ü Eskişehir, diğer 4 tanesi Afyonkarahisar il sınırları içindedir. 9. fasad ise Kütahya'nın Tavşanlı İlçesi yakınlarındadır.

1) Eskişehir Yöresi

Bu yöredeki fasadlar, ilin güneyinde, Seyitgazi ve Han İlçelerinin sınırları içinde kalan ormanlık ve kayalık bir arazide birbirlerine yakın konumdadırlar. Bunlar, kuzeyden güneybatıya doğru şu şekilde sıralanırlar:

a. Areyastis /Arezastis Anıtı (Han İlçesi /Yazılıkaya Köyü)

¹²⁸ 1946-1958 yılları arasında bölgede araştırma yapan C.H.E. Haspel's bu anıtlara sadece çok tahrip olmuş durumdaki **Değirmen Anıtı**'nı ilave etmiştir. Bu anıt günümüzde hemen yakınından geçirilen Eskişehir-Afyonkarahisar karayolu çalışmaları sırasında tamamen tahrip olmuştur. Bu nedenle arazi çalışmalarımızda bu anıtın yerini saptayamadık.

- b. Yazılıkaya- Midas Anıtı (Han İlçesi /Yazılıkaya Köyü)
- c. Bitmemiş Anıt (Han İlçesi /Yazılıkaya Köyü)
- d. Bahş ayış /Bahşış Anıtı (Seyitgazi İlçesi /GökbahçeKöyü)

Areyastis, Midas ve Bitmemiş Anıt, Eskişehir'in 70 km. güneyindeki Yazılıkaya Köyü'nün toprakları içindedir. Areyastis Anıt'ı, Yazılıkaya -Midas Vadisi'nin kuzeybatı köşesinde, Midas ve Bitmemiş Anıt ise vadinin güney ucunda, köyün hemen batısındaki Midas Şehri platosunda yer almaktadır. Bahş ayış Anıtı, ilk üç fasada göre daha güneybatıdadır. Bu fasad, Eskişehir'in 85 km. güneyinde bulunan Gökbahçe Köyü'nün biraz dışında, derin Kümbet Vadisi'nin güneydoğu ucunda tek başına durmaktadır (Harita II).

a. Areyastis /Areyastis Anıtı

Konumu: Yazılıkaya Köyü'nün 1.7 km. kuzeyinde, Çukurca -Yazılıkaya köy yolunun batısında, yola yaklaşık 130 m. mesafedeki yüksek kayalardan biri üzerindedir (Lev. 1; 2 ; 3). Tam karşısında, yolun doğusunda sarp kaya platoları üzerinde Phryg kaleleri Gökgöz Kale ve Pişmiş Kale bulunmaktadır.¹²⁹ Güneyinde ise Midas Şehri yer almaktadır (Lev. 1).¹³⁰

İlk olarak L. de Laborde 1826 yılında Pişmiş Kale'ye çıktığında uzaktan bu anıtı fark etmiştir.¹³¹ Ancak, anıtı yakından inceleyerek detaylı tanım ve gravür eşliğinde arkeoloji dünyasına tanıtan ilk araştırmacı Ch. Texier olmuştur.¹³² Texier'in 1834'de yaptığı -anıtı ait ilk ve tek- gravür, anıtın gerçek görünüşü hakkında açık bir fikir vermektedir (Lev.4). Bununla birlikte bezemelerin yan çerçevelere yerleştirilişi hatalıdır. Ayrıca, sol dış çerçeve boş olmasına karşın Texier, burayı da bezemeli olarak göstermiştir (Krs. Lev. 5; 7).

¹²⁹ Bu kaleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haspels 1971, 40 vdd.

¹³⁰ Plan için ayrıca bkz. Gabriel 1952. res. 2 (f+).

¹³¹ de Laborde 1838, 70.

¹³² Texier 1839, 157 vdd., lev. 59.

Anıta, tepe akroterinin sağında¹³³ bulunun Paleo-Phrygce yazıtta geçen *Areyastin/Arezastin*¹³⁴ kelimesinden dolayı bu isim verilmiştir. Yöre halkı ise anıtı *Hasanbey Kayası*¹³⁵ olarak adlandırmaktadır.

Yönü: Kuzeydoğu

Ölçüleri: Yüksekliği: 5.50 m. ; Genişliği: 4.15 m. ; Yerden yüksekliği : 5.20 m. (Lev. 7).¹³⁶

Genel Görünüşü : Anıtın bulunduğu tüf kütlesi, yaklaşık 17.00 m. yüksekliğinde, 7.60 m. genişliğindedir. Kaya oluşumundaki doğal eğimin avantajından faydalanılarak, öncelikle fasadın işleneceği yüzey düzleştirilmiştir. Böylece, anıtın konturlarını takip eden doğal bir çerçeve elde edilmiştir. Bu çerçeve, akroter hizasında yak. ol. 0.80-0.70 m., sol yanda 0.10- 0.20 m., sağ yanda ise 0.60-0.70 m. derinliğe sahiptir. Bu eğim, bir saçak gibi anıtın -rüzgar, yağmur ve kar gibi- doğal etkilere karşı korunmasına yardımcı olmaktadır (Lev. 3; 5; 6).

Anıtsal fasadların günümüze kadar en sağlam şekilde gelebilen örneğidir. Bununla birlikte, ilgili fotoğraflardan da açıkça görüleceği gibi (Lev. 5), zaman içinde çerçeveler üzerindeki kabartma bezemelerde ve frizdeki yazıtta aşınmalar meydana gelmiştir.¹³⁷

Çatı : Orta derecede eğimli¹³⁸ beşik çatıdır (Lev. 6).

¹³³ Tüm anıtlarda sağ ve sol tanımları karşıdan bakılarak yapılmıştır.

¹³⁴ Dişil bir isim olup burada ismin -i halindedir. Yalın hali *Areyastis/Arezastis*'tir. Diakonoff-Neroznak 1985, 93; Bu kelimenin gelenek haline gelen *Arezastin* şeklindeki okunuşuna karşı, M. Lejeune ve Cl. Brixhe *Areyastin* okunuşunu teklif etmiştir. Lejeune 1969, 40.vd.; Brixhe 1979,42.; Brixhe-Lejeune 1984, 36, 279.

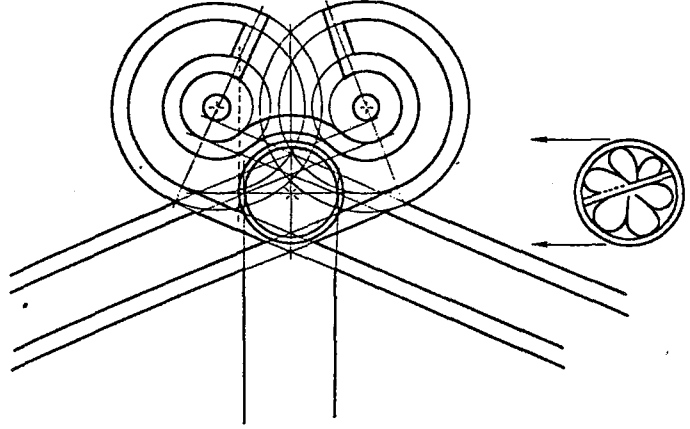
¹³⁵ Körte 1898, 116; Haspels 1971, 79, dp. nt.27.

¹³⁶ Anıtın yerden ulaşılabilen alt kısmının ölçüleri kontrol edilerek yatay ve dikey kesiti tarafımızdan çizilmiştir (29.1 .1995). Krş. Gabriel 1965, 79, res. 38; Üst kısma ait ölçüler ile ön görünüş için Haspels 1971, res. 514 kullanılmıştır. Dikey kesit ise görünüş, yatay kesit ve Gabriel 1965, 79, res.38 'deki dikey kesit ışığında tarafımızdan yeniden çizilmiştir. Krş. Gabriel, *göst. yer*.

¹³⁷ Doğa tahribatının yanı sıra, anıtın 750 m. doğusunda açılmış olan taş ocağı da anıt için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Bu ocak bir süre önce çalışma ruhsatı iptal edilmiş olmasına rağmen, zaman zaman kaçak olarak işletilerek doğal dokuyu bozmaya ve titreşim nedeniyle anıta zarar vermeye devam etmektedir.

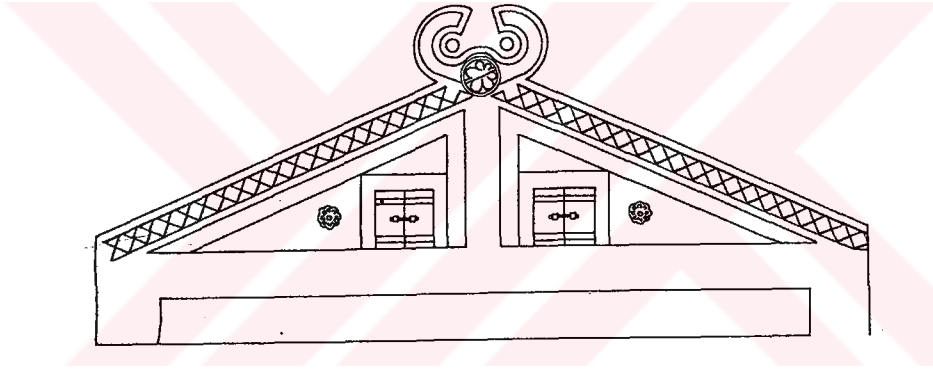
¹³⁸ Eğimi % 25 ile % 70 arasında olan çatı orta derecede eğimlidir. D.Hasol, *Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 1990, 127.

Akroter : Şekil 2'de görüldüğü üzere, konturları, belli bir geometrik sisteme göre birbirini kesen, iç içe geçmiş karşılıklı iki daire parçasından oluşmuştur.¹³⁹ Alt kısmında daire içine yerleştirilmiş altı dilimli rozet motifi bulunmaktadır (Lev 6; 7).¹⁴⁰

Şekil 2: Arezastis Anıtı. Akroter.(Haspels 1971, res. 513.1).

Alınlık: Üst pervaz etlidir (Şek. 3). Üzeri kabartma baklava motifi dizisi ile bezenmiştir. Alınlık pervazı ince ve bezemesizdir. Çatı orta dikmesi kalındır. Her iki yanında simetrik iki pencere yer alır (Şekil 3, Lev. 6).

Şekil 3: Arezastis Anıtı. Alınlık.(Haspels 1971, res. 514).

Şekil 3' de görüldüğü gibi pencereler, çift kanatlı kepenk ile kapatılmıştır. Pencere çerçevelerinin iç kısmına yerleştirilmiş olan kepenkler, ahşap asıllarından aynen kopya edilmiştir: Yatay bantlar üzerindeki küçük kabartma yuvarlaklar, madeni kabara başlarını simgeler. Kabartma kare yuvaların içinden geçen çubuk şeklindeki sürgü ile kepenkler dışarıdan kilitlenmektedir.

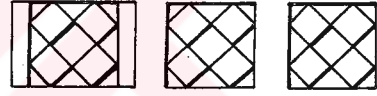
¹³⁹ W. Ramsay, C. Wilson'un da görüş ünü alarak bu tip akroterlerde "... every curve in every acroterion of this class of monuments is part of a true circle ..." tanımını yapmıştır. Ramsay 1889, 155.

¹⁴⁰ Ramsay 1888, 380, res.13 ; Perrot-Chipiez 1890, 99, res.58; Gabriel 1965, res. 38 'deki çizimlerde akroter, alınlık pervazlarının kesişme noktasına hatalı olarak oturtulmuş ve yanlış çizilmiştir. Ayrıca, bu akroterde dairelerin uç kısımları küt bir şekilde sona ermesine rağmen, von Reber 1897, 575, res. 6 E 'de dairelerin uç kısımları yanlış olarak boynuz gibi sivri gösterilmiştir.

Pencerelerin yanlarındaki boşluklar ise birer kabartma rozet ile bezenmiştir. Ana giriş dar ve bezemesizdir.

Cephe Duvarı: 3.70 m. X 4.15 m. boyutlarında, kareye yakın dikdörtgendir (Lev. 5; 7). İki çerçeve ile çevrilmiştir. Dış çerçeve, ana yan duvarları simgelemektedir ve üstte, ana giriş ile bütünleşmiştir.¹⁴¹ Girişin altında, duvarlar arasında kalın bir friz uzanır. Üzerine tek satırlık Paleo-Phrygçe yazıt kazınmıştır. İç çerçeve, dış çerçevenin arkasına kademeli olarak yerleştirilmiştir. Bu durum az da olsa cepheye bir derinlik kazandırmıştır. Kanımızca iç çerçeve, yapının içine açılan ana girişi simgelemektedir. Dikkatle bakıldığında duvar yüzeyinin ortasında, yanları hafif şişkin dairesel bir alan görülür. Bu alanın üzerine küçük bir niş açılmıştır (Lev. 6). Bize göre, burada ifade edilmek istenen yapının arka duvarıdır. Niş ise, kanımızca pencere açıklığını simgelemektedir. Çerçeveler, sol dış çerçeve dışında¹⁴², düzgün aralıklarla yerleştirilen kare panolardan oluşan bezeme dizisi ile bezenmiştir.

Şekil 4' de görüldüğü üzere, panoların içine yan yana ve alt alta ikişerden dört adet kabartma baklava motifi yerleştirilmiştir. Ancak, sağ dış çerçevedeki son iki motif ile sağ iç çerçevedeki son motif tamamlanmadan bırakılmıştır¹⁴³.

Şekil 4: Arezastis Anıtı. Çerçeve bezemesi. (Haspels 1971, res. 514).

İlk bakışta, bütün motiflerin aynı boyutta olup çerçevelere aynı hizada ve simetrik olarak işlenmiş oldukları izlenimi uyanmaktadır. Dikkatli incelendiğinde böyle bir düzenlemenin olmadığı görülür: Yukarıdan aşağıya doğru daralan sağ dış çerçevede motifler de aşağı doğru küçülmektedir ve aralarında simetri yoktur (Lev. 7).¹⁴⁴ Biz, bunun cephedeki derinlik hissini artıran bir başka faktör olduğu görüşündeyiz.

¹⁴¹ Bu durum sağ üst köşede açıkça görülmesine karşın, sol köşede aynı başarıyla uygulanmamıştır.

¹⁴² Gabriel 1965, res. 38'de yanlış bir şekilde sol dış çerçevede de bezeme gösterilmiştir.

¹⁴³ Gabriel 1965, *göz yer.*'de bu motifler tamamlanmış olarak çizilmiştir.

¹⁴⁴ Bu göz yanılması, Haspels 1971, res. 513.2 dışında, anıtın daha önceki araştırmacılar tarafından çizilmiş olan ön görünüş çizimlerinde açık olarak görülmektedir. Krş. Ramsay 1888, res.13; Perrot-Chiplez 1890, res.58; Gabriel 1965, res.38.

Niş : 0.35 m X 0.25 m X 0.15 m boyutlarındadır. Yan kenarları iki kademelidir. Tavanında küçük bir yuva mevcuttur (Lev. 6; 7).

Yazıt: Bir çok kez incelenmiş olmakla birlikte, anıt üzerindeki yazıt sayısı, alınlığı çevreleyen yazıtın okunuş sırası ve yazıtların anlamı konusu tartışmalıdır.¹⁴⁵ Cl. Brixhe ve M. Lejeune'e göre, birinci yazıt, frizin sol başından başlayarak akroterin sağında ve solunda devam etmektedir ve 7.00m. uzunluğundadır (W-01a). İkinci yazıt, anıtın üst kısmında, ana kaya üzerinde yer almaktadır. 8.00m. uzunluğundadır. Anıtın sol üst köşesinden başlayıp, ikinci satırı sağ köşede üstte sola doğru devam etmektedir (W-01b). Üçüncü yazıt, koruma amaçlı doğal çerçevenin yan yüzünde, yukarıdan aşağıya doğru yanlamasına yazılmıştır. 3.00 m. uzunluğundadır. Sağ çerçevelerin alt kısmında sona ermektedir (W-01c). Harf boyları 0.20-0.25 m. dir. Yatay frizin ortasındaki aşınmış bir kaç harf dışında hepsi çok iyi okunmaktadır.

Cl. Brixhe ve M. Lejeune tarafından yapılan transkripsiyon şu şekildedir¹⁴⁶ :

W-01a

III
II

10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

- I vrekun : tedatoy : yostutut --- a -m² noy : akenanogavos | aey
 ← II materan : areyastin
 ← III bonok : akenanogavoş

¹⁴⁵ Farklı görüşler ve yeni bir öneri için bkz. Lubotsky 1988, 9 vdd.

¹⁴⁶ Brixhe-Lejeune 1984, 36 vdd.; Krş. Diakonoff-Neroznak 1985, 62 vd.; Lubotsky 1988, *gözet.*
yer.

1953, 79, No 6; Gabriel 1965, 79, res. 38-39, lev. 37; Gönçer 1971, 115 vd., res. 45; Haspels 1971, 79 vdd., res. 83-84, 513.1, 514; Francovich 1990, 96 vd., res. 124-125; van Loon 1991, 46, lev. XXXVI

Yazıt Haspels 1971, 292 vd., no. 11, res. 601-2; Brixhe-Lejeune 1984, 36 vdd., W-01-a-c, lev. XVI-XIX; Diakonoff-Neroznak 1985, 62 vd., A7; Lubotsky 1988, 9 vdd., res.1.

b. Yazılıkaya- Midas Anıtı

Konumu : Midas Şehri platosunun kuzeydoğu eteğinde, öne doğru çıkıntı yapan kaya kütleli üzerinde yer alır (Lev. 8/ F.3; Lev. 9; 15).

İlk olarak 1800 yılında W. M. Leake ve arkadaşları tarafından incelenerek kabataslak çizimi yapılmıştır.¹⁴⁷ G. Koehler 'e ait bu çizim, bir çok hata ve eksikliklerine rağmen, Phryg fasadlarının genel görünüşü hakkında fikir veren ilk çizim olması nedeniyle özel bir yere sahiptir (Lev.10/a). 1834'de Ch. Texier, anıtı inceleyerek gravürünü yapmıştır.¹⁴⁸ Bu, anıtın aslına uygun ve tüm görkemini yansıtan ilk ve tek gravürdür. Texier, anıt üzerindeki bütün bezemeleri en ince ayrıntısına kadar büyük bir sabırla çizmiştir (Lev. 10/b). Ancak, dikkatli bakıldığında Texier'in, alınlık ve yan çerçevelerdeki bezemeleri yanlış algıladığı, nişin her iki yanındaki motifleri ise hatalı yerleştiği görülür. Ayrıca, sol yan çerçeve üzerinde olması gereken yazıt da çerçeve dışında ana kaya üzerinde gösterilmiştir (Krş. Lev. 11; 20).

Çatının sol üst kısmında, düzleştirilmiş ana kaya üzerindeki Paleo-Phrygçe yazıtta geçen *Midai*¹⁴⁹ kelimesinden dolayı anıtta bu ad verilmiştir. Yöre halkı ise üzerindeki yazıtlar nedeni ile anıtı, *Yazılıkaya*¹⁵⁰ olarak adlandırmıştır. Günümüzde her iki isim de kullanılmaktadır.¹⁵¹

Yönü : Doğu

ölçüleri : Yükseklik: 17.00 m ; Genişlik: 16.50 m ; Yerden yüksekliği: 1.20-1.80 m (Lev. 20-22)¹⁵²

¹⁴⁷ Leake 1824, 22 vd., 30 vdd., s. 21'in karşısındaki sayfada yer alan çizim.

¹⁴⁸ Texier 1839, 156 vdd., lev. 56.

¹⁴⁹ Eriş bir isim olup burada ismin -e halindedir. Yalın halî *Midas*'dır. Brixhe-Lejeune 1984, 8.; Diakonoff-Neroznak 1985, 123.

¹⁵⁰ Texier 1839, 154.

¹⁵¹ Bittel 1940, 74, no. 75.

¹⁵² Anıtın yerden ulaşılabilen niş seviyesindeki ölçüleri kontrol edilerek yatay kesiti tarafımızdan çizilmiştir. Krş. Gabriel 1965, res. 34; Anıtın üst kısmına ait ölçüler ile görünüş ve dikey kesit için Gabriel 1965, res.30, 35 kullanılmıştır. Bu çizimler, anıtın ölçekli yapılmış ilk ve tek çizimlerini oluşturmaktadır. Ancak, anıtın kendisi ya da fotoğrafları ile karşılaştırıldığında A.Gabriel'in tepe akroteri ile alınlıktaki iç pervaz bezemelerini hatalı çizdiği açıkça görülmektedir. Alınlığın doğru çizimi için

Genel Görünüşü: Anıtın bulunduğu tuf kütlesi 21.00 m. X 22.00 m. X 7.00 m. boyutlarındadır. Areyastis Anıtı'nda olduğu gibi kaya oluşumundaki eğimin avantajından faydalanılarak öncelikle anıtın işleneceği yüzey düzleştirilmiştir. Böylece, anıtın üst ve sol yan konturunu takip eden doğal bir çerçeve elde edilmiştir. Bu çerçeve, akroter hizasında yaklaşık 0.60 m., sol yanda 0.15 m.- 0.30 m. derinliğe sahiptir (Lev.11). Sağ yanda böyle bir çerçeve yoktur: kayanın kuzey yüzü, anıtın konturu boyunca akroter hizasından nişin üst hizasına kadar dikey olarak traşlanarak kabaca düzeltilmiştir. Bu seviyeden itibaren kaya aşağı doğru genişleyerek doğal zemin ile kaynaşmaktadır. Üst tarafında 5 adet dar ve kısa kaya basamağı bulunmaktadır (Lev. 16).

Bugün güçlükle fark edilen basamaklar, eski fotoğraflarda çok daha belirgindir.¹⁵³ A.Gabriel, önce bunları anıt ile kuzeyindeki Kırkgöz Kayalığı arasında uzanan bir duvara ait taş yuvaları olarak düşünmüştür.¹⁵⁴ Daha sonra, bu fikrinden vazgeçerek fasadın yapımı sırasında iskele olarak kullanıldıklarını ileri sürmüştür.¹⁵⁵ Gabriel'in her iki görüşüne de karşı çıkan G. de Francovich ise, bu basamakların Ana Tanrıça'yı simgeleyen sembolik bir anlama sahip oldukları görüşündedir.¹⁵⁶

Anıtın alınlık kısmı çok tahrip olmuştur: Akroterin ortasından başlayan derin çatlak, alınlığı adeta ikiye bölmüştür. Bu çatlak zaman içinde özellikle don olayına bağlı olarak daha da genişleyip derinleşerek cephe duvarının ortalarına kadar ilerlemiştir. Bu durum, aynı zamanda alınlık yüzeyindeki bezemelerin de büyük ölçüde tahribine yol açmıştır (Lev. 11/a-b; 17).¹⁵⁷ Son yıllarda ortadaki çatlağın sol yanında ikinci bir çatlak daha belirginleşmiştir. Cephe duvarının üst kısmından başlayan bu çatlak, kesintisiz olarak anıtın tabanında, ana kayada da devam etmektedir.¹⁵⁸

bkz. Haspels 1971, res. 510.1 ve brd. lev. 20. ; Biz, Gabriel'in çizimlerdeki hataları fotoğraflar ve Haspels'in çizimleri ışığında düzelterek yeniden çizdik.

¹⁵³ Krş. Gabriel 1965, lev. 26, a-b.

¹⁵⁴ Gabriel 1965, 5,res.2, 34.

¹⁵⁵ Gabriel 1965, 60.

¹⁵⁶ Francovich 1990, 92 vd.

¹⁵⁷ G. Koehler ve Ch. Texier'e ait çizimlerde bu çatlak gösterilmemiştir. Bkz. brd. Lev. 10 a-b Buna karşın, 1895 yılında G. Berggren'in çektiği ilk fotoğrafta söz konusu çatlağın ve alınlıktaki tahribatin 100 sene önce bugünkünden çok farklı olmadığı görülür. Krş. von Reber 1897, I ev. 5.

¹⁵⁸1988 yılında Eskişehir Valiliği'nin başkanlığında başlatılan Midas Anıtı'nı Kurtarma Projesi çerçevesinde Anadolu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi İnşaat Mühendisi Doç.Dr. Sacit Oğuz, çatlaklarla ilgili olarak anıt üzerinde bir çalışma

Alınışın yanısıra, kayalık zeminde biriken yağmur ve kar suları nedeniyle anıtın alt kısmı da ciddi şekilde tahrip olmuştur. Burası kayadaki tuzlanmaya bağlı olarak her geçen yıl biraz daha aşınmaktadır.¹⁵⁹ Aş ağıdan yukarı doğru anıtın içine işleyen nem, yan çerçevelerin alt kısmı ile nişin özellikle sol yanındaki bezemeleri çok tahrib etmiştir (Lev. 11/a-b).¹⁶⁰ Anıta yönelik insan eli ile yapılan tek tahribat niş içindedir. Nişin arka duvarı ve tabanı kaba bir şekilde kayanın içine doğru oyulmuştur¹⁶¹ (Lev. 18; 19/a).

1936 ve 1937 yıllarında, anıtın önünde arkeolojik kazılar yapılır. Ana kayanın üzerinde yer yer 3.00 m. kalınlığa ulaşan dolgu toprağın altından kuzeye doğru meyilli bir avlu (17.00 m. X 19.00 m.), hemen güneyinde sütunlu bir galeriye ait ana kayaya oyulmuş düzgün bir taban (17.00 m.X 2.50 m.) ile 4 adet sütun kaidesi (1.00 m X 1.00 m X 0.25 m.) (Lev.12/a-b; 21-22), fasadın 2.50 m. güneyinde bir büyük niş¹⁶² (3.10 m./2.95 m.X 2.48 m. X 1.45 m.) (Lev. 13; 14) ve 1.50 m. kuzeyinde bir kaya odası (Lev.16) gün ışığına çıkartılmıştır¹⁶³

Doğu-batı doğrultusunda uzanan galeri, batı yönde -yukarıda sözünü ettiğimiz- büyük nişle sınırlanmaktadır (Lev. 13-14). Nişin tabanı galeri tabanından bir basamak yukarıdadır ve tavanı sağa doğru eğimlidir. İç kısmına üç duvarı çevreleyen tek satırlık paleo-phrygçe yazıt kazınmıştır. Kazıyı yapan E.Haspels ve A.Gabriel -galerinin işlevi ve tarihlendirilmesi konusunda farklı düşünceler de- burada, bir anıtsal fasad, üzeri açık bir avlu ve bir sütunlu galeriden meydana gelen, Ana Tanrıçaya adanmış büyük bir açık hava kült kompleksi bulunduğu görüşünde birleşmektedirler.¹⁶⁴ Bilim

yapmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve öneriler için bkz. Eskişehir Arkeoloji Müzesi, *Yazlıkaya-Midas Anıtını Kurtarma Projesi Çalışmaları Dosyası*.

¹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Chaput 1941, 38-40.

¹⁶⁰ Ayrıca bkz. Gabriel 1965, lev.29 a-b,

¹⁶¹ G. Berggren tarafından çekilen ilk fotoğraf (von Reber 1897, lev.V), bu tahribatın en azından 100 sene önce yapıldığını göstermektedir.

¹⁶² Ch. Texier'in gravüründe de görüldüğü üzere, nişin üst kısmı kazı öncesi toprak üstündeydi. Bu şekliyle W.M.Ramsay, onu, ön kısmı tahrib olmuş bir mezar odası, G.Perrot ve A.Körte ise kurban yeri olarak nitelendirmişti. Krş., Ramsay 1889, 160 vd., res. 16; Perrot- Chipiez 1890, 102; Körte 1898, 85 vd.

¹⁶³ Kazı çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için bkz., Gabriel 1965, 63 vdd., lev. 32-34; Haspels 1971, 75 vd., res. 10-13.

¹⁶⁴ Gabriel, galerinin arka duvarında bulunan nişler ile tabana açılan çeşitli şekil ve büyüklükteki çukurları galeri ile aynı döneme tarihlemektedir. Ona göre, burada bulunan demir cürüfları da ana tanrıça kültü ile bağlantılı olmalıdır. Haspels ise, galerinin Bizans döneminde bir demir atölyesine dönüştürülerek çukur ve nişlerin bu dönemde ilâve edildiği görüşündedir. Krş. Gabriel 1965, 69 vd.; Haspels 1971, 76, 235

adamları arasında geniş kabul gören bu görüş e son yıllarda G. de Francovich karşı çıkmıştır. Bu araştırmacıya göre, galeri olarak kabul edilen alanın çevresel konumu, üzeri kapalı bir mekan için uygun değildir ve kayalar üzerinde üst örtüye ait herhangi bir iz yoktur. Ona göre burası -yanlış bir şekilde kaide olarak nitelendirilen- kült amaçlı kare yükselteleri, libasyon çukurları ve nişleri ile üzeri açık bir kutsal alandır.¹⁶⁵

Francovich'in galerinin üst örtüsünü taşıyacak duvarlara ait izler bulamayışı, zaman içindeki doğa ve insan tahribatı ile açıklanabilir. Bizans döneminde burasının bir demir atölyesine dönüştürülmesinin yanısıra 1893 yılında anıtın hemen eteğinde bir köyün kurulduğu dikkate alınırsa bu tahribat daha da açıklık kazanır. Zira, eski fotoğraflarda gördüğü üzere, 1895 yılından, kazının yapıldığı yıllara kadar anıtın çok yakın çevresi köylüler tarafından iskân edilmiştir.¹⁶⁶ W.M. Ramsay, 1887 yılında anıtı ziyaret ettiğinde, güneydeki büyük nişin önünde bir depo odası bulunduğu için nişi göremediğini bildirir. Bu durum bir yandan buradaki tahribatları açıklarken diğer yandan Francovich'in görüşünün aksine, buraya ahşap ya da kerpiç malzeme ile bir mekân inşa edilebileceğini göstermektedir.¹⁶⁷

Biz, diğer bilim adamları gibi burada üzeri kapalı bir galerinin bulunduğunu kabul etmekteyiz. Bununla birlikte, zeminin kuzey yöndeki eğimi göz ardı edilerek anıtın her iki yanındaki ölçüler karşılaştırıldığında burada s. 43'de sözü edilen kuzey uçtaki basamaklar ile güney uçtaki büyük nişin hemen hemen aynı hizada ve anıta aynı uzaklıkta olmaları bizi bir başka düşünceye sevk etmektedir: simetriye önem veren bir mimarî anlayışta biz, bunun bir rastlantı olamayacağı görüşündeyiz. Bu nedenle, Phrygler'in mimaride teras sistemini büyük bir başarıyla ve yaygın olarak kullandıklarını dikkate alarak bu anıtı üç boyutlu bir derinlik içinde algılamak istiyoruz. Buna göre, burada her iki yanda üzeri kapalı birer galeri, ortada üzeri açık bir avlu ve arkasında da bir anıtsal fasaddan oluşan büyük bir kült alanının varlığını düşünebiliriz. İkinci galeri, avlu tabanını oluşturan ana kayanın, doğal meyili dolgu yapılarak düzeltildikten sonra, güneydeki galerinin tam karşısına, teras üzerine inşa edilmiş olmalıdır

vd.; Bu konuda biz, bizzat arazide kazı çalışmalarını yürüten Haspels'in görüşünün doğru olduğu düşüncesindeyiz.

¹⁶⁵ Ayrıntılı bilgi ve karşılaştırmalar için bkz. Francovich 1990, 97 vdd.

¹⁶⁶ von Reber 1897, lev. V; Gabriel 1965, lev. 24

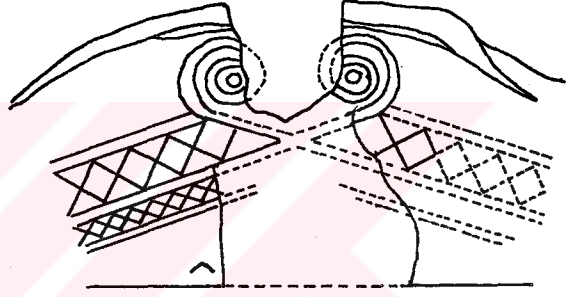
¹⁶⁷ Ramsay 1889, 161, dp.nt.1.

(Lev. 23). Bizans dönemine kadar uzanan tahribatlardan dolayı¹⁶⁸ teras ve üzerindeki galeriden geriye herhangi bir iz kalmaması doğaldır. Bununla birlikte, plan üzerinde karşılaşıldığında (Lev. 22), bugün zeminden yakl. 5 m. yüksekte bulunan basamakları, varlığını düşündüğümüz kuzeydeki galerinin üst örtüsü ile bağlantılı kılmak pek de yanlış bir görüş olmasa gerekir.

Phryg fasadlarının en büyüğü ve en görkemlisi olan bu anıt kompleksi için başlatılan tüm koruma ve onarım projeleri, ne yazık ki başlangıç aşamasında yarım bırakılmış ve anıt şimdilik kaderine terk edilmiştir.¹⁶⁹

Çatı : Orta derecede eğimli beş ikçatıdır (Lev. 11).

Akroter : Şekil 5'de görüldüğü üzere iç içe geçmiş karşılıklı iki daire parçasından oluşmuştur.¹⁷⁰ Ancak, ortada ana kayada meydana gelen kopma nedeni ile bunların tam bir daireyi tamamlayıp

Şekil 5: Midas Anıtı. Akroter.

(Gabriel 1965, res. 30; T. Sivas 1996'dan sonra).

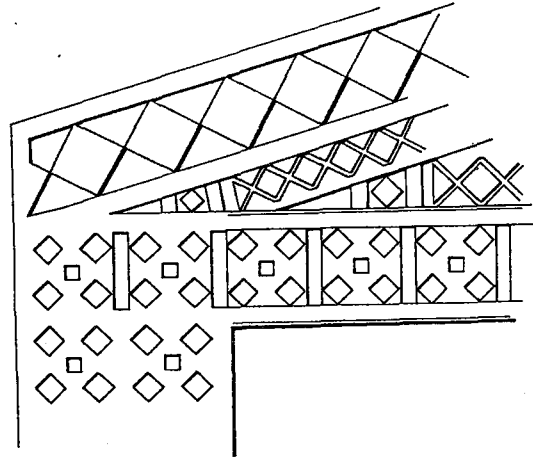
¹⁶⁸ E.Haspels, anıtın sağında zemin seviyesinde bulunan kaya odası ile anıtın sağ yan çerçevesinin hemen altın da bulunan kavisli sığ nişin Bizans döneminde açıldığını bildirir. Haspels 1971, 235 vd. Krş. Gabriel 1965, 66 vd.

¹⁶⁹ Anıt ile ilgili ilk proje çalışmaları, Eskişehir Valiliği'nin 2.12.1981 gün ve 1882 sayılı yazıları ile Anadolu Üniversitesi Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi Öğretim Üyelerinden oluşan bir ekip ile başlar. Yerinde yapılan ilk incelemelerden sonra bir rapor sunulur; İkinci çalışma Anadolu Üniversitesi'nin girişimleri ile 1983 yılında gerçekleştirilir. Ord.Prof.Dr. Ekrem Akurgal başkanlığında çeşitli üniversitelerden oluşturulan bir heyet, anıtı yerinde inceler ve yapılması gerekli işlerle ilgili bir rapor hazırlar; Üçüncü çalışma, 1988 yılında Eskişehir Valiliği'nin başkanlığında başlatılır. Konu ile ilgili ilk inceleme raporları valilik makamına sunulduktan sonra Eskişehir Valiliği ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi arasında 88-02-01-05 kod numaralı **Midas (Yazılıkaya) Anıtı'nın Fotogrametrik Belgelenmesi** konulu bir proje sözleşmesi imzalanır. Ancak bu proje uygulamaya koyulmaz. Konu ile ilgili tüm raporlar için bkz. Eskişehir Arkeoloji Müzesi, *Yazılıkaya-Midas Anıtını Kurtarma Projesi Çalışmaları Dosyası*; Son olarak 1994 yılında Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün isteği üzerine Anadolu Üniversitesi adına Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü **Midas Şehri ve Yazılıkaya Köyü Koruma ve Çevre Düzenlemesi** adı altında bir proje hazırlamıştır. Proje dosyası 1995 yılında Kültür Bakanlığı Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na teslim edilmiş, ancak henüz incelenmemiştir.

¹⁷⁰ M. Tomaszkievitz ve A. Gabriel 'in çizimlerinde akroter, karşılıklı iki volütten meydana gelmiştir. Krş. Perrot-Chipiez 1890, res.48, Gabriel 1965, res. 30; F. von Reber ise daireleri içe kıvrık boynuz şeklinde algılamıştır. von Reber 1897, 575, 6D.

tamamlamadığı kesin olarak anlaşılamamaktadır¹⁷¹ (Lev.17/a).

Alınlık : Üst pervaz etlidir. Üzeri kabartma baklava motifi dizisi ile bezenmiştir. Alınlık pervazı incedir ve ana kiriş boyunca uzanarak alınlık yüzeyini ikinci bir çerçeve içine almıştır. Üzeri baklava motifi dizisi ile bezelidir (Şekil 6, Lev. 17/a; 20). E. Haspels'ın güçlükle görüldüğünü belirttiği¹⁷² çatı orta dikmesine ait herhangi bir iz kalmamıştır.

Şekil 6: Midas Anıtı. Alınlık.
(Haspels 1971, res. 510.1).

Ana kiriş kalındır. Üzerinde, şekil 6'da görüldüğü üzere, ortadaki küçük karenin dört köşesine yerleştirilen birer adet baklava motifinden oluşan bezeme dizisi yer almaktadır. Bu motifler, dikey bantlar ile birbirinden ayrılmıştır ve hepsi kaya yüzeyine oyularak işlenmiştir.

Çephe Duvarı: 12.50 m. X 16.50 m. boyutlarındadır (Lev. 11/a-b). Kalın bir çerçeve içine alınmıştır. Yan duvarları simgeleyen bu çerçeve, ana kiriş ile bütünleşmiştir ve hemen hemen kirişin iki katı kalınlığa sahiptir. Üzeri, ana kirişde görülen motif dizisi ile bezenmiştir. Şekil 6'da görüldüğü üzere, aradaki dikey bantlar kaldırılarak uygulanan motifler -yukarıdan aşağıya doğru- çift sıra halinde, simetrik olarak yerleştirilmiştir (Lev. 17/b).

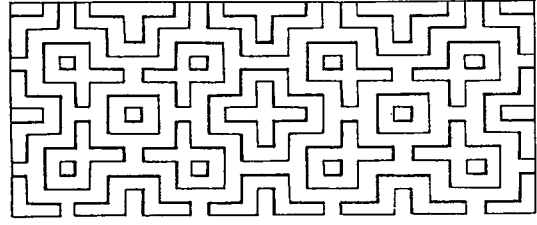
Duvar yüzeyi, iki bölüm halinde tasarlanmıştır. Birinci bölüm, ana kirişten başlayıp nişin üst seviyesinde sona erer. İkinci bölüm ise, yan duvarlar arasında uzanan yatay kabartma bant ile birinci bölümden ayrılmıştır. Merkezinde kapıyı simgeleyen büyük bir niş yer almaktadır.

¹⁷¹ Ch. Texier (brd.lev.10/b) ve J. Stuart'ın (Stuart 1842, lev.11) çizimlerinde akroter tam bir daire şeklinde gösterilmiştir. E.Haspels ise çizim vermemekle birlikte akroterin Areyastis ve Bitmiş Anıt'taki gibi uçları küt bir şekilde sona eren konsantrik dairelerden meydana geldiği görüşündedir. Haspels 1971, 74.

¹⁷² Haspels 1971, 74; A. Gabriel, alınlığın ortasında kalın çatı orta dikmesini göstermiştir. Oysa, G. Koehler ve Ch. Texier'e ait ilk çizimlerde alınlığın orta kısmı boş bırakılmıştır. Krş. brd. lev. 10/a-b.

Birinci bölüm, **rapport** tekniğiyle yerleştirilen geometrik motiflerle bezelidir (Lev. 11/a-b; 18).

Ana şablon şekil 7' de görüldüğü üzere, köşeleri kesişen ve iç içe geçen dikdörtgenler ile karelerin kombinasyonundan oluşmaktadır. Bu şablonu meydana getiren kabartma bant sistemi, kesintisiz olarak tüm yüzeyi kaplar.

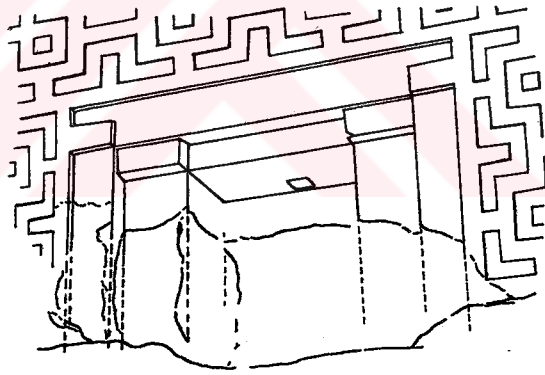

Şekil 7: Midas Anıtı. Cephe duvarı bezemesi. (T. Sivas).

Boşluklar ise, büyük kabartma haç motifleri ile doldurulmuştur.¹⁷³ (Lev. 18).

İkinci bölümde, dikey kabartma bantlarla sınırlandırılan niş çerçevesinin her iki yanındaki boşluklara üstteki ana motifden birer tane yerleştirilmiştir. Aradaki tek fark bunların -bezenecek yüzeyin boyutları gereği- kare şeklinde olmalarıdır (Lev. 20).

Niş: 2.32 m. X 2.41-2.51 m. X 1.02 m. boyutlarındadır (Lev. 18; 19/a). İki kademeli bir çerçeve ile çevrilmiştir. Dış çerçeve (3.35 m. X 5.50 m.), duvar yüzeyinden 0.07-0.03 m. içeri yerleştirilmiştir. İç çerçeve ise (2.72 m. X 4.40 m.) birinci çerçeveden 0.30 m. daha derindedir. Her iki çerçevenin de üst köşelerinde ahşap hatlı uçlarını simgeleyen dikdörtgen çıkıntılar vardır.

Şekil 8: Midas Anıtı. Niş. (Haspels 1971, res. 510.2).

Niş tavanında, arka duvara yakın bir mesefede (0.07 m.) ortaya kare bir yuva (0.22 m. X 0.22 m. X 0.14 m) oyulmuştur (Lev. 19/b). Bu yuva büyük bir olasılıkla -Aslankaya Anıtı, Büyük Kapı Kaya, Küçük Kapı Kaya ve Kumcaboğaz Kapı Kaya anıtlarında kabartma örnekleri görülen- tanrıça

¹⁷³ Motif boyutları ve kaya yüzeyine yerleştiriliş tekniği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gabriel 1965, 54 vcd., res. 33

heykelini demir çubukla tavana tutturmak için açılmış olmalıdır.¹⁷⁴Yan duvarlardaki izlerden asıl niş taban konturunun, bugünkü taban seviyesinden 0.35 m. daha yukarıda olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Yazıt: Birinci yazıt, anıtın sol üst kısmında, düzleştirilmiş ana kaya üzerinde yer almaktadır. Alınlığın sol köşe hizasından başlayarak akrotere doğru kavisli bir şekilde soldan sağa doğru yazılmıştır. 11.00 m. uzunluğundadır. Harf boyları 0.45-0.40 m.'dir (M-01a). İkinci yazıt, sağ yan çerçeve üzerindedir. Bezeme ile çerçeve kenarı arasında kalan boşluğa yanlamasına soldan sağa doğru yazılmıştır. 4.75 m. uzunluğundadır. Harf boyları, 0.25 m.'dir (M-01b). Cl. Brixhe ve M. Lejeune'in bildirdiğine göre bu iki yazıt arasında zaman, hiyerarşi ve el farkı vardır. Okunabilmekle birlikte anlamları kesin olarak çözülemeyen bu yazıtlardan birincisi konum itibarıyla anıtın tümü ile ilgilidir. İkincisi ise daha özeldir.¹⁷⁵ Ayrıca, nişi çevreleyen ikinci çerçevenin her iki yanında ve nişin sağındaki bezemenin alt kısmında çıplak gözle güçükle seçilebilen grafittolar görülür (M- 01c; M-01d; M-01e). Bunlar oldukça kaba ve yüzeysel olarak kazınmışlardır ve anıtın inşaaından ne kadar sonra yazıldıkları konusunda ip ucu vermezler. Ancak bunlarda ana tanrıçanın adının geçmesi önemlidir.¹⁷⁶

Anıtın solundaki nişin içinde bulunan yazıt, nişin sol duvarından başlar, arka duvarı ve sağ duvarı üzerinde devam eder. 4.45 m. uzunluğundadır. Harf boyları ise 0.45- 0.40 m.'dir (M-01 f).

Yazıtların Brixhe ve Lejeune tarafından yapılan transkripsiyonları şu şekildedir¹⁷⁷:

M-01a

ΑΤΕΣ:ΑΡΚΙΑΕΦΑΙΣ:ΑΚΕΜΑΜΟΓΑΦΟΣ:ΜΥΛΑΙ:ΠΑΦΑΓΤΑΕΙ:

ΠΑΜΑΚΤΕΙ:ΕΔΑΕΣ

¹⁷⁴ Haspels 1971, 75; Midas Şehri Kazıları'nda gün ışığına çıkartılan kırık iki kadın heykeli, bu görüşü destekler. A. Gabriel, buraya tanrıçanın madeni bir kabartmasının yerleştirildiği görüşündedir. Gabriel 1965, 53; Gabriel'in görüşünü destekleyen G. de Francovich ise, buraya tanrıçanın idol şeklinde madeni bir kabartmasının tutturulduğunu düşünmektedir. Francovich 1990, 92.

¹⁷⁵ Brixhe- Lejeune 1984, 6.

¹⁷⁶ Brixhe-Lejeune 1984, göst. yer.

¹⁷⁷ Brixhe- Lejeune 1984, 6 vdd.; Krş. Diakonoff-Neroznak 1985,61 vd. A1-6.

ates : arkiaevais : akenanogavos : midai : lavagtaei : vanaktei : edaes

Yazıtın G. Huxley tarafından yapılan çevirisi ise şöyledir: "Ates, Arkeavas'ın oğlu, Akenanolas'ın torunu, bunu Lawagetas, kral Midas için yaptı.

M-01b

BABA:MEMFAIΞ:ΠΡΟΙΤΑΦΟΞ:ΚΡΙΑΝΑΜΑΦΕΞΟΞ:ΞΙΚΕΜΕΜΑΜ:ΕΛΑΞΞ

→ baba : memevais : proitavos : kfiyanaveyos : sikeneman : edaes

M-01c

→ mater [- -]

→ atatasmonokaua

M-01d/

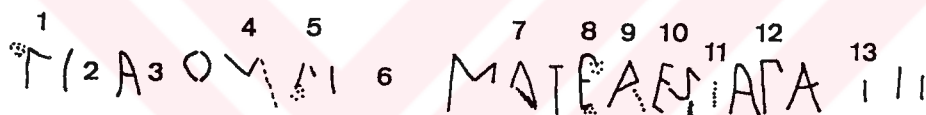
M-01d/I

- ← midas
- ← smateran
- ← tvemeseneparkes?

M-01d/ II

- ← matera [...]
- ← avie [...]

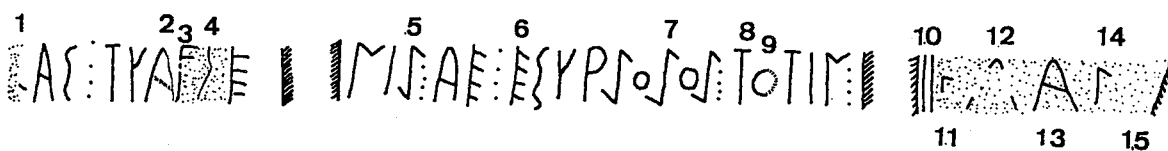
M-01e

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13

→ ...] maṭerey [...]

M-01f

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

→ [ʔ-]as ḫ tuāve|niy ḫ ae ḫ esuryoyoy ḫ totin ḫ eḫae[s]

Bibliyografya: Leake 1824, 22 vdd.; Texier 1839, 156 vdd., lev. 56 ; Akurgal 1955, 98, lev.39 a ; Gabriel 1965, 51 vdd., lev.24- 34; Akurgal 1961, 107 vdd., res. 67-68 ; Haspels 1971, 73 vdd., res.8-13 ; Mellink 1981, 99, lev. 11.1 ; Işık 1987, 176, lev. XXVI a ; Vermaseren 1987, 58, no.168; Francovich 1990, 91 vdd., res. 118, 126-130; van Loon. 1991, 46, lev. XXV.

Yazıt: Huxley 1959, 85 vdd; Haspels 1971, 290 vdd., no. 1-5, res. 598-599 ;
Brixhe-Lejeune 1984, 6 vdd., M-01a-M-01f lev. I-II ; Diakonoff-Neroznak
1985, 61 vd., A1-6.

c. Bitmemiş Anıt

Konumu : Midas Şehri platosunun batı eteklerinde yer almaktadır. Midas Anıtı'nın yaklaşık 200 m. güney batısındadır (Lev.8 /F.1; Lev. 24).

İlk olarak 1826 yılında A. ve L. de Laborde tarafından görülmüştür.¹⁷⁸ L. de Laborde, değişik açı ve mesafelerden anıt ve doğal çevrenin resimlerini yapmıştır. Bunlar, ayrıntıdan yoksun, daha çok romantik görüntülerdir ve anıt hakkında fikir vermekten uzaktır¹⁷⁹ (Lev. 26). 1834'de Ch. Texier anıtı incelemiş ve gravürünü yapmıştır¹⁸⁰ (Lev. 27). Bu gravürde ayrıntılar gösterilmiş olmasına karşın gerçeğe uymamaktadır. Texier, anıt olduğundan daha ince ve uzun göstererek kendince bir çok süsleme ilave etmiştir (Krş. Lev. 29).

Araştırmacılar, -fasadı oluşturan mimarî elemanların boyutlarındaki orantısızlığa dikkat çekerek- anıtın planlandığı gibi bitirilmeden bırakıldığı görüşünde birleşmektedir¹⁸¹. Bu nedenle fasada, **Bitmemiş Anıt** adı verilmiştir.¹⁸² Yöre halkı ise anıtı **Küçük Yazılıkaya** olarak adlandırmaktadır. Eski yayınlarda da anıt için bu ad kullanılmıştır.¹⁸³

Yönü : Batı

Ölçüleri : Yüksekliği: 7.10 m. ; Genişliği: 9.90 m. ; Yerden yüksekliği: 5.50 m. (Lev. 29).¹⁸⁴

¹⁷⁸ de Laborde 1838, 76.

¹⁷⁹ de Laborde 1838, lev. XXV, 60-61; lev. XXVII, 62.

¹⁸⁰ Texier 1839, 157,161, lev. 58.

¹⁸¹ Gabriel 1965, 73.

¹⁸² Gabriel 1965, *göst. yer.*; Haspels 1971, 77.

¹⁸³ Körte 1898, 109; Bittel 1943, 73; Barnett 1953, 79; E. von Reber ise bu anıtı **Gordios'un Mezarı** olarak tanımlamak istemiştir. von Reber 1898, 569 vd. Bu tanım E. Brandenburg tarafından da kabul görmüştür. Brandenburg 1907, 26.

¹⁸⁴ Anıtın alt kısmının ölçüleri kontrol edilerek yatay kesiti tarafımızdan çizilmiştir (26. 5. 1996). krş. Gabriel 1965, res. 37. Üst kısmına ait ölçüler ve ön görünüş için Haspels 1971, res. 513.2 kullanılmıştır. Dikey kesit ise yatay kesit, görünüş ve Gabriel 1965, *göst. yer.* 'deki dikey kesit ışığında yeniden çizilmiştir.

Genel Görünüşü : Anıtın yer aldığı tuf kütlesi yakl. ol. 21.00 m. yüksekliğindedir. Areyastis ve Midas Anıtı'nda olduğu gibi, kaya oluşumundaki doğal eğimin avantajından faydalanılarak, öncelikle anıtın işleneceği kaya yüzeyi düzleştirilmiştir. Böylece, anıtın konturlarını çevreleyen doğal bir çerçeve oluşturulmuş tur. Bu çerçeve, akroter hizasında yakl. ol. 2.00 m., yanlarda ise 1.00'er m. derinliğe sahiptir. Bu eğim sayesinde anıt, yağmur, kar gibi doğal etkilere karşı bir ölçüye kadar koruma altına alınmıştır (Lev. 25; 28/a).

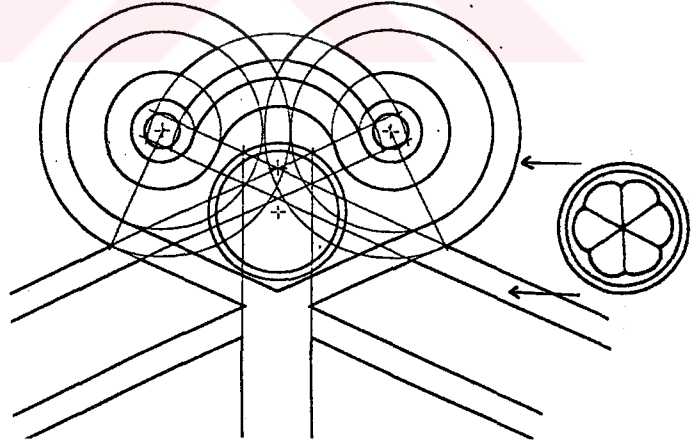
Anıt, cephe duvarının boyutları ile oranlandığında (3.00 m. X 9.90 m.), yüksek bir alınlığa (4.10 m. X 10.10 m.) sahiptir. Alt kısmı işlenmeden bırakılmıştır.

Sağ yanda ana kaya boyunca devam eden derin yarıktan anıtın içine işleyen yağmur ve kar suları , özellikle friz ve çerçevedeki bezemeleri çok aşındırmıştır. Akroter ve pervaz bezemeleri, bunlara göre daha iyi durumdadır.

Anıtın 2.00 m. altında, solda küçük bir fasad vardır¹⁸⁵. Sağda, anıta 5.50 m. uzaklıkta ise bir altar bulunmaktadır.¹⁸⁶

Çatı: Orta derecede eğimli beşik çatıdır (Lev. 28 /a).

Akroter : Şekil 9'da görüldüğü üzere -Areyastis Anıtı'ndaki gibi -konturları, belli bir geometrik sisteme göre birbirini kesen iç içe geçmiş karşılıklı iki daire parçasından oluşmuştur. Alt kısmında daire içine yerleştirilmiş altı yapraklı rozet motifi yer almaktadır (Lev. 28/a; 29).

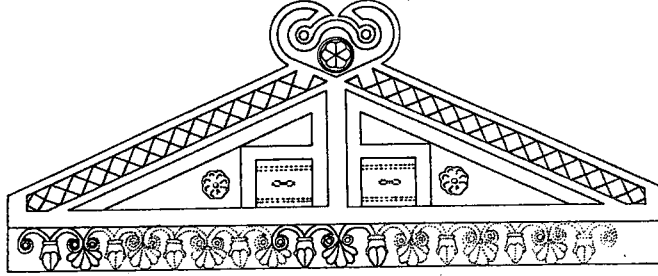
Şekil 9: Bitnemış Anıt. Akroter (Haspels 1971. res. 513.2; T. Sivas 1996'dan sonra).

Alınlık: Cephe duvarından 0.10 m. dış a taş kındır (Şekil 10 ; Lev. 28/a-b; 29). Ana pervazlar etlidir. Üzeri kabartma baklava motifi dizisi ile bezenmiştir.

185 Bkz. Brd. s. 104, Lev. 96-98.

186 Bkz. brd. Lev. 130.

İç pervazlar ince ve bezemesizdir. Çatı orta dikmesi kalındır. Her iki yanına simetrik olarak iki pencere yerleştirilmiştir. Pencere çerçevelerinin iç

Şekil 10: Bitmemiş Anıt. Alımlık (Haspels 1971, res. 513.3; T. Sivas 1996'dan sonra).

kısımındaki detaylar çok aşınmıştır. Bununla birlikte, şekil 10'da görüldüğü gibi iki pencerede de ortada yer alan karşılıklı iki kare yuva ile bunların arasından geçen sürgü, Areyastis Anıtı'ndaki gibi çift kepenkli bir kapatma sisteminin betimlendiğini göstermektedir.¹⁸⁷ Ana giriş dar ve bezemesizdir. Altında, kalın friz uzanmaktadır. Üzeri, sol köşede ancak uygun ışık ortamında seçilebilen kabartma tomurcuk ve palmet motifleri ile bezenmiştir (Lev. 28/b; 29)

Çeşme Duvarı: Dikdörtgen şeklindedir. Boyuna göre eni çok geniştir (3.00 m. X 9.90 m.) (Lev. 25; 29). Kalın bir çerçeve ile çevrelenmiştir. Üst çerçeve, düzgün aralıklarla yan yana yerleştirilmiş kare panolardan oluşan bezeme dizisi ile bezenmiştir. Panoların içi, Areyastis Anıtı'ndaki gibi, ikişerden dört adet kabartma baklava motifleri ile doldurulmuştur. Sol baştaki ilk motif dışında diğer motifler ancak günün belli saatlerinde ışığın durumuna göre güçükle seçilebilmektedir. Yan çerçevelerde ise bezemeye ait herhangi bir iz yoktur.

Bibliyografya de Laborde 1838, 76, lev. XXV, XXVII, res. 60-62 ; Texier 1839, 157,161, lev.58 ; Steuart 1842, 8 vd, lev.9-10; Perrot-Chipiez 1890, 103,191,res. 59, 128 ; von Reber 1897, 575, res.6; Körte 1898, 109 vdd., res. 7,9; Körte-Körte 1904, 222, res. 227; Brandenburg 1906, 701, res. 57; Brandenburg 1907, 26, res. 12 ; Bittel 1942, 74 no. 6; Gabriel 1952, lev. 17 b; Barnett 1953, 79 no.8; Akurgal

¹⁸⁷ E.Haspels ve A. Gabriel, kepenkleri farklı şekilde algılamış ve çizmişlerdir. Areyastis Anıtı ile yakın benzerlik nedeniyle biz, Haspels'in çiziminin doğru olduğu görüşündeyiz. Krş. Haspels 1971, res. 513.2; Gabriel 1965, res. 37.

1961, 111, res. 69; Gabriel 1965, 73 vdd., lev.35-36, res 37; Haspels 1971, 77vdd., res. 14-15, 513.2-3.

d. Bahşayış /Bahşış Anıtı

Konumu : Gökbağçe Köyü'nün 1 km. güneybatısında, Koca derenin batı kıyısındaki kayalık yamaçta yer alır (Lev.30). Dere boyunca devam eden patikayı 500 m. takiple yamaca ulaşılmaktadır.

1837 yılında J. Steuart tarafından bulunarak kabataslak çizimi yapılmıştır (Lev. 31).¹⁸⁸ İsmi, Gökbağçe Köyü'nün eski adı olan Bahşayış'den almıştır.¹⁸⁹ Yöre halkı ise anıtı Yazılıkaya'ya da Bahşış Çeşmesi olarak adlandırmaktadır.

Anıtın 10 m. güneydoğusunda, yamacın eteğinde, üç cephesi ve üzeri özenle düzleştirilmiş yan yana iki büyük kaya kütlesi dikkati çeker (Lev. 32 ; 39 / A.1, 2). Bunların yanından yukarı doğru çıkıldığında, üst tarafta kaya basamaklarına ait izler görülür (Lev. 33/a-b; 39/C). Bunlar, geçmişte anıta ulaşan bir güzergahın varlığını açıkça kanıtlamaktadır .

Yönü : Doğu

Ölçüleri : Yükseklik: 5.30 m.; genişlik: 3.42 m.; yol seviyesinden yüksekliği: 12.60 m (Lev. 40; 41).¹⁹⁰

Genel Görünüşü : Anıtın bulunduğu tüf kütlesi 5.30 m. X 3.42 m. X 3.80 m. boyutlarındadır. Hafifçe dışa taşkın beşikçatısı ve yan duvarları ile karşıdan bakıldığında adeta üç boyutlu bir eve benzemektedir (Lev. 34-36).

Cephe duvarının özellikle alt kısmındaki bezemeler ile kapı geçidinin tabanı çok aşınmıştır. Ayrıca, kuzey ve güney yan yüzlerde ana kayadan başlayan derin çatlaklar cephede de devam ederek anıtı yatay olarak

¹⁸⁸ Steuart 1842, 8, lev. 7.

¹⁸⁹ Köyün içinde bulunan Bahşi Dede Türbesi dolayısıyla köye bu ad verilmiştir. Bu türbeyi, çocuğu olmayan aileler ziyaret ederek adakta bulunmaktadır. Adakla doğan erkek çocuklara da Bahşi Dede'ye saygı göstergesi olarak Bahşi ismi verilir. Bazı yabancı yayınlarda bu yanlış bir şekilde Bakşeyiş olarak geçmektedir. Krş. Haspels 1971, 81; Francovich 1990, 139.; Bu isim 1971 yılında değiştirilmiştir.

¹⁹⁰ Anıtın tüm ölçüleri kontrol edilmiştir. Görünüş ve plan çizimleri için Haspels 1971, res.516, 517.1,4 kullanılmıştır. Çatı üst görünüşü ve dikey kesit tarafımızdan çizilmiştir (20.5.1995). Ayrıca, 24.11.1996'daki son inceleme gezimizde anıt ve çevresinin planı da çıkartılmıştır.

adeta ikiye bölmüştür. Yağmurlu mevsimlerde yamaçın üst kısmından aşağıya doğru akan sel suları da anıt için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır.¹⁹¹

Anıtın yakın çevresinde yaptığımız detaylı incelemeler ve sel sularının ortaya çıkardığı yeni kalıntılar, burada birbiri ile ilintili -ancak ne olduğunu şimdilik anlayamadığımız- bazı mimarî bölümlerden meydana gelen bir yapı kompleksinin bulunduğunu göstermektedir. Lev. 39'daki planda görüldüğü üzere, A 1, 2 bölümleri yukarıda bahsettiğimiz düzleştirilmiş masif kaya kütlelerinden oluşmaktadır.¹⁹² 4.10 - 5.40 m. yüksekliğindeki bu kütlelerden sağdakinin (A 2) üzerinde, büyük bir olasılıkla Ana Tanrıça kültü ile ilişkili, çok düzgün bir çukur yer almaktadır (çap: 0.70 m.; derinlik: 0.47 m.). B 1, 2, 3 bölümleri ise anıtsal fasad ile önündeki iki basamaklı platform ve sağındaki -olasılıkla- bir mekândan meydana gelmektedir.

Burasını bütünüyle, gizemlerini hala kesin olarak çözümleyemediğimiz, kütle bağlantılı ritüel törenlerinin yapıldığı bir kutsal alan olarak tanımlamak yanlış olmasa gerekir.

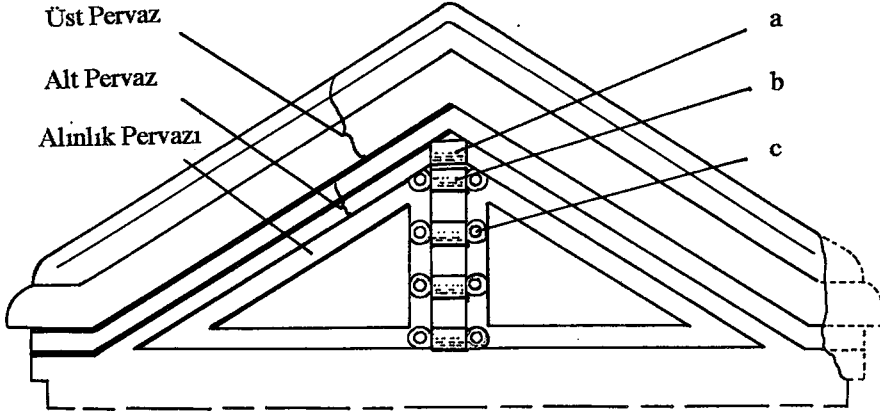
Çatı : Orta derecede eğimli beşik çatıdır. Üç boyutlu işlenmiştir (3.80 m. X 4.10 m. X 1.60 m.). Ahşap asıllarında olduğu gibi, kademeler halinde dışarı doğru taşarak yapıyı üç yönden saçakları altına almıştır (Lev. 35-37/a-b). Çatı mahyasının ortasına, dikdörtgen şeklinde derin bir kuyu açılmıştır.¹⁹³ Kuyu ağzının hemen bitişiğinde, ana kayadan işlenmiş bir tabla (0.60 m. X 0.45 m. X 0.40 m.) ile önünde, alınlığın tam üzerinde oval bir çukur (0.65 m. X 0.28 m. X 0.10 m.) yer alır. Bu çukurun her iki yanında, alınlık pervazlarına paralel olarak kayaya oyulan iki yağmur oluğu uzanmaktadır (Lev. 38; 40).

¹⁹¹ 1996 sonbaharında yaptığımız son inceleme gezisinde, anıtın 100 m. ilerisinde bulunan büyük bir kaya kütesinin sel sularıyla yamaçtan aşağı yuvarlanmış olduğunu gördük.

¹⁹² Bu kütlelerden sağdakini R.J. Steuart ve E. Brandenburg da fark etmiştir. Her iki araştırmacı da bunun yarım bırakılmış Bahşeyiş Anıtına benzeyen bir fasad olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Steuart 1842, 8; Brandenburg 1906, 689, res. 43-44; E. Haspels, her iki kütleyle de fark etmiştir. Ancak o da diğer araştırmacılar gibi bunları bitmemiş iki anıt olarak nitelendirmiştir. Haspels 1971, 81.

¹⁹³ Anıtın üst kısmında temizlik çalışmaları yapan A. Gabriel, burada kare şeklinde (1.30 m. X 1.30 m. X 4.00 m) bir kuyunun bulunduğunu bildirir (Gabriel 1965, 83). Ancak gerek 19. yüzyıl içinde anıtı inceleyen araştırmacılar (von Reber 1897, 48; Körte 1898, 106; Brandenburg 1906, 688) ve E. Haspels (Haspels 1971, res. 516.2; 517.4), gerekse bizim anıt üzerinde yaptığımız son inceleme kuyunun kesin olarak dikdörtgen şeklinde olduğunu göstermektedir.

Alınlık : Alt alta kademeler halinde yerleştirilen üç pervaz ile çevrelenmiştir.

Şekil 11: Bahşayış Anıtı. Alınlık elemanları. (T. Sivas).

Şekil 11'de görüldüğü üzere, üç kademeli kalın üst pervazlar ahşap asıllarında olduğu gibi çatı örtüsünü perdelemektedir. Ahşap asıllarında çatı kirişlerinin uçlarını kapatan alt pervazlar, iki kademelidir ve üst pervazlara göre oldukça incedir. Alınlık pervazları alt pervazlardan daha incedir ve adeta silme gibi alınlığın üç kenarını da çevrelemektedir (Lev. 37/ a-b; 39).

Alt pervazların kesişme noktasında bulunan silindirik çıkıntı (Şek.11/a), gerçekte mahya kirişinin ucunu simgelemektedir ve ahşap asılları gibi, çatı orta dikmesinin üzerinde dışarı doğru taşkıncıdır.¹⁹⁴ Çatı orta dikmesi kalındır. Üzerine belirli aralıklarla silindirik çıkıntılar yerleştirilmiştir (Şek. 11/b; Lev.37/a). Bize göre, bunlar bezeme ögesi olmaktan çok, gittikçe gelişen çatı sistemi ile bağlantılı, fonksiyonel elemanları simgelemektedir. Her iki yanlardaki kabara başına benzeyen konsantrik yuvarlaklar da -ki olasılıkla bunlar ahşap kavelye¹⁹⁵ başlarını simgelemektedir- (Şek.11/c) bu düşüncemizi kısmen desteklemektedir.

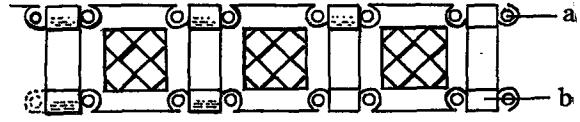
¹⁹⁴ Bazı Phryg kaya mezarlarında beşik çatılı mezar odasının tavanında mahya kirişi ve üzerine oturduğu çatı orta dikmesi, kabartma olarak işlenmiştir. Bkz. Haspels 1971, 535.1-3; 537.

¹⁹⁵ Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, II, 983; Hascl 1990, 277'de kavila olarak verilmiştir.

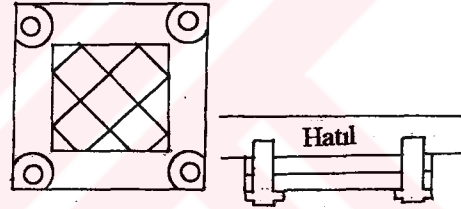
Ana giriş kalındır. Uç kısımları, saçakların kademeli taşkınlığına paralel olarak, ahşabın hareketliliğini gösterircesine kademeli bir şekilde işlenmiştir (Lev. 37/a-b; 40).

Cephe Duvarı : 3.43 m. X 3.42 m. boyutlarındadır (Lev.34). Büyük bir bölümünü - yüzeyden 0.10 m. içeri yerleştirilen - kapı geçidi (2.03 m X 1.51 m. X 0.60 m) ile arkasında yer alan niş kaplar. Anıtın üç boyutlu görünüşünü daha da kuvvetlendiren derin kapı geçidi, yapının ana girişini simgelemektedir. Bunu çevreleyen çerçevenin üzeri ise, Areyastis ve Bitmemiş Anıt'tan tanıdığımız kare panolardan oluşan bezeme dizisi ile bezenmiştir (Şek. 12; Lev. 40).

Şekil 12'de izlendiği üzere, panoların dört köşesinde -yukarıda çatı orta dikmesinde de gördüğümüz- kabartma yuvarlak (a) ve silindirik (b) elemanlar yer alır.¹⁹⁶ Kavelye başı olarak nitelendirdiğimiz konsantrik yuvarlaklar, burada fonksiyonlarına uygun olarak pano çerçevelerini perçinleyerek birleştirmektedirler (Şek. 13).

Şekil 12: Bahşayış Anıtı. Cephe duvarı bezemesi. (Haspels 1971, res. 516.1).

Şekil 13: Bahşayış Anıtı. Panoların kavelyelerle ahşap hatillara tutturulması (T. Sivas).

Bu durumda kare panoları, İonia ülkesinden gelen etkilerle M.Ö. 6. yüz yılın ortalarına doğru Phryg binalarının dış cephelerini süslemeye başlayan kabartma bezemeli pişmiş toprak kaplama levhalarının¹⁹⁷, yüksek ahşap teknolojisine sahip yaratıcı Phryg sanatkarları tarafından ahşaba uyarlanan örnekleri olarak düşünebiliriz.

Gordion megaronlarının duvar inşa tekniğinden hareket edildiğinde kavelyelerin arasında bulunan silindirik elemanların da (Şek.12/b) fonksiyonları açıklık kazanır: bunlar, megaronların **yanı ahşap**¹⁹⁸

¹⁹⁶ E.Haspels'e göre yuvarlaklar, ince ağaç gövdelerinin uç kısımlarını (ends of narrow tree-trunks), silindirik çıkıntılar ise hatıl uçlarını (beam-ends) simgelemektedir. Ancak bunların burada fonksiyonel oldukları pek söylenemez. Haspels 1971, 81, 104.

¹⁹⁷ Phryg mimari kaplama levhaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Akurgal 1955, 68 vcd.; Akerström 1966, 133 vcd.; Işık 1991a,63 vcd.

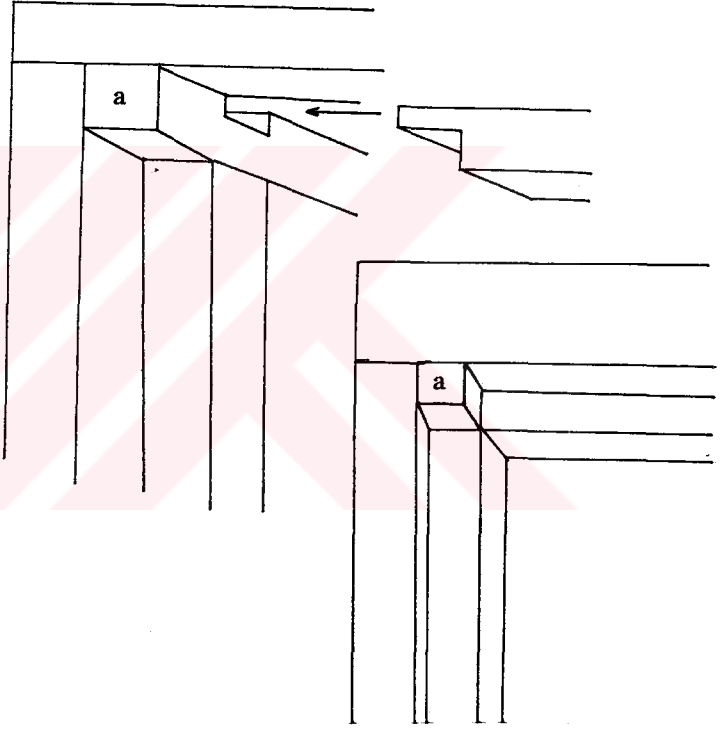
¹⁹⁸ Young 1960, 6.

duvar örgüsünde bolca ve belirli bir düzen içinde kullanılan yatay ve dikey hatılların¹⁹⁹ duvar yüzeyinden dışarı taşan uçlarını²⁰⁰ simgelemektedir (Lev.41).

Kavelye ve hatıl uçlarını simgeleyen bu elemanlar, ayrıca, simetriye önem veren bir mimari anlayış çerçevesinde her iki yan duvarın dış yüzü ve dar kapı çerçeveleri üzerine yüksek kabartma olarak işlenerek, sadece fonksiyonel değil, bezeme ögesi olarak da yüksek bir estetik anlayışın dışa vurumunun simgesi olmuşlardır (Lev. 37/a; 40).

Niş : 1.55 m. x 1.27 m. x 0.20 m. boyutlarındadır. İki kademeli bir çerçeve içine alınmıştır (Lev. 34).

Dış çerçevenin iç köşelerinde paraçol bağlamında iki kare çıkıntı bulunmaktadır. Aslında, bu çıkıntılar Yazılıkaya-Midas Anıtı ve Deliklitaş Anıtı'nda görüldüğü gibi ahşap konstrüksiyonun bir elemanı olan yatay hatılların dışa taşan uçlarıdır ki burada bunlar, bir anlamda dış çizgileri biraz daha hareketlendirerek hem bezeme ögesi olmakta, hem de -yukarıda değinildiği üzere- dış çerçevenin köşelerini destekleyerek fonksiyonel bir amaca hizmet etmektedirler(Şek. 14/a).

Şekil 14: Kapı konstrüksiyonunda paraçol (a) bağlamındaki yatay lentonun pozisyonu. (T. Sivas).

Nişin arka duvarının ortasına 0.43 m. çapında düzgün bir delik açılmıştır. 0.52 m. derinliğindeki bu delik, arkadaki kuyuya bağlanmaktadır (Lev. 40).

¹⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Young 1960, 6 vd.; Young 1962, 160 vdd.

²⁰⁰ Krş. Young 1964, lev. 6, res. 23

Bize göre, burada anlatılmak istenen yapının arka duvarıdır. Niş ise kuyuya açılan kapının simgesel bir ifadesidir. Ortadaki delikten bu geçişin fiziksel olarak sağlanıyor olması, bu görüşümüzü desteklemektedir.

F. von Reber²⁰¹, A. Gabriel²⁰² ve E. Haspels'a²⁰³ göre, söz konusu delik çok daha geç bir dönemde hazine avcıları tarafından açılmıştır. G. de Francovich ise, bizim de desteklediğimiz çok isabetli bir görüş ile bunun, anıtın işlevi ile yakından ilgili, anıt ile çağdaş bir delik olduğunu düşünmektedir²⁰⁴.

Kuyu: 1.20 m. x 0.70 m. boyutunda, 4.50 m. derinliğindedir (Lev. 38; 40-41). Niş ile aynı eksen üzerinde yer alır. Ağız kısmından 2.00 m aşağıda, kuzey ve güney duvarlarına bir kapağın oturabileceği karşılıklı iki yuva (1.20 m. X 0.55 m. X 0.25 m.) açılmıştır (Lev. 40).

A. Gabriel'in verdiği bilgiler ve kesit çizimine göre, kuyunun üzeri, duvarlarına üç farklı seviyede açılmış olan karşılıklı yuvalara yerleştirilen üç kapak taşı ile kapatılmıştır.²⁰⁵ Oysa, çatının üzerinde ve kuyunun içinde yaptığımız incelemede, bu yuvalara ait herhangi bir iz bulamadığımız gibi, Gabriel'in ortadaki mevcut yuvaları da yanlış bir şekilde doğu ve batı duvarlarına yerleştirmiş olduğunu saptadık.²⁰⁶

Bibliyografya: Steuart 1842, 8, lev. 7 ; Perrot-Chipiez 1890, 107 vdd., res.61-63; von Reber 1897, 577 vdd., res.7, lev. 8 ; Körte 1898, 105vdd., res. 6; Brandenburg 1906, 688 vd., res.42- 44; Brandenburg 1907, 27 vdd., res. 13; Akurgal 1961, 114 vd. res. 71-72; Gabriel 1965, 82 vdd., res. 40, lev. 42 a-b ; lev.39 ; Haspels 1971, 81 vd., res. 124-125, 516, 517.1-4; Vermaseren 1987, 42, no. 119 ; Francovich 1990, 139 vd., res. 356- 357 ; van Loon, 1991, 47, lev. XL a.

²⁰¹ von Reber 1897, 578.

²⁰² Gabriel 1965, 84.

²⁰³ Haspels 1971, 82, dp.nt. 34.

²⁰⁴ Francovich 1990, 140 vd.

²⁰⁵ Gabriel 1965, 84 ve res. 40.

²⁰⁶ Krş. Brandenburg 1906, 688, res. 42; Haspels 1971, res. 516.2, 517.4; Ayrıca brd. Lev. 40; G. de Francovich, bu hatayı fark etmeyerek kuyunun işlevi ile ilgili görüşleri için Gabriel'in verdiği yanlış bilgi ve çizimi kullanmıştır. Francovich 1990, 140, res. 357.

2) Afyonkarahisar Yöresi

Fasadlar, ilin kuzeybatısında, **Ihsaniye İlçesi**'nin sınırları içinde yer almaktadırlar. Güneydoğudan kuzeybatıya doğru şu şekilde sıralanırlar :

a. Değirmen Anıtı	(Ihsaniye İlçesi /Kayıhan Beldesi)
b. Maltaş Anıtı	(Ihsaniye İlçesi /Kayıhan Beldesi)
c. Burmeç Anıtı	(Ihsaniye İlçesi /Bayramaliler Köyü)
d. Aslankaya Anıtı	(Ihsaniye İlçesi /Döğer Beldesi)

Değirmen ve Maltaş Anıtı, Afyonkarahisar İli'nin 29 km. kuzeybatısındaki **Kayıhan Beldesi**'ne ait topraklardadır: İlk anıt, **Karababa Vadisi**'nin, ikinci anıt ise **Köhnüş Vadisi**'nin güney ucunda bulunmaktadır. **Burmeç Anıtı**, ilin 44 km. kuzey batısındaki **Bayramaliler Köyü**'nün sınırları içindedir En kuzeydeki **Aslankaya Anıtı** ise Afyonkarahisar'a 47 km. uzaklıktaki **Döğer Beldesi** yakınlarında, **Emre Gölü**'nün batı kıyısında bulunmaktadır (Harita II).

a. Değirmen Anıtı

Konumu : E. Haspels'in vermiş olduğu bilgilere göre, **Karababa Vadisi**'ndeki **Karababa Tekkesi**'nin hemen güneyinde, **Değirmen Yeri** olarak adlandırılan yerde bulunmaktaydı.

Haspels, 1950 yılında ilk olarak toprak üstünde anıta ait üzeri bezemeli iki kaya bloğu saptar (Lev. 42/a). Haspels'in ardından blokların çevresinde defnediciler tarafından kaçak kazılar yapılır. Daha sonra, Eski Eserler Müdürlüğü, burada bir temizlik kazısı yaparak çok harap durumdaki anıtı bütünüyle gün ışığına çıkartır. Haspels, bir sonraki ziyaretinde anıtı son durumuyla inceler, planını çıkartır ve fotoğraflarla belgeler (Lev. 42/b, 43/a-b, 44/a-b).²⁰⁷ Ayrıca, o dönemde yeni projelendirilen Eskişehir-Afyonkarahisar karayolunun anıtın hemen yakınından geçmesi karşısında endişelerini dile getirerek, anıtın bundan

²⁰⁷ Haspels 1971, 86 vd., res.160-166, 520.4; 521.

zarar görebileceğini belirtir.²⁰⁸ Nitekim, günümüzde Karababa tekkesi Eskişehir-Afyonkarahisar karayolunun 102. km.'sinde hemen yolun doğusunda bulunmaktadır.

Biz, tekke civarında yaptığımız araştırmalarda anıta ait en küçük bir iz rastlayamadık. Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Müdürü Ahmet İlaslı'nın bildirdiğine göre, anıtın yeri müze yetkilileri tarafından da saptanamamıştır.²⁰⁹ Bu konuda 1990 yılında D. Berndt'in araştırmaları da sonuçsuz kalmıştır.²¹⁰ Anıt, büyük bir olasılıkla ya yolun altında kalmıştır ya da tamamen tahrip olmuştur. Bu nedenle, hakkında tüm bildiklerimiz Haspels'in bize aktardığı kısa bilgilere, çizim ve fotoğraflara dayanmaktadır. Oysa, Haspels'dan ünik planıyla kaya fasadlarının gizemini bir ölçüde de olsa anlamamıza yardımcı olan bu kalıntının daha ayrıntılı tanım ve rölevesini yapmasını beklerdik.

Biz, anıtı Haspels'in vermiş olduğu bilgilerin yanısıra, anıta ait plan ve kesit çizimleri ile fotoğraflar üzerinde yaptığımız çalışmalarda saptadığımız kendi bulgularımız ışığında yeni baştan tanıtmaya çalışacağız.

Yönü: Güneydoğu.

Ölçüleri: Boyu (eşikten kuyuya kadar) : 4.95m. ; Genişliği (dıştan dışa): 5.40 m.; Mevcut Yüksekliği (yan duvarlar): 2.75 m. (Lev.45-46).²¹¹

Genel Görünüşü: Plan açısından ünik bir anıttır. Bütünüyle ana kayadan yontulmuş bir yapıdır. Diğer fasadlarda sembolik olarak üç boyutlu algıladığımız mimari elemanlar, bu anıtta gerçek boyut ve konumlarında, gerçekten üç boyutlu olarak işlenmiştir (Lev. 43/a-b; 44/a-b; 45).

Haspels'in kazı öncesi toprak üstünde saptamış olduğu bloklar (Lev. 42; 45/ a, b) yapının yan duvarlarına aittir. Giriş güneydoğu yöndedir. Buradaki eşikten (Lev. 44/a; 45/c) geçilerek, Haspels'in yanlış bir şekilde avlu olarak tanımladığı²¹² -üç boyutlu - mekanın içine girilir (Lev. 45/ d).²¹³

²⁰⁸ Haspels 1971,87 dp.nt. 66.

²⁰⁹ Ahmet İlaslı ile 14 Nisan 1996 tarihinde yapılan sözlü görüşme.

²¹⁰ Berndt 1990, 41; Berndt-Ehringhaus 1994, 167.

²¹¹ Tüm ölçü ve çizimler için Haspels 1971, res.520.4, 521 kullanılmıştır.

²¹² Haspels 1971, 86.

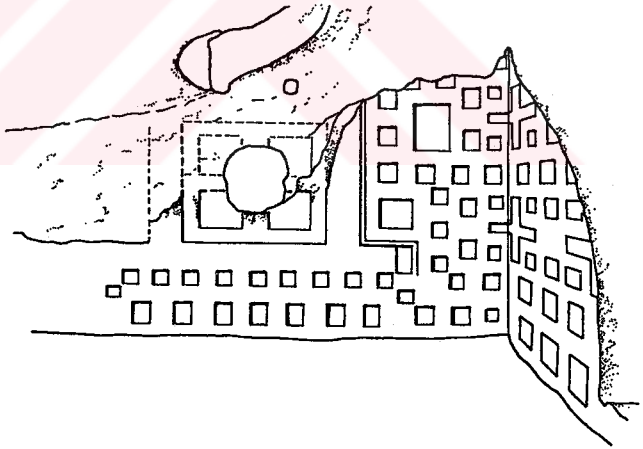
²¹³ Haspels 1971, *göst. yer.* 'de oda tabanı üzerinde bulunan kırık bloğun (1.95 m. X 0.68 m. X 0.28 -0.30 m.) olasılıkla kapı lentosu olduğu bildirilmektedir. Tabanı ortadan bölen

Yamuk dörtgen şeklindeki bu oda, 3.20/3.08 m. X 3.20/2.80 m. boyutlarındadır.²¹⁴ Girişin aksında, arka duvarda yapının odağını oluşturan niş (Lev. 42/b; 43/a-b; 45/e) ve onun da arkasında kuyu yer alır (Lev. 45/f). Ancak, kuyu, aksın biraz sağına, yani doğuya doğru kaymıştır.

Simetriye önem veren bir mimarî anlayışta, mekanın sağ duvarındaki eğiklik, büyük bir olasılıkla kayanın bozuk yapısından kaynaklanmış olmalıdır. Bu duvardaki eşik (Lev. 43/a; 45/g) ise, mekanla ilintili bir başka odanın varlığına işaret etmektedir.

Yan duvarların üzerinde görülen yuvalar (Lev. 45/ a.1; b. 1), burada ikinci bir yapı malzemesinin kullanıldığını açıkça kanıtlar. Bize göre, bunlar yapının üstünü kapatan ahşap çatı konstrüksiyonunun yerleştirilmesi için açılmış yataklar olmalıdır. Bu durumda, burada, taş ve ahşabın birlikte kullanıldığı bir mimarî uygulama ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Sağ duvar aksındaki eğikliğe rağmen, her iki duvardaki yuvalar birbirine paraleldir. Böylece, çatıyı taşıyan ana kiriş bu yuvalara rahatlıkla oturtulabilir. Diğer anıtlarda olduğu gibi, burada da yapının üzerinin orta eğimli bir beşikçatı ile kapatılmış olduğunu düşünmek gerekir (Lev. 47).

Yapının yan duvarlarının iç ve dış yüzleri ile arka duvarını oyma kare, dikdörtgen ve haç motiflerinden oluşan karmaşık bir bezeme süsler. Özellikle köşelere ustaca yerleştirilmiş olan haç motifleri ile, mekanın içindeki derinlik hissi daha da artırılmaya çalışılmıştır (Lev. 46; Şek.15).

Şekil 15: Değirmen Amtı. Arka ve yan duvar bezemeleri. (Haspels 1971, res. 521.1).

Haspels'in bildirdiğine göre eşik çevresinde bulunan bezemeli parçalar, girişin de aynı şekilde bezenmiş olduğuna işaret etmektedir.

derin yarık ise Haspels'a göre daha geç bir dönemde yapılmıştır. Haspels 1971, 86, dp.nt.64.

²¹⁴ Haspels 1971, res. 521'de odanın sol yan duvarı 2.13 m. olarak gösterilmiştir. Ancak verilen ölçüğe göre bunun 3.20 m. olması gerekir. Nitekim, yapının dış genişliği için verilen değer de bu durumu doğrular.

Özenle bezenmiş duvarları, kademeli nişi ve gizemi şimdilik kesin olarak çözülemeyen kuyusu ile bu anıt, ana tanrıçaya adanmış, kutsal bir yapıdır. Midas Anıtı ve Bahşayış Anıtı'nda olduğu gibi bu anıtın yakın çevresinde anıt ile bağlantılı başka mimari birimlerin bulunup bulunmadığı konusunda en küçük bir bilgi yoktur. Ancak, doğu duvarındaki eşik düşünülecek olursa yukarıda da değinildiği üzere bu mekana açılan veya eklenen başka bölümlerin varlığı da kesindir.

Niş : İki kademeli sıg bir niştir (0.65 m. X 0.80 m. X 0.12 m.). Odanın tabanından 0.50 m. yüksektedir (Lev. 42/b; 43a-b). Üst kısmı tahrip olmuştur. Arka duvarının ortasına kenarları düzgün olmayan 0.40 m. çapında bir delik açılmıştır.²¹⁵ Bu delik arkadaki kuyuya bağlanmaktadır. Nişin üst kısmında, kuyu ile bağlantı sağlayan iki küçük delik (0.08 m. X 0.08 m.) daha bulunmaktadır.

Kareye yakın şekli ve küçük boyutları dikkate alındığında, bu nişin Bahşayış Anıtı'nda olduğu gibi kuyuya açılan bir kapı değil, Areyastis Anıtı'ndaki gibi bir pencereyi simgelediği düşünülebilir.

Kuyu : Hemen hemen niş ile aynı eksen üzerindedir (Lev. 45-46). Kare şeklindedir (0.85 m. X 0.85 m.). Korunan kısmının derinliği 1.42 m.'dir.²¹⁶

Bibliyografya : Haspels 1971, 86vd., res. 160-166, 520.4, 141 vd., 521 ; Naumann 1983, 48, 53, dp.nt. 75; Hemelrijk 1986, 11vd., res. 22, 23.1-2 ; Francovich 1990, 141 vd., res. 358; Berndt-Ehringhaus 1994, 167, res. 1.

²¹⁵ Haspels, bu deliğin daha geç bir dönemde hazine avcıları tarafından açılmış olduğunu düşünmektedir. Haspels 1971, 87, dp.nt. 66.

²¹⁶ Francovich 1990, 141 'de kuyu derinliği 6.00 m., genişliği ise 1.70 m. olarak verilmiştir. Referans olarak sadece E.Haspels'ı gösteren ve kitabında anıt için Haspels 1971, res. 160'ı kullanan araştırmacının bu ölçüleri neye dayanarak vermiş olduğu anlaşılmalıdır.

b. Maltaş /Malkaya Anıtı

Konumu : Köhnüş Vadisi'nin güneybatı köşesinde, vadiyi batıdan sınırlayan **Akkuş Yuvası Kayaları**'ndan biri üzerinde yer almaktadır. Vadi içinden Kayıhan Beldesi'ne bağlanan toprak yolu 1.1 km. takiple yanına ulaşılır (Lev.48/ F.1; 49/a).

W.M.Ramsay, anıtı 1881 yılında, bölgedeki ilk incelemeleri sırasında hemen hemen tamamen toprakla örtülü olarak bulur. 4 işçi ile dolgu toprağı belli bir seviyeye kadar kaldırır ve fasadın ilk eskizlerini yapar.²¹⁷ A. Blunt, daha sonra, bu eskizleri kullanarak anıtı görünen şekliyle ilk kez çizer (Lev. 49/ b).²¹⁸

İçinde hazine saklı olduğuna inanıldığı için yörede **Maltaş /Malkaya** adıyla tanınan anıt, arkeoloji literatürüne de aynı adla geçmiştir. ²¹⁹

Yönü: Güneydoğu.

Ölçüleri: Yüksekliği: 9.70 m. (toprak üstünde görülen kısmın yük: 5.00 m.) ; Genişliği: 9.34 m. (Lev. 53-54).²²⁰

Genel Görünüşü : Fasadın büyük bir bölümü -ilk bulunduğu yıllardaki gibi- toprakla örtülüdür (Lev. 49/a; 50/b). E. Chaput'ya göre, bu dolgu, vadi tabanının milattan önceye dayanan çok eski bir dönemden itibaren alüvyonla yükselmesi sonucu meydana gelmiştir.²²¹

Yakl. 4.00-4.50 m. kalınlığındaki toprak tabakasını kaldırmak için farklı zamanlarda anıtın önünde temizlik kazıları yapılır: Yukarıda belirtildiği üzere ilk çalışma, 1881 yılında Ramsay tarafından gerçekleştirilmiştir. 1936 yılında İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına A.Gabriel başkanlığında M.P. Devambaz ve M.R. Jestin, anıtın önünde ve

²¹⁷ Ramsay 1882, 26.

²¹⁸ Ramsay 1882, lev. XXI A.

²¹⁹ von Reber 1897, 563.

²²⁰ A.Gabriel ve E.Haspels'a ait **görünüş** ve **dikey** kesit çizimlerinde, boyutlar başta olmak üzere birçok farklılıklar söz konusudur. Krş. Gabriel 1965, res. 41, Haspels 1971, 519, 520.2. Yerinde yaptığımız incelemede Haspels'ın ölçü ve çizimlerinin doğru olduğu anlaşılmıştır.

²²¹ Chaput 1941, 75 ; Gabriel 1965, 86.

arkasındaki kuyuda kazı yaparlar. Bu çalışmalarda fasadın ekseni üzerinde yer alan nişin üst seviyesine kadar cephe-duvarının önü açılır. Alttan taban suyu çıkmaya başlayınca kazı, sadece nişin önünde sürdürülerek nişin tabanına ulaşılır.²²² Gabriel'in, ilgili yayında kazı bitiminde anıtın son durumunu gösteren tek bir fotoğraf dahi vermemesi ilginçtir.

Çalışma sonunda, suyun cephe bezemesini tahrip etmemesi için Afyon Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından kazı çukuru tekrar toprakla doldurulur.²²³ Bu nedenle, 1950 yılında bölgeye gelen E. Haspels, anıtı Ramsay gibi toprakla örtülü olarak bulur.²²⁴

Haspels, kısa süreli bir çalışma ile tekrar cephe duvarının önünü niş seviyesine kadar açar. Fakat, bu seviyede çıkan taban suyu, daha derine inmesine engel olur. Kazı sonunda fasadın son durumu fotoğraflarla belgelenir ve suyun tahribatını önlemek için kazı çukuru yine toprakla kapatılır.²²⁵ Bugün, çizimler dışında, sadece bu fotoğraflardan anıtın genel görünüşü hakkında bir fikir sahibi olabilmekteyiz (Lev. 50/a).

Son olarak, 1970 yılında Cl. Brixhe anıt önünde ufak çaplı bir kazı yapar. Bu çalışmada taban suyu motopomp ile tahliye edilerek niş çerçevesinin üzerindeki yazıtın kopyası alınır.²²⁶

Yukarıda kısaca özetlenen çalışmalardan anlaşılacağı gibi, bugünkü vadi tabanının yak. ol. 3-4 m. altından geçen taban suyu nedeniyle fasadın tamamen ortaya çıkartılması çok güçtür.

Anıtın toprak altındaki kısmı fotoğraflardan görüldüğü kadarıyla çok tahrib olmuş tur. Sürekli nemli ortamda kalan bezemeler silinmiş, kaya erimeye başlamıştır. Toprak üstünde görünen kısım da çok sağlam durumda değildir. Çatı örtüsünü perdeleyen üst pervazların sol yanı ve eğer varsa akreter kırılmıştır. Burada, 2.00 m. genişliğinde ve 1.20 m. derinliğinde bir oyuk mevcuttur ²²⁷ (Lev. 49/a, 50/b). Ayrıca, cephe duvarı,

²²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Gabriel 1965, 85 vdd., lev. 45a-e

²²³ Gönçer 1971, 112

²²⁴ Haspels 1971, 85.

²²⁵ Haspels 1971, *göst. yer*, dp.nt. 58.

²²⁶ Brixhe-Lejeune 1984, 48, lev. XXV.1-2

²²⁷ W. M. Ramsay, G. Perrot ve E. von Reber'e göre bu tahribatı arkadaki kuyunun kapağını kaldırırken define avcıları yapmıştır. Ramsay 1882, 17; Perrot-Chipiez 1890, 106; von Reber 1897, 564.

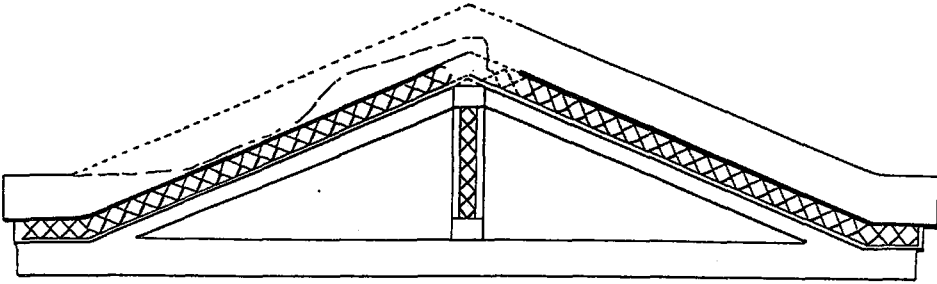
sağ üst köşeden başlayan doğal bir çatlakla çapraz olarak adeta iki parçaya bölünmüştür. Bunlara ilâve olarak tütün taban suyunu bir sünger gibi emmesi nedeniyle fasad devamlı nemlidir. Bezemeler havanın yanı sıra özellikle nemin etkisiyle her geçen gün biraz daha aşınmaktadır.

Çatı : Orta derecede eğimli beşik çatıdır. Saçaklar, kademeli olup dışa taşkındır (Lev. 49/ a; 51; 53).

Akroter : Akroterin varlığı hakkında kesin bir şey söylemek zordur. A. Gabriel ve E. Haspels'a göre, akroter kırıkmıştır.²²⁸ Bu nedenle, Gabriel'in çiziminde akroterin yeri kesik çizgilerden oluşan bir daire ile belirtilmiştir.²²⁹ E. Haspels ise bir akroterin varlığını kabul etmesine karşın çizimde çatıyı akrotersiz olarak tamamlamıştır (Lev.53).²³⁰

Biz, Areyastis, Midas ve Bitmemiş anıttaki akroterlerin, konum ve boyutlarını göz önünde bulundurarak, Maltaş'ın akrotersiz bir fasad olduğunu düşünmekteyiz. Eğer -Gabriel'in ileri sürdüğü gibi- burada karşılıklı iki daire parçasından oluşan bir akroter olsaydı çatının sağında, düzleştirilmiş kaya yüzeyinde, en azından akroterin kavsine ait bir iz kalması gerekirdi.

Alınlık : Bahşayış Anıtı'nda olduğu gibi alt alta kademeler halinde yerleştirilen üç pervaz ile çevrelenmiştir (Lev. 50/b; 53 ; Krş.37; 40).

Şekil 16: Maltaş Anıtı. Alınlık. (Haspels 1971, res. 519).

Şekil 16'da görüldüğü üzere üst pervazlar (a) kalındır. Alt pervazlar (b), üst pervazlara göre daha incedir ve kabartma baklava motifi dizisi ile

²²⁸ Gabriel, "...diğer benzer anıtlarda olduğu gibi burada vaditli bir akroterin bulunduğu kabul edilebilir..." diyerek akroterin şekli hakkında da bir fikir ileri sürmüştür.

Haspels ise bu konuda bir görüş bildirmemiştir. Gabriel 1965, 88; Haspels 1971, 85 vdd.

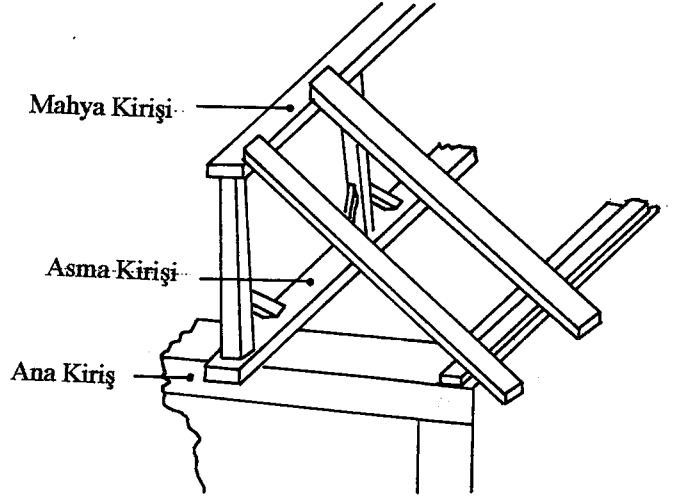
²²⁹ Gabriel 1965, res. 41/a.

²³⁰ Haspels 1971, res. 519.

bezenmiştir. Alınlık pervazları (c) ise, ince ve bezemesizdir Kalın orta dikme de baklava motifi dizisi ile bezelidir. Üst ve alt kısmındaki silindirik

çıkıntılar, Şekil 17'de görüldüğü üzere, mahya ve asma kirişlerinin dışa taşkın uçlarını simgelemektedir²³¹(Lev. 53).

Mahya ve asma kirişleri ile orta dikmeyi, dolayısıyla tüm çatının ağırlığını yan duvarlarla birlikte taşıyan ana kiriş, oldukça kalındır. Uç kısımları dışa taşarak saçağın alt çıkıntılarını oluşturur (Lev.51).

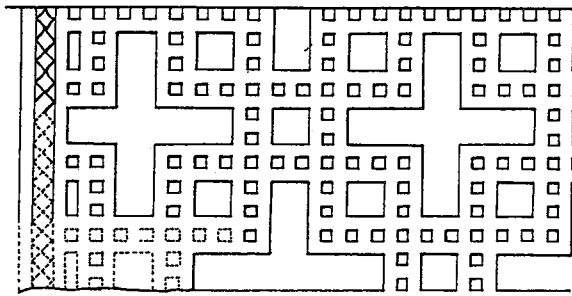

Şekil 17: Maltaş Anıtı. Çatı Elemanları.(T. Sivas).

Cephe Duvarı: 6.70 m. X 9.35 m. boyutlarındadır. Ortasında -bugün toprak altında kalan- büyük bir niş yer alır (Lev. 53-54).

Duvar yüzeyi, rapport tekniğinde yerleştirilen geometrik motifler ile bezelidir (Lev. 50/ a-b; 53). Bu bezeme, her iki yanda -adeta bir bordür niteliğinde- düz bir silme ve tek sıra kabartma baklava motifi dizisi²³² ile süslü, ince bir çerçeve içine alınmıştır.

Ana şablon, şekil 18'de görüldüğü üzere köşeleri kesişen ve içiçe geçen karelerin kombinasyonundan oluşmaktadır. Bu şablonu meydana getiren kabartma bant sistemi, ortadaki haç motifinin tekrarı olan kesik haçlar oluşturarak kesintisiz bir şekilde bütün yüzeyi kaplar.²³³

Şekil 18: Maltaş Anıtı. Cephe duvarı bezemesi. (Haspels 1971, res. 519).

²³¹ Akurgal 1955, 91'de bu çıkıntılar yanlış bir şekilde sütun başlığı ve kaidesi olarak nitelendirilmiştir.

²³² Sol yandaki ilk üç baklava ile sağ yandaki ilk baklava motifi konkav kenarlıdır. Gabriel 1965, res. 42'de bunlar düz olarak gösterilmiştir.

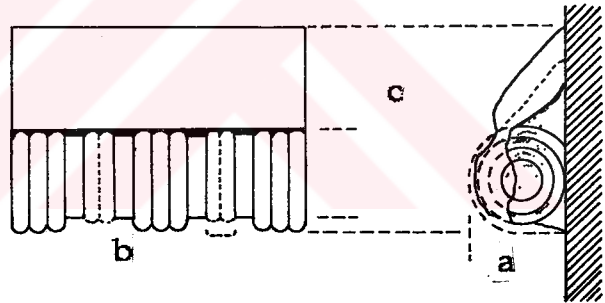
²³³ Gabriel ve Haspels, ana şablonu değişik şekillerde algılamışlardır. Bu araştırmacılara ait çizimlerde, bezemenin birinci sırası aynıdır. Buna karşın -fotoğraflarda açıkça

Niş : Tüm bilgilerimiz A. Gabriel ve E. Haspels'in kazı sonuçlarına dayanmaktadır. Gabriel, nişin tabanına kadar inildiğini²³⁴, Haspels ise büyük bir bölümünün ortaya çıkartıldığını bildirmektedir.²³⁵

Gabriel'in çizimlerine göre niş, 2.00 m. X 2.00-2.25 m. X 1.80 m. boyutlarındadır. İki kademeli bir çerçeve ile çevrilidir. Birinci çerçeve duvar yüzeyinden 0.05 m. içerlektir. İkinci çerçeve, birinci çerçeveden 0.10 m. daha derindedir. Buna karşın, Haspels'in çizimlerinde nişin yüksekliği 2.40 m.'dir. Birinci çerçeve ise, duvar yüzeyi ile aynı düzlemde gösterilmiştir²³⁶ (Lev. 53). Her iki araştırmacı da ikinci çerçevenin üst kısmında tek satırlık bir yazıt bulunduğunu bildirir.²³⁷

Gabriel, birinci çerçevenin üst köşelerinde ve ortasında duvar yüzeyinden dışarı doğru taşan, dikdörtgen kesitli üç çıkıntı (0.60 m. X 0.80-1.00 m. X 0.20 m.) resmetmiştir. Ona göre, bunlar, başka hiç bir Phryg anıtında görülmeyen rustik kabartmalardır.²³⁸ Haspels ise, buraya yuvarlak kesitli üç kabartma yerleştirmiştir.²³⁹ Fotoğraflar, Gabriel'in bunları yanlış şekilde algıladığını açıkça gösterir (Lev. 50).

Şekil 19'da sunulan detay çizimlerinde görüldüğü üzere, bu kabartmaların yan yüzleri konsantrik daireler şeklindedir.(a). Ön yüzleri, yanyana 3+1+2+1+3 düzeninde sıralanan -antik sanattan gayet iyi tanıdığımız - boncuk dizilerini (b) anımsatır.

Şekil 19: Maltaş Anıtı. Rustik kabartmalar.
(Haspels 1971, res. 520.3).

Üst taraflarında ise, saçak benzeri eğimli yüzeyler (c) yer almaktadır.

görüldüğü üzere- ikinci sıranın başlangıç ve bitişlerinde Haspels'in doğru olarak oyma dikdörtgen şeklinde gösterdiği motifi, Gabriel kareye tamamlamıştır. Haspels, başlangıç şemasına uygun olarak dikdörtgenden sonra veya önce alt alta iki küçük kare yerleştirmiştir. Gabriel'de ise bunlar yoktur. Krş. Gabriel 1965, *göst. yer.*; Haspels 1971, res.158, 519.

²³⁴ Gabriel 1965, 86.

²³⁵ Haspels 1971, 85.

²³⁶ Krş. Gabriel 1965, 41,42; Haspels 1971, 519, 520.2.

²³⁷ Gabriel, çalışma alanı dar olduğu için yazıtın kopya edilemediğini belirtir. Gabriel 1965, 89; Haspels ise yazıtın kopyasını almıştır. Haspels 1971, 293 vd.

²³⁸ Gabriel 1965, 89.

²³⁹ Krş. Gabriel 1965, *göst. yer.*; Haspels 1971, *göst. yer.*

Haspels, bunları, yandan görünen İon ya da Aiol sütun başlıklarına benzeterek gerçekte -Midas ve Deliklitaş anıtlarında olduğu gibi- ahşap hatılların dışarı taşan uçlarını simgelediği görüşündedir.²⁴⁰ Biz de bu görüşe aynen katılmaktayız.

Gabriel'in aktardığı ayrıntılı bilgi ve çizimlerden öğrenildiğine göre²⁴¹, nişin tabanında 0.75 m. X 0.50 m. X 0.30 m. boyutlarında dikdörtgen bir oyuk yer almaktadır. Bu oyukun her iki yanından yan duvarlara doğru iki kanal uzanır. Yan duvarlarda ise, bu kanallarla bağlantılı tavandan başlayan çapraz iki oluk mevcuttur. Gabriel, Midas Anıtı'nda olduğu gibi buraya da tanrıçanın madeni bir kabartmasının yerleştirildiğini düşünmektedir. Dinsel törenlerde tanrıçanın üzerine dökülen sıvı libasyonlar, aşağıya doğru akarak nişin tabanındaki oyuk ve oluklarda toplanıyordu²⁴² (Lev. 53-54). Ayrıca, arka duvarın ortasına 0.80 m. çapında düzgün olmayan bir delik açılmıştır.²⁴³

Haspels ise çok kısa olarak nişin içinde, sadece arka duvarda kuyu ile bağlantılı 0.60- 0,70 m. çapında bir delik bulunduğunu bildirmektedir.²⁴⁴

Her iki araştırmacı da söz konusu deliğin çok daha geç bir dönemde defineciler tarafından açıldığını düşünmektedirler.²⁴⁵ Oysa bu, G. de Francovich'in de belirttiği üzere²⁴⁶ Bahşayış, Değirmen ve Deliklitaş anıtlarında olduğu gibi kuyulu anıtların ayrılmaz bir elemanıdır ve anıtlarla çağdaştır.

Kuyu: Fasadın 2.60 m. arkasında, niş ile aynı eksen üzerinde ana kayaya oyulmuştur (Lev. 52/ a-b; 54). Yamuk dörtgen şekindedir (2.35 m.- 2.60 m. X

²⁴⁰ Haspels 1971, 85, 103.

²⁴¹ Gabriel 1965, 86 vcd., res.41,42.

²⁴² Gabriel 1965, 88; krş. Francovich 1990, 141; Naumann 1983, 47.

²⁴³ Gabriel, çizimlerde delik çapını hatalı bir şekilde, olduğundan çok daha büyük (1.20 m.) göstermiştir.

²⁴⁴ Haspels 1971, 85, 86, dp.nt. 59, res. 519, 520.2; Haspels'in, Gabriel'in ilgili yayınına dipnotta vermiş olmasına rağmen, nişle ilgili olarak oradaki bilgilere hiç atıfta bulunmaması ilginçtir. Haspels 1971, 85, dp.nt. 58; Oysa,biz, Gabriel'in kazı Sonunda nişin tabanına kadar indiğini dikkate alarak bu konuda onun bilgilerinin esas alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim, F. Naumann ve G. de Francovich de çalışmalarında bu bilgileri esas almışlardır. Bkz. Naumann 1983, 47; Francovich 1990, 141.

²⁴⁵ Gabriel 1965, 86. Haspels 1971, 86 dp.nt. 59.

²⁴⁶ Francovich, *göst.yer.*

1.80 m.- 1.90 m.).²⁴⁷ 1936 yılındaki kazı sırasında içi tamamen boş altılarak tabanına ulaşılmıştır. Gabriel'in kesit çizimindeki ölçüğe göre 9.00 m. derinliğindedir.²⁴⁸ Günümüzde, içi yeniden taş ve toprakla dolduğu için ancak 4.50 m.'lik kısmı görülebilmektedir.²⁴⁹

Kuyu ağzı çok tahrip olmuştur (Lev.52/a-b)²⁵⁰ Her iki yanından fasada paralel olarak 0.50-0.60 m. genişliğinde iki oyuk uzanır Yak ol. 3.00 m. derinliğindeki bu oyuklardan Gabriel söz etmez. Haspels ise hem planda hem de kesit çiziminde bunları göstermiştir.²⁵¹

Kuyu ağzından 4.50 m. derinde, kuzey, güney ve doğu duvarları, kuyunun içine doğru 0.30-0.35 m. genişliğinde bir basamak yaparak daralır (Lev.53). Gabriel ve G. de Francovich, buraya Bahş ayış Anıtı'nda olduğu gibi bir kapağın oturtulduğu görüşündedir²⁵² (Krş. Lev. 40). Bu şekliyle kuyu, birbirinden bir kapak ile ayrılan iki bölümden oluşur. İkinci bölümün içi -yukarıda belirtildiği üzere- yeniden taş ve toprakla dolmuştur. Bu nedenle ölçülerini kontrol etmek mümkün değildir. Tabanı, hemen hemen niş tabanı ile aynı seviyededir.

²⁴⁷ Ölçüler, tarafımızdan yerinde kontrol edilmiştir. Buna göre, Gabriel'in kesit çiziminde kuyu olduğundan daha dar gösterilmiştir. Bu genişlemenin kayadaki aşınma ve tahribattan kaynaklandığı akla gelebilir. Ancak, daha bu yüzyılın başlarında Brandenburg'un kuyu için vermiş olduğu ölçülerin bizim değerlerimize çok yakın, Haspels'in ölçülerinin ise bizim ölçülerimizle hemen hemen aynı olması Gabriel tarafından verilen ölçülerin yanlış olduğunu açıkça gösterir. Krş. Gabriel 1965, res. 41, Brandenburg 1906, 690, res. 45., Haspels 1971, res. 520.1.

²⁴⁸ Gabriel'in anlatımından kuyunun içinin tamamen toprakla dolu olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Gabriel 1965, 86, res. 41. Ancak, 19. yüzyılın sonlarında anıtı inceleyen araştırmacıların vermiş olduğu bilgilerden, daha o dönemde üstten 4.50 m.-5.50 m.'lik kısmının boş olduğu anlaşılmaktadır. Ramsay 1881, 16; Brandenburg 1906, 690, res. 46,46 a.

²⁴⁹ 1950'lerde kuyunun 7 m.'lik kısmı hala boştur. Haspels, çalışmaları sırasında bazı ölçüleri buradan aldığıını bildirir. Haspels 1971, 86,dp.nt. 59.

²⁵⁰ Kuyunun daha önceki araştırmacılar tarafından yayınlanmış fotoğrafı yoktur. Bu nedenle kuyu ağzının orijinal durumu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, E. Brandenburg tarafından çizilen ilk kesitlerde kuyu ağzını bir yuva çevrelemektedir. Ancak Brandenburg, planda bu yuvayı göstermemiştir. Bkz. Brandenburg 1906, res. 45, 46, 46 a.

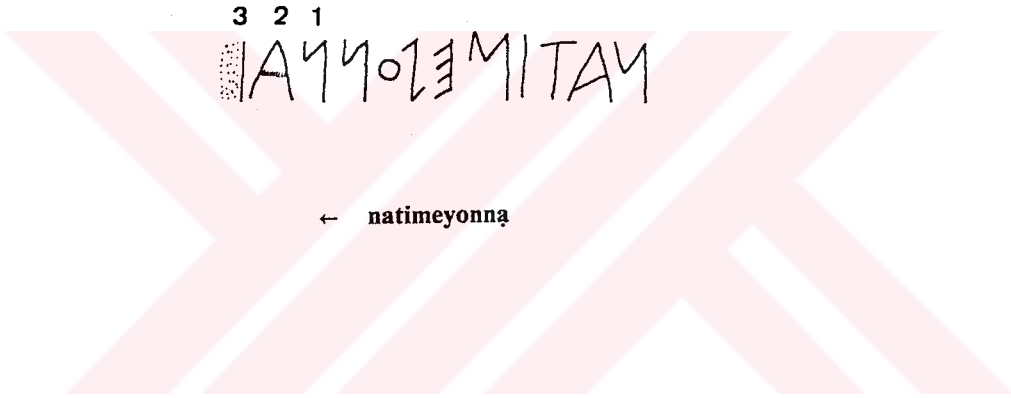
²⁵¹ Haspels 1971, 520.1-2; Haspels'in belittğine göre, bunlar 1940'lı yılların sonunda şimdiki Kayıhan Beldesi sakinleri tarafından kuyunun içinden doğru su künklerini geçirmek için açılmıştır. Haspels 1971, 85, dp.nt. 58. Ancak, E. Brandenburg, daha 1900'lü yılların başında planda sağ yandaki oyucu göstermiştir. Brandenburg, 1906, 690, res. 45. Bu durumda, belki de künklerin geçirilmesi için sağdaki mevcut oyuk daha da derinleştirerek karşısına ikinci oyuk açılmıştır. Yakın zamana kadar kuyu içinden geçirilen bu künkler, şimdi anıtın çok daha gerisine döşenmiştir.

²⁵² Gabriel 1965, 86; Francovich 1990, 141.

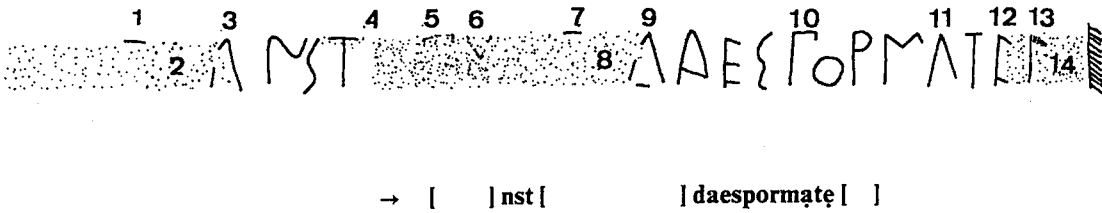
Yazıt: Birinci yazıt, cephe duvarını çevreleyen sol çerçevenin dış kenarında, saçağın hemen altında yer alır. Yanlamasına sağdan sola doğru yazılmıştır. 1.30 m. uzunluğundadır. Harf boyları 0.22-0.28 m.dir (W-05a). Bugün toprak altında kalan ikinci yazıt, nişin üst çerçevesi üzerine soldan sağa doğru yazılmıştır. Suyun etkisi ile çok tahrib olmuştur. Uzunluğu 1.70 m., harf boyları 0.10-0.11 m.'dir (W-5b). Ayrıca, A. Gabriel niş tabanında üçüncü yazıta ait bazı izlerin bulunduğunu, ancak bunun kesin olarak saptanamadığını bildirmektedir. ²⁵³

Yazıtların Cl. Brixhe ve M. Lejeune tarafından yapılan transkripsiyonları şu şekildedir. ²⁵⁴

W-05 a

W-05 b

Brixhe ve Lejeune'e göre, bu yazıtlar aynı zamanda, fakat farklı iki el tarafından yazılmış olmalıdır ve ikinci yazıtta geçen ithaf fiilinin dışında anlamı bilinen başka bir kelime yoktur. ²⁵⁵

²⁵³ A. Gabriel 1965, 89 ve res. 41.

²⁵⁴ Brixhe- Lejeune 1984, 47 vdd. ; Krş. Diakonoff- Neroznak 1985, 64 :A12, 75: A82.

²⁵⁵ Brixhe-Lejeune 1984, 47, 49.

Bibliyografya: Ramsay 1882, 17, 26, lev. XXI A; Perrot-Chipiez 1890, 106, res. 60; von Reber 1897, 563 vd., lev. IV; Körte 1898, 108 vd.; Brandenburg 1906, 609, 703, res. 45-46 a, 58; Brandenburg 1907, 23, res.9; Bittel 1942, 73 no. 3; Barnett 1953, 41, no.4; Gabriel 1965, 85 vdd., res.41-42, lev.45b-e; Gönçer 1971, 111 vdd., şekil 42a, 42b; Haspels 1971, 85 vd., res. 157-158, 519, 520. 1-3; Brixhe-Lejeune 1984, 47, Lev. XXV; Vermaseren 1987, 41, no. 118; Francovich 1990, 140 vdd.;

Yazıt: Haspels 1971, 293 vd., 14-15, res. 603; Brixhe-Lejeune 1984, 47vdd., W-05a, W-05b, lev.XXV-XXVI; Diakonoff-Neroznak 1985, 64: A12, 75: A82.

c. Burmeç Anıtı

Konumu : Bayramaliler Köyünün 2.6 km. kuzeyinde, **Çiçeklikonak Kayalıkları** olarak adlandırılan mevkidedir. Bayramaliler-Sarıcaova köy yolunun 2.5 km.'sinde yolun solundaki toprak yola sapılarak yak. 500 m. sonra anıtın bulunduğu kayalıklara ulaşılır (Harita II; Lev.55).

1884 yılında W.M.Ramsay tarafından bulunmuştur. Ramsay'in anıt hakkında vermiş olduğu bilgi çok kısa ve resimsizdir.²⁵⁶

E. Haspels, Döğer yolu üzerinde bulunan **Burmeç Çeşmesi**'ne yakınlığı nedeniyle anıta bu adı vermiştir.²⁵⁷ Yöre halkı ise, şeklinden dolayı onu **Muskalı Kaya** olarak adlandırmaktadır.²⁵⁸

Yönü: Doğu

Ölçüleri : Yüksekliği: 1.60 ; Genişliği : 5.00 m. ; Yerden Yüksekliği: 5.20 m. (Lev. 57).²⁵⁹

Genel Görünüşü : Anıtın işlendiği tuf kütlesi, yak. ol. 15 m. yüksekliğindedir. Bitmemiş bir fasattır. Beşikçatısı tamamlandıktan sonra iş bırakılmıştır (Lev. 55-56). Bitmemiş Anıt gibi, fasadların yapım tekniği hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Daha önceki araştırmacıların bildirdiğine göre, alınlıkta karşılıklı iki sfenks kabartması bulunmaktaydı.²⁶⁰ O dönemlerde de güçlükle görülebilen bu kabartmalara ait bugün her hangi bir iz kalmamıştır. Ayrıca, yakın bir geçmişte alınlığın ortası -içinde hazine saklı olduğuna inanıldığı için- dinamitle patlatılmıştır (Lev. 55).

Bibliyografya: Ramsay 1888, 372; Brandenburg 1906, 675, res. 35; Gönçer 1971, 111, not; Haspels 1971, 89, res. 175.

²⁵⁶Ramsay 1888, 372 ; İlk olarak 1906 yılında E. Brandenburg anıtın fotoğrafını yayımlar. Brandenburg 1906, res. 35.

²⁵⁷ Haspels 1971, 89.

²⁵⁸ Bayramaliler Köyü Muhtarı Ali Doğaner'in sözlü ifadesi (1 Mayıs 1996).

²⁵⁹Anıtın ilk defa ölçüleri alınarak tarafımızdan dikey kesiti çizilmiştir.

²⁶⁰ Ramsay 1888, *göst. yer.*; Brandenburg 1906, 675; Haspels 1971, *göst. yer.*

d. Aslan Kaya Anıtı

Konumu : Döğer Beldesinin 4 km. güney doğusunda, Döğer - Üçlerkayası köy yolunun hemen batısındaki kaya kütlelerinden biri üzerindedir (Harita II). Emre Gölü'nün suları ile beslenen verimli Döğer Ovası'na hakim konumuyla uzaklardan dahi tüm görkemiyle görülebilmektedir. (Lev.58).²⁶¹

1884 yılında W.M. Ramsay tarafından bulunarak detaylı bir şekilde incelenmiştir.²⁶² Ramsay'in değişik açılardan yapmış olduğu resimler anıtın gerçek görünüşü hakkında açık bir fikir vermektedir (Lev. 59).

Üzerindeki büyük aslan kabartmaları nedeniyle yörede **Aslan Kaya** adıyla tanınan anıt, literatüre de aynı adla geçmiştir.²⁶³

Yönü: Güney doğu.

Ölçüleri: Yüksekliği: 7. 10 m. ; Genişliği: 6.60 m. ; Yerden yüksekliği : 2.75 m (Lev. 69).²⁶⁴

Genel Görünüşü: Anıtın işlendiği kaya kütlesi yak. ol. 15 00 m. X 6.60 m. X 4.20 m. boyutlarındadır.

Sivri tepesi adeta bir miğfer sorgucunu anımsatan kayanın, yan yüzleri tepeden itibaren önce eğimli, sonra aşağı doğru dik bir şekilde kesilerek düzeltilmiştir. Böylece, fasad, karşıdan ve yandan bakıldığında hem olduğundan daha uzun ve ince, hem de Bahş ayış Anıtı gibi üç boyutlu bir yapı izlenimi vermektedir (Lev. 60; 62). Ayrıca, bu yüzlere hayvan kabartmaları işlenerek bu etki daha da kuvvetlendirilmiştir.

Sağ yan yüzde, arka ayakları üzerinde fasada doğru yönelmiş devasa bir aslan kabartması yer alır (Lev. 63). Aslanın başı tahrib olmuştur. Ön pençeleri ile alınlığın sağ köşesine dokunmaktadır. Sol yan yüzde - bugün

²⁶¹ Krş. Haspels 1971, res. 186.

²⁶² Ramsay 1884, 1 vdd., lev. XLIV.

²⁶³ Ramsay 1884, 2.

²⁶⁴ Anıtın yerden ulaşılabilen niş seviyesindeki bütün ölçüleri kontrol edilmiştir. Görünüş, plan ve kesit çizimlerinde Haspels 1971, res.523 esas alınarak kendi gözlemlerimiz, fotoğraf ve Ramsay'in çizimleri ışığında tarafımızdan bazı ilâveler yapılmıştır.

artık tanınmayacak kadar aşınmış olan- dört bacaklı bir hayvan bulunmaktadır (Lev. 61). Aslana göre çok daha küçük olan bu hayvanı, bazı araştırmacılar griffon²⁶⁵, bazıları ise aslan²⁶⁶ ya da sfenks²⁶⁷ olarak tanımlar.

Kayanın arka yüzü doğal halinde bırakılmıştır. Burada, şimdiki zeminden yak. ol. 5.30 m. yüksekte, 1.50 m X 0.70/1.00 m X 1.10 boyutlarında, bir oyuk görülmektedir (Lev. 64). Ramsay, bu oyuktan bahsetmez. 1901-1904 yılları arasında anıtı ziyaret eden E.Brandenburg ise onu görmüştür.²⁶⁸ Haspels, bunun -defineciler tarafından genişletilerek derinleştirilen- bir kült nişi olduğu görüşündedir.²⁶⁹ Biz de Haspels'in bu görüşünü paylaşmaktayız.²⁷⁰

Fasadın alt kısmı, tuf katmanındaki (1.00 m.-1.50 m. kalınlığında) kumtaşı tabakasında kesilmektedir. Tüfe göre daha yumuşak ve dayanıksız olan bu tabaka, zaman içinde aşınarak anıtın altında yatay bir oyuk meydana getirmiştir (Lev. 61-62) . Ramsay ve A. Körte'nin de belirttiği gibi²⁷¹ Phrygli taş ustaları, fasadı bu tabakaya kadar işlemiştir. Bir başka deyişle anıt, en azından bugünkü zemin seviyesinden yak.ol. 3.00 m. yüksekte sona ermektedir.²⁷² Bu durumda, önde fasada çıkış sağlayan bir merdiven sisteminin varlığını düşünmek hatalı olmayacaktır. Yumuşak kumtaşına oyulan basamaklardan günümüze bir iz kalmaması ise çok doğaldır.

Bu anıt, kaya fasatlarının gizemini bir ölçüye kadar anlamamıza yardımcı olan ünik kapı konstrüksiyonu ve zengin kabartmaları ile bütün Phryg fasatları içinde özel bir yere sahiptir. Buna karşın -hiç bir koruma önlemi alınmadığı için- doğa koşulları karşısında her geçen gün biraz daha aşınarak özelliklerini yitirmektedir. Ancak, anıtın geleceğini tehdit eden asıl tahribatlar son yıllarda defineciler tarafından gerçekleştirilmektedir. Alınlık ve duvar yüzeyinde, patlayıcı yerleştirilmek için açılan irili ufaklı

²⁶⁵ Ramsay 1884, 7 ; Körte 1898, 93 ; Haspels 1971, 89 .

²⁶⁶ von Reber 1897, 561 ; Brandenburg 1906, 673.

²⁶⁷ Prayon 1987, 98.

²⁶⁸ Brandenburg 1906, 674, res. 33.

²⁶⁹ Haspels 1971, 91. dp.nt. 85, 86.

²⁷⁰ 1993 yılında anıtı ziyaret eden D. Berndt ve H. Ehringhaus, yanlış bir şekilde bunu , son yıllarda defineciler tarafından açılan bir oyuk olarak değerlendirmişlerdir. Berndt-Ehringhaus 1994, 169, res. 10.

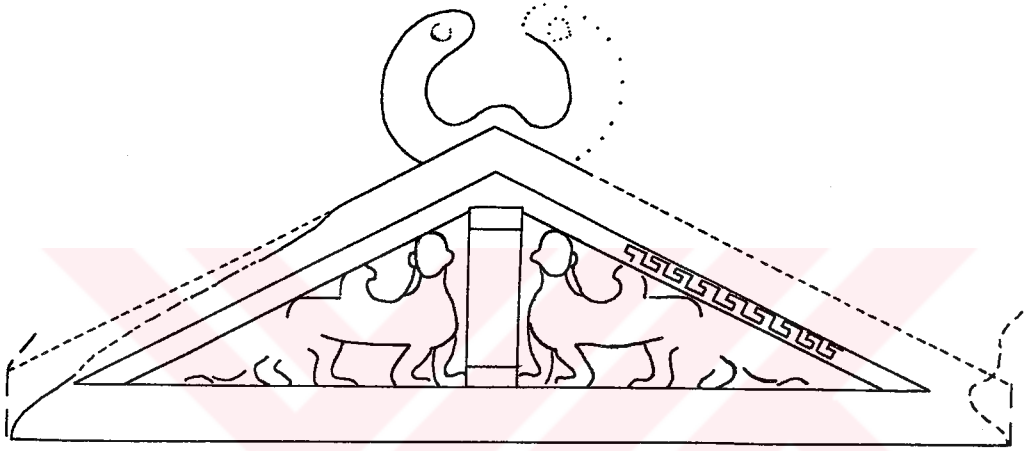
²⁷¹ Ramsay , *göst. yer.*; Körte , *göst. yer.*

²⁷² Haspels, anıtın alt kısmının tamamlanmadığı görüşündedir. Haspels 1971, 88,107.

çok sayıda delik mevcuttur (Lev. 62; 65) Nitekim 1993 yılında niş çerçevesi ve cephe duvarının sağ yanı bu teknikle patlatılarak yak. 1.00 m. çapında, 0.70 m. derinliğinde geniş bir çukur meydana getirilmiştir²⁷³ (Lev. 61; 62).

Çatı: Orta derecede eğimli beşik çatıdır.

Akroter: Karşılıklı iki daire parçasından oluşmaktadır (Lev. 65; 69; Şek.20). Kavislerin üst taraflarında birer kabartma yuvarlak bulunur.²⁷⁴ Bugün sağ kavisin dış konturları, ancak uygun ışıkta güçlükle seçilebilmektedir.²⁷⁵

Şekil 20: Aslankaya Anıtı. Akroter ve alınlık (Haspels 1971, res. 523.1; T. Sivas 1996'dan sonra).

Alınlık: Üst pervazlar etlidir.²⁷⁶ İnce alınlık pervazlarının üzeri meander dizisi ile bezenmiştir (Şek. 20; Lev. 65). Çatı orta dikmesi kalındır. Üst ve alt kısmında yer alan dışa taşkın silindirik çıkıntılar, Bahşayış ve Maltaş anıtlarında olduğu gibi mahya ve asma kirişlerinin uçlarını simgelemektedir ²⁷⁷ (Krş. Lev. 65 ; 37; 50/ b).

²⁷³ Bu tahribatlar için ayrıca bkz. Berndt-Ehringhaus 1994, 169 vd., r es. 7-10.

²⁷⁴ Ramsay, akroteri bu şekliyle karşılıklı iki yılan başına benzetmiştir. Ramsay 1884,4.

²⁷⁵ Krş. von Reber 1897, lev. III.

²⁷⁶ Ramsay, pervazların üzerinde "...faint lines ..." olarak tanımladığı akroter ile birleşen korkuluk görünümlü mimari bir eleman göstermiş tir. Bkz. Ramsay 1884, 2'deki çizim ve lev. XLIV. Ayrıca bkz. brd. lev.1. Ramsay'ın ardından anıtı inceleyen araştırmacıların hiçbiri bu elemanlardan söz etmemiş tir. Biz de incelemelerimiz sırasında bunlara ait bir iz göremedik. Ayrıca, bildiğimiz anıtlardan hiç birinde bu tür eleman yoktur. Ramsay, büyük olasılıkla kaya yüzeyindeki doğal çizgileri ışığın açısına bağlı olarak yanlış algılamıştır.

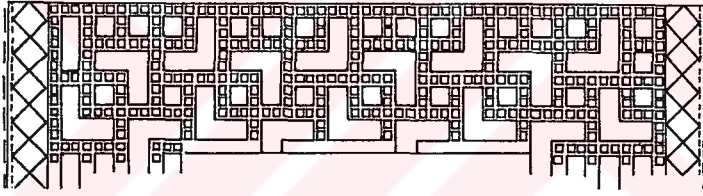
²⁷⁷ E. Akurgal, Maltaş Anıtı'nda olduğu gibi burada da bu çıkıntıları, sütun başlığı ve kai desi olarak tanımlamıştır. Akurgal 1955, 91.

Orta dikmenin her iki yanında -yürür pozda- antitetik iki sfenks kabartması yer alır.²⁷⁸ Sfenkslerin başları cepheden, gövdeleri profilden gösterilmiştir. Yüzleri tahrip olmuştur. Dikkatli bakıldığında büyük kulaklar ve omuzlara kadar inen uzun saç kıvrımları görülebilmektedir. Gövdeleri ince uzundur. Kanatlar, yukarı doğru kavis yaparak öne bükülmüştür. Bacaklar, gövdelere oranla kısadır (Lev. 65; 69).

Ana giriş kalındır. Üzerine tek satırlık Paleo-Phrygçe yazıt kazınmıştır.

Cephe Duvarı: 4.30 m. X 6.60 m. boyutlarındadır. Ortasında, anıtın odağını oluşturan dikdörtgen niş yer alır (Lev. 62).

Duvar yüzeyi, rapport tekniğinde yerleştirilen geometrik motiflerle bezelidir (Lev. 62; 69). Bu bezeme, Maltaş Anıtı'nda olduğu gibi, her iki yanda tek sıra kabartma baklava motifi dizisi ile süslü ince bir çerçeve içine alınmıştır.

Şekil 21: Aslankaya Anıtı. Cephe duvarı bezemesi. (Haspels 1971, res. 523.1).

Şekil 21'de izlendiği üzere, ana şablon kabartma bantların belli bir şemaya göre meanderler yaparak oluşturduğu karelerin kombinasyonundan meydana gelmektedir.

Niş çerçevesinin her iki yanında kesintisiz olarak devam eden bezeme, sağ yanda -duvar yüzeyinden 25 derecelik bir açı ile- öne doğru çıkıntı yapan kaya bloğunda kesilmektedir (Lev. 61). Ön ve yan yüzleri düzleştirilmiş olan bu bloğun (0.60 m. X 1.30 m. X 0.20 m.) fonksiyonuna -benzer bir örnek olmadığı için- açıklık getirmek mümkün değildir. Sol yanda, hemen hemen aynı hizada sona eren bezemenin altında benzer bir çıkıntının bulunup bulunmadığı ise -aşınma nedeniyle- anlaşılabilir değildir.

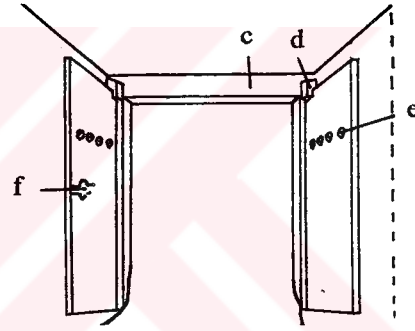
²⁷⁸ F. Prayon, sağdaki sfenksin oturur pozda betimlendiğini bildirmektedir. Prayon 1987, 98; Gövdesi çok aşınmış olan bu sfenks ilk bakışta böyle bir izlenim uyandırıyor da uygun ışıkta dikkatle incelendiğinde bunun soldaki sfenksin simetriği olduğu ve yürür pozda betimlendiği kesin olarak görülmektedir.

Niş : İki kademeli bir çerçeve ile çevrelenmiştir (Lev. 61-62; 69). Birinci çerçeve -diğer fasatlardan farklı olarak- duvar yüzeyinden 0,10 m. dışa taşkındır ve üst kısmı dar bir saçak gibi öne doğru eğimlidir. İkinci çerçeve, birinci çerçeveden 0.06 m. daha derindedir. Üst köşelerinde Bahşayış Anıtın'daki gibi paraçol bağlamında dikdörtgen iki çıkıntı yer alır. Her iki çerçevenin alt kısımlarında bulunan şekilsiz çıkıntıların fonksiyonel elemanlar olup olmadığını anlamak ise mümkün değildir.²⁷⁹

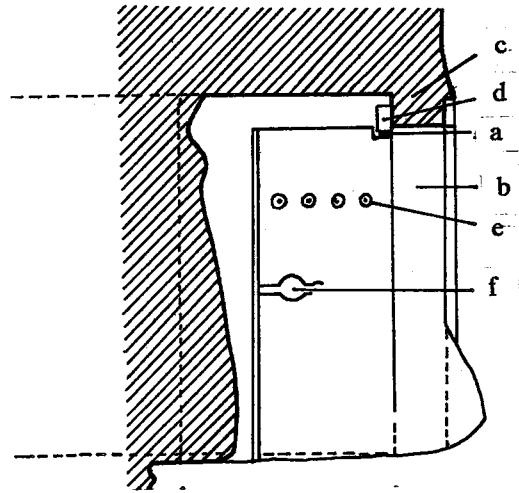
Çerçevelerin gerisinde arka duvara doğru genişleyen niş, 2.40 m. X 1.80/2,20 m. X 1.40 m. boyutlarındadır. Ardına kadar açılmış çift kanatlı kapısı ile ana tanrıça heykelinin bulunduğu kutsal odanın - yani cellanın - içi bütünüyle görülmektedir. (Lev. 62; 66; 69).

Ahşap asıllarından aynen kopya edilen kapı konstrüksiyonunda, bütün elemanlar yüksek kabartma olarak işlenmiştir (Lev. 67-68) :

Şekil 22 ve 23'de görüldüğü üzere, içeri doğru açılan kapı kanatları, sağ: 2.20 m. X 0.95 m. X 0.06; sol: 2.20 m. X 0.90 m. X 0.06 m. boyutlarındadır. Kapı milleri (a), lentoya (b) monte edilen silindirik mil yataklarına(c) geçirilmiştir. Her iki kanadın üst taraflarında görülen kabartma yuvarlaklar (d), gerçekte **çakma kapılarda** kaplama tahtalarını kuşak ve çapraz adı verilen parçalara tutturarak kabara başlarını simgelemektedir. Sağ kanadın - kapı orta - pervazından anlaşılacağı üzere, kapı örtülürken önce sol, sonra da sağ kanat kapatılır. Daha sonra, sağ kanattaki sürgü (f) ile kapı dışarıdan kilitlenmektedir.²⁸⁰

Şekil 22: Aslankaya Anıtı. Kapı kanatlarının içten görünüşü. (Haspels 1971, res. 523.4).

Şekil 23: Aslankaya Anıtı. Niş Kesiti. (Haspels 1971, res. 523.3; T. Sivas 1996'dan sonra).

²⁷⁹ Haspels'a göre, gerek sağ yandaki gerekse çerçeveler üzerindeki çıkıntılar, anıtın alt kısmının tamamen işlenmeden bırakıldığını göstermektedir. Haspels 1971,107.

²⁸⁰ Kabartma kapı sürgüsünün hemen üzerine çok daha geç bir dönemde küçük bir haç kazınmıştır.

Kutsal odanın tavanı ve yan duvarları özenli bir işçiliğe sahiptir. Tabanı ise aşınarak bir oyuk şeklini almıştır. Kapı hizasında, arka duvarda, antitetik iki aslan arasında ayakta duran ana tanrıça kabartması yer alır (Lev.66; 69).

Sanatkâr, kutsal odanın kapısını ardına kadar açmakla aslında, Phryg tapınaklarının gizemini de bir anlamda gözler önüne sermektedir. Burada anlık değil, devamlı bir **epifani** olayı söz konusudur. Odanın arka duvarı önüne yerleştirilen ana tanrıça heykeli, tüm görkemiyle inananlara varlığını devamlı olarak hissettirmektedir.

Yüksek kabartma olarak işlenen tanrıça, cepheden betimlenmiştir. Başında, yüksek, silindirik bir polos vardır. Başlık, tavana değer. Yüzü, tamamen tahrip olmuştur. Uzun elbisesinin sadece dış konturları bellidir. Omuzlarından aşağı doğru uzun bir örtü sarkar. Kolları, her iki yanda vücuda yapışık olarak dirsekten bükülmüştür. Ancak -aşırını aşınma nedeniyle- ellerin duruşu ve ne tuttukları hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.²⁸¹

Aslanlar, tanrıçaya göre daha alçak kabartma olarak işlenmiştir. Ard ayakları üzerinde dikilerek -antitetik olarak- tanrıçaya yönelmişlerdir ve ön pençeleri ile tanrıçanın başına dokunurlar. Alçak birer kaide üzerinde oldukları görülebilmektedir. İkisinin de yüzleri tahrip olmuştur. Buna karşın, omuz eklemleri, ön bacak ve sırt kaslarının ayrıntılarını görmek mümkündür (Lev.66).

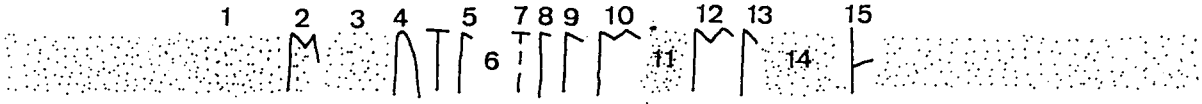
Yazıt : Ana giriş üzerine soldan sağa doğru yazılmıştır (W-04). İlk bulunduğu yıllarda, ancak uygun ışıkta görülebilen yazıt, bugün tamamen tahrip olmuştur.

Yazıtın Cl. Brixhe ve M. Lejeune tarafından yapılan transkripsiyonu şu şekildedir.²⁸²

²⁸¹ Ramsay, dirseklerin farklı açılarda bükülmesinden hareket ederek tanrıçanın sağ elini göğüsüne, sol elini karnına koymuş olduğunu ileri sürmüştür. A.Körte de Ramsay ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Krş. Ramsay 1884, 6 ve dp.nt. 1; Körte 1898, 94.

²⁸² Brixhe-Lejeune 1984, 44 vdd. ; Krş. Diakonoff-Neroznak 1985, 64: A11.

W-03

|m| |t| |m| |m|

Brixhe ve Lejeune'e göre, burada A.Körte'nin ileri sürdüğü gibi **materan** kelimesi yazılmış olabilir. Ancak bu kesin değildir.²⁸³

Bibliyografya: Ramsay 1884, 1 vdd., lev. XLIV ; Perrot-Chipiez 1890, 153 vdd., res. 108 -110; von Reber 1898, 560 vd., res. 5, 6c, lev. III; Körte 1898, 91vdd., res. 3, lev. 2; Brandenburg 1906, 671 vdd., res.31-34, 59-60 ; Brandenburg 1907, 19 vdd., res. 7-8; Bittel 1942, 73 vd., no 4 ; Barnett 1953, 78, no 5; Haspels 1951, 234 vdd., lev.13; Akurgal 1953, 94, lev. 36 b, 37; Akurgal 1961, res. 52-54; Gabriel 1961, lev.46, 47 b; Gönçer 1971, 107 vdd., ş ek. 39 a-c; Haspels 1971, 87 vdd, res. 186-191, 523; Naumann 1983, 293, Kat. no.11, lev. 4. 2-3; Brixhe -Lejeune 1984, 43, lev. XXII.1-2, XXIII; Prayon 1987, 98 vdd., Kat.no 39, lev.15 a-b; Vermaseren 1987, 49 vdd., res. 14; von Loon 1991, 47, lev. XXVII; Berndt-Ehringhaus 1994, 169, res. 7-10.

Yazıt: Haspels 1971, 294, no. 20; Brixhe-Lejeune 1984, 43 vdd., W-03, lev. XXIII; Diakonoff-Neroznak 1985, 64: A11.

²⁸³ Brixhe-Lejeune 1984, 45.

3) Kütahya Yöresi

Bugünkü bilgilerimize göre, Kütahya yöresinde anıtsal kaya fasadı olarak sadece **Deliklitaş Anıtı** bulunmaktadır . Anıt, Kütahya ilinin 53 km. batısında, **Tavşanlı İlçesi**'ne bağlı **Köprücek** köyünün arazisi içindedir. (Harita I)

a Deliklitaş Anıtı

Konumu : Tavşanlı İlçesi 'nin 12 km. batısındadır. Tavşanlı-Harmançık yolunun kuzeyindeki kayalık yamacın eteğinde yer alır. Çevreye hakim konumuyla çok uzaklardan dahi görülebilmektedir (Lev. 70/ a- b)

1836 yılında W.J. Hamilton tarafından bulunarak kabataslak çizimi yapılmıştır. ²⁸⁴ Bu araştırmacıdan 25 yıl sonra, G. Perrot ve arkadaşları anıtı ayrıntılı olarak inceleyip, gravür, plan ve kesitlerini çizmişlerdir ²⁸⁵ (Lev.71/b).

Arkasındaki kuyu nedeniyle, yörede **Deliklitaş** adıyla tanınan anıt, arkeoloji literatürüne de bu adla geçmiştir. ²⁸⁶

Yönü: Güneydoğu

Ölçüleri : Yüksekliği : 13.30 m ; Genişliği (niş seviyesinde): 6.70 m.; Yerden yüksekliği: 0.80 m. ²⁸⁷ (Lev. 78-79).

Genel Görünüşü: Yak. ol. 15.00 m. yüksekliğindeki masif tuf kütlesinin öne doğru çıkıntı yapan güneydoğu yüzüne işlenmiştir (Lev. 70/b; 71/a). Oranları bakımından, bildiğimiz kuyulu ya da kuyusuz fasadların çok ötesinde bir cephe mimarisine sahiptir.

²⁸⁴ Hamilton 1842, 97 vd.,

²⁸⁵ Perrot-Guillaume-Delbet 1872, 104 vdd., lev. 5-6.

²⁸⁶ Perrot-Guillaume-Delbet, *göst. yer.*

²⁸⁷ Anıtın niş seviyesindeki ölçüleri ile anıtın içinden tırmanılarak çıkılan kuyu ölçüleri kontrol edilmiştir. Görünüş, plan ve kesit çizimleri için Haspels 1971, res. 511-512 kullanılmıştır.

Yapı, yan duvarları şevli, yüksek bir kuleye benzer (Lev. 72-73). Yandan bakıldığında, çatı (a), kuleye benzeyen kesim (b) ve nişli kuyulu alt bölümün (c), öne çıkıntılı üç ana kademe halinde işlendiği görülür (Lev. 78). Çatı -karşından bakıldığında- kulenin tepesine yerleştirilen bir piramidi andırır. Alt kısım, yani anıtın gerçek fonksiyonunu yansıtan niş ve kuyu ise, türündeki diğer fasadlarla, özellikle de Midas ve Maltaş Anıt'ı ile çok yakın bir benzerlik içindedir (Krş. Lev. 18; 53).

Bu anıt, diğer fasadlarla aynı fonksiyonlu, ancak kule tipli bir yapıdır. Yakın benzeri Döğer Asar Kaya Anıtı'dır (Krş. Lev. 110-111).

Kuyunun rahatça işlenebilmesi için anıtın orta kesimi Lev. 73'de görüldüğü gibi kavisli şekilde oyularak (yük: yak. ol. 3.00 m.-350 m.) kabaca düzeltilmiştir. Buradaki ahşap hatlı yuvalarından anlaşılacağı üzere, büyük olasılıkla kuyu ağzı bir saçak ile yağmur ve kar sularına karşı koruma altına alınmıştır.²⁸⁸

Anıtın önünde saptadığımız ana kayadan oyulmuş duvar izleri ve temel yuvalarından (Lev. 74; 75/a; 77) burada, dikdörtgen bir avlu (A), anıtsal bir fasad (B) ve sekili bir mekandan (C) oluşan büyük bir kült alanının bulunduğu anlaşılmaktadır. Fasadın önündeki yaklaşık 3 m.'lik doğal bir meyil, güneydeki taş temel yuvalarının da açıkça gösterdiği gibi doğu-batı doğrultusunda bir istinat duvarı çekildikten sonra dolgu yapılarak düzeltilmiş olmalıdır.

Bu kompleks, kullanım birimleri bakımından Değirmen Anıtı ile büyük bir benzerlik içindedir. Ritüel töreninin odağını oluşturan kuyulu niş, Değirmen Anıtı'nda olduğu gibi burada da avlunun gerisinde üç boyutlu bir derinlik içinde algılanmaktadır. Her iki yapıda da törenin gerçekleştirildiği bir alan ve ona açılan bir yan mekân bulunmaktadır (Lev. 45). Burası, tören eşyalarının saklandığı ve hazırlıkların yapıldığı bir oda olabileceği gibi Roma Dönemi'ndeki Kybele-Attis birlikteliğinden yola çıkılarak Matar Kubile'nin bugün için ismini bilemediğimiz genç sevgilisinin kültüne ayrılmış bir oda da olabilir.

²⁸⁸ A. Körte ve E. Haspels bu kesimin kesintisiz bir cephe görünümünü verecek şekilde ahşap yada başka bir malzeme ile kapatıldığı görüşündedirler. Körte 1898,101; Haspels 1971, 77.

Niş: 1.80 m X 1.30 m X 0.30 m. boyutlarındadır (Lev. 75/ b). İki kademeli kalın bir çerçeve içine alınmıştır. Dış çerçevenin lentosu, benzer örneklerden farklı olarak sövelerden dışarı doğru taşmaktadır. Her iki yanda sövelerin tam üzerinde ve ortada yuvarlak kesitli üç çıkıntı (0.20 m X 0.50 m X 0.15 m) yer alır. Bunlar, Maltaş Anıtı'nda da görüldüğü üzere, ahşap hatılların dışarıya taşan uçlarını simgelemektedir (Krş. Lev. 53)

İç çerçeve, dış çerçeveden 0.20 m. daha derindedir. Üst köşelerinde, Midas Anıtı'ndakilere benzeyen dikdörtgen iki çıkıntı (0.15 m X 0.50 m X 0.15 m.) görülür. Ahşap hatıl uçlarını simgeleyen bu çıkıntılar, Midas, Bahşayış ve Aslankaya anıtlarında olduğu gibi, aynı zamanda paraçol bağlamında çerçevenin köşelerini desteklemektedirler (Lev.75/b).

Nişin arka duvarına, Bahşayış, Değirmen ve Maltaş anıtlarından tanıdığımız, kuyu ile bağlantılı 0.45 m. çapında bir delik açılmıştır.²⁸⁹ Tabanında ise, arka duvara bitişik 0.50 m. X 0.50 m. X 0.05 m. boyutlarında kare bir yükselti yer alır. Bunun bir tanrıça kabartmasına ait olduğu düşünülür.²⁹⁰ Oysa, duvardaki izlerden böyle bir sonuca ulaşmak oldukça güçtür.

Nişin önünde -cephe genişliğince uzanan- iki basamak yer alır. Bunların, pratik bir amacı yoktur. Kanımızca, burada sembolik olarak tanrıçanın huzuruna çıkış anlatılmaktadır ve büyük olasılıkla kült törenleri sırasında basamaklar üzerine yerleştirilen sunular ile manevî bakımdan tanrıçaya yaklaşılmaktadır.

Kuyu: Niş ile aynı eksen üzerindedir. 1.40 m. X 2.35 m. boyutunda, 4.50 m. derinliğindedir (Lev. 76/a-b; 78-79). Kuyu ağzı, 0.80 m aşağıda -Maltaş Anıtı'nda olduğu gibi- kademeli olarak daralır. Kademe basamaklarının köşelerindeki karşılıklı yuvalar, kuyu ağzının ahşap bir kapak ile kapatıldığını göstermektedir²⁹¹ (Lev. 76/ b; 79).

²⁸⁹ G. Perrot, A. Körte ve E. Haspels'a göre, bu delik daha sonraki bir dönemde definciler tarafından açılmıştır. Perrot-Chipiez 1890, 92; Körte 1898, 99; Haspels 1971, 77, dp.nt. 21; Krş. Francovich 1990,137.

²⁹⁰ Haspels 1971,77; Naumann 1983,294; Prayon 1987, 101; Krş. Francovich 1990, 137 vd. .

²⁹¹ A. Körte ve G. de Francovich'in görüşüne göre, bu yuvalara, üzerinde kurban hayvanının kesilerek kanlarının aş ağıya süzülmediği ahşap ızgara yerleştirilmekteydi. Krş. Körte 1898, 190; Francovich 1990, 138. .

Güney duvarı, 1.20 m. aşağıda ikinci kez içeri doğru kademelenir. Biraz daha daralan kuyu, nişin tabanı ile aynı seviyede sona erer (Lev.78).

Bibliyografya: Hamilton 1842, 97 vd.; Perrot-Guillaume-Delbet 1872, 104 vdd., 112, lev. 5-6; Perrot-Chipiez 1890, 90 vdd., res. 50-57; Körte 1898, 98 vdd., res.4-5; Brandenburg 1906, 687; Philippson 1913, 82 vd.; Barnett 1953, 79, no. 17; Akurgal 1955, 94, no.3; Haspels 1971, 76 vd., res. 210-214, 511-512; Naumann 1983, 294, Kat.no. 15; Hemelrijk 1986, 6 vd., res. 6, 8; Prayon 1987, 206, kat.no. 43; Vermaseren 1987, 49, no.144 ; Francovich 1990, 136 vdd., res. 345, 347-350.

B- Küçük Fasadlar

Daha küçük ölçekte, daha sade ve sıg olarak işlenmiş fasadlardır. Bu nedenle de ancak yakın mesafelerden görülebilmektedirler. Araştırma yaptığımız bölgede toplam 12 tane küçük fasad literatüre geçmiştir. İncelemelerimiz sırasında saptadığımız 2 adet yeni fasad ile bunların sayısı halen 14'e yükselmiştir. Kapsamlı bir araştırma ile bu sayının daha da artacağı kesindir.

Önemli birkaç tanesi dışında bilim adamlarının fazla ilgisini çekmeyen bu anıtların 8'i Eskişehir, 5'i Afyonkarahisar, 1'i ise Kütahya il sınırını içinde yer almaktadır.

1) Eskişehir Yöresi

Fasadların üçü, il merkezinin hemen güneybatısında, merkez ilçeye bağlı Yeni Sofça ve Karaalan köylerinin arazisi içindedir (Harita I). Diğer beş fasad ise daha güneyde, Seyitgazi ilçesinin Kümbet ve Gökçeğüney (Tonra Patlak) köyleri ile Han ilçesinin Yazılıkaya köyünde bulunmaktadır. Bunlar güneybatıdan güneye doğru şu şekilde sıralanırlar (Harita II).

a. Kilise Mevkii Anıtı	(Merkez İlçe /Yeni Sofça)
b. Kes Kaya 1 no'lu Anıt	(Merkez İlçe /Karaalan)
c. Kes Kaya 2 no'lu Anıt	(Merkez İlçe /Karaalan)
d. Kümbet-Berberini Anıtı	(Seyitgazi İlçesi /Kümbet)
e. Gökçeğüney (Tonra Patlak) Anıtı	(Seyitgazi İlçesi /Gökçeğüney)
f. Midas Şehri- Sümbüllü Anıt	(Han İlçesi /Yazılıkaya)
g. Midas Şehri 1 no'lu Anıt	(Han İlçesi /Yazılıkaya)
h. Midas Şehri 2 no'lu Anıt	(Han İlçesi /Yazılıkaya)

a. Kilise Mevkii Anıtı

Konumu : Eskişehir'in 25 km. güneybatısındaki Yeni Sofça köyünün 2.8 km. batısında, **Kilise Mevkii**²⁹² olarak adlandırılan kayalık tepede yer alır. Anıt, doğu-batı doğrultusunda uzanan tepenin Porsuk nehrine bakan yüksek ve dik kuzey yamacına işlenmiştir (Lev. 80).

Tepenin doğu eteğini takiben anıta gidilirken -erişilmesi imkansız- geç dönem kaya odalarının önünden geçilir. Anıtın hemen batısında, Hellenistik döneme ait anıtsal bir kaya mezarı görülür. Onun da batısında -bir Phryg oda mezarının giriş holü olarak kullanıldığı- Bizans Dönemi'ne ait iki katlı yapı kompleksi bulunmaktadır.²⁹³ Bu mekanların duvarlarına kazınmış olan haçlar yüzünden, yöre halkı buraya **Kilise** adını vermiştir.

Fasadın da dahil olduğu bu yapıların tümü, A. Körte'nin 1894-1895 yıllarında yaptığı araştırmalar sırasında saptanmıştır. Körte, anıtı kısaca tanıtarak çizimini yapmıştır.²⁹⁴ Bu, ölçekli bir çizim olmamasına karşın, fasadın günümüzde tahrip olmuş kısımlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Yönü: Kuzeybatı

Ölçüleri : Yüksekliği (Akroterin tepesinden nişin tabanına kadar): 3.30 m; Genişliği: 2.30 m. Yerden yüksekliği : 3.40 m. (Lev. 82/a)²⁹⁵.

Genel Görünüşü: Çok tahrip olmuştur. Kayanın kumlu, yumuşak dokusu yüzünden, işlenmiş yüzeyler zaman içinde büyük tabakalar halinde kopmuş, anıttan geriye akroter, çatı ve orta dikmenin küçük bir bölümü ile dikdörtgen niş kalmıştır²⁹⁶ (Lev. 81/a). Ayrıca, yakın zamanda akroterin ortasına defineciler tarafından bir oyuk açılmıştır.

²⁹² Haspels 1971, 91.

²⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Haspels 1971, 126 vdd., 158 vd.

²⁹⁴ Körte 1898, 113 vd., res.8.

²⁹⁵ Anıtın korunan kısmının ölçüleri kontrol edilerek görünüş ve dikey kesiti tarafımızdan çizilmiştir.

²⁹⁶ A. Körte'nin çizimi ve C. W. Cox'un 1935 yılında çekmiş olduğu fotoğrafta çatının büyük bir bölümü, orta dikme, ana giriş ve cephe duvarının küçük bir parçası henüz kopmamıştır. 1946 yılında E. Haspels tarafından çekilen fotoğrafta ise artık bu kısımlar görülmemektedir. Krş. Körte 1898, res. 8, Cox-Cameron 1937, lev. 64. 322, Haspels 1971, res. 234.

Tanımı: Beşikçatılıdır. Akroter, karşılıklı iki daire parçasından oluşur. Alınlık pervazları etlidir. Kalın orta dikme, dama tahtası düzeninde alt alta yerleş tirilen kabartma ve oyma dikdörtgenlerle bezenmiştir. Ana giriş kalın ve bezemesizdir (Lev. 81/b). Cephe duvarından geriye kalan küçük parçadaki bezeme izleri²⁹⁷ duvar yüzeyinin de -orta dikme gibi- kabartma ve oyma dikdörtgenlerle bezendiğine işaret eder. Bunlar belki de Midas-Sümbüllü Anıt'ta görüldüğü gibi, aralarda haç motifleri oluşturmaktaydı (Lev. 82/b Krş. Lev.92b, 93).

Cephe duvarının ortasındaki niş, 0.60 m. X 0.80 m. X 0,80 m. boyutlarındadır. İki kademeli bir çerçeve ile çevrilmiştir tir (Lev. 81/a; 82/a).

Bibliyografya: Körte 1898, 113 vd., res. 8 ; Brandenburg 1906, 709, res.66 ; Brandenburg 1914, 20, res. 15; Cox - Cameron 1937, 322, lev. 64; Barnett 1953, 79, no 16; Haspels 1971, 91, res. 233-234.

²⁹⁷ Brandenburg 1906, res. 66; Cox-Cameron 1937, *göst. yer.*

b. Kes Kaya 1 no'lu Anıt

Konumu: Eskişehir'in 17 km. güneybatısındaki Karaalan köyünün 1.5 km. batısında, **Kes Kaya** yerleşmesindedir. Bu Phryg merkezinin²⁹⁸ yak. ol. 50 m. doğusunda, **Sivri Kaya/Uzun Kaya**²⁹⁹ olarak adlandırılan kaya kütesinin kuzeydoğu yüzüne işlenmiştir. Hemen önünden Karaalan-Uluçayır köy yolu geçmektedir (Lev 83/ F.1; Lev. 84/a).

1931 yılında C.W. Cox ve A. Cameron'un bölgede yaptıkları epigrafik araştırmalar sırasında bulunmuştur. Şematik bir çizim ve fotoğraflarla birlikte arkeoloji dünyasına tanıtılan anıt -yanlış bir şekilde- M.S. 3. yüzyıla tarihlenen bir mezar olarak yorumlanmıştır.³⁰⁰

Yönü : Kuzey doğu

Ölçüleri: Yüksekliği: 1.54 m.; Genişliği: 0.94 m.; Yerden yüksekliği: 4 m (Lev. 85).³⁰¹

Genel Görünüşü : Anıtın işlendiği tuf kütlesi yak.ol. 16.00 m. yüksekliğinde, 12.00 m. genişliğindedir (Lev. 84/a). Kaya oluşumundaki doğal eğimin avantajından faydalanılarak öncelikle, fasadın işleneceği yüzey düzleştirilmiştir. Böylece anıtın konturlarını takip eden -koni şeklinde- doğal bir çerçeve elde edilmiştir (Lev. 84/b). Çerçevenin hemen dışında sağda, dikdörtgen iki niş (0.15 m. X 0.10 m. X 0.07 m.; 0.30 m.X 0.16 m. X 0.12 m.) yer almaktadır.

Fasadın yüzeyi çok aşınmıştır. Bu nedenle, mimarî elamanların sadece dış konturları belli olmaktadır. Ayrıca, çatının dış köşelerine, nişin arka duvarına ve tabanına defneciler tarafından patlayıcı yerleştirilmek için irili ufaklı delikler açılmıştır. Alınlığın sağ yanı da bu şekilde patlatılarak tahrip edilmiştir (Lev. 84/b).

²⁹⁸ Burası, düz kaya platformu üzerinde yer alan açık bir yerleşmedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Haspels 1971, 71.

²⁹⁹ Haspels 1971, 92; Cox-Cameron 1937, 143, no. 321'de Sarı Kaya olarak geçmektedir.

³⁰⁰ Cox-Cameron 1937, 143 vd., res. 77, lev. 63. 321 (1-4).

³⁰¹ Tüm ölçüler kontrol edilerek dikey ve yatay kesit tarafımızdan çizilmiştir (21.10.1995).

Tanım: Beşikçatılıdır. Akroter, karşılıklı daire parçasından oluşur. Ancak, uygun ışıkta ve çok yakından görülebilmektedir. Alınlık pervazları incedir. Kalın orta dikme -sol yanda açıkça görüldüğü üzere- her iki yanına eğik olarak yerleştirilen *atkılarla* = *yanlamalarla* desteklenmektedir (Lev. 85). Ana giriş tahrip olmuştur.

Dikdörtgen cephe duvarı 0.82 m. X 0.94 m. boyutlarındadır. Büyük bir bölümünü iki kademeli bir çerçeve ile çevrilmiş olan niş kaplar. E. Haspels, sol yanda çerçevenin dışında, baklava motifi izleri saptamıştır.³⁰² Günümüzde bu izler yok olmuştur.

0.57 m. X 0.43 m. X 0.10 m. boyutlarındaki niş, gerçekte yapının ana girişini simgelemektedir. Ön tarafında yer alan iki postament (0.12 m. X 0.12 m. X 0.18 m.) arasındaki eşik (0.52 m. X 0.16 m. X 0.16 m.), girişin ana elemanlarıdır. Bu ünik elemanlar, sadece bu anıtta görülmektedir (Lev. 85).

Bibliyografya: Cox-Cameron 1937, 143, no. 321, lev. 64; Haspels 1971, 92 vd., res. 241, 246, 526.2.

³⁰² Haspels 1971, *göst. yer.*

c Kes Kaya 2 no'lu Anıt

Konumu : Kes Kaya 1 no'lu Anıt'ın yak. ol. 500 m. kuzeydoğusunda, yolun karşı tarafında bulunan kaya kütlelerinden biri üzerinde yer alır (Lev. 83/F2; 86/ a-b).

1995 yılında yaptığımız araştırmalar sırasında tarafımızdan bulunmuştur.

Yönü : Doğu

Ölçüleri : Yüksekliği: 1.55 m.; Genişliği: 1.20 m.; Yerden yüksekliği: 1.80 m. (Lev. 87).

Genel Görünüşü : Tüfün kumlu ve yumuşak dokusu yüzünden anıtın yüzeyi çok aşınmıştır. Sadece konturları bellidir. Nişin içindeki tanrıça kabartması ise definecilerce tahrip edilmiştir (Lev. 86/b).

Tanımı : Beşikçatılıdır. Akroter, karşılıklı iki daire parçasından oluşur. Alınlık pervazları ve ana giriş kalındır. Çatı orta dikmesi ise incedir.

Cephe duvarı, 0.95 m. X 1.20 m. boyutlarındadır. Ortasında, içinde ana tanrıça kabartması bulunan dikdörtgen niş (0.58 m. X 0.50/0.45 m. X 0.10 m.) yer alır . Yukarıda belirtildiği üzere tanrıçanın başı ve gövdesi tahrip olmuştur. Ancak, Aslankaya Anıtı'ndaki gibi nişin tavanına değen yüksek polosu halen görülebilmektedir (Lev. 87). Tanrıçanın her iki yanında, arka duvara iki küçük delik açılmıştır. Büyük olasılıkla bunlara, değerli metallere yapılmış ana tanrıça kült envanterlerini oluşturan bazı elemanlar veya semboller raptedilmiş olmalıdır.

d. Kümbet- Berberini Anıtı

Konumu : Eskişehir'in 82 km. güneyindeki Kümbet köyünün 1.5 km. kuzeydoğusunda, **Berberini** olarak adlandırılan kayalıkta yer alır. Kayalığın 300 m. güneybatısında yüksek kaya platosu üzerinde Phryg kalesi Kümbet Asar Kale bulunmaktadır.³⁰³ (Harita II).

Anıt, kayalığın doğu yüzüne işlenmiştir. Aynı yüzde, fasadın hemen soluna Bizans Dönemi'ne ait iki kaya mekânı, batı yüze kaya kilisesi³⁰⁴, güney yüze ise geniş kaya basamakları³⁰⁵ oyulmuştur. (Lev.88/a-b).

Fasadı, 1901 yılındaki araştırmaları sırasında E. Brandenburg saptamıştır.³⁰⁶

Yönü: Doğu

Ölçüleri: Yüksekliği: 2.10 m.; Genişliği: 1. 20 m.; Yerden yüksekliği: 1.35 m. (Lev. 89).³⁰⁷

Genel Görünüşü : Anıtın işleneceği kaya yüzeyi düzleştirilerek fasad, konturlarını takip eden doğal bir koruma çerçevesi içine alınmıştır (Lev. 88/b). Bu çerçevenin üst kısmında Paleo-Phrygçe yazıt yer alır.

Doğa şartlarının etkisiyle hem yazıt hem de anıtın yüzeyi çok aşınmıştır. Nişin içindeki ana tanrıça kabartması tahrip edilerek yerine büyük bir haç kazınmıştır (Lev. 89).

³⁰³ Kale, Kümbet vadisi ve özellikle Bel Dere güzergahını izleyen dağ yollarına hakim bir konumdadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haspels 1971, 49 vdd. Bu yerleşmenin kaleden çok bir kült merkezi olduğu konusunda ilginç görüşler için bkz. Francovich 1990, 118 vdd.

³⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Haspels 1971, 51, 250 vdd.

³⁰⁵ E. Haspels'a göre, bu basamaklar Phryg dönemine ait olup dinî amaçlıdır. Haspels 1971, 51, 95. Oysa biz, bunların, yak.ol. 9 km. güney batıdaki Seyrecek Roma-Bizans Nekropolü'nde (Haspels 1971, 184, 214 , res. 311) çok sayıda örnekleri bulunan yarım bırakılmış bir lahit kaidesi olduğu görüşündeyiz.

³⁰⁶ Brandenburg 1906,694, res.4, 49; J. Steuart ,1837 yılında Kümbet Asar Kale'deki incelemeleri sırasında Berberini Kayalığı'ndaki kiliseyi de gezmiş olmasına rağmen batı yüzdeki fasadı görmemiştir. Steuart 1842, 10 vd.

³⁰⁷ Anıtın ölçüleri kontrol edilerek dikey kesiti tarafımızdan çizilmiştir (30.10.1995).

Tanım : Beşikçatılıdır. Saçaklar, dışa taşkındır. Akroter, karşılıklı iki daire parçasından oluşur. Alınlık pervazları ve çatı orta dikmesi incedir. Üzerleri kabartma baklava motifi dizisi ile bezenmiştir. Motifler, ancak uygun ışııkta seçilebilmektedir. Bu nedenle, E. Haspels orta dikmedeki bezemeyi fark etmemiştir. Ana giriş, yan duvarlara oranla bir hayli incedir.

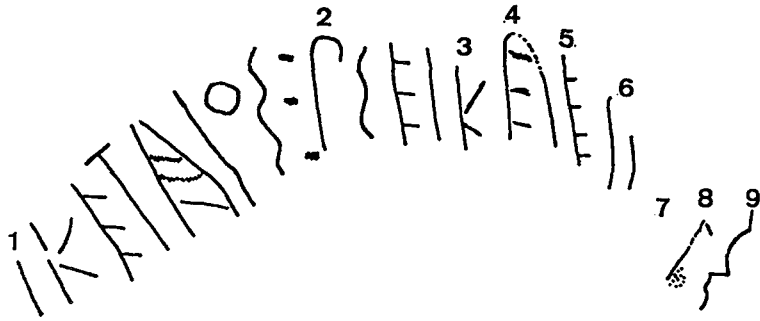
Dikdörtgen cephe duvarı 1.40 m. X 1.15 m. boyutlarındadır. Büyük bir bölümünü niş kaplar. 1.40 m. X 0.80 m. X 0.14 m. boyutlarındaki niş, Bahşayış Anıtı'nda olduğu gibi, gerçekte yapının ana girişini simgelemektedir (Lev. 88/b; 89). Kapı, sadece üstte lento ile sembolize edilmiştir. Bu, ana tanrıçayı ön plana çıkartmak amacıyla yapılmış olan düşsel bir mimari uygulamadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, ana tanrıça kabartması tahrip edilmiştir. Sadece, Aslankaya ve Kes Kaya anıtlarında olduğu gibi lentoya değen yüksek polosun izleri görülebilmektedir (Lev.88/b).

Yazıt : Fasadı çevreleyen doğal çerçevenin üst kısmında, düzleştirilmiş ana kaya yüzeyine soldan sağa doğru yazılmıştır. Tek satırdır. Yak. ol. 1.70 m. uzunluğundadır ve harf boyları 0.13 m. ile 0.25 m. arasında değişmektedir.

Yazıtın Cl. Brixhe ve M. Lejeune tarafından yapılan transkripsiyonu şu şekildedir.³⁰⁸

W- 02

→ iketaios : pseik - -² eđ[ale's

³⁰⁸ Brixhe-Lejeune 1984, 42; Krş. Diakonoff- Neroznak 1985, 75:A81.

Brixhe ve Lejeune'e göre bu, öznesi " *iketאים* " olan bir ithaf yazıtıdır.³⁰⁹

Bibliyografya: Brandenburg 1906, 646, 694, res. 4, 49; Barnett 1953, 79, no. 13; Gönçer 1971, 117, res. 47; Haspels 1971, 84, res. 98-99, 518.1; Naumann 1983, 294, kat.no 16; Prayon 1987, 207 kat. no. 44; Vermaseren 1987, 62, no. 182.

Yazıt : Haspels 1971, 293, no.12; Brixhe-Lejeune 1984, 42 vd.,W-02, lev. XX-XXI ; Diakonoff-Neroznak 1985, 75, A 81.

³⁰⁹ Brixhe-Lejeune 1984, *göst. yer.*

e. Gökçeğüney (Tonra Patlak) Anıtı

Konumu : A. Gabriel ve E. Haspels'in vermiş olduğu bilgilere göre, Gökçeğüney (Tonra Patlak) - Yazılıkaya köy yolunun batısında, Nızılı Tepe olarak adlandırılan kayalık tepenin batı yamacındadır³¹⁰ (Lev. D).

İlk olarak A. Gabriel anıttan bir cümle ile söz ederek sadece harita üzerinde yerini işaretlemiştir.³¹¹ Daha sonra, E. Haspels anıtı detaylı olarak inceler, çizimlerini yapar.³¹²

Biz, çevrede bir kaç kez araştırmaya yapmamıza rağmen anıtın yerini saptayamadık. Bu nedenle, anıtı aşağıda E. Haspels'in fotoğraf ve çizimleri ışığında tanıtacağız.

Yönü : Batı

Ölçüleri : Yüksekliği: 0.62 m. ; Genişliği: 0.72 m. ; Yerden yüksekliği: yak.ol. 1.30 m. ³¹³ (Lev. 90/b).

Genel Görünüşü : E.Haspels'in vermiş olduğu bilgilere göre, anıtın bulunduğu kaya kütlesi yak. ol. 4.50 m. X 4.30 m. boyutlarındadır. Kaya oluşumundaki doğal eğimden faydalanılarak öncelikle fasadın işleneceği yüzey düzleştirilmiştir. Böylece anıtın konturlarını takip eden doğal bir çerçeve elde edilmiştir (Lev.90/a).

Tanımı : Beşikçatılıdır. Akroter, karşılıklı iki daire parçasından oluşur. Yalnız dış konturları bellidir. Alınlık pervazları ve çatı orta dikmesi kalındır.

Cephe duvarı, 0.34 m. X 0.75 m. boyutlarındadır. Büyük bir bölümünü kademeli kalın bir çerçeve ile çevrilmiş olan niş kaplar. Dikdörtgen niş, dar ve uzundur (0.34 m. X 0.07 m. X 0.07 m.). Tabanının hafifçe oyulduğu görülür. Büyük olasılıkla buraya bir ana tanrıça heykeliği,

³¹⁰ Haspels 1971, 84, dp.nt. 51 ve res. 494.2; Ayrıca bkz. Gabriel 1952, 18 ve res.2, k

³¹¹ Gabriel 1952, *göst. yer.*

³¹² Haspels 1971, 84, res. 32, 518.3.

³¹³ Ölçü ve çizimler için Haspels 1971, res. 518.3 kullanılmıştır.

ya da onu sembolize eden bir kült elemanı yerleştirilmekteydi. Öndeki yuvarlak çukur ise olasılıkla libasyon ile ilgilidir. (Lev. 90 a-b).

Bibliyografya: Gabriel 1952, 18; Haspels 1971, 84, res. 32, 518.3.

f. Midas Şehri Sümbüllü Anıt

Konumu: Midas Şehri platosunun doğu eteğinde, platoya çıkan antik yolun yak. ol. 50 m. güneyindedir (Lev. 8/ F4 ; 91).

İlk kez 1894-1895 yıllarında A. Körte tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenerek alınılığın ve nişdeki bezemenin çizimleri yapılmıştır. ³¹⁴

E. Haspels, anıtın akroterini sümbüle benzettiği için fasada bu adı vermiştir. ³¹⁵

Yönü Kuzey doğu

Ölçüleri: Yüksekliği: 3.90 m.; Genişliği: 3.23 m.; Yerden yüksekliği: 1.60 m. (Lev. 93). ³¹⁶

Genel Görünüşü: A. Körte'den öğrenildiğine göre, anıtın alt kısmı ilk bulunduğu yıllarda toprakla örtülüdür. ³¹⁷ E. Haspels, Midas Şehri 1938 kazı sezonunda bu dolguyu kaldırdığını bildirir. ³¹⁸ A. Gabriel tarafından çizilen planda görüldüğü üzere (Lev. 93), kazı sonunda, fasadın (a) önünde yüksek bir platform (b: 0.80 m X 3.90 m. X 1.60 m.), sağında iki kademeli bir seki (c 1.10 m. X 4.70 m. X 1.60 m.) ve altta düzleştirilmiş kayalık zeminde (d 2.10 m. X 11.20 m.) farklı boyutlarda çukurlar (e 0.30- 0.10 m. X 0.15 - 0.10 m.) gün ışığına çıkartılmıştır (Lev. 92/a; 93). Gabriel, platform ve sekinin üzerinde olukların bulunduğunu belirtir. Bunlar, zemindeki çukurlara ulaşmaktadır. ³¹⁹ Haspels'in, kazıyı yapan kişi olarak, bu detaylara hiç değinmemiş olması ve çizimlerinde platform dışında bunları göstermemesi oldukça ilginçtir.

³¹⁴ Körte 1898, 87 vd., res. 4, 5

³¹⁵ Haspels 1971, 80, "Hyacinth Monument ". Bu ad, adeta bir terim gibi gerek Almanca gerekse İtalyanca yayınlarda bu dillere çevrilmeden İngilizce olarak kullanılmıştır. Bkz. Naumann 1983, 47; Işık 1987, 174; Işık 1995, 52; Francovich 1990, 93.

³¹⁶ Görünüş ve kesit çizimleri için Haspels 1971, res. 515 .1-3; Plan için Gabriel 1965, res. 25 kullanılmıştır.

³¹⁷ Körte 1898, 87; Anıtın 1904'de yayınlanan ilk fotoğrafı da bu konuda açık bir fikir vermektedir. Körte-Körte 1904, 224, res. 229.

³¹⁸ Haspels 1971, 80, dp.nt. 30.

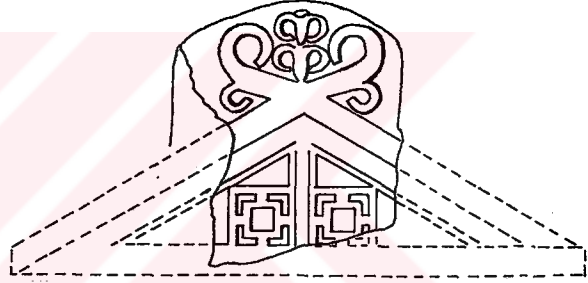
³¹⁹ Gabriel 1965, 45.

Günümüzde anıtın önü tekrar toprakla dolduğu için yalnız fasad ve platform görülmektedir (Lev. 91; Krş. Lev. 92/a). Bununla birlikte, plan ve fotoğraflar ışığında burada Haspels'ın belirttiği gibi sadece bir kült anıtından değil; fasad, platform, seki ve olasılıkla kurban kanlarının toplandığı çukurlardan oluşan, ritüel törenlerin yapıldığı bir kutsal alandan söz etmek daha doğru olacaktır.

Fasad çok tahrip olmuştur. Alınlığın ve yan çerçevelerin büyük bir kısmı kopmuştur. Eski fotoğraflarda net bir şekilde görülen akroter ve sağ çerçevedeki bezeme, kayadaki yosunlaşma ve aşınma yüzünden artık güçlüğüle seçilebilmektedir. Nişin duvarlarını süsleyen bezemeler ise her geçen gün biraz daha aşınarak yok olmaktadır (Lev. 91).³²⁰

Tanımı : Beşikçatılıdır.³²¹

Gerçekten sümbüle benzeyen bitkisel motifli akroter, Phryg fasadları için üniktir (Şek. 24). Alınlık, alt alta kademeler halinde yerleştirilen üç pervaz ile çevrelenmiştir. Çatı orta dikmesinin her iki yanında Areyastis ve Bitmemiş Anıt'ta olduğu gibi, simetrik iki pencere yer alır; ancak bunlar, 0.40 m. X 0.40 m. boyutlarında, kare pencerelerdir.

Şekil 24: Midas Şehri/Sümbüllü Anıt. Akroter ve alınlık. (Haspels 1971, res. 515.1).

Şekil 24'de görüldüğü üzere, önlerine ahşap ya da medenî asıllarından aynen kopya edilmiş olan kare motifli pencere parmaklıkları, ya da başka bir deyişle pencere şebekeleri yerleştirilmiştir.

Cephe duvarı, 2.25 m. X 3.23 m. boyutlarındadır. Yan duvarları simgeleyen kalın bir çerçeve ile çevrelenmiştir. Çerçevelerin üzeri, Areyastis ve Bitmemiş Anıt'tan tanıdığımız kare panolarla bezenmiştir. Yukarıdan aşağıya, alt alta üçer adet yerleştirilmiş olan panolardan biri, sağ çerçevenin alt kısmında korunarak günümüze kadar gelebilmiştir (Lev. 91; 92/a)

³²⁰ Krş. Gabriel 1965, lev. 19; Haspels 1971, res. 34.

³²¹ Gabriel 1965, res. 25'de yanlış bir biçimde, kubbe şeklinde gösterilmiştir.

Dikdörtgen niş (2.00m. X 1.35 m. X 1.00 m), yan duvarların arasında bütün cepheyi kaplar. İnce bir çerçeve ile çevrenmiştir. Diğer nişlerden farklı olarak iç kısmı, dama tahtası düzenini andıran kabartma ve oyma karelerle bezenmiştir (Lev. 92/ b; 93). Bu şekliyle, Değirmen Anıtı'nın yanı sıra iç mekanın da bazen bütünüyle bezeli olduğunu kanıtlayan ender örneklerden biridir. Lev.93'de izlendiği üzere, kareler belli bir şemaya göre yerleştirilerek duvar yüzeyinde oyma haç motifleri oluşturulmuştur.

Nişin tavanında ortada, arka duvara bitişik yuvarlak bir oyuk (0.35 m. X 0.15 m.) vardır. Bu oyuk, duvardaki bezemeyi tahrip ederek kalın bir hat halinde aşağı doğru devam eder (Lev. 92/b; 93). Tabanda da arka duvarın hemen önünde, ortada 0.64 m. X 0.40 m. X 0.26 m. boyutlarında dikdörtgen bir çukur görülür. Bunun her iki yanında köşelerde iki yuvarlak delik (0.12 m. X 0.10 m.) yer alır.³²² Haspels, bu çukura Midas Şehri kazılarında bir örneği gün ışığına çıkartılan³²³ geçmeli bir heykelin oturtulduğu görüşündedir. Ona göre, nişin tavanındaki yuvarlak oyuk da bu amaçla yapılmıştır. Heykel geçirilip çıkartılırken arkadaki bezemeler tahrip olmuştur.³²⁴ F. Işık, buraya Urartu'dan örnekleri bilinen bir dikme taş yerleştirildiğini düşünür.³²⁵ G. de Francovich ise, farklı bir yaklaşımla tavadan başlayan oyuga, tanrıçanın madenî bir idolünün yerleştirildiği görüşündedir. Tabandaki çukur ise, libasyon yada sunu çukuru olmalıdır.³²⁶

Francovich'in sözünü ettiği madenî idollerin örnekleri bugün için bilinmemektedir. Çukurun şekli ve boyutları dikkate alındığında, buraya Haspels'in ileri sürdüğü gibi alt kısmında kama şeklinde geçmesi olan bir heykelin oturtulamayacağı da açıkça görülür. Bu tip bir heykel için çukurun, derin, dar bir yuva şeklinde olması gerekirdi. Bu nedenle biz, buraya Midas Şehri kazılarında ele geçen kaideli kadın heykeline³²⁷ benzeyen bir tanrıça heykelinin yerleştirilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Öyle anlaşılıyor ki heykelin boyu nişin içine rahatça sığmadığı için

³²²Yerinde yaptığımız incelemede, sol yandaki deliğin daha sonraki bir dönemde genişletildiği anlaşılmıştır. Bu sırada, sol duvarın alt kısmı da içeri doğru oyularak tahrip edilmiştir. Gabriel, çizimlerinde bu delikleri göstermiştir. Haspels ise bunları çizimlere işlemediği gibi bu konuda en küçük bir bilgi de vermemiştir.

³²³ Haspels 1951, 114 vd., lev. 47 b.

³²⁴ Haspels 1971, 80 vd.

³²⁵ Işık 1989, 22.

³²⁶ Francovich 1990, 93.

³²⁷ Haspels 1951, 114, lev. 47 a.

sonradan nişin tavanına oyuk açılmıştır. Arka duvardaki tahribat da yine bu esnada bilinçli olarak yapılmış olmalıdır.

Bibliyografya: Körte 1898, 88vd., res. 1-2; Körte-Körte 1904, 224, res. 229 ; Gabriel 1952, lev. 19 a; Barnett 1953, 79, no. 10; Gabriel 1965, 45, res. 25; Gönçer 1971, 117 vd., res. 48; Haspels 1971, 80 vd., res. 34, 515; Naumann 1983, 47 vd., 59; Işık 1987, 174, lev. XXXVa; Vermaseren. 1987, 59, no. 169 ; Francovich 1990, 93, res.122-123.

g. Midas Şehri 1 no'lu Anıt

Konumu Midas Şehri Platosu'nun doğu eteklerinde, Sümbüllü Anıt'ın yak. ol. 100 m.güneyindedir (Lev. 8/ F.5 ; 94/ a-b).

İlk olarak 1897 yılında F. von Reber anıtı yayınlayarak -yanlış bir şekilde- bunun bir çocuk mezarı olduğunu ileri sürmüştür.³²⁸

Yönü: Güney doğu

Ölçüleri: Yüksekliği: 2.13 m.; Genişliği: 1.30 m.; Yerden yüksekliği: yak.ol. 4.00 m.³²⁹ (Lev. 95)

Genel Görünüşü : Anıtın işlendiği kaya kütlesi yak. ol. 7.50 m. yüksekliğindedir. Alt kısmında bir arkosolium mezar yer alır. Anıt, mezarın solunda, kayanın yukarı kesimine işlenmiştir (Lev.94/a). Özellikle cephe duvarının sağ yanı ve alt kısmı çok aşınmıştır.

Tanımı : Beşikçatılıdır. Saçaklar dışa taşkındır. Akroter, diğer mimari elemanlarla oranlandığında oldukça büyüktür. Karşılıklı iki daire parçasından oluşur. Dikkatlice bakıldığında uçlarının Haspels'in gösterdiği gibi sivri değil küt bir şekilde sona erdiği görülür (Lev. 94/ b; 95).³³⁰ Çatı orta dikmesi, alınlık pervazlarına göre daha kalındır. Ana giriş kalındır ve cephe duvarı ile bütünleşmiştir.

Dikdörtgen cephe duvarının (1.15 m. X 1.30 m.) büyük bir bölümünü iki kademeli bir çerçeve ile çevrilmiş, oldukça dar ve uzun niş (0.84 m. X 0.34 m. X 0.15 m) kaplamaktadır (Lev. 95).

Bibliyografya: von Reber 1897, 574 , res. 6 B; Körte-Körte 1904, 223, res. 228 ; Gabriel 1952, lev. 17 a; Gabriel 1965, 41, lev. 12 a-b; Haspels 1971, 82, res. 35, 518.2; Işık 1987, 164, lev. XXVI b; Işık 1994, 120, lev. XI, res.21.

³²⁸ von Reber, 1897, 574 veres. 6 B

³²⁹ Bütün ölçüleri kontrol edilerek dikey ve yatay kesiti tarafımızdan çizilmiştir (29.10. 1995).

³³⁰ Krş. Haspels 1971, res. 518.2.

h. Midas Şehri 2 no'lu Anıt

Konumu : Midas Şehri platosunun batı eteklerinde, Bitmemiş Anıt'ın 2.00 m. altında, aynı kaya kütlesi üzerindedir (Lev. 8/ F. 2 ; 96).

İlk olarak 1898 yılında A. Körte tarafından yayınlanmıştır. Ancak, Körte, anıtı bizzat görmemiş, Bitmemiş Anıt'ın 1895 yılında F. Berggren tarafından çekilen fotoğrafında fark etmiştir.³³¹

Yönü : Güney.

Ölçüleri : Yüksekliği: 2.95 m.; Mevcut genişliği: 2.50 m.; Yerden yüksekliği: 1.20 m. (Lev. 98)³³²

Genel Görünüşü : Anıt, öne doğru çıkıntı yapan kayanın kesilerek düzleştirilmiş yan yüzüne işlenmiştir. Sol yanının büyük bir bölümü kopmuştur. Yüzeydeki aşınma nedeniyle mevcut kısımdaki detaylar da ancak uygun ışıkta görülebilmektedir (Lev. 97).

Tanımı : Beşikçatılıdır. Akroter, karşılıklı iki daire parçasından oluşur. Alınlık pervazları, çatı orta dikmesi ve ana giriş, anıtın boyutlarıyla oranlandığında oldukça kalındır ve üzerleri orta dikme dışında kabartma baklava motifi dizisi ile bezenmiştir. (Lev. 98).

Cephe duvarı 1.75 m X 2.77m. boyutlarındadır. Yan duvarlar oldukça kalındır. Areyastis Anıtı'nda olduğu gibi, burada da yapının içi gösterilmiştir. Arka duvarın üst kesiminde, ortada yer alan dikdörtgen niş ((0.48 m. X 0.38 m. X 0.20 m.) ise pencere açıklığını simgelemektedir (Lev. 97).

Bibliyografya : Körte 1898, 111 vd., res. 7; Körte-Körte 1904, 221, res. 226 ; Bittel 1942, 74, no.6; Gabriel 1965, lev. 36; Haspels 1971, 82, res. 14-16, 518.4.

³³¹ Körte 1898, 111 vd., res.7.

³³² Bütün ölçüleri kontrol edilerek dikey ve yatay kesiti tarafımızdan çizilmiştir (26.5. 1995).

2) Afyonkarahisar Yöresi

Fasadların 5'i de Afyonkarahisar İli'nin kuzeybatısında, Ihsaniye İlçesi'nin sınırları içinde yer alır. Üçü, Kayhan Beldesi ile Demirli ve Üçlerkaya köylerine ait topraklardadır. Diğer ikisi ise, Döğer Beldesi civarındadır. Bunlar, güneyden kuzeybatıya doğru şu şekilde sıralanırlar (Harita II):

1- Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı	(Ihsaniye İlçesi /Kayhan Beldesi)
2- Demirli Anıtı	(Ihsaniye ilçesi /Demirli Köyü)
3- Büyük Kapı Kaya Anıtı	(Ihsaniye İlçesi /Üçlerkaya Köyü)
4- Küçük Kapı Kaya Anıtı	(Ihsaniye İlçesi /Döğer Beldesi)
5- Döğer Asar Kaya Anıtı	(Ihsaniye İlçesi /Döğer Beldesi)

a. Kumca Boğaz Kapı Kaya Anıtı

Konumu : Köhnüş Vadisi'nde, Maltaş Anıtı'nın 1.250 km. güneyindedir (Lev. 48). Düz araziye yayılmış, alçak kaya kütlelerinden biri üzerine işlenmiştir. Yak. cl. 100 m. doğusundan, Kayhan Beldesi'ne bağlanan toprak yol geçer.

Anıtın hemen yanı başında bir Phryg altarı³³³ yer alır. İki anıtı da -yol seviyesinden daha aşağıda- hafif çukurda kaldıkları için, karşıdan fark etmek oldukça güçtür (Lev. 99/ a-b). Her ikisi de, 1883 yılında W.M.Ramsay ve J.R.S. Sterrett tarafından bulunmuşlardır. Ramsay, bir yıl sonra anıtları tekrar inceleyerek çizimini yapar. Ancak, 1887 yılında bunların yerini bulamaz.³³⁴

³³³ Bkz. brd. lev. 99 a-b, 151.

³³⁴ Ramsay 1888, 372 vd.; Ramsay'e ait ilk çizim, Perrot-Chipiez 1890, 158, res.111'de yayınlanmıştır.; Anıt, 1886 yılında F. von Reber tarafından da bulunamamıştır. von Reber 1897, 585.

Anıtlar, ikinci kez 1946 yılında, E.Haspels tarafından saptanır. Haspels'in bildirdiğine göre, Maltaş Anıtı gibi toprak altında kalmışlardır. Kısa süreli bir çalışma ile bu dolgu kaldırılarak anıtlar tamamen ortaya çıkartılmıştır (Lev. 100/a).³³⁵

Yönü: Güney doğu

Ölçüleri: Yüksekliği : 1.90 m.; Genişliği: 1.65 m. (Lev. 101).³³⁶

Genel Görünüşü: Üç boyutlu beşikçatısı, yan duvarları, dikdörtgen niş içindeki ana tanrıça kabartması ile antik Yunan *naiskosları* na benzemektedir (Lev. 99/a; 100/a). Yapının düzleştirilmiş arka yüzünde, tanrıça kabartmasının sırtına isabet eden kısımda, 0.48 m X 0.45 m X 0.33 m. boyutlarında bir oyuk bulunmaktadır (Lev. 99/b; 101). Daha önceki hiç bir araştırmacı bu oyuktan söz etmemiştir. Biz, bunun, Aslankaya Anıtı'nda olduğu gibi -defnediciler tarafından genişletilerek derinleştirilen- küçük bir kült nişi olduğunu düşünmekteyiz.

Haspels'in fotoğraflarından da anlaşılacağı üzere anıtın alt kısmı yine toprak altında kalmıştır (Krsş. Lev. 99 ;100/a).³³⁷ Yüzeyi çok aşınmıştır. Ayrıca, alınlığın tepesi, niş çerçeveleri ve tanrıça kabartması kırılarak tahrip edilmiştir.

Burasını, küçük bir kutsal yapı ve yanı başındaki altarı ile ana tanrıçaya adanmış bir kutsal alan olarak tanımlamak yanlış olmasa gerekir.

Tarımı: Beşikçatılıdır. Alınlık pervazları ve çatı orta dikmesinin korunan kısımları, ancak uygun ışıkta görülebilmektedir. Ana giriş incedir.

Cephe duvarı, 1.40 m. X 1.60 m. boyutlarındadır. Büyük bir bölümünü iki kademeli dar bir çerçeve ile çevrilmiş olan niş kaplamaktadır. Çerçevenin üst köşelerinde, Bahş ayış ve Aslankaya anıtlarında olduğu gibi, hatılların dışa taşan ve de paraçol bağlamında çerçevenin köşelerini destekleyen iki dikdörtgen çıkıntı görülür.

Dikdörtgen niş, 1.05 m. X 0.70 m. X 0.30 m. boyutlarındadır. Ana tanrıça kabartması, arka duvarının önünde yer alır (Lev. 100/b).

³³⁵ Haspels 1971, 89 vd., res. 159, 524.2, 525.1.

³³⁶ Dikey kesiti ilk olarak tarafımızdan çizilmiştir (1.5. 1995).

³³⁷ Krsş. Haspels 1971, res. 159.

Tanrıça, cepheden, yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Baş ve gövdenin üst kısmı kırılmıştır. Ancak -Aslankaya Anıtı, Kes Kaya 2 no'lu Anıt ve Kümbet Berberini Anıtı'ndaki gibi- nişin tavanına değen yüksek polosun izleri hâlâ görülebilmektedir. Aslankaya Anıtı'nda da gördüğümüz uzun elbise giyimlidir ve omuzlarından aşağıya doğru uzun bir örtü sarkar

Haspels'in fotoğraf ve çizimlerinde görüldüğü üzere, anıt, geniş ve alçak bir podium (1.10 m. X 3.55 m. X 0.30 m.) üzerinde yükselmektedir (Lev. 100/a; 101). Podiumu çevreleyen bir oluk sistemi vardır. Haspels'a göre bu, yağmur sularına karşı alınan bir önlemdir. G. Francovich ise, farklı bir yaklaşımla bunların tamamen kült fonksiyonlu olduğunu belirtir. Ona göre, burada tanrıçaya kesilen kurbanların kanları ve sıvı libasyonlar akmaktaydı.³³⁸

Bibliyografya: Ramsay 1884, 245; Ramsay 1888, 372 vd.; Perrot-Chipiez 1890, 158, res. 111; Akurgal 1955, 95, no 9, lev. 38b; Haspels 1971, 89 vd., res. 159, 524.1; Naumann 1983, 46, 294, kat.no.14; Prayon 1987, 101, 206, kat.no. 42 ; Işık1989, 18, res. 19; Francovich 1990, 121, res. 232.

³³⁸ Haspels 1971, 90; Krş. Francovich 1990, 121.

b. Demirli Anıtı

Konumu : Demirli Köyü'nün yak.ol. 500 m. güneyinde yer alan **Menekşe Kayaları**'nın 200 m. kuzeydoğusunda, sivri bir kaya üzerindedir (Harita II).

1995 yılında tarafımızdan bulunmuş tur.

Yönü: Kuzey doğu.

Ölçüleri: Yüksekliği: 1.08 m.; genişliği: 0.78 m.; yerden yüksekliği: 3.50 m. (Lev.102/ b).

Genel Görünüşü: Anıtın bulunduğu kaya, yak.ol. 6.00 m. yüksekliktedir. Yüzeyi aşınmıştır. Sadece konturları bellidir (Lev. 102/a).

Tanımı : Beşikçatılıdır. Saçaklar, dışa taşkın olmayıp, Döğer Asarkaya Anıtı'nda da görüldüğü gibi, yapının yan duvarları üzerine oturmaktadır (Krş. Lev. 102/a-b; Lev. 110-111)

Cephe duvarı 0.74 m. X 0.78 m. boyutlarındadır. İki kademeli bir çerçeve ile çevrili niş ise, 0.54 m. X 0.42 m. X 0.13 m. boyutlarında olup, cephenin büyük bir bölümünü kaplamaktadır.

c. Büyük Kapı Kaya Anıtı

Konumu : Döğer Beldesi'nin 6 km., Aslankaya Anıtı'nın 1.8 km. güneydoğusundadır. Döğer'den Üçlerkayası Köyü'ne giden toprak yolun kuzeyinde, yola yak. ol. 50 m. mesafedeki kaya kütlelerinden biri üzerinde yer alır (Lev. 103/a). Kuzeybatısında, yak. ol. 20 m. uzağında bir altar ³³⁹ bulunmaktadır.

E. Haspels'in bildirdiğine göre anıtı, ilk olarak 1897 yılında J. G. C. Anderson bulmuştur.³⁴⁰ Haspels tarafından **Büyük Kapı Kaya** adı verilen anıt, yörede üzerindeki bezemeleri nedeniyle **Halılı Kaya** olarak tanınmaktadır.

Yönü: Batı.

Ölçüleri: Yüksekliği (kayanın üstünden öndeki platforma kadar): 2.92 m.; Genişliği: 7.00 m.; Yerden yüksekliği: 1.00 m.³⁴¹

Genel Görünüşü: 4.00 m. X 7.00 m. X 4.50 m. boyutlarındaki tuf kütlelerinin batı yüzüne, fasadın sadece nişli alt bölümü işlenmiştir (Lev. 103/ b, 105). Nişin içinde Aslankaya, Kumcaboğaz Kapı Kaya ve Küçük Kapı Kaya anıtlarında olduğu gibi Ana Tanrıça kabartması yer alır. Ön tarafında geniş, yüksek bir platform vardır.

Anıtın yüzeyi çok aşınmıştır. Bezemeler ancak uygun ışıkta görülebilmektedir. Tanrıça kabartmasının yüzü ve gövdesi tahrip olmuştur. Yakın bir zamanda, akroterin ortası defineciler tarafından patlayıcı yerleştirilmek için oyulmuştur. Son olarak 1996 yazında tanrıça kabartması dinamitle patlatılarak gövdesinde derin bir oyuk açılmıştır (Krş. Lev. 104/a-b).

³³⁹ Bkz. brd. lev. 153. |

³⁴⁰ Haspels 1971, 15, dp.nt. 115.

³⁴¹ Tüm ölçüler kontrol edilerek plan ve dikey kesiti tarafımızdan ilk olarak çizilmiştir (20.5. 1995)

Son yıllarda, birbirine yakın konumlardaki Küçük Kapı Kaya ve Aslankaya anıtlarından sonra, Büyük Kapı Kaya Anıtı'nın da defnediler tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiş olması, bölgede eski eserlere yönelik kültür katliamının gerçekten çok ciddi boyutlara ulaştığını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

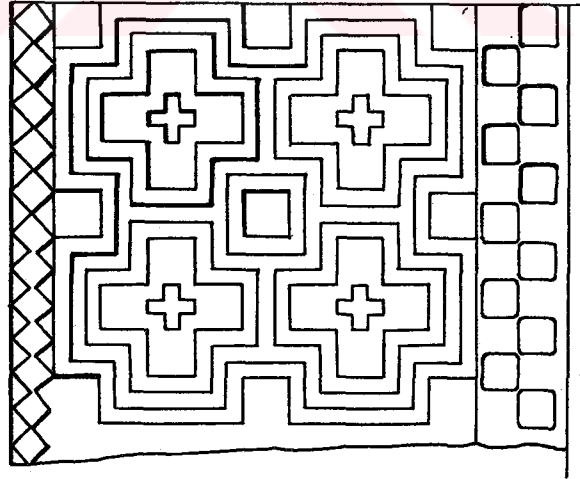
Burası fasad ve altardan oluşan büyük bir kutsal alandır.

Tanım : Yukarıda da belirtildiği gibi, bu anıtta fasadın sadece kült törenlerinin odağını oluşturan nişli alt bölümü gösterilmiştir.

Cephe duvarı dikdörtgen şeklindedir (2.00 m. X 7.00 m.). Her iki yandan ve üstten çerçeve içine alınmıştır. Üstte ortada hilâl şeklinde kavisli akroter yer alır. Her iki yanında, kaya yüzeyi kabartma ve oyma dama tahtası motifi ile bezenmiştir. Gerek bu motifler, gerekse akroter ile belki de anıtın sembolik olarak yukarı doğru devam ettiğini vurgulanmak istenmiştir.

Her iki yanda çerçevelerin üzeri kabartma baklava motifi dizisi ile bezenmiştir. Ortada, içinde tanrıça kabartması bulunan dikdörtgen niş yer yer alır. Nişin sağında ve solunda kalan duvar yüzeyi geometrik motiflerle bezenmiştir.

Şekil 25'de görüldüğü üzere, ana motif, kabartma bantların belli bir şemaya göre meanderler yaparak iç içe yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bantlar arasında kalan boşluklar kabartma kare ve haç motifleri ile doldurulmuştur. Dikey dama tahtası motifinden oluşan bezeme iç kısımda ana motifi sınırlamaktadır (Lev. 103/ b; 105)

Şekil 25: Büyük Kapı Kaya Anıtı. Cephe duvarı bezemesi. (Haspels 1971. res. 522).

Dikdörtgen niş, 1.80 m. X 0.55 m. X 0.70 m. boyutlarındadır. Cephe duvarından 0.06 m. içeri doğru girinti yapan düz bir çerçeve ile çevrilmiştir.

Ayakta duran Ana Tanrıça, nişin arka duvarı önünde, cepheden yüksek kabartma olarak işlenmiştir (Lev. 103; 104/ a-b). Başında, yüksek silindirik bir polos vardır. Başlık, tavana değer. Yüzü tamamen tahrip olmuştur. Uzun elbisesinin dış konturları bellidir. Altta, 0.17 m. yüksekliğinde 12 adet paralel dikey yiv ile belirtilmiş kıvrımlı etek ucu korunmuştur. Eteğin altından dışarı doğru çıkan ayak uçları gösterilmiştir.

Tanrıçanın her iki yanında, nişin tabanı üzerinde, arka ve yan duvarlara bitişik dikdörtgen iki kaide bulunmaktadır (0.25 m. X 0.40 m. X 0.16 m.). Kaidelerin hizasında arka duvara açılmış olan küçük, derin delikler, kaideler üzerine yerleştirilen kült elemanlarının sabitleştirilmesi ile bağlantılı olmalıdır. E. Haspels, kaidelerin niş içine sonradan yerleştirilen aslan figürlerine ait oldukları görüşündedir.³⁴² Aslankaya Anıtı ve Köhnüş 2 no'lu Altar'daki aslan kabartmaları (Lev. 66; 149) ışığında biz de Haspels'in düşüncesini paylaşmaktayız.

Anıtın önünde, ana kayanın yan ve ön yüzleri düzleştirilerek cephe genişliğince uzanan 1.50/1.70 m. X 7.00 m. X 1.00 m. ölçülerinde bir platform oluşturulmuştur (Lev. 105; 106). Kaya yüzeyindeki aşınma ve kopmalar yüzünden orijinal görünüşü hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Üzerinde, ortada dikdörtgen uzun, sığ bir çukur yer alır (0.80 m. X 5.60 m. X 0.20 m.). Ön yüzünde, solda düzleştirilmiş kaya yüzeyinin korunan kısmında kabartma olarak işlenmiş bir hayvan bacağı görülmektedir (Lev. 105). F. Naumann, bu kabartma parçasına dayanarak, platformun orijinal halinde ön yüzünde hayvan kabartmalarından meydana gelen bir frizin varlığını düşünmektedir.³⁴³

Bibliyografya: Akurgal 1961, 87, 110, res. 73; Gabriel 1965, Lev. 47 b; Gönçer 1971, 110 vd. res. 41; Haspels 1971, 87, res. 183-184, 522; Naumann 1983, 45, 293, kat.no 12, lev. 5.1; Prayon 1987, 206, kat.no. 40, res. 19; Vermaseren 1987, 39, no. 112; van Loon 1991, 46, lev. XXXIII b; Işık 1994, 115, Lev.III, res.6.

³⁴² Haspels 1971, 87.

³⁴³ Naumann 1983, 45.

d. Küçük Kapı Kaya Anıtı

Konumu : Döğer Beldesi'nin 2.7 km. güney doğusundadır. Döğer'den Üçlerkaya Köyü'ne giden toprak yolun batısında, yola yak. ol. 300 m. uzaklıktaki kaya kütlelerinden biri üzerinde yer alır (Harita II). Yola devam edildiğinde, 1.3 km sonra Aslankaya Anıtı'na ulaşılır.

1896 yılında F. von Reber tarafından bulunarak kısaca tanımı ve çizimi yapılmıştır.³⁴⁴

Yönü : Kuzey.

Ölçüleri : Yüksekliği (çatının korunan kısmından son basamağa kadar): 3.85 m.; Genişliği: 1.46 m. (Lev. 108).³⁴⁵

Genel Görünüşü : 5.20 m.X 6.00 m. X 2.95 m. boyutlarındaki kaya kütlelerinin düzleştirilmiş kuzey yüzüne işlenmiştir. Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı'nda olduğu gibi, dikdörtgen niş içinde ana tanrıça kabartması yer alır. Ön tarafında üç basamakla çıkılan bir platform vardır (Lev. 107; 109/a).

Fasadın üzerine ve kaya yüzeyinin sol alt kısmına, geç bir dönemde çeşitli büyüklükte haçlar kazınmıştır

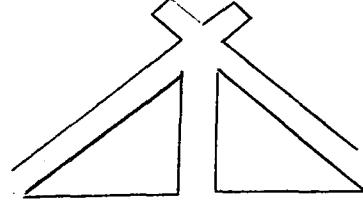
Anıt, 1987'de dinamitle patlatılarak büyük ölçüde tahrip edilmiştir (Krş. Lev. 107; 109/a). Kopan çatı ve cephe duvarına ait kabartmalı parça, anıtın hemen yanı başına devrilmiştir. Ayrıca, cephe duvarı boydan boya çatlamıştır. Tanrıçanın sağ yanında alt alta açılmış derin iki dinamit deliği, utanç verici cehaletin kanıtlarıdır (Lev. 109/a).

Bölgede defnediciler tarafından yapılan tahribatların ulaştığı tehlikeli boyutu yansıtan en çarpıcı örneklerden biridir. Acilen koruma altına alınarak, kopan parçanın -daha küçük parçalara ayrılmadan- yerine yapıştırılması gerekir.

³⁴⁴ von Reber 1897, 585 vd., res.10.

³⁴⁵ Anıtın plan ve dikey kesiti ilk olarak tarafımızdan çizilmiştir. Ayrıca, anıtın Haspels 1971, res. 524.1'deki görünüş çizimi üzerine son tahribatlar işlenmiştir (20. 5.1995).

Tanımı : Beşikçatılıdır. Akroter, Şekil 26'da görüldüğü üzere, alınlık pervazlarının kesiştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Şekil 26: Küçük Kapı Kaya Anıtı.
Akroter ve alınlık.
(Haspels 1971, res. 524.1).

Saçakların, Kes Kaya 1 ve 2 no'lu anıtlar, Midas 2 no'lu Anıt ve Kumca Boğaz Kapı Kaya Anıtı'nda olduğu gibi, yan duvarların üzerine oturduğu anlaşılmaktadır. Ancak, duvarların dış konturları ve saçak uçları işlenmemiştir (Lev. 108).

Alınlık pervazları, çatı orta dikmesi ve ana girişle oranla incedir. Ana giriş kalındır.

Cephe duvarı, 1.56 m. X 1.46 m. boyutlarındadır. Areyastis ve Midas 2 no'lu anıtlarında görüldüğü gibi, burada da yapının arka duvarı ifade edilmektedir. Tanrıça kabartması ise, yapının arka duvarındaki nişin (1.32 m. X 0.90 m. X 0.18 m.) içinde yer alır.

Tanrıça, cepheden, yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Başlı tahrip olmuştur. Uzun elbisesinin sadece dış konturları bellidir. Omuzlarından aşağı doğru uzun bir örtü sarkar (Lev. 108). Gövdedeki aşınma ve kopmalar yüzünden kollarının durumu kesin olarak belli değildir. F. von Reber'in çiziminde, dirsekten kırılan sağ kol, çapraz olarak sol göğsün üzerine doğru uzanmaktadır. E. Haspels'a ait çizimde böyle bir detay gösterilmemiştir.³⁴⁶

Gittikçe genişleyen üç basamakla (gen: 0.24 -0.45 m.; boy: 1.40-1.50 m.) fasadın önündeki platforma ulaşılır (Lev. 109/b). Platformda, 0.25 m. çapında, 0.20 m. derinliğinde bir çukur dikkat çekicidir. Bu, büyük olasılıkla tanrıçaya sunulan sıvı libasyonların toplandığı bir libasyon çukurudur.

³⁴⁶ Krş. von Reber 1897, res. 10; Haspels 1971, 524.1; E. Naumann, E. Prayon ve M. J. Vermaseren de, von Reber'in görüşünü paylaşırlar. Naumann 1983, 46; Prayon 1987, 101; Vermaseren 1987, 38.

Konum olarak, tanrıçanın önünde değil, sağında yer almaktadır. Phryg altarlardaki libasyon çukurlarında da sağ sol kavramının bulunması, bunun bir rastlantı olmayacağına işaret eder (Krş. Lev. 132). Bu durumda, burada bir hiyerarşiden söz edilebilir. Belki, sol yana da bir libasyon kabı yerleş tirilmekteydi.

Phryg altarları ışığı altında, basamaklı platformu tanrıçaya sunuların yapıldığı bir altar olarak tanımlamak yanlış olmasa gerekir. Kanımızca, Kumcaboğaz Kapı Kaya ve Büyük Kapı Kaya kutsal alanlarında fasadların hemen yanı başlarında yer alan altarlara, burada, tek yapıda birleşerek bir bütün oluşturmuş tur (Krş. Lev. 99a, 100a, 103a).

Bibliyografya: von Reber 1897, 575, res. 6A, 585 vd., res. 10; Brandenburg 1906, 697, res. 54; Brandenburg 1908, 164, res. 1; Bittel 1942, 75, no.8; Akurgal 1955, 95, no.8; Gönçer 1971, 109 vd., res.40; Haspels 1971, 89, res. 185, 524.1; Naumann 1983, 45, 294, kat. no. 13; Işık 1987, 172, lev. XXXIIa; Prayon 1987, 101, 206, kat.no.41; Vermaseren 1987, 38, no. 111; Berndt-Ehringhaus 1994, 168, res. 11-13.

e. Döğer Asar Kaya Anıtı

Konumu : Döğer Beldesi'nin 4.5 km. kuzeydoğusunda, Döğer Asar Kaya yerleşmesindedir. Bu Phryg merkezinde, yüksek kaya platosu üzerinde bir kale ve güney eteklerinde geniş bir alana yayılmış olan irili ufaklı kaya kütleleri bulunmaktadır³⁴⁷ Fasad, kalenin yak. ol. 80 m. güneydoğusunda yer alan kayalardan biri üzerindedir (Lev. 110). Güney ve güneybatısında E. Haspels'in heykel kaidesi olarak tanımladığı iki kaya bloğu vardır ³⁴⁸

Haspels'tan öğrenildiğine göre, fasad ve kaidelerden biri, ilk olarak 1897 yılında J.G.C. Anderson tarafından bulunarak kabataslak çizilmiştir³⁴⁹.

Yönü : Doğu.

Ölçüleri : Yüksekliği: 1.95 m.; Genişliği: 1.06 - 1.14 m.; Yerden yüksekliği: 1.65 m (Lev. 111).³⁵⁰

Genel Görünüşü : 4.30 m. X 5.50 m. X 3.00 m. boyutlarındaki kaya kütesinin orta kesimine işlenmiştir. Şevli yan duvarları ve dik çatısı ile adeta Deliklitaş Anıtı'nın çok daha küçük ölçekli kopyasıdır. Yani, kule tipli bir "kutsal yapı" yı temsil etmektedir (Krş. Lev. 110; 111; Lev. 72; 78).

Yüzeyi çok aşınmıştır. Özellikle alınlığın konturları, ancak uygun ışıktta görülebilmektedir.

Tarımı : Dik çatılıdır. Saçaklar, dışa taşkın olmayıp, Demirli Anıtı'nda olduğu gibi, yapının yan duvarları üzerine oturmaktadır (Krş. Lev. 110; 102).

³⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Haspels 1971, 65, 232, res. 194 -198, 513; Francovich 1990, 126 vd., res. 255 - 269.

³⁴⁸ G. de Francovich'e göre, güneybatıdaki blok (D), bir altardır. Ancak, bilinen Phryg altarı ile bir benzerlik göstermemesi nedeniyle biz de Haspels'in görüşüne katılmaktayız. Krş. Haspels 1971, 96 vd., res. 196, 198, 525.2,4 ; Francovich 1990, 126 vd.

³⁴⁹ Haspels 1971, 65, dp.nt. 203.

³⁵⁰ Plan ve dikey kesiti tarafımızdan ilk kez çizilmiştir (19.5.1995).

Cephe duvarı, 1.35 m. X 1.06 - 1.14 m. boyutlarındadır. Büyük bir bölümünü 0.55 m. derinliğindeki niş (1.20 m. X 0.78 - 0.85 m.) kaplar.

Nişin içi boştur. Arka duvarı, kesitte görüldüğü üzere hafifçe kavislidir (Lev. 111). Kült törenlerinde içine, diğer örneklerde rastladığımız gibi, tanrıça heykelciği veya ritüel ile ilgili tanrıçanın kült envanterine ait elemanların ya da sembollerin yerleştirildiği düşünülebilir.

Fasadın önü üç basamaklıdır. İlk basamak 1.20 m. X 0.35 m. X 0.45 m. boyutlarında olup adeta bir podium gibidir. Diğer iki basamak, daha uzun ve dardır (2.50 m. X 0.12 m.-0.25 m.). Ritüeli gerçekleştirmek için podyuma çıkan kişi, sembolik olarak tanrıçanın huzuruna da çıkmış olur. Tanrıçaya takdim edilen sunular ise üstteki iki basamak üzerine yerleştirilir.

Bibliyografya: Haspels 1971, 90, res. 197, 525.3; Işık 1987, 174, lev. XXXIVa ; Işık1989,18, res. 21; Vermaseren 1987, 42, no. 120; Francovich 1990, 126, res. 265-266.

3) Kütahya Yöresi

Bugünkü bilgilerimize göre, Kütahya yöresinde küçük kaya fasadı olarak sadece **Fındık Asar Kaya Anıtı** bulunmaktadır. Anıt, Kütahya İli'nin 25 km. kuzey doğusunda, merkez ilçeye bağlı Fındık Köyü sınırları içinde yer alır.

a. Fındık Asar Kaya Anıtı

Konumu : Fındık köyünün yak. ol. 1 km. güneyinde, **Fındık Asar Kaya** adlı Phryg yerleşmesinin alanı içindedir. Bu yerleşim merkezi -dağınık iskân tarzında olup- dar bir vadide, Fındık Çayı'nın batı kıyısında, yüksek kaya platoları üzerinde kurulmuştur³⁵¹ (Lev. 112). Fasad, yerleşmenin doğusunda, B platosunun doğu yamacındadır (Lev. 112/ F.1; Lev. 113).

Bu yerleşme dolayısıyla fasadın da dahil olduğu bütün Phryg anıtları, 1901-1904 yılları arasında bölgede araştırma yapan E. Brandenburg tarafından saptanmıştır. Brandenburg, anıttan çok kısa olarak söz ederek bir fotoğrafını vermiş tir.³⁵²

Yönü : Güney doğu.

Ölçüleri : Yüksekliği: 0.95 m. ; Genişliği: 0.68 m. ; Yerden yüksekliği: 1.75 m. (Lev. 114).³⁵³

Genel Görünüşü : Anıtın bulunduğu kaya kütlesi yak. ol. 4.60 m. yüksekliktedir. Kaya oluşumundaki doğal eğimin avantajından faydalanılarak öncelikle fasadın işleneceği yüzey düzleştirilmiştir. Böylece, anıt, doğal bir koruma çerçevesi içine alınmıştır (Lev. 113; 114). Çerçevenin içinde, üst kısımda da Paleo-Phrygçe yazıt yer alır.

³⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Brandenburg 1906, 658 vdd.; Haspels 1971, 30 vd., 69 vd. ; Berndt 1986, 3 vdd.; Francovich 1990, 127 vdd.

³⁵² Brandenburg 1906, 695, res. 50.

³⁵³ Dikey ve yatay kesit tarafımızdan çizilmiştir (12.5. 1995).

Doğa şartlarının etkisiyle hem yazıt, hem de anıtın yüzeyi çok aşınmıştır. Ayrıca, nişin arka duvarı ve tabanı defnediciler tarafından oyularak tahrip edilmiştir.

Tanımı : Beşikçatılıdır. Akroter, karşılıklı iki daire parçasından oluşur. Üst pervaz ve alınlık pervazları incedir. Çatı orta dikmesi ve ana giriş belli belirsiz izler halinde görülmektedir.

Cephe duvarı, 0.52 m. X 0.68 m. boyutlarındadır. Yan duvarları simgeleyen ince bir çerçeve içine alınmıştır. Büyük bir bölümünü, dikdörtgen niş (0.52 m. X 0.36 m. X 0.18 m.) kaplar.

Yazıt : Anıtın üst kısmında düzleştirilmiş kaya yüzeyine sağdan sola doğru yazılmıştır. Çok tahrip olmuştur. Sağ tarafta güçle görülebilen tek kelime 0.27 m. uzunluğundadır. Harf boyları 0.12-0.14 m. arasında değişmektedir.

Brixhe ve Lejeune tarafından yapılan transkripsiyonu şu şekildedir³⁵⁴.

W- 06

3 2
4 1
QNTA7

← 'matar'

Bibliyografya : Brandenburg 1906, 695, res. 50; Barnett 1953, 79, no. 15 ; Haspels 1971, 92, res. 228, 527. 1; Brixhe-Lejeune 1984, 50, lev. XXVII 1 ; Berndt 1986, 10.

Yazıt : Haspels 1971, 294, no. 16; Brixhe-Lejeune 1984, 50, W-06; Diakonoff-Neroznak 1985, 75, A83.

³⁵⁴ Brixhe-Lejeune 1984, 50, W-06, lev. XXVIII, 1-2.

II. ALTARLAR VE NIŞLER

A- ALTARLAR

Phryg kaya mimarlığının fasadlardan sonra en özgün anıt grubunu oluştururlar. İlk kez 19. yüzyılın sonlarında W. M. Ramsay tarafından incelenerek altar olarak adlandırılan³⁵⁵ bu yapılar, arkeoloji literatüründe yaygın şekliyle kaya tahtları (Felsthronen, Rock thrones) ya da basamaklı altarlara (Stufenaltare, step altars) olarak tanınırlar.³⁵⁶

Bunlar, alçak kaya kütlelerinden yontulmuş üç boyutlu anıtlardır ve tipoloji bakımından en büyüğünden en küçük örneğine kadar, ilk bakışta "bu bir Phryg altarıdır" denilebilecek bir mimarî kimliğe sahiptirler. Yani, boyut ve işçilik bakımından farklı olsalar dahi, ayrıntılar dışında hepsinin mimarî tasarımları temelde aynıdır. Öndeki basamaklarla tanrıçayı simgeleyen yuvarlak başlı, dörtgen gövdeli gizemli idollere³⁵⁷ ulaşılır. Tek (a), ikiz (b), çift (c) ya da çoklu (d) gruplar halinde alçak kabartma olarak işlenen idoller, bazı altarlarda stilize edilerek sadece kavis (e) şeklinde gösterilmişlerdir. Bir grup altarda kavisli idolün her iki yanında tanrıçanın kutsal hayvanı aslanlar yer alır (f). Bunlar bazı örneklerde stilize olarak -adeta bir kolçağı- anımsatan çıkıntılara (g) dönüşür (Şekil 27).

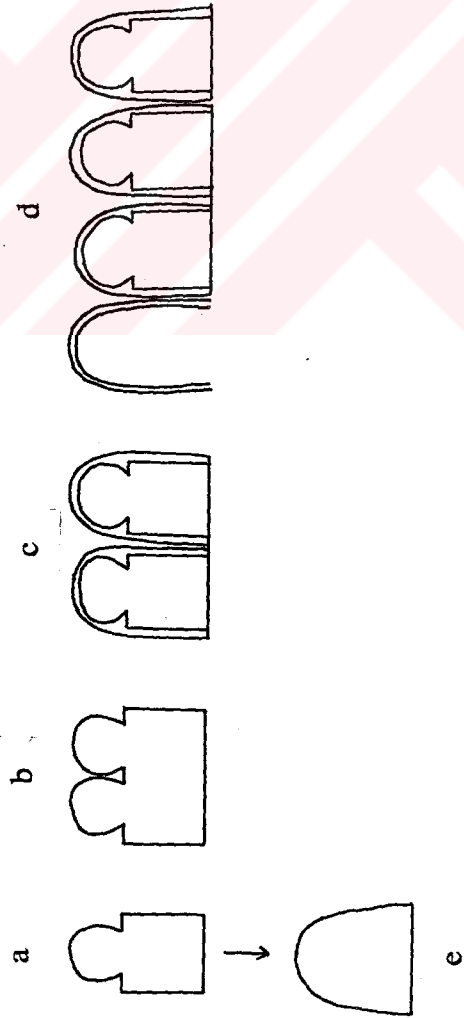
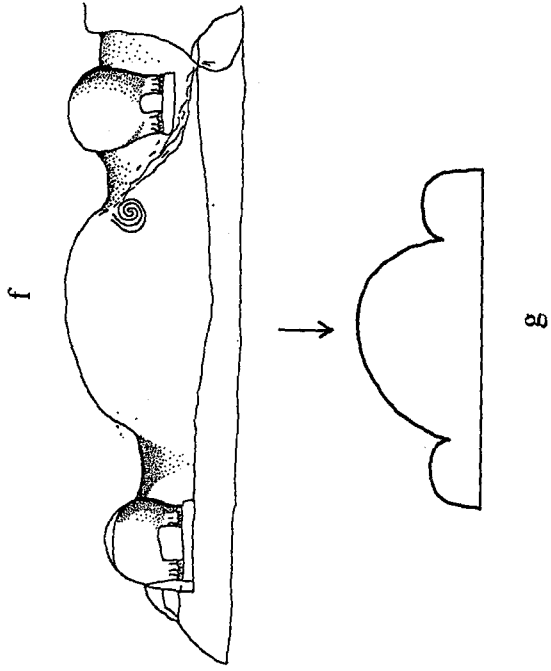
Çalışma alanımızın coğrafi sınırları içinde şimdilik literatüre geçen 28 altar bulunmaktadır.³⁵⁸ Ancak ilgili yayınlarda, bunlardan sadece, Midas Şehri Platosu'ndaki 7 altar fotoğraf ve çizimleriyle ayrıntılı olarak incelenmiştir (Lev. 8/A7, A9-A11, A14-16); diğerlerinin ise ya sadece fotoğrafları verilmiş ya da görsel belge sunulmaksızın çok kısa tanımları yapılmıştır.

³⁵⁵ Ramsay 1882, 12.

³⁵⁶ Bu tanımların analizi ve yeni bir öneri mimarî kimliğin irdelendiği Sonuç bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bkz. brd. s. 146.vdd.

³⁵⁷ Bkz. brd. s. 147.

³⁵⁸ 1950'li yıllara kadar bulunmuş olan bütün altarlara ve ilgili yayınlar, Haspels 1971, 93 vdd. da verilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise sadece iki Phryg altarı literatüre katılmıştır. Mellink 1983, 97, Lev. 10.2; Devreker-Vermeulen 1991, 114, res. 9-10; F. Işık'ın yayınladığı Emre Gölü'nün kıyısındaki basamaklı yapı, yeri bulunamadığı için tarafımızdan incelenememiştir. Işık 1994, res. 13; Aynı araştırmacının, Afyonkarahisar Kalesi ile Pentapolis, Hüdayi' de saptadığı ve "Phryg basamaklı sunağı" olarak tanımladığı yapılar ise tipik Phryg altarlardan farklıdır. Işık 1991 b res. 3, 7; Ayrıca, H. Gonnet'in "kaya tahtları" olarak nitelendirdiği Beyköy'deki kaya yapılarının, Phryg eseri olduğu görüşüne katılmıyoruz. Gonnet 1991, 77, res. 8.7.2/3.

Şekil 27: İdol tipleri (T. Sivas).

Biz öncelikle, yukarıda sözü edilen ve arazide yerlerini saptayabildiğimiz bütün altarlara³⁵⁹ inceleyerek, son durumlarını belgeledik, çizimi olmayanların rölöve ve kesitlerini çizdik. Ayrıca, yakın çevrede gerçekleştirdiğimiz kısa süreli araştırmalarda 14 altar daha saptadık. Bu altarlara da görünüş, plan ve kesit çizimleri yapıldı. Böylece, yeni bulunan örneklerle birlikte bölgedeki altar sayısı halen 42'ye ulaşmıştır. Bunların 27'si Eskişehir, 8'i Afyonkarahisar, 7 tanesi ise Kütahya il sınırları içinde yer almaktadır. Daha kapsamlı araştırmalarla bu sayının katlı olarak artacağı kesindir.

Sayıca fazla ve tip bakımından benzer olmaları nedeniyle altarlara arasında seçme yapılarak, her yöreden günümüze iyi durumda kalabilen ve tipolojiyi zenginleştiren özelliklere sahip toplam 16 örnek aş ağıda katalog şeklinde tanıtılmıştır. Bununla birlikte, genel değerlendirmede kullandığımız diğer altarlara ise, yerleşme planlarında yerleri işaretlenerek levhalar kısmında fotoğraf ve çizimleri sunulmuştur. *

1) Eskişehir Yöresi

Yöredeki 27 altar, Yazılıkaya-Midas Şehri; Sivrihisar'a bağlı Tekören Köyü ve Mihaliççık İlçesi'nin Dümrek Köyü olmak üzere birbirinden uzak 3 merkezde yer almaktadır.

Yazılıkaya-Midas Şehri, toplam 19 örnek ile bölgede altarlara en yoğun görüldüğü yerleşmedir. Altarlara büyük bir bölümü, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan şehrin kuzeydoğu yarısında kümelenmiştir. Güneybatıda ise sadece iki altar bulunur. (Lev. 8/ A11-A12; 127/a-b; 128; 129/a-b). Plato üzerinde ve yamaçlarda yer alan bu anıtlar, konumlarına göre 5 grup altında toplanabilir:

1. Yazılıkaya-Midas Anıtı Grubu (Lev. 8/A5-A9, A14;)
2. Giriş Grubu (Lev. 8/A10, A15-17)
3. Bitmemiş Anıt Grubu (Lev. 8/A1-A4, A13)

³⁵⁹ Haspels 1971, 94 vd. da tanıtılan Köhnüş Vadisi'ndeki iki altar, Nallıkaya yakınlarındaki bir altar ve Fındık Yerleşmesi'nde C platosunda yer alan üç altar, çalışmalarımız sırasında bulunamamıştır.

4. Güneybatı Grubu (Lev. 8/A11-A12)

5. Kırkgöz Kayalıkları Grubu (Lev. 8/A18-A19)

Yörede ikinci merkezi oluşturan **Tekören Köyü**, Ana tanrıça Kybele'nin kutsal kenti Pessinus'un 7.5 km. kuzeyinde, Çal Dağı eteklerindedir. Köyün yaklaşık 150 m. kuzeydoğusundaki kayalık alanda, bir altarin yanısıra, bir Phryg kaya mezarı ve bir kaya teknesi bulunmaktadır.³⁶⁰

Eskişehir yöresi altarnlarının en uzak ve son buluntu yeri durumundaki Dümrek Köyü, ilin 130 km. doğusunda, Sakarya nehriyle belirlenen Eskişehir-Ankara il sınırı üzerindedir. Burası, Phrygler'in ünlü başkenti Gordion'a sadece 20 km. uzaklıktadır ve çalışma alanımızın, kuzeydoğudaki en uç noktasını oluşturur. Köyün yaklaşık 1 km. doğusunda, yöre halkı tarafından "**Merdiven Kayalar**" olarak da adlandırılan **Kalebaşı Mevkii**'nde birbirine yakın konumda 7 altar bulunmaktadır.

Aşağıda, çoğunluğunu Midas Şehri altarnlarının oluşturduğu 11 örnek tanıtılacaktır.

a. Midas Şehri 1 no'lu Altar

Konumu: Midas Şehri Platosu'nun kuzeybatı ucunda, Bitmemiş Anıt'ın 100 m. kadar güneyindedir. (Lev.8/A1).

Yönü: Doğu

Ölçüleri: Çift idol; sağdaki: 0.34 m. X 0.22 m.- soldaki: 0.34 m. X 0.18

Basamak: 0.60/0.65 m. X 0.25 / 0.40 m. X 0.30 m.

Tanımı: Çift idollü, iki basamaklıdır (Lev. 115/a-b). Idoller, ortada yer alır. Baş konturlarını çift hatlı kabartma bant çevreler. Kaya bloğunun üst kısmı düzleştirilmiştir : burada 0.35 m. çapında, 0.20 m. derinliğinde bir libasyon çukuru yer alır. (Lev. 115/b).

Bibliyografya: Naumann 1983, 96, Lev. 10 g.

³⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Devreker-Vermeulen 1991, 109 vcd. : anıtların yanısıra, çevrede yaptıkları yüzey araştırmalarında, içinde bir grup gri Phryg çanak-çömlek parçalarının da bulunduğu Protohistorik (Demirçag?) keramiklerinin ele geçirildiği ifade edilmektedir. Bu buluntular, Pessinus çevresinde Phryg yerleşmelerinin varlığını gösteren önemli kanıtlardır.

b. Midas Şehri 3 no'lu Altar

Konumu: Midas Şehri Platosu'nda 1 no'lu altarin yaklaşık 20 m. kuzeydoğusundadır(Lev. 8/ A3).

Yönü: Güney

Ölçüleri: İdol: 0.67 m. X 0.74 m. X 0.18 m;
Basamak: 0.60 / 0.70 m. X 0.80 m. X 0.28 / 0.36 m.

Tanımı : Tek idollü, 5 basamaklıdır (Lev. 117/a-b, 118). Altarin önünde, 90m. X 1.35 m. boyutlarında bir platform bulunmaktadır. Üzerinde, solda üç kabartma yer alır. Bunlar, 0.18 m. çapında, yarım küre şekillidir. Adeta bir üçgenin köşelerini meydana getirirler. Bu üçlü sembolün Ana Tanrıça kültü ile çok yakından ilgili olduğunu düşünmekteyiz.³⁶¹ Idole ulaşan basamaklar, diğer altarlardan farklı olarak sağ yandadır. İdol, yuvarlak başlı, dörtgen gövdelidir, omuzları yukarı doğru sivridir.

Bibliyografya: 1995 yılında tarafımızdan saptanmıştır.

c. Midas Şehri 4 no'lu Altar

Konumu: Midas Şehri Platosu'nda, kuzeybatı uçta, Bitmemiş Anıt'ın üst kısmındaki kayalıkta yer alır (Lev. 8/ A4).

Yönü: Güneydoğu

Ölçüleri: Çift idol: 0.30 m. X 0.12/0.14 m.; Dörtlü idol: 0.22 m. X 0.16 m.
Basamak: 1.50 m. X 0.16 m. X 0.50 m.

Tanımı : Çift ve çok idollü, tek basamaklıdır (Lev. 119/a-b). Bu basamak, gerçekte dar bir platformdur: İdolün önündeki ritüel eylemlerin bir kısmının yapıldığı, ya da başka bir deyişle ritüel envanterini oluşturan

³⁶¹ Bkz.brd. s.148

nesnelerin dizildiği alandır. Sağ yanda, kademeli bir şekilde geriye doğru genişler. Çift idol soldadır : yuvarlak başlı, dörtgen gövdelidirler.

Çoklu idol grubu ise, basamağın ön yüzünde, sağdadır. Bunların üçü yuvarlak başlı dörtgen gövdelidir; bir tanesi ise kavislidir.

Altarın önünde, düzleştirilmiş meyilli alanda, Midas Şehri 3 no'lu Altar'dan da bildiğimiz üçü kabartmalar görülür. Ancak burada iki grup söz konusudur (Lev. 119/b).

Bibliyografya: 1995 yılında tarafımızdan saptanmıştır.

d. Midas Şehri 7 no'lu Altar

Konumu: Midas Şehri Platosu'nun kuzeydoğu ucunda, Midas Anıtı'nın yaklaşık 50 m. güneybatısında yer alır (Lev. 8/ A7).

Yönü: Kuzeydoğu

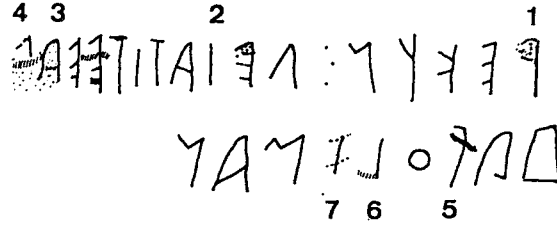
Ölçüleri: Çift idol: 0.55 m. X 0.60 m.;

Basamak: 0.95 m. X 0.42 m. X 0.20 m.

Tanımı: Çift idollü, tek basamaklıdır (Lev. 121/a-b). Basamak, idolün önünde, küçük bir platform oluşturur ve ön yüzünde Paleo-Phrygçe yazıt yer alır. Çift idolün sadece baş ve omuzları farkedilebilmektedir. Başların hemen altına, gövdenin olması gerektiği kısma da ikinci bir Paleo-Phrygçe yazıt kazınmıştır.

Altarın 0.50 m. sağında, tek idollü, tek basamaklı küçük bir altar daha yer alır. Burada idol, kavis şeklidir.

Yazıt: Çift idolün gövdesi üzerindeki yazıt, sağdan sola doğru yazılmıştır. 0.70 m. uzunluğundadır. Basamağın ön yüzünde yer alan yazıt ise soldan sağa doğru yazılmıştır. 0.55 m. uzunluğundadır. Her iki yazıtta da harf boyları 7 cm.-10.5 cm. dir.

Brixhe ve Lejeune'e göre transkripsiyonu şu şekildedir. ³⁶²

M-06

- ← [ʔ]rekun : deiatiteeá[ʔ]
- ← davoiiiman

Bibliyografya: Gabriel 1965, 46, lev. 20d; Haspels 1971, 93, res. 31, 528:1; Naumann 1983, 95vd., lev. 10e; Francovich 1990, 47, res. 22.

Yazıt: Haspels 1971, 291, no. 6; Brixhe-Lejeune 1984, M-06, 25, lev. XII,1.

e. Midas Şehri 8 no'lu Altar

Konumu: Midas Şehri Platosu'nun kuzeydoğu ucunda, Midas Anıtı'nın yaklaşık 70 m. güneydoğusundadır (Lev. 8/A8).

Yönü: Doğu

Ölçüleri: İdol: 0.46 m. X 0.36 m. X 0.10 m;

Basamak: 1.00 m. X 0.32 m. X 0.60 m.

Tanımı: Tek idollü, tek basamaklıdır (Lev. 122/a-b). Basamak, küçük bir platform şeklindedir. İdol, yuvarlak başlı dörtgen gövdelidir.

Sol tarafta, platformdan daha düşük seviyede, 0.30 m. X 0.30 m. X 0.10 m. boyutlarında kare tabanlı bir yuva yer alır.

Bibliyografya: 1995 yılında tarafımızdan saptanmıştır.

³⁶² Brixhe-Lejeune 1984, 26; Krş. Diakonoff-Neroznak 1985,

f. Midas Şehri 9 no'lu Altar

Konumu: Midas Şehri Platosu'nun doğu ucunda, platoya doğudan çıkan dik yolun hemen üst tarafındadır ³⁶³ (Lev. 8/A9).

Yönü: Doğu

Ölçüleri: İdol: 0. 50 m. X 0.48 m. X 0. 40 m;

Basamak: 1.93/2.85 m. X 0.35/0.55 m. X 0.10/0.25 m.

Tanımı: Tek idollü, üç basamaklıdır (Lev. 123/a-b; 124). Basamaklar yukarı doğru giderek genişler. Kavis şeklinde gösterilmiş stilize idol, basamakları ortalar : sağ ve sol yanı bir pano görünümündedir. Altarın üst kısmındaki alan düzleştirilmiştir.

Bu altarın, 2.20 m. güneyinde, aynı kaya kütlesi üzerinde W. M. Ramsay³⁶⁴ ve E. Haspels'in,³⁶⁵ "oturan kadın figürü" olarak tanımladığı bir kabartma yer alır. Aslında bu, yakın benzerlerini Midas Şehri 2 ve 6 no'lu altarlardan tanıdığımız tek idollü (0.48 m. X 0.50 m. X 0.10 m.), tek basamaklı (0.40 m. X 0.09 m.) diğer bir altardır.³⁶⁶

Bibliyografya: Ramsay 1882, 43, res.9; Gabriel 1965, 46, lev. 21b; Haspels 1971, 94, 98, res. 25, 26, 528:2; Naumann 1983, 95, lev. 10d; Francovich 1990, 46, res. 65.

g. Midas Şehri 10 no'lu Altar

Konumu: Midas Şehri Platosu'nun en yüksek kesiminde, platoya doğudan çıkan yolun yaklaşık 30 m. batısındadır (Lev. 8/A10).

Yönü: Doğu

Ölçüleri: İkiz idol: 0.85 m. X 0.90 m. X 0. 40 m;

³⁶³Naumann 1983, 95 de altarın yeri yanlış bir şekilde platonun kuzeybatısı olarak verilmiştir.

³⁶⁴Ramsay 1882, 41, res.9.

³⁶⁵Haspels 1971, 98.

³⁶⁶F.Naumann da bu kabartmayı "einem idol über einer stufe" şeklinde tanımlamaktadır. Krş. Naumann 1983, *göst.yer.*

Basamak: 2.70/4.10 m. X 0.30/0.40 m. X 0.40/0.60 m.

Tanım: Phryg altarnlarının en güzeli ve de boyutlar bakımından en anıtsal olanıdır. İkiz idollü, üç basamaklıdır. (Lev. 125/a-b; 126). 0.60 m. yüksekliğindeki ilk basamak, altarnın kaidesini oluşturur. İkinci ve üçüncü basamaklar, sağ yanda, ikiz idolün izdüşümünde kademelendirilerek yükseltilmiştir.³⁶⁷ İkiz idol, üçüncü basamakta, bu yüksek ve dar platformun gerisinde yer alır. Yuvarlak başlı idoller, aynı gövdeyi paylaşır. Başların konturunu çevreleyen çift hatlı kabartma bant, her iki yanda dışarı doğru kıvrılarak saç buklelerini oluşturur. Idollerin sol yanı, bir pano şeklinde uzatılmıştır.³⁶⁸ Üzerinde Paleo-Phrygçe yazıt yer alır.

Yazıt: Pano üzerine iki satır halinde kazınmıştır. Birinci satır 1.57 m., ikinci satır 1.55 m. uzunluğundadır. Harf boyları 0.20/0.18 m. dir. Cl. Brixhe ve M. Lejeune tarafından yapılan transkripsiyonu şu şekildedir.³⁶⁹

M-04

→ akinanogavañ : tiyes

← moğroyanak : [ʔ]avara[ʔ]

Bibliyografya: Ramsay 1882, 13 vd., res. 4-5; Ramsay 1889, 173, res. 23; Perrot-Chipiez 1890, 149 vd., res. 106; Akurgal 1961, 110, res. 74; Gabriel 1965, 45 vd.,

³⁶⁷ Gabriel 1965, res. 26'deki kesit çiziminde, bu kademeler yanlış bir şekilde içeri doğru oyuk olarak gösterilmiştir.

³⁶⁸ W. Ramsay, aynı şekilde idolün sağ yanında da pano ve basamakların uzandığını düşünerek, çizim üzerinde bu kısmı tamamlamıştır. Ramsay 1882, 13 vd., res. 4-5; Ramsay 1889, 171, res. 23. Ancak böyle bir tamamlama, E. Haspels'in da değindiği gibi imkansızdır. Çünkü sağ yanda bulunan kaya kütlesi, aşağıya doğru dik bir eğimle imtedir. Bkz. Haspels 1971, 93, dp.nt. 101.

³⁶⁹ Brixhe-Lejeune 1984, 23, Krş. Diakonoff-Neroznak 1985. 62: A6

lev. 20 a-b; Haspels 1971, 93, res. 28; Mellink 1981, 96 vd., lev. 10 .1; Naumann 1983, 96, lev. 11a; Francovich 1990, 47, 49, res. 71-72.

Yazıt: Haspels 1971. 291, no7, res. 599; Brixhe-Lejeune 1984, 21 vdd., M-04, lev. IX, 3; Diakonoff-Neroznak 1985, 62, A6.

h Midas Şehri 11 no'lu Altar

Konumu: Midas Şehri platosunda, güneybatıda yer alır. (Lev. 8/ A11).

Yönü: Doğu

Ölçüleri: Basamak: 3.20/4.60 m. X 0.45 m. X 0.20/0.30 m.

Tarımı: Üç basamaklıdır (Lev. 127/a-b; 128). İlk basamak kaideyi oluşturur. İkinci ve üçüncü basamağın ortalarında hemen hemen aynı aks üzerinde kaide benzeri alçak yükseltmeler (0.50m. X 0.42m. X 0.10m.; 0.42m. X 0.26 m. X 0.08 m.) yer alır. Üçüncü basamaktaki yükselti, olasılıkla burada yer alan ancak tahrip olan idolün kalıntısıdır.

Altarın üst kısmı platform şeklinde düzleştirilmiştir. Üzerinde çeşitli boyutlarda (0.25 m. X 0.25 m. X 0.20 m.; 0.32 m. X 0.16 m. ; 0.15 m. X 0.15 m.) kare ve dikdörtgen libasyon çukurları yer alır. Ayrıca, aşağıda birinci basamağının sol köşesinde de 0.30 m. X 0.30 m. X 0.20 m. boyutlarında bir çukur daha bulunmaktadır.

1937-1939 yılları arasında yapılan kazılarda, altarın hemen önünde, tanrıça Agdistis'e ithaf edilmiş bir tapınak ortaya çıkartılmıştır.³⁷⁰ Hellenistik ve Roma dönemlerinde kullanılan tapınaktan bugün geriye hiçbir iz kalmamıştır.

Bibliyografya: Ramsay 1889, 171, res. 22; Gabriel 1965, 46, res. 27; lev. 20c; Haspels 1971, 94, res. 29.

³⁷⁰ Haspels 1951, 86 vdd.; Gabriel 1965, 46, res. 27.

i. Midas Şehri 15 no'lu Altar

Konumu: Midas Şehri Platosu'na doğudan çıkan yolun bitiminde yer alır (Lev. 8/A15).

Yönü: Güneydoğu.

Ölçüleri: Basamak: 1.80 m. X 0.40 m. X 0.30 m.

Tanımı: Üç basamaklıdır (lev. 132/a-b). Altarı üç yönden çeviren ilk basamak, anıtın kaidesini oluşturur. Üçüncü basamağın ortasına 0.68 m. X 0.43 m. X 0.32 m. boyutlarında dikdörtgen bir yuva açılmıştır. Büyük bir olasılıkla buraya, tanrıça heykeli ya da idolü yerleştirilmekteydi.³⁷¹

Altarın önünde, sol tarafa yuvarlak üç libasyon çukuru (0.34 m. çapında, 0.15 m. derinliğinde) oyulmuştur. Bunlar, Midas 3 ve 4 no'lu altarlarda görülen üçlü kabartmalar gibi kendi aralarında bir üçgen oluşturmaktadır.

Bibliyografya: Perrot-Chipiez 1890, 147, res. 101. von Reber 1897 583, res. 8; Gabriel 1965, 43, lev. 21c; Haspels 1971,96, res. 19.

j. Tekören Altarı

Konumu: Tekören Köyü'nün yaklaşık 150 m. kuzeydoğusundaki kayalık alandadır. Yaklaşık 50 m. güneyinde bir Phryg kaya mezarı ve 13 m. kuzeydoğusunda bir kaya teknesi yer alır (Lev. 139/a).

Yönü: Kuzeydoğu

Ölçüleri: Basamak: 1.16 m. X 0.17/0.30 m. X 0.17 m.

Tanımı: 3 basamaklıdır (Lev. 139 b; 140). Son basamağın üç tarafı da kapalıdır. Bu şekliyle adeta bir koltuğa benzemektedir.

Bibliyografya: Devreker-Vermeulen 1991, 114, res. 9-10; Devreker-Thoen-Vermeulen 1995, 131, lev. 1.

³⁷¹ E.Haspels, bu altarı bir heykel kaidesi olarak tanımlamaktadır. Haspels 1971, 96.

k. Dümrek 1 no'lu Altar

Konumu: Dümrek köyü Kalebaşı Mevkii'nde yer alır. (Lev.141/A1).

Yönü: Güneybatı.

Ölçüleri: Idol: 0.40 m. X 0.70 m. X 0.40 m;

Basamak: 1.20 m. X 0.18/0.23 m. X 0.12/0.30 m.

Tanımı: 5 basamaklıdır (Lev. 142/a-b). Beşinci basamağın üç tarafı -Tekören altlarında olduğu gibi- kapalıdır. Idol, arkada kavis biçiminde gösterilmiştir.³⁷² Her iki yanında -adeta birer kolçağı anımsatan- çıkıntılar dikkat çekicidir. Bunlar, belki de Köhnüş 2 no'lu Altar'da görülen (Lev. 147/a-b, 148/a-b, 149, 150) kabartma aslanların çok stilize edilmiş yontularıdır.

Bibliyografya: Mellink 1983, 97, lev. 10.2.

2) Afyonkarahisar Yöresi

Yöredeki 9 altardan 5'i Köhnüş Vadisi'nde (Lev. 48/A1-A2), 2'si Demirli Köyü yakınlarındaki Menekşe Kayalıkları'nda, 1'i Nallıkaya Phryg Kalesi'nin eteğinde, 1'i ise Büyük Kapı Kaya Anıtı'nın karşısında yer almaktadır (Harita II).

a. Köhnüş 1 no'lu Altar

Konumu: Köhnüş Vadisi'nde Boncuk Inleri kayalığında yer alır (Lev. 48/A1)

Yönü: Güneydoğu

Ölçüleri: Idol: 0.70 m. X 0.80 m. X 0.20 m;

Basamak: 1.42m. X 0.15 m. X 0.15 / 0.30 m..

³⁷² Mellink 1983, 97'de stel olarak tanımlanmıştır.

Tanımı: Tek idollü, üç basamaklıdır (Lev. 146/a-b). İlk basamak anıtın kaidesini oluşturur. İdol, üçüncü basamağın gerisinde kavis şeklinde gösterilmiştir. İki yanında hayvan gövdesini andıran silindirik kabartmalar yer alır. Bu durumuyla Köhnüş 2 no'lu Altar'ın (Lev. 147-150) çok yakın bir benzeridir.

Bibliyografya: 1996 yılında tarafımızdan bulunmuştur.

b. Köhnüş 2 no'lu Altar

Konumu: Köhnüş Vadisi'nde Maltaş Anıtı'nın 350 m. kuzeyinde, tek başına duran 3.50 m. yüksekliğinde bir kaya kütlesi üzerindedir (Lev. 48/A2).

Yönü: Güneydoğu.

Ölçüleri: İdol: 0.58 m. X 1.00 m. X 0.42 m;

Basamak: 2.75 m. X 0.80 m. X 0.10 m.

Tanımı: Tek idollü, tek basamaklıdır (Lev. 147/a-b; 148/a-b; 149; 150). Basamak, idolün önünde, geniş ce bir platform oluşturur. İdol kavilidir. Sağ tarafında, Midas 10 no'lu Altar'ın ikiz idolünden tanıdığımız dışa doğru kıvrılmış kabartma saç buklesi görülür (Lev. 147/a-b; 148/a; 149).

İdolün her iki yanında bir kaide üzerinde iki aslan yer alır. Ard ayakları üzerinde oturduğu anlaşılan aslanlar yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Başları, boyundan itibaren kırıktır.

Altarın bulunduğu kaya kütlesinin sağ köşesinde, mevcut zeminden 2.00 m. yukarıda ikinci bir idol daha görülmektedir: yuvarlak başlı, dörtgen gövdelidir (0.45 m. X 0.55m X 0.15 m). Bunun da önünde 0.15 m. genişliğinde küçük bir platform vardır.

Bu altar, Dağlık Phrygia Bölgesi'nde, Aslankaya Anıtı'ndan sonra Ana Tanrıça'nın aslanlarla birlikte gösterildiği tek örnektir. Bugünkü

bilgilerimize göre, aslan kabartmalı benzer bir Phryg altarı, sadece Çorum-Alacahöyük yakınlarındaki Kalehisar Tepesi'nde bulunmaktadır³⁷³.

Bibliyografya: 1995 yılında tarafımızdan saptanmıştır.

c. Menekşe Kayalığı Altarı

Konumu: Demirli Köyü'nün yaklaşık 500 m. güneyindeki Menekşe Kayalığı'nın doğu yamacındadır (Harita II).

Yönü: Güney.

Ölçüleri: Idol: 0.40 m. X 0.50 m. X 0.20 m.

Basamak: 1.30 m. X 0.25 / 0.30 m. X 0.20 / 0.25 m.

Tanımı: Tek idollü, dört basamaklıdır (Lev. 152/a-b). Idol kavislidir.

Altarın hemen sağında 0.70 m. çapında, 0.68 m. derinliğinde bir libasyon çukuru bulunmaktadır.

Bibliyografya: 1995 yılında tarafımızdan saptanmıştır.

3) Kütahya Yöresi

Yöredeki altarlara tümü, Fındık Asar Kaya Phryg yerleşim alanı içindedir (Lev. 112/A1-A7). Altarlardan bir tanesi Fındık Asar Kale'nin girişinde (A1), beşi yerleşmenin doğusundaki C platosunda (A2-A6), biri ise C platosu ile Asar Kale arasındaki kayalıkta (A7) yer almaktadır.

a. Fındık 1 no'lu Altar

Konumu: Fındık Asar Kale güney girişinin solunda, yamaçta yer alır (Lev.112/A1).

³⁷³ von der Osten 1929,98 vd., res. 167-170, lev. 8; R.O. Arık, *Alaca* /Ankara,1936, 25; res. 34; Akurgal 1955, 96 vd., res.55, lev. 44.

Yönü: Doğu.

Ölçüleri: Idol: 0.50 m. X 0.50 m. X 0.22 m. ;

Basamak: 1.55 /1.80 m. X 0.30 m. X 0.25 /0.30 m..

Tanımı: Tek idollü, beş basamaklıdır (Lev. 154/a-b, 155). Altarın önünde sekili bir platform yer alır. Idol, beşinci basamağın gerisinde solda, yüksek bir kaide üzerindedir. Kavisli idoldür.

Idolün sağında, beşinci basamak geriye doğru geniş letilerek 0.60 m. X 0.80 m. boyutlarında kare bir alan meydana getirilmiştir. Buraya, büyük olasılıkla -Midas 4'ncü Altar'da olduğu gibi- ritüel törenlerde kült envanterini oluşturan nesnelere yerleştirilmekteydi.

Bibliyografya: Bir altar olduğu ilk defa 1996 yılında tarafımızdan saptanmıştır.³⁷⁴

b. Fındık 3 no'lu Altar

Konumu: C platosunun güney ucunda, tek başına duran bir kaya kütlesi üzerindedir. Kuyulu Niş ve 2 no'lu altarın yaklaşık 50 m. batısında yer alır (Lev. 112/A3).

Yönü: Doğu.

Ölçüleri: Çift idol: 0.80 m. X 0.28 m;

Basamak: 0.70 m. X 0.20/030 m. X 0.25/0.30 m.

Tanımı: Çift idollü, üç basamaklıdır (Lev. 157/a-b, 158). Çizgiler çok yalın olmakla birlikte basamaklarla yükselişi çok güzel idealize eden bir örnektir. İlk basamak, altarın kaidelerini oluşturur. Kenarlarda korkuluk kısmı belirtilmiş olan iki basamakla, çift idolün bulunduğu platforma çıkılır. Çift idol, bu platformun üzerinde yüksek bir kaide üzerindedir. Kavislidir.

Basamakların sağında, eğimli kaya yüzeyinde, 0.40 m. çapında, 0.25 m derinliğinde bir libasyon çukuru yer alır.

³⁷⁴ E. Haspels ve G. de Francovich, altarı, yanlış bir şekilde kalenin güney ucundaki platforma geçişi sağlayan merdivenler olarak tanımlamışlardır. Krs. Haspels 1971, 69; Francovich 1990, 128.

Bibliyografiya: Haspels 1971, 95, res. 230-231; Naumann 1983, 96, res. 10g;
Berndt 1986, 11, res. 13.

B- NIŞLER

Mimarî elemanlar bakımından farklı gibi görünseler de işlevsel olarak altarla aynı amaca hizmet ederler. Genellikle kayaların dik yüzlerinde, ancak kolaylıkla ulaşılabilen yüksekliklerdeki oval veya dikdörtgen sığ oyuklardır. Arka duvarlarında tanrıça heykelciğinin ya da idolünün yerleştirildiği yuvalar yer alır. Büyük bir bölümünde, öndeki kaya yüzeyi düzeltilerek küçük platformlar oluşturulmuş tur.

Bölgede toplam 12 niş literatüre geçmiştir. İncelemelerimiz sırasında saptadığımız iki adet niş ile bu sayı halen 14'e yükselmiştir.³⁷⁵ Yapılacak yeni araştırmalarla örneklerin daha da artacağı inancındayız. Nişlerin 4'ü Eskişehir, 4'ü Afyonkarahisar, 6 tanesi ise Kütahya il sınırları içindedir.

Basit ve benzer özelliklere sahip olmaları nedeniyle her yöreden seçilmiş toplam 5 adet niş bu satırlarda tanıtılacaktır.

1) Eskişehir Yöresi

Nişlerden 1'i Keskaya Yerleşmesi'nde³⁷⁶, 1'i Midas Vadisi'nde Pişmiş kale'de³⁷⁷, diğer 2 tanesi ise Midas Şehri'ndedir.

a. Midas Şehri 1 no'lu Niş

Konumu: Midas Şehri Platosu'nun batı yamacında Bitmemiş Anıt'ın yaklaşık 80 m. güneyindedir (Lev. 8/N1).

Yönü: Kuzeybatı.

Ölçüleri: Yüksekliği: 1.55 m.; Genişliği: 1.45 m.; Derinliği: 0.20 m.

³⁷⁵ E. Haspels'in Keskaya Yerleşmesi'nde ve Köhnüş Vadisi'nde saptanmış olduğu üç niş arazi çalışmaları sırasında yeri bulunamadığından incelenememiştir. Haspels 1971, 526: 3-5.

³⁷⁶ Üst kısmı kavisli basit niştir (0.70 m. X 0.80 m. X 0.86 m.). Haspels 1971, 93, res. 506.3, 526.3.

³⁷⁷ Dikdörtgen basit niştir (1.15 m. X 1.30 m. X 0.20 m.). Haspels 1971, 42, dp.nt. 50, res. 69.

Yerden yüksekliği: 0.60 m.

Tanımı: Üst kısmı kavisli büyük bir niştir (Lev. 159/a-b). Arka duvarında ortada, niş tabanından 0.78 m. yüksekte, 0.35 m. X 0.20 m. X 0.10 m. boyutlarında dikdörtgen bir yuva görülür. Bu yuvaya, büyük olasılıkla tanrıçanın heykelciği veya idolü yerleştirilmekteydi. Üst kısmına belirli aralıklarla kare kesitli 4 delik açılmıştır. Bunların da üzerinde iki oyuk yer alır. Buralara, büyük olasılıkla değerli metallere yapılmış kült envanterini oluşturan elemanlar raptedilmişti.

Bibliyografya: 1995 yılında ilk kez tarafımızdan incelenmiş tir.

b. Midas Şehri 2 no'lu Niş

Konumu: Midas Şehri Platosu'nun kuzeyinde, Kırkgöz Kayalıkları'nın uzantısındaki kayalıklar üzerindedir (Lev. 8/N2).

Yönü: Kuzeydoğu

Ölçüleri: Yüksekliği: 0.70 m.; Geniş liği: 0.85 m.; Derinliği: 0.40 m.

Yerden yüksekliği: 0.30 m.

Tanımı: Dörtgen bir niştir (Lev. 160/a-b; 161). Arka duvarında ortada, 0.50 X 0.20 X 0.15 m. boyutlarında bir yuva görülür : üst kısmı kavislidir, tabanına 0.11 m. çapında ve 0.07 m. derinliğinde bir oyuk açılmıştır. Büyük olasılıkla buraya tanrıça heykelciği ya da idolü yerleştirilmekteydi. Ayrıca, yuvanın her iki yanında Midas 1 no'lu niştekilere benzeyen kare kesitli iki delik mevcuttur.

Bibliyografya: 1994 yılında ilk kez tarafımızdan incelenmiş tir.

3) Afyonkarahisar Yöresi

Nişlerin 4'ü de Köhnüş Vadisi'ndedir³⁷⁸ (Lev. 48/N1-N3).

³⁷⁸ Köhnüş 1'nolu niş, dikdörtgen basit niştir (0.36 m. X 0.25 m. X 0.10 m.). Haspels 1971, 90, res. 526.6; Köhnüş 2'nolu niş, dikdörtgen basit niştir. (0.90 m. X 0.75 m. X 0.40 m.). Haspels

a. Köhnüş 2 no'lu Niş

Konumu: Köhnüş Vadisi'nde Akkuş yuvası Kayalıkları'nda yer alır. (Lev. 48/N2)

Yönü: Doğu

ölçüleri: Yüksekliği: 0.70 m.; Genişliği: 0.65 m.; Derinliği: 0.20 m.

Yerden yüksekliği: 2.30 m.

Tanımı: Üst kısma doğru daralan dörtgen bir niştir (Lev. 162/a-b). Arka duvarında ortada, niş tabanından 0.10 m. yüksekte bir yuva (0.33 m. X 0.10 m. X 0.11 m.) ile her iki yanda kare kesitli delikler yer alır. Midas 1 ve 2 no'lu nişlerde olduğu gibi buraya da büyük olasılıkla tanrıçanın heykelciği ya da idolü ile kült envanterini oluşturan elemanlar yerleş tirilmekteydi.

Bibliyografya: Haspels 1971, 91, res. 526.7.

3) Kütahya Yöresi

Nişlerden 5'i Fındık Yerleşmesi'nde, 1'i Kütahya'nın 55 km. güneybatısında, merkez ilçeye bağlı Ovacık köyü Inlice Mahallesi'ndedir.

a. Fındık 3 no'lu Niş

Konumu: Fındık Yerleşmesinde B platosundadır (Lev. 112/N3).

Yönü: Kuzey

ölçüleri: Yüksekliği: 1.06m.; Genişliği: 0.1.10 m.; Derinliği: 0.30 m.

Yerden yüksekliği: 2.10 m.

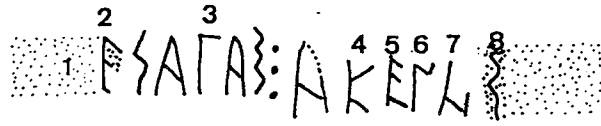
Tanımı: Basit dikdörtgen niştir (Lev. 163/a-b). Kalın bir çerçeve ile çevrelenmiştir. Üst çerçevenin üzerine -bugün görülemeyen- Paleo-Phrygçe

1971, *göst. yer.* 526: 4; Köhnüş 3 no'lu niş, üst kısmı kavisli basit niştir (0.76 m. X 0.65 m.) Haspels 1971,91, 526.5.

yazıt kazınmış tir. Arka duvarının ortasında, tabana kadar devam eden üst kısmı kavisli bir yuva (0.55 m. X 0.40 m. X 0.10 m.) yer alır. Ön tarafında kaya yüzeyi düzeltilerek 1.80 m. uzunluğunda, 0.50 m. genişliğinde bir platform meydana getirilmiştir tir.

Yazıt : Çerçevenin üst kısmına soldan sağa doğru yazılmış tir. E. Haspels'in estampajına dayanarak Brixhe ve Lejeune'nin yapmış olduğu transkripsiyon şöyledir³⁷⁹:

W- 07

→ |ſ| |:| |ſ| |şagas : akenâş|

Bibliyografya: Haspels 1971, 91, res. 526.7.

Yazıt: Haspels 1971, 294, no. 17 ; Brixhe-Lejeune 1984, 50 vd. lev. XXIX.

b. Deliktaş Nişi

Konumu Ovacık Köyü Inlice Mahallesi'nin 1.5 km. kuzeyinde, Deliktaş Phryg kalesinin³⁸⁰ güney girişindedir.

Yönü : Güneydoğu

Ölçüleri : Yüksekliği: 1.30 m.; Genişliği: 1.80m.; Derinliği: 1.47 m.;
Yerden yüksekliği: 2.80 m.

Tanımı : Basit, oval bir niştir (Lev. 164; 165/a-b). Arka duvarında, kavisli yuva (0.87 m X 0.40 m. X 0.05 m.) içinde tanrıça kabartması yer alır. Tanrıça,

³⁷⁹ Brixhe-Lejeune 1984, 50 vd.

³⁸⁰ Haspels 1971, 65 vdd.

cepheden alçak kabartma olarak işlenmiştir. Definediler tarafından tahrip edilmiştir. Duvar da sadece konturları bellidir. Başında yüksek polos vardır.

Bibliyografya : Haspels 1971, 94, res. 205, 501.2, 517: 2; Işık 1987, 175, lev. XXXV b.

III- SONUÇ

A- Mimari Kimliğin İrdelenmesi

Fasadlar, altınlar ve nişler olmak üzere üç grup altında incelediğimiz anıtlar, ayrıntılı tanım, fotoğraf ve çizimlerden açıkça görüldüğü üzere, tipoloji bakımından daha ilk bakışta "bu bir Phryg anıtıdır" denilebilecek mimari ve bezeme kimliğine sahiptirler.

Phrygler, tamamen kendi yaratıcı güçlerinin ürünü olan akroterli, beşikçatılı fasadlarla aslında, geleneksel Phryg ahşap mimarisini ana kayaya işleyip ölümsüzleştirilmişlerdir. İki fasad dışında (Deliklitaş ve Döğür Asar Kaya Anıtları), bunların hepsi en güzel ve en anıtsal örneklerini başkent Gordion'dan tanıdığımız megaronların kayalara oyulmuş ön cephesini temsil etmektedirler.

Gordion'da, en erken örnekleri M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen megaronlar, önde kısa taraflarında bir giriş holü ve arkada ocaklı büyük bir salondan oluşan dikdörtgen planlı yapılardır.³⁸¹ Yaklaşık 1.00 m.yüksekliğe kadar korunmuş olan duvarlar ve çatı kalıntılarından, bunların inşaatında bol miktarda ahşabın kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁸² Ele geçen kanat şeklinde (Winged-Shaped) ve volütlü taş akroterler ise, bu yapıların beşikçatılı olduklarını gösteren önemli buluntulardır.³⁸³ Büyük Tümülüs'ün³⁸⁴ beşikçatılı mezar odası ve Megaron 2'nin duvarlarına graffitto olarak çizilmiş olan akroterli, üçgen alınlıklı küçük ev resimleri,³⁸⁵ Phrygler'in bu çatı sistemini gayet iyi bildiklerini ve Gordion'da beşikçatılı yapıların varlığını açık olarak gözler önüne sermektedir. Ayrıca, akroterli, beşikçatılı kaya fasadları, bunların taş bloklar

381 Ayrıntılı bilgi için bkz., Young 1962, 6 vdd.; Young 1975, 30 vdd.

382 Ayrıntılı bilgi için bkz., Young 1960, 3 vdd.; Young 1973, 12 vdd.; Sams 1990, 211 vdd.

383 Young 1956, 261 vd.; Young 1957, res. 12; Sams 1994, 212 vd., res. 20.2, lev. 20.3.2; 20.3.4.

384 Young 1981, 11 vdd.

385 Young 1969, 270 vdd.

üzerinde küçük boyutlu kopyalarını oluşturan Matar Kubile kabartmaları³⁸⁶ ve Gordion hafirlerinin nedense değinmediği³⁸⁷ beşikçatılı tavanlara sahip kaya mezarları³⁸⁸ da Phryg mimarisinde beşikçatının yaygın kullanımını göstermektedir.

Fasadların boyut bakımından en büyüğü ve en anıtsal örneği olan Yazılıkaya-Midas Anıtı ile Gordion'un en büyük megaronu kral Midas'ın ikametgahı Megaron 3'ün cephe ölçüleri karşılaştırıldığında Megaron 3'ün cephe genişliği 18.00 m., Midas Anıtı'nın ki 16.40 m'dir. Bu boyutlarla Midas Anıtı'nda adeta Megaron 3'ün heybetli görüntüsü dikiliverir karşımıza. Kral Midas'ın sarayı, Ana Tanrıça Kubile'nin görkemli kutsal evine, yani bir kaya tapınağına dönüşmüştür Dağlık Phrygia Bölgesi'nde.

Mevcut arkeolojik buluntulara göre, Midas dönemine ait şehir ve sitadellerde gerçekten megaron tarzında inşa edilmiş tapınakların bulunup bulunmadığı bugün için bilinmemektedir. Bununla birlikte, Gordion'daki büyük megaronlardan biri olan Megaron 2'nin farklı giriş planı ve bezemesiyle (cephe gen: 12.00 m; iç ölçüleri: 10.85 X 9.75 m.), bir tapınak olabileceği ileri sürülür.³⁸⁹

Diğer fasadlardan ayrı tuttuğumuz Deliklitaş ve Döğer Asar Kaya anıtları ise dik çatı ve şevli duvarları ile bugüne kadar Phryg merkezlerinden tanımadığımız kule tipli bir yapıyı simgelemektedir.

Bu anıtlar, plan bakımından Urartu'nun kule tipli tapınaklarından etkilendiği söylenen, Akhamenid'lerin ateş tapınakları³⁹⁰ ile bir ilişkiye sokulabilir mi? Daha önce belirtildiği üzere Deliklitaş Anıtı, Dağlık Phrygia bölgesinin dışında, diğer bir deyişle de kaya anıtlarının yayılım alanının en batısında yer alır. Bu konumuyla Pers Satraplık merkezi Daskyleion'a³⁹¹ yakındır. Bu durum dikkate alındığında, söz konusu ayrıcalığın bir rastlantı mı yoksa bir etkileşim, bir benzerlik mi olduğu, mutlaka göz önünde

³⁸⁶ Mellink 1983, 349 vdd; Naumann 1983, 62 vdd; Prayon 1987, 71 vdd; Işık 1989, 5 vdd; Mellink 1991, 642;

³⁸⁷ Krş. Young 1969, 272; Young 1973, 12, 15 vd; Sams 1990, 212; Mellink 1991, 628,

³⁸⁸ Haspels 1971, 112 vdd.

³⁸⁹ Mellink 1981, 101; Mellink 1983, 357 vd; Mellink 1991, 628.

³⁹⁰ Stronach 1967, 278 vdd; T. Özgüç, *Altıntepe I*, 1966; 41; E.Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, Ankara, 1968, 14 vdd.

³⁹¹ T. Bakır, "Daskyleion", *Müze*, 1 (1990-1991), 60 vd; A.y., "Daskyleion", *Höyük*, 1 (1988), 75-84.

bulundurulmalıdır. Buradaki farklılık, doğudaki yapıların hafif şevli yüksek duvarlarına karşın, bu anıtta cephe duvarının bir hayli şevli olmasıdır.³⁹² Ritüelin gerçekleştirildiği kuyu ve niş ise yapının bir Phryg anıtı olduğunu gösteren mimari elamanlar olarak yerlerini muhafaza etmektedirler.

En anıtsalından en küçüğüne kadar (Krş. Tablo I-II) fasadlarda değişmeyen üç ana mimari bölüm söz konusudur (Krş. Şekil 1):

1. Üçgen alınlıklı, beşikçatı,
2. Kareye yakın ön cephe duvarı (Tablo I-II) ve her iki yanında ante/yan duvarları simgeleyen çerçeveler,
3. Kapıyı simgeleyen çerçevesiz, dikdörtgen niş.

Bir grup fasadta, niş ve cephe duvarı kaldırılarak iki ante/yan duvarlar arasındaki genişlikten tapınağın içi gösterilmiştir. (*Areyastis Anıtı*, *Bahşayış Anıtı*, *Kümbet Berberini Anıtı*, *Sümbüllü Anıtı*, *Midas Şehri 2 no'lu Anıtı*).

Dört fasadta ise, anıtın üstünden niş tabanına kadar devam eden ve nişle aynı aks üzerinde yer alan kuyu bulunmaktadır. Haspels tarafından *Shaft Monuments = Kuyulu Anıtlar*³⁹³ olarak adlandırılan bu anıtların her birinde nişin ortasındaki yuvarlak delikten arkadaki kuyuya bağlantı sağlanır (*Bahşayış Anıtı*, *Maltaş Anıtı*, *Değirmen Anıtı*, *Deliklitaş Anıtı*).

Fasadların hemen hemen hepsinde, çatıda akroter, kademeli pervazlar ve orta dikme, çeşitli varyasyonlarla değişmez elemanlardır. Üç fasadta, orta dikmenin her iki yanına simetrik iki pencere yerleştirilmiştir (*Areyastis Anıtı*, *Bitmemiş Anıt*, *Sümbüllü Anıtı*). İki anıtta ise karşılıklı iki sfenks kabartması yer alır (*Aslankaya Anıtı*, *Burmeç Anıtı*).

Çatı elemanları, ante / yan duvarları ve cephe duvarı çoğunlukla geometrik, bazen de bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kabartma ve oyma olarak işlenen bu motifler, aslında, benzerleri ahşap mobilya örneklerinde³⁹⁴ sıkça görülen, geleneksel Phryg ahşap işçiliğinin taş

³⁹² Krş. Brd. lev. 72, 78; Stronach 1967, res. 2, lev. XXIV.

³⁹³ Haspels 1971, 100.

³⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Young 1973, 19 vd.; Young 1974, 2 vdd.; Simpson-Payton 1986, 40 vdd.; Mellink 1991, 635 vd.

yansımasıdır³⁹⁵ ve tamamen Phryg estetik zevkini yansıtır.³⁹⁶ (Tablo Va-c, VI a-e)

Dikdörtgen niş, bütün anıtlarda yapının odağıdır. Çoğunlukla iki kademeli bir çerçeve ile çevrelenmiştir. Özellikle anıtsal fasadlarda gerçek kapı fonksiyonunu yansıtan ahşap mimari elemanları gösterilmiştir : iki yan söve arasında uzanan lento, dışa doğru taşan hatıl uçları, söve ve lentodan oluşan kapı kasasını destekleyen paraçol bağlamında çıkıntılar (Midas Anıtı, Maltaş Anıtı, Deliklitaş Anıtı, Aslankaya Anıtı, Bahşayış Anıtı).

Ahşap işçiliğinin ve marangozluk sanatının, geçme, taşıyıcı ve bağlayıcı elemanları, bu anıtlarda hem mimari elemanlardır, hem de yetkin ustaların elinde büyük bir özenle biçimlendirilerek bezeme ögesi haline dönüştürülmüşlerdir. Bir başka deyişle, bu tasarımlar sadece kullanma amaçlı değil, aynı zamanda her biri bir sanat eseri olan yüksek bir estetik anlayışın dışa vurumunun simgesi olmuşlardır (Şekil 11,12,19).

Fasadların bir bölümünde, nişin içinde tanrıça kabartması yer alır (Aslankaya Anıtı, Küçük Kapı Kaya Anıtı, Büyük Kapa Kaya Anıtı, Kumcaboğaz Kapıkaya Anıtı, Kumbet Berberini Anıtı, Kes Kaya 2 no'lu Anıt). Bu anıtlarda, tapınağın kapısı ardına kadar açılmıştır ve tanrıçanın, cellanın arka duvarı önünde duran heykeli görülmektedir. Diğer bir deyişle, burada devamlı bir epifani olayı canlandırılmıştır. Kişi, görmediği ama düşlediği tanrısını epifani olayıyla sembolik de olsa her an görebilmektedir.

Bazı fasadlarda ise, nişin arka duvarı önünde tavanda ya da tabanda büyük olasılıkla tanrıça heykelinin veya idolünün yerleştirildiği yuvalar yer alır (Midas Anıtı, Maltaş Anıtı, Sümbüllü Anıt). Bu anıtlarda, nişin içine olasılıkla belirli dönemlerde düzenlenen ritüel törenler sırasında tanrıça heykeli yerleştirilmekteydi. Yani, tapınağın kapısı ancak belirli zamanlarda açılmaktaydı ve tanrıça kült töreni süresince ibadet edenlere görünürdü.

Fasadların çoğunda, nişin içi boştur. Bir başka deyişle tapınağın kapıları kapalıdır. Ancak, nişin içinde tanrıçanın varlığı hissedilir. Fasadların en büyük duygusal özelliklerinden biri de budur. Bu anıtlarda,

³⁹⁵ Krş. Young 1981, res. 33, 42, 46, 104, 110.

³⁹⁶ Simpson 1988, 24 vdd.; Mellink 1991, 635.

kişiyi hissettirmek istediği şey yaşatılmak istenmektedir. Tapınağın içine süzülerek tanrının katına çıkabilmek, tanrıyı görebilmek, tanrıyla bütünleşebilmek...

Fasadlar, boyutların algılanması bakımından kayaya 3 şekilde yontulmuşlardır :

- a) İki boyutlu anıtlar (Midas Anıtı, Bitmemiş Anıt, Areyastis Anıtı, Maltaş Anıtı)
- b) Üç boyut hissi uyandıran anıtlar (Bahşayış Anıtı, Aslankaya Anıtı, Deliklitaş Anıtı)
- c) Gerçek ölçülerine bağlı tamamen ana kayadan yontulmuş üç boyutlu yapı (Değirmen Anıtı).

Bahşayış, Aslankaya ve Deliklitaş anıtlarında fasadların yan yüzleri düzeltilerek izleyiciye üç boyutlu derinlik hissi algılatılmak istenmiştir. Böylece, anıt önünde yapılan dini törenlerde katılımcının anıtın içine doğru çekilmesi sağlanmıştır. Oysa Değirmen Anıtı'nın kendisi, tamamen ana kayadan yontulmuş üç boyutlu bir yapıdır (Krş. Lev. 35, 60, 72, 45, 47).

Midas Anıtı'nın sol yanında yer alan ve bizim bir öneri olarak sağ yanda da bulunduğunu düşündüğümüz sütunlu galeriler, tarafımızdan Bahşayış ve Deliklitaş Anıtı'nın önünde saptanan geniş avlular ve yan mekanlar, anıtsal fasadların sadece iki yada üç boyutta algılanan tek bir yapı olmayıp, birer kült kompleksi olduğunu açık bir şekilde göstermektedir (Krş. Lev. 23, 39, 77). Fasadların hepsinin önünde, kült törenlerinin gerçekleştiği geniş avlular ve bu avlulara açılan yan mekanlar olmalıydı.³⁹⁷ Bu kompleks, törenlere katılanları içine alan, töreni yönetenleri ve katılımcıları kucaklayarak çevreden soyutlayıp sadece gizemli ritüel törenine veya tanrıçaya yönelten kutsal alanlardır. Doğanın ıssızlığını sınırlayarak inananları sırf tapınma yöneltirler, onları tanrıyla bütünleştirirler. Bu bakımdan, anıtsal fasadların asıl kimliğini gerçek bir tapınak olarak düşünmek gerekir.

³⁹⁷ Bu görüş Yazılıkaya-Midas Anıtı ışığında ilk kez K.Bittel tarafından ileri sürülmüş olup, E.Akurgal tarafından da kabul edilmiştir. Krş. Bittel 1942, 86, Akurgal 1955, 99. Tarafımızdan bulunan mimari kalıntılar, bu görüşün doğruluğunu kesin olarak kanıtlamaktadır.

Fasadlardaki mimari elemanlar ele alındığında, özellikle çatıda saçak sisteminin gösteriliş şekli anıtların kendi içinde giderek gelişen bir mimari tekniği yansıttıklarını göstermektedir. Şöyleki, fasadların büyük bir bölümünde beşikçatı en basit şekliyle yan duvarların üzerine oturur (Lev.7,20). Bir grup anıtta ise cephe duvarından kademeli bir şekilde dışarı doğru taşan saçak gösterilmiştir (Bitnemiş Anıt, Bahşayış Anıtı, Maltaş Anıtı; Lev. 29, 40, 53).

Antik Yunan tapınaklarına bakıldığında, *templum in antis* ile başlayan sürecin çatı ve taşıyıcı sistemlerin giderek gelişmesiyle, sonunda *dipteros* ulaştığı görülür.³⁹⁸ Bir başka deyişle, çatının ve alınlığın genişlemesine paralel olarak, duvarlardan dışarı doğru taşan saçaklar cellanın etrafında bir galeri oluşturur. Saçakları taşıyan sütunlar ise çoğalarak adeta bir sütun ormanına dönüşür. Bu bağlamda bakıldığında, Phryg fasadlarında da yan duvarlar üzerine oturan beşikçatıdan, saçakları dışa taşkın çatıya geçiş bir gelişme olarak düşünülmelidir. Bu gelişme, esasında, anıtların kronolojisine de yardımcı olacak önemli bir kriterdir.

Altarların mimari kimliğini incelemeye geçmeden önce, arkeoloji literatüründe bu anıtlar için kullanılan tanımların analizini yaparak, konu ile ilgili kendi görüşümüzü sunmak istiyoruz.

İlgili bölümde değindiğimiz üzere³⁹⁹, geçen yüzyılın sonlarından itibaren araştırmacıların ilgisini çeken bu yapıları, ilk defa W. M. Ramsay altar olarak tanımlamıştır. Bu tanım, o dönemin bilimadamlarının çoğu tarafından kabul görmüştür.⁴⁰⁰ Altarın sözlük anlamı en yakın ve en basit şekliyle tanrıya dua edilen, adak ve kurbanlar sunulan, zeminden yüksek özel alanlar olarak açıklanabilir.⁴⁰¹ Burada altar grubu içinde sunduğumuz anıtların hepsi, gerçekten bu tanıma uyan niteliklere sahiptir.

Ramsay'den kısa bir süre sonra anıtları inceleyen A.Körte, altar tanımını reddederek bunları, görünmeyen tanrıçaya ait kaya tahtları olarak

³⁹⁸G. Gruben, *Die Tempel der Griechen*, München, 1976, res. 18-22, 142-144 vcd.

³⁹⁹Bkz. brd. 119.

⁴⁰⁰Örneğin bkz., Perrot-Chipiez 1890, 149 vd.; von Reber 1897, 584; Brandenburg 1906, 695 vd.

⁴⁰¹Bunlar zaman içinde farklı kültürlerde değişik mimari formlar kazanarak eski çağ boyunca tapınakların, kült alanlarının, genel anlamda ibadetin ayrılmaz birer parçası olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. E.Reisch, "Altar", *RE*, I (1894),1640-1691.

nitelemiştir.⁴⁰² K. Galling ise, Ramsay'ın tanımını biraz daha özelleştirerek söz konusu anıtları **basamaklı altarlardan** olarak sınıflar.⁴⁰³

Günümüzde, E. Akurgal, **kaya tahtları** tanımının en başta gelen savunucusudur.⁴⁰⁴ Akurgal'a göre, dini törenlerde buraya Ana Tanrıça'nın oturan bir heykeli yerleştirilmekteydi.⁴⁰⁵

E. Haspels, "**so-called altars**" olarak isimlendirdiği anıtların işlevinin kesin olarak bilinemediğini belirtir.⁴⁰⁶ Bununla birlikte, A. Körte'nin ileri sürdüğü gibi, arkası çift kavis şeklinde olan altarlardan tanrıçaya ait bir taht olarak nitelendirilebileceğini kabul eder.⁴⁰⁷

M.J. Mellink⁴⁰⁸ ve F. Işık⁴⁰⁹, Galling'in görüşünü benimseyerek bunları "**basamaklı sunak**" olarak tanımlamaktadırlar. E. Naumann ise, genel bir adla **kült abideleri** olarak nitelendirdiği anıtlara, görünüşlerine göre, "**çift idollü taht ve altar**", "**çift idollü taht**", "**idollü tek basamaklı kurban yeri**", "**idollü kurban yeri**", "**basamaklı anıtlar**" gibi adlar vermiştir.⁴¹⁰

Son olarak G. de Francovich, anıtların hem tanrıçaya ait bir taht hem de bir altar olduğunu belirterek bunları **thronealtar / tahtaltar** olarak adlandırmayı uygun görmüştür.⁴¹¹

En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün altarlardan biçimsel anlamda bir koltuğa, "taht" a benzediği açıktır (Krş. Lev. 125, 115). Ancak, şekil 27'de görüldüğü üzere, araştırmacıların taht arkılığı⁴¹² olarak nitelendirdikleri kavisli kısım aslında, stilize olmuş tanrıça idolüdür. Ayrıca, Phryg sanatında tahta oturan tanrıça heykeli bugün için küçük

⁴⁰² Körte 1898, 118 vdd.; Körte'ye göre, kral Midas'ın Delphi tapınağına armağan ettiği taht da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Körte -Körte 1904, 21.

⁴⁰³ K. Galling, *Der Altar in den Kulturen des alten Orients. Eine archäologische Studie*, Berlin, 1925, 100 vd.

⁴⁰⁴ Akurgal 1955, 96 vdd.; Akurgal 1961, 110.

⁴⁰⁵ Akurgal 1961, *göst. yer.*

⁴⁰⁶ Haspels 1971, 93.

⁴⁰⁷ Haspels 95.

⁴⁰⁸ Mellink 1983, 96 vdd.

⁴⁰⁹ Işık 1989, 19; Işık 1994, 116 vdd.; Işık 1995, 56 vd.

⁴¹⁰ Naumann 1983, 99.

⁴¹¹ Francovich 1990, 51.

⁴¹² Akurgal 1955, 97; Haspels 1971, 93

sanatta yoktur.⁴¹³ Biz, taht tanımını kullanırken daha çok düşünmemiz ve kanıtlarını bulmamız gerektiğine inanmak isteriz. Oysa, tanrıçayı idol olarak gösterme geleneği Phryg kültüründe dinsel sanatın ayrılmaz bir parçasıdır. Kayalara işlenen idollerin yanı sıra, Gordion ve Boğazköy kazılarında biri kemik olmak üzere çok sayıda taş idol gün ışığına çıkartılmıştır.⁴¹⁴

Doğurganlığın ve bereketin simgesi "Ana Tanrıça"yı idol şeklinde gösterme geleneği, Anadolu'da M.Ö. 7. bine dayanan köklü bir gelenektir. Bu tür idoller önce Çatalhöyük, ardından Hacılar'da karşımıza çıkar. M.Ö.3. ve 2. binde, örneğin Kusura ve Kültepe'de yaygınlaşır. M.Ö. I. binde, Phryg'de ise taş a işlenen çok sayıdaki örneği ile kökleşir.⁴¹⁵ Karababa, Keskaya, Fındık, Köhnüş⁴¹⁶ ve de özellikle Midas Şehri'ndeki -tarafımızdan ilk kez yayınlanan- altarlarda bir çok değişikliğiyle yorumlanan idolün özü, doğrudan dört köşe bir gövdeye oturtulan yuvarlak bir başdır (Şekil 27).

Ana Tanrıça'nın Roma'ya götürülen (Livius, *Ab Urbe Condita*, XXIX, II, 6-7) **kara taşı** da⁴¹⁷ bir idoldür. Bu nedenle biz, bu anıtlar için taht ya da basamaklı altar tanımının yerine "idollü altarlara" tanımını önermek istiyoruz. Ancak, bu tanımlar o kadar yaygınlaşıp yerleşmiştir ki, kanımızca sınıflama bakımından doğruluğuna inanılan bu deyimlerin birdenbire unutulacağını sanmıyoruz. Bizim ortaya attığımız yeni öneriyle birlikte muhakkak ki diğer tanımlarda kullanılmaya devam edecektir. Phryg literatürüne önerdiğimiz bu yeni tanımın, sınıflamanın ne derece doğru olduğunu gelecek gösterecektir.

Altarların hepsinde değişmeyen iki ana eleman vardır: idol ve basamaklar. Bazı altarlarda, idolün her iki yanında -Aslankaya Anıtı'nda olduğu gibi- tanrıçanın kutsal hayvanı aslan kabartmaları yer alır (Köhnüş 1 ve 2 nolu altarlara). Bazı altarlarda ise, tapının gereği, sıvı libasyonun toplandığı dikdörtgen ya da yuvarlak libasyon çukurları bulunmaktadır.

⁴¹³ F. Prayon'un Phryg küçük el sanatlarını kapsayan çalışmasında da tahtta oturan heykel betimi yoktur. Krş. Prayon 1987.

⁴¹⁴ Toplu bilgi ve bibliyografya için bkz. Naumann 1983, 92 vdd.; Mellink 1991, 97.

⁴¹⁵ Işık 1991, 98.

⁴¹⁶ Haspels 1971, 97 vd.

⁴¹⁷ F. Kınal, "Kara Tanrıça Olarak Kybele", *IX. TTKong* c.1, (Ankara, 1981), 235 vdd.

Bu anıtlarda, boyutlar bakımından standartlaşma yoktur. Basamaklar, diz boyundadır veya en azından diz çöker şekilde eylemin yapıldığı bir platform söz konusudur. Bu, bütün altarlarda ortak bir özelliktir. 5 basamak da, 3 basamak da veya tek basamak da idole ulaşır (Tablo III a-e).

İlgili bölümde açıklamaya çalıştığımız gibi, idol ve aslanlar, gittikçe stilize olup hatları kaybolabilir. Idol bir kavise, aslanlar ise, kavisin her iki yanında adeta bir kolçağa benzeyen çıkıntılara dönüşür (Şekil 27). Ancak, yuvarlak kavis hep vardır. En bariz farkları idol sayılarının tekli, çiftli, çoklu olarak gündeme gelmeleridir (Tablo III a-e, Lev. 115, 117, 119). Kavisli idol yerinde, bazen niş vardır (Lev. 134). Ancak, bu nişin içine de taşınabilir bir idol konulduğu anlaşılmaktadır (Krş. Lev. 116).

F. Işık'ın belirttiği gibi kaya idolleri salt Phryg düşüncesinin ürünüdür.⁴¹⁸ Dolayısıyla, idollü altarlara da tamamen Phryg kültürünün yarattığı özgün anıtlar olarak kabul etmek yanlış bir görüş olmasa gerekir.

Altarların bir kısmında ilk kez tarafımızdan saptanan üçlü kabartmaların (Tablo IIIa/1, 3, 4; Tablo IIIc/15), kadınlığı ve doğurganlığı simgelediği görüşündeyiz. Bunlar, şekil ve boyut bakımından da ters kapatılmış tipik libasyon kaselerine benzemektedirler.⁴¹⁹ Ancak, bunların üçgen şeklinde dizilmiş olmaları önemlidir. Bilindiği üzere, üçgen, en erken dönemlerden beri kadının dişilik organının simgesidir. Yani Ana tanrıça'nın kendisidir. Bolluk, berekettir... Boğazköy'de Phryg tapınağında bulunan üçlü ritüel kap da tanrıçanın bu yalın tanımı ve kültü ile ilgili olmalıdır.⁴²⁰

Nişler, fasad ve altarlara göre, çok daha küçük bir grup oluşturmaktadırlar. Boyut bakımından daha mütevazı ve mimari elemanlar bakımından farklıdırlar (Tablo IV). Bunlar, yerden ulaşılabilen, oval veya dikdörtgen oyuklardır. Hepsinde, nişin arka duvarında tanrıça heykelciğinin veya idolünün yerleştirildiği yuva ortak özelliktir. Ayrıca, her birinin önünde sununun yerleştirilebileceği küçük platformlar yer alır. Bu özellikleriyle, mimari kimlik bakımından fasadlar ve altarlardan hiç bir

⁴¹⁸ Işık 1991, *göst. yer.*

⁴¹⁹ K. Dörtük vd.yz., *Antalya Museum*, (ed. E.-I. Özgen), Ankara 1988, res. 32-40.

⁴²⁰ Ekz. Beran 1963, res. 13.

farkları yoktur. Yani, bunlar da kayalarda yaşayan tanrıçanın tapınağını simgelemektedirler. Nispeten küçük boyutları ve yerden yüksek konumları (Tablo IV), onların sembolik karakteri ile ilgilidir. Bunları, şapel niteliğinde yol üzerinde günlük ibadet yerleri olarak nitelenmek yanlış olmasa gerekir.

Anıtların, bir arada genel bir mimari değerlendirmesi yapılacak olursa:

Kanaatimizce, anıtlarda, mimari kimlik, anıtın verdiği hizmetin boyut ve hacmine göre değişerek görkemli veya mütevazi ölçülerde olmaktadır. Şöyleki; Anıtsal fasadlarda devletin kuralcı gücü, hükmedici, ezici yönü daha ilk bakışta hissedilmektedir. Bir Midas Anıtı'na devletin tüm ağırlığı yansımıştır. Kişi, bu anıtta devleti, egemen gücü algılayabiliyor. Zaten amaç da kişileri bu mimari kimliğin içine çekerek o bütünün içinde eritmektir.

Küçük fasadlar, altınlar ve nişler ise yerel yönetici, mülk sahibi ve neredeyse aile içi şapel niteliğinde kült yerleri olmalıydılar. Bu nedenle daha mütevazi boyut ve görünüme sahiptiler. Burada asıl amaç, tapınım olduğu için kültürün gerektirdiği mimari elemanlar, abartısız ama yerli yerinde işlenmişlerdir.

B- İşlevsel Kimlik

Paleo-Phryg yazıtları ve Phryg sanat eserleri, birbirini onaylar şekilde Phryglerce Matar yani Ana olarak tanınan tanrıçanın, Phryg halkının ana tanrıçası olduğunu ortaya koymuştur. Onun ismi, kaya anıtları üzerindeki Paleo-Phrygçe 8 yazıtın altısında tek isim, üçünde ise "areyastin" veya "kubileya" sıfatları ile vasıflandırılmıştır.⁴²¹

İkonografik olarak temsil edilen tek tanrıça olması, Phryg dininde Ana'nın tartışmasız en büyük ilahe, tek tanrı olarak saygı gördüğünü gösterir.⁴²² O, insanlığın yaşam kaynağı, doğanın, doğurganlığın bereketin ta kendisidir ve kutsal hayvanları aslanlarla birlikte saltanatlık sürer evrende.. Phrygler'in Matar Kubile'ye duydukları derin bağlılık, Diodoros Siculus'un (*Bibliothekes Historikes*, II,59,8-) satırlarında çok daha iyi anlaşılır.

"...Kybele'ye gelince, eski zamanlarda onlar (Phrygialılar) sunaklar yaptılar ve her yıl ona kurban törenleri düzenlediler ve sonra onun için Phrygia'da Pessinus'da görkemli bir tapınak inşa ettiler ve saygı gösterdiler, en parlak törenler yaptılar, kralları Midas bütün bu ibadetlerde yer alarak saygısını gösterdi ve tanrıçanın heykelinin yanına panterler ve aslanlar yerleştirdiler, zira genel kanıya göre tanrıça ilk önce bu hayvanlar tarafından emzirilmişti..."

Phrygler'in Ana Tanrıça kültürünün, Yunan ve Roma dünyasındaki derin etkileri başlı başına bir konudur ve bilindiği gibi çokça araştırılmıştır. Ancak özetle şunlar söylenebilir: Bu kültür, batı tarafından yani Yunan ve Romalılar tarafından benimsenmiş, kendi tapınımları ile bütünleştirilmiştir.⁴²³

⁴²¹ Brixhe 1979,40 vdd.; Brixhe-Lejeune 1984, no. M-01c,d,e; W-01a,b, W-03; W-04; B-01.

⁴²² Ayrıntılı bilgi için bkz. van Loon 1991, 29 vdd.; Roller 1988, 43 vdd.; Mellink 1983, 349 vdd.

⁴²³ Matar Kubile'nin kökeni, Yunan ve Roma dünyasındaki Kybele tapınımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vermaseren 1977, 9-vdd.; Çapar 1979a, 168 vdd.; Çapar 1979b, 191 vdd.; Naumann 1983,17 vdd.; Roller 1990, 189 vdd.

Phryg yazılı belgelerinin eksikliği, mevcut yazıtların da bir kaç kelime ve isim dışında henüz okunamaması karşısında, çalışmamızın konusunu oluşturan kaya anıtları, otantik Phryg dini tapınmalarının şimdilik tek canlı tanığını oluşturmaktadır.

İlgili bölümlerde değindiğimiz gibi, ilk yayınlarda, W. M. Leake, L. de Laborde, C. Texier ve E. Brandenburg, fasadları mezar anıtları olarak yorumlamışlardı. G. Perrot, W. Ramsay, E. Radet ise bunları, Phryg krallarının, efsanevi atalarına veya kahramanlarına adadıkları anıtlar olarak düşünmüşlerdi.⁴²⁴ O kuşaktan son olarak A. Körte, bu yapıların birer kült anıtı olduğunu saptayarak fasadların üzerindeki sis perdesini bir ölçüye kadar aralamıştır.⁴²⁵ Körte'nin görüşleri bugün de geçerlidir.

Aslında, Matar Kubile kültüründe, gök kubbenin altındaki uçsuz bucaksız doğa, bütünüyle tanrıçanın tapınağıdır. Sonraları, tanrıça, mimari bir yapıya dönüştürülen kayaların içinde yaşamaya devam etmiştir. Sembolik kapı, her an tanrıçanın varlığını hissettirir. Kapı bir gün açılacak ve tanrıça kayanın derinliklerinden görünecektir inananlara...

Daha önce de belirtildiği gibi, anıtsal fasadlar, ön taraflarındaki geniş avlular ve avluya açılan yan mekanlarla Ana Tanrıça kültüne adanmış resmi karakterli büyük birer kutsal alandır. Buralardaki dini törenler, yönetici sınıfın yanı sıra kalabalık bir halk topluluğunun da katıldığı, rahiplerin önderliğinde gerçekleştirilen bir tür kutlama, şenlik şeklinde resmi karakterli törenler olmalıydı. Bu törenlerin içeriği hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak, bunları, Ana Tanrıça'nın kimliği ve Phryg toplumunun yaşam şekli çiftçilikle özdeşleşen, bolluk ve bereketle ilgili törenler olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerekir : Doğanın canlanmasını kutlayan ilkbahar şenlikleri, ya da verimli geçen hasadın ardından, ekonomik yönden rahatlama, ürünün stoklanıp geleceğin garanti altına alınması karşısında tanrıçaya duyulan şükran borcunun ödendiği hasad şenlikleri, kurban törenleri gibi... Nitekim, Plutarkhos (*Isis et Osiris*, 378, E-F) ve Athenaeus'un (*Deipnosophistae*, XIV- 636) naklettiği bilgilerde bu şenliklerin yapıldığına dair bazı ip uçları vardır:

⁴²⁴ Bu görüşler için bkz. Francovich, 1991, 91 vd.

⁴²⁵ Körte 1898, 82 vdd.

"...Phrygia'lılar, tanrının kışın uyduğuna ve yazın uyandığına inanarak, kışın ona ninniler söylerler ve yazın onu uyandırmak için şarkı söylerler, Bakhos duacıları tarzında.."

"... Tragedia ozanı Diogenes 'Semele' adlı kitabında diyorki: Asia'lı Kybele'nin türban takan kadınları, zenginPhrygia'lıların kızları davullarla , kükremelerle ve iki ellerindeki bronz zillerle hareket ederek gürültülü bir şekilde tanrıların hakimesine ayin düzenlediklerini işitmiştim."

Bahş ayış, Değirmen, Maltaş ve Deliklitaş Anıtları, kuyuları ve nişlerinin arka duvarında yer alan yuvarlak delikleri ile aynı bir grup oluşturmaktadırlar (Tablo I/ 4-6,9). Biz ilgili bölümlerde de değindiğimiz üzere⁴²⁶, G. Francovich gibi⁴²⁷ nişin ortasındaki deliklerin defincilerin işi olmadığına inanıyoruz. Bütün anıtlarda delikler, hemen hemen nişin ortasına ve aynı ebatlarda açılmışlardır. Bu kadar büyük bir tesadüf olamaz.

İlk araştırmalarda, bu anıtlar kuyuları yüzünden mezar yapıları olarak nitelendirilmişlerdi.⁴²⁸Daha sonra A. Körte bu yanlış düşüncüyü ortadan kaldırarak kuyuların birer kurban çukuru olduğunu ileri sürmüştür. Ana Tanrıça'ya kesilen kurbanların kanları, kayalığın içlerine kadar süzülerek kayanın kutsiyetini artırmaktadır.⁴²⁹ Körte, ayrıca bu kuyular ile Roma döneminde Kybele-Attis kültü ile bağlantılı kanla arınma töreni Taurobolium arasında bir ilişkinin de kurulabileceğini belirtmiştir. Bugün de genel olarak bu kuyuların kurban çukuru olduğu kabul edilmektedir.⁴³⁰

Son olarak, G. de Francovich, kuyulu anıtları bir kez daha inceleyerek Körte gibi Roma kaynaklarında anlatılan kanla arınma törenleri Taurobolium ve Criobolium⁴³¹ törenleri ile bu anıtlar arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. ⁴³²

Geç devir Roma yazarlarından Prudentius, (*Peristephanone* X, 1006-1050'), bu seramoninin nasıl yapıldığını gayet canlı bir biçimde nakleder.

⁴²⁶ Bkz.61 vd., 66, 72,86.

⁴²⁷ Francovich 1990,140

⁴²⁸ Brandenburg 1906,687; Ramsay 1882,17; von Reber 1897,564;

⁴²⁹ Körte 1898, 97 vdd.

⁴³⁰Naumann 1983, 53 vdd.; Işık 1995,59 vd.

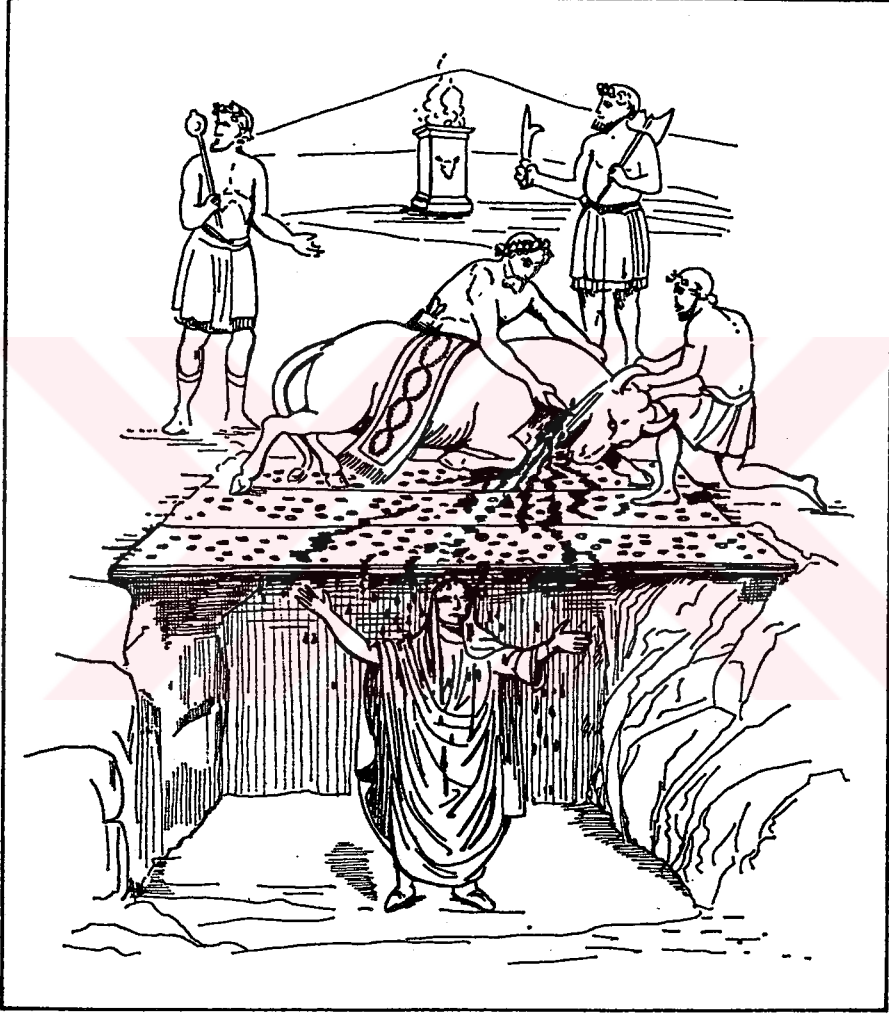
⁴³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vermaseren 1977, 96 vdd.

⁴³² Francovich 1990, 88 vdd.

Genel çizgileriyle bu seramonide, baş rahip, üzeri delikli kalaslarla kapalı bir çukura iner ve yukarıda kesilen boğa veya koçun kanı üzerine akardı. (Şek. 28). Çoğu kez böyle bir seramoniyi düzenleyen kişi bir de bunun anısı olarak altar dikerdi. Seramoni sadece Taurobolium'dan oluşuyorsa altar genellikle tanrıçaya, Criobolium (koç kurbanı), Taurobolium (boğa kurbanı) ile birlikte yapılıyorsa altar hem Magna Matar'a hem de Attis'e sunuluyordu. Kanımızca bu törenlerin **Kara Taş** (Matar Kubile) ile birlikte Anadolu'dan Roma'ya gitmesi süpriz değildir. Yani, bu kültün kökeni Anadolu olmalıdır. Francovich'in de vurguladığı gibi kuyulu anıtlarda bu mimari bir kimliğe yansımıştır. Anadolu'dan Yunanistan'a ve oradan da Roma'ya ulaşan ve kutsanan kült, aynı çağlarda muhakkak ki Anadolu'da da uygulanıyor olmalıydı. O zaman akla hemen kuyulu anıtlar geliyor. Phryg döneminin gizemli anıtları bu tür törenlerin yapıldığı, tanıma en uygun bildiğimiz yapıları oluşturmaktadırlar.

İşlevini kısaca, tanrıya dua edilen, kurbanlar kesilen kutsal mahaller olarak tanımlayabileceğimiz altarlara, yoğun bir şekilde kırsal alanlarda doğanın ıssızlığında, yerleşmelerin eteklerinde yer almaktadırlar. Bu sayısal yoğunluk, adeta her tarlanın bir altarı olduğunu akla getirmektedir. Kanımızca altarlara, toprağı ekip biçen halkın, kendi tarlasının, arazisinin bereketi bolluğu için dua ettiği, adaklarda bulunduğu dinsel yapılarıdır. Yani bunlar, aynı zamanda açık hava tapınaklarıydılar. Tanrıçanın tapınağını temsil eden fasadlarda, nasıl niş içinde tanrıça heykeli varsa burada da Matar Kubile'nin tasvirini sembolize eden idoldür. Tanrıça, idol şeklinde kaya ile bütünleşmiş olarak devamlı oradadır. Yani kayaların içinde yaşamaktadır. Bu, bir bakıma Aslankaya, Kumca Boğaz, Büyük ve Küçük Kapı Kaya anıtlarında tanrıça kabartmasının sürekli olarak niş içinde bulunması ile aynı düşüncüyü temsil etmektedir. Bu durum, altar ile fasadlar arasında işlevsel bir birliği yansıtması bakımından önemlidir.

Özellikle Midas Şehri altarlara büyük bir bölümü platonun uç kısımlarında, çoğunlukla sarp noktalarda ve dar alanlarda yer alırlar. Bir kısmı ise yamaçlarda, fasadların çevresinde konumlanmışlardır (Lev.8). Fasad ile bir bütünlük içinde tanrıçanın varlığını hatırlatırlar. Önlerinden platoya çıkışı sağlayan ve yamaçları dolaşan yollar geçer. Bu konumlarıyla Urartu başkenti Tuşpa'da görülen kör pencere şeklinde oyulmuş genelde yükseklerde gruplanan Van sitadelini dört bir yandan çevreleyen

Şekil 28. Taurobolium (Vermaseren 1977, res. 30).

nişlerle⁴³³ benzerlik gösterirler. Dik uçurumlarla çevrelendikleri için kendinden korunaklı doğal yapıya sahiptirler. İnış ve çıkışlar tehlikeli de olsa buralara ulaşmak mümkündür.

Phryg altarnlarının en anıtsal iki örneğini oluşturan Midas 10 ve 12 no'lu altarnlar, diğer küçük altarnlardan ayrı olarak platonun iç kısımlarında, yerleşmeye ve çevreye hakim en yüksek kesimde konumlanmışlardır (Lev.8/ A10,A11). Her ikisinin de önünde kalabalık insan gruplarının toplanabileceği geniş, açık alanlar bulunmaktadır. Kanaatimizce, bu iki altar da anıtsal fasadlar gibi, devleti temsil eden resmi karakterli kült yapılarıydı.

Bize göre, altar grupları, ya ritüelin belki farklı zamanlarda, farklı tapınımların yapıldığı ya da aynı zamanda ama farklı tapınımların yapıldığı kült yapıları olarak nitelendirmek hatalı olmayacaktır. Bunlar, bir anlamda ritüelin karmaşasına zenginliğine işaret etmektedirler. Yağmur duası, bolluk, bereket isteği...

Anıtların yoğun olarak bulunduğu Dağlık Phrygia Bölgesi'ndeki yerleşmelerde sınıflama yapılırsa, buradaki halkın vadi tabanında değil, platolarda yerleştikleri görülür. Buralar, ulaşılması güç ama müdafası kolay yerlerdir. Phrygler, burada topoğrafyanın avantajından çok güzel yararlanmışlardır. Aynı zamanda bu yerleşmeler, su kaynaklarına yakın yerlerdir. Hemen hemen bütün anıtların yakın çevresinde su vardır (Harita II). Bu durumda, yer seçiminde Ana Tanrıça'nın doğaya dönük kültürünün niteliği çok da ön planda değildir. Sadece kutsallık değil, özel topoğrafyanın fiziki yapısından faydalanma kaygısının ön planda olduğu sezilenmektedir.

Gerek anıtların sayısal yoğunluğu, gerekse en anıtsal örneklerin Midas Şehri'nde bulunması, bu şehrin adeta bölgenin dini metropolü olduğunu göstermektedir. Topoğrafik olarak analiz edildiğinde, şehrin çevredeki kale tipi yerleşmelere göre, stratejik konumunun çok da önemli olmadığı görülür. Bu şehir en anıtsal ve çok sayıda dinsel yapılarla donatılarak ayrıcalıklı bir konuma yükseltilmiştir. Tıpkı tapınaklar kenti

⁴³³ışık 1995,53, res.66-68.

Boğazköy⁴³⁴ gibi... Kazılar Midas Şehrin'de en erken Phryg yerleşmesinin M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğinde başladığını ortaya çıkartmıştır.⁴³⁵ Öyle anlaşılıyor ki Phryg Devleti en parlak dönemini yaşadığı kral Midas döneminde, Gordion nasıl politik bir merkez idiyse Midas Şehri de krallığın başlangıcından itibaren en önemli dinsel merkezdi.

⁴³⁴ P.J. Neve, "Tanrılar ve Tapınaklar kenti Hattuşa", *Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri* (Çorum, 1990), 101 vdd.

⁴³⁵ Haspels 1971, 139 vdd.

C- Çevre Kültürlerle Etkileşim Sorunu

Anadolu belirli dönemlerde bazı ortak inançları paylaşan insanların barınağı olmuş, yerli ve yabancı kültürlerin kaynaşmasından “Anadolu Uygarlığı” dediğimiz çok renkli bir uygarlık doğmuştur. Bu gelenek Anadolu Romalılaştığı zaman bile devam etmiş, kültüre Anadolu damgasını vuran ortak değerler her alanda varlığını hissettirmiştir.⁴³⁶ Çağlar boyunca farklı kronolojik dilimlerde gördüğümüz kaya anıtlarını, Anadolu’yu yapan gizemli etki de bu ortak paydadana kaynaklanmaktadır.

Anadolu’da kayayı işleme sanatı, Hititler döneminde dinsel, fakat genelde politik amaçlı kabartmalarla başlar⁴³⁷ ve tarihin akışı içinde boyut kazanarak Erken Hristiyanlığın Kappadokia’sında kaya kentlerine dönüşür.⁴³⁸ Doğudan Batıya, Urartu’dan Phrygia, Pontus Galaticus, Paphlagonia ve Likya’ya kadar kayada yaşayan sayısız örnek, özmirasa sahiplenişin ara çağlardaki tanığıdır.

Anadolu’nun bilinen en eski taş işçiliği ustaları Hititler’dir. Hitit’den sonra Urartu, onu kıl payı arkadan Phrygler takip eder. Urartu, tahkimat, sur yatakları, kayadan oyulmuş sarnıç, tünel, pis su, temiz su gibi alt yapı tesislerini tamamen kayadan işlemede çok usta, adeta bu işin virtiyözüdür.⁴³⁹ Phryg de kayayı işleme bakımından Urartu ile aynı düzeydeden bir toplumdur.⁴⁴⁰ Dağlık Phrygia Bölgesi’nde, kayalık platolar üzerinde yer alan Phryg kalelerinin hemen hemen hepsinde bulunan kayadan oyulmuş su sarnıçları, yeraltı geçitleri ve sur temel yuvaları, Phrygler’in bu konuda ulaştıkları yetkinliği açıkça gözler önüne serer.⁴⁴¹ Ancak, Urartu kayanın içinin boşaltılması, büyük hacimlerin işlenmesi, ana kaya ile kerpicingin bağdaştırılması, kısaca teknik anlamda

⁴³⁶ Mitchell 1993, I, 165 vdd.; Mitchell 1993, II, 19 vdd.

⁴³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. M.Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul, 1992, 174 vdd.

⁴³⁸ İşık 1989, 11.

⁴³⁹ Farhan 1975, 44 vdd.; W. Kleiss, “Urartäische Architektur”, *Urartu. Ein wiederentdeckter Rivale Assyriens*, ed. H.J. Kellner, München, 1976, 26 vdd.

⁴⁴⁰ Urartu ve Phryg kaya mimarisi arasında gözlemlenen türde ve işçilikte benzerlik için bkz. K. Bittel, *Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens*, 1951, 85.

⁴⁴¹ Haspels 1971, 36 vdd., res. 508-509.

Phryg taş işçiliğinden çok öndedir.⁴⁴² Buna karşın, ahşabın taş a geçirilmesi, nakş edilmesi bakımından ise Phrygler, Urartular'ın önündedir. Anıtsal fasadlarda görüldüğü üzere Phryg taş ustaları, ahşap mimarinin tüm detay ve süslemelerini büyük bir başarı ve estetik anlayışla taş a uyarlamışlardır. Bu şekliyle fasadlar, sadece Phryg kaya mimarlığında değil, E. Akurgal'ın da belirttiği gibi⁴⁴³ Sanat Tarihi'nin geniş yelpazesi içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Bu anıtların yapımındaki yaratıcı gücün kaynağı konusunda bilimadamları arasında farklı görüşler hakimdir. E. Akurgal, anıtların ortaya çıkışını Likya kaya mezar mimarisi ile bağlantılı kılar. Akurgal'a göre, Phryg anıtları bir kaç Yunan unsuru taşıyan beşikçatılı Likya mezar tipine uymaktadır. Bunların, ahşap yapı konstrüksiyonunu yansıtmaları, akroter ve orta dikme gibi mimari elemanlara sahip olmaları, Likya anıtlarının Phrygia'lı taş ustalarına örnek olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁴

Ancak, en erken Likya kaya mezarlarının M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına tarihlendiği dikkate alınır⁴⁴⁵ Gordion kazılarında gün ışığına çıkartılan taş akroterler ve megaronların, M.Ö. 9.yüzyıl gibi erken tarihleriyle kronolojik açıdan etkiyi alan değil veren taraf olması gerektiği açıkça görülür. Bununla birlikte, her iki kültürün yerel ahşap mimarisi incelendiğinde, mimari form ve elemanlar bakımından bir etkileşimi saptamak güçtür. Bu iki çağdaş ve özgün Anadolu kültürünün ortak bileşkesi, her ikisinin de kayaya, ahşap mimarilerini yansıtmış olmalarıdır. Ahşabın ayrıntılarını taş a nakş ederken, kimin kime, kimin kimi etkilediği sorusunu yanıtlamak zordur. Çünkü, her iki toplum da Likyalı ya da Phrygialı kimliğini taş a aksettirmiştir.⁴⁴⁶ F. Işık'ın Likya bölgesinden yayınlamış olduğu "kayamihrabı, kaya çanakları, basamaklı kayasunakları, dikme taşlar, tapınak gömütler", bu bağlamda incelendiğinde daha da önem kazanır. Zira, Işık, bu anıtlarla Phryg anıtları arasında amaçta ve biçimde bir

⁴⁴² Tarhan 1975, 46 vd.; M.T. Tarhan, " Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehrinin Tarihi-Milli Park Projesi Üzerinde Ön Çalışmalar (1): Anıt Yapılar", *III.AST* (Ankara,1985), 305 vdd.

⁴⁴³ Akurgal 1955, 91.

⁴⁴⁴ Akurgal 1955, 88 vdd ; Bu görüşlere karşı düşünceler için bkz. Haspels 1971, 101; Işık 1987, 167 vd.

⁴⁴⁵ Akurgal, 1955, 89.

⁴⁴⁶ Krş. Pierre Demargne, *Fouilles de Xanthos V. Tombes-maisons, tombes rupestres et sarcophages*, Paris, 1974 ; V. Idil, *Likya Lahitleri*, Ankara,1985; F.Kolb-B.Kupke, "Lykien", *Antike Welt*, Sondernummer 1989.

çok ortak yön saptamıştır.⁴⁴⁷ Örneğin, Trysa ve Limyra'dan⁴⁴⁸ iki kaya mihrabı ile Midas Şehri 1 no'lu Anıt ya da Bahş ayış Anıtı eşleşir. Girdev'in Cemalanı kutsal kayalığındaki basamaklı sunak ⁴⁴⁹ise Phryg ülkesinde, Midas Şehrin'de bir çok örneği bilinen benzerleriyle tıpkıdır. Örnekleri, diğer kaya anıtları ile çoğaltılabilecek olan bu benzerlikler, Işık'a göre kökleri Hitit Anadolu'sundan ve ondan da çok öncelerinden sürgün veren "düşünce" ve "inanç" birliğinden kaynaklanmaktadır.⁴⁵⁰

F. Naumann ve M.J. Mellink, Phryg anıtlarının yapımına hız kazandıran ilk kuvvetin olasılıkla Orta ve Batı Anadolu'daki Hitit kaya anıtları olduğu görüşündedir. Bununla birlikte, anıtların formları tamamen Phrygler'in kendi öz buluşlarıdır.⁴⁵¹

F. Işık ise, Phryg anıtlarının ortaya çıkışında ve şekillenmesinde etken olan asıl kaynağın, doğuda çağdaş kültür Urartu olduğunu düşünmektedir.⁴⁵² Onlarcası içinden örnek olarak seçtiğimiz, Urartu'nun Meher Kapı⁴⁵³, Taş kapı⁴⁵⁴ veya Hazinepiri Kapısı⁴⁵⁵ ile Phryg'in Küçük Kapı Kaya, Kumcaboğaz Kapı Kaya, Büyük Kapı Kaya anıtları arasındaki içerik ve biçim benzerliği;⁴⁵⁶ Analıkız⁴⁵⁷ kutsal alanı ile Midas Anıtı önündeki kült alanının biçim ve içerikte özdeşliği; Pertek'deki basamaklı sunakların⁴⁵⁸ Phrygia'dan Kumcaboğaz, Fındık, Midas Şehri basamaklı sunakları ile yakınlığı,⁴⁵⁹ ayrıca her iki kültürde çokça görülen kaya çanakları, çukurları ve dikme taşlar,⁴⁶⁰ Urartu ile Phryg kaya anıtları arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir.⁴⁶¹ Işık'a göre "*... Anaddu gibi yaratıcılıkta üreten, geleneklerine, törelerine bağlı bir yurt toprağında komşu ve çağdaş iki uygar toplumun kaya yapıtları; türde*

447 Işık 1994, 110 vdd.

448 Işık 1994, lev. I/1.

449 Işık 1994, lev. VII/14.

450 Işık 1994, 113.

451 Naumann 1983, 56; Mellink 1991, 641; Krş. Işık 1987, 168; Işık 1989, 16.

452 Işık 1987, 163 vdd.; Işık 1989, 1 vdd.; Işık 1995, 51 vdd.

453 Işık 1995, res. 3.

454 Işık 1995, res. 2.

455 Işık 1995, res. 46.

456 Işık 1989, 18 vd.; Işık 1995, 51 vd.

457 Işık 1995, res. 1.161.

458 Işık 1995, res. 103, 112, 114, 115, 116.

459 Işık 1989, 19; Işık 1995, 56 vd.

460 Işık 1995, 57 vdd.

461 Işık 1989, 23; Işık 1995.

biçimde ve amaçta, dinsel içerikte, böylesine çarpıcı benzerlikler içindeyse eğer, bunları birbirleriyle ilintisiz düşünebilmenin de mümkünü yoktur.; bu denli özdeşleşmiştir Urartu ile Phryg'in kaya anıtları. Ve kurulan sınımsız bu bağ ne geniş bir zaman aralığı ile erken Hitit kaya kabartmaları ve ne de geç Likye kaya gümütleriyle dasıdır ... " 462

Etkileşim bir anlamda kopyacılıktır. Hayran olunan, kendinde olmayan bir şeyi, kendi kültür elemanını da katarak kopya edersin yani iyiyi, ya da daha güzeli veya daha kullanışlıyı uyarlarsın. Bir etkileşimde, estetik ve ana fikir yönünden gerçekten bir benzerlik, bir paralellik görülürse karşılıklı bir etkileşimden söz edilebilir. İki yönlüdür. Yüksek düzeydeki bir kültür ile alçak düzeydeki bir kültür karşılaştığında her zaman için yüksek alçağı etkiler. Urartu-Phryg ilişkisi bu çerçevede değerlendirilecek olursa, alçak-yüksek kültürden söz edemeyiz. İkisi de Anadolu'nun yaratmış olduğu iki çağdaş ve bölgesel kültürdür. Urartular tam anlamıyla doğuludur. Phrygler ise, tam ortadadır biraz batılı biraz da doğuludur. Anadolu Erken Demir Çağ'ına damgasını vuran bu iki kültürün kaya anıtlarında görülen işlev ve biçim benzerliği, aslında Anadolu'nun kökleri neolitik çağa kadar geri giden, düşünce ve inanç birliğine dayanmaktadır.⁴⁶³ İki kültür de bu ortak paydadın kendine düşeni alarak, onu kendi duygu, inaç ve sanat anlayışı içinde yorumlamışlardır.

⁴⁶² Işık 1989, *göst. yer.*

⁴⁶³ Işık 1995, 69 vd.

D - Tarihlendirme Sorunu

Tablo VII'de görüldüğü üzere, anıtsal fasadlar için önerilen farklı tarihlendirmeler, konunun gerçekten hala çözüm beklediğini göstermektedir.

Gordion'daki anıtsal ölçekli megaronların en erken örneklerinin M.Ö. erken 9. yüzyıla tarihlendirilmiş olması, bu anıtların en azından bir kaçının Kimmer İstilasını öncesi Erken Phryg Döneminde yapılmış olabileceğine işaret eder. Bu konu, son yıllarda E. Işık'ın titiz çalışması ile açıklık kazanmıştır. Işık, tip ve işlev bakımından fasadların küçük kopyaları olan Kybele kabartmalarını stil kritiği yoluyla M.Ö. 7. yüzyılın içlerine tarihlenmiştir. Buna bağlı olarak, küçüğün büyüğünden öykündüğü gerçeğinden hareket edildiğinde, anıtsal fasadların ilk örneklerinin M.Ö. 8. yüzyılın sonlarından daha aşağıya sarkmayacağı kesin olarak anlaşılır.⁴⁶⁴

Ancak, anıtların form ve bezeme (Tablo V/a-c) bakımından birbirlerinden küçük nüanslarla ayrılmaları, kendi içlerinde kronolojik bir sıraya konmalarını güçleştirir. Bununla birlikte, son yayınlarda Yazılıkaya-Midas Anıtı'nın M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına tarihlenmesi konusunda bilimadamları bir fikir birliğine varmış gibi görünmektedirler (Tablo VII). Anıtın, form ve boyut bakımından Gordion sitadeliindeki anıtsal ölçekli Megaron 3 (18.00m.) ile örtüşmesi, geometrik bezemesinin P Tümülüsü ve Midas Tümülüsü'ndeki ahşap kakma ve oymalarla süslü ahşap paravan ve mobilyalarla⁴⁶⁵ büyük bir benzerlik içinde olması, onu Phryg Devleti'nin kral Midas ile yaşadığı parlak döneme, M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına tarihlenen üst kısmındaki yazıtta, kral Midas adının geçmesi⁴⁶⁶ de bu tarihi destekler. Biz de bu tarihlenmenin doğru olduğu görüşündeyiz.

Bir grup anıt ise, üzerlerindeki bitkisel motifli bezemeleri (Bitmemiş Anıt, Areyastis Anıtı, Sümbüllü Anıt), tanrıça ve hayvan kabartmaları (Aslankaya Anıtı, Büyük Kapıkaya Anıtı, Küçük Kapı Kaya Anıtı,

⁴⁶⁴ Işık 1987, 165.; Işık 1989, 15; Krş. Akurgal 1955, 93

⁴⁶⁵ Krş. Young 1971, res. 33; res.104, Lev.44

⁴⁶⁶ Bkz. brd. 50.

Kumcaboğaz Kapıkaya) Yunan sanatı örnekleri ile stil kritiği yapılarak M.Ö. 6. yüz yılın ortalarına ya da 2. yarısına tarihlenirler.⁴⁶⁷

Daha önce, yan duvarlar üzerine oturan beşikçatıdan saçakları dışa taşkın çatıya geçişin bir gelişme olduğunu belirtmiştik. Orta Phryg döneminde Gordion'da eski plan üzerine inşa edilen yeni sitadelerde, yapılarda daha gelişmiş bir tekniğin uygulanmış olması, bu tip anıtların (Bahşayış Anıtı, Maltaş Anıtı) bu dönemle bağlantısını akla getirmektedir. Zira, Erken Phryg Dönemine tarihlenen Midas Anıtı'nda bu durum söz konusu değildir. Bize göre, bu gelişme, anıtların geçe tarihlendirilmesinde önemli bir kriter olarak kabul edilmelidir. Gerek Maltaş gerekse Bahşayış Anıtı'nda mahya ve asma kirişlerinin gösterilmiş olması da bu gelişmeyle ilgili olmalıdır.

Yapımı büyük emek ve iş gücü gerektiren anıtsal fasadların, resmi karakterli dini yapılar oldukları kabul edilecek olursa, bunların inşasının egemen kral ya da beyin himayesinde, ülkenin ekonomik yönden güçlü olduğu bir dönemde gerçekleştirilmiş olması gerekir. Phryg siyasi tarihindeki gelişmeler düşünüldüğünde, Phryg halkı ilk parlak dönemini Erken Phryg döneminde Kral Midas ile yaşamıştır (M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı). Kimmer tahribatının atlatılmasından sonra, Orta Phryg döneminde Phrygler, Lidya krallığının himayesinde ikinci refah dönemlerini yaşarlar. Bu dönemde Yunan dünyası ile yoğun bir ilişki başlar. Tablo VI'da sunulan tarihlendirmeler bu iki dönemle uyum içindedir ve siyasi gelişmelerle ters düşmemektedir.

⁴⁶⁷Akurgal 1955, 87 vd; Haspels 1971, 103 vdd.; Naumann 1983, 58 vdd.; Prayon 1987, 100vd.,199.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

A. ASSUR ÇİVİ YAZILI BELGELERİ

- ARAB*, I-II, D.D. LUCKENBILL *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I: *Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon to the end*, Chicago, 1926-1927 (Aynı basım: New York, 1968).
- SAA*, I Simo PARPOLA, "The Correspondence of Sargon II, I: Letters from Assyria and the West", *State Archives of Assyria* I, Helsinki, 1987.
- SAA*, IV Ivan STAR, *Queries to the Sun God Divination and Politics in Sargonid Assyria*, *State Archives of Assyria*, IV, Helsinki, 1990.

B. ANTİK KAYNAKLAR

- HOMEROS, *Ilyada*, Çev. A. Erhat-A. Kadir, İstanbul, 1984.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, çev. A. Erhat, İstanbul, 1983.
- XENOPHON, *Kyrōpaedia*, ed. T.E. Page (Loeb), London, 1960-1961.
- DIODORUS SICULUS, *Bibliothekes Historikes*, ed. C.H. Oldfather, (Loeb), London, 1952-57.
- TITUS LIVIUS, *Ab Urbe Condita*, ed. T.E. Page (Loeb), London, 1961.
- STRABON, *Geographika*, ed. H.L. Jones (Loeb), London, 1950-1954.
- _____ , *Coğrafya (Anadolu XII, XIII, XIV. Kitaplar)*, Çev. A. Pekman, İstanbul, 1987.

- PLINIUS, *Naturalis Historia*, ed. H.R. Rackham-W.H.S. Jones (Loeb), London, 1947.
- PLUTARKHOS, *Moralia*, ed. F.C. Babbitt-W.C. Helmbold (Loeb), London, 1967.
- FLAVIUS ARRIANOS, *Anabasis*, ed. E.I. Robson (Loeb), London, 1929-1933.
- JULIUS POLLUX, *Onomastikon*, ed. I. Bekkeri, Berolini, 1846.
- ATHENAEUS, *Deipnosophistae*, ed. C.B. Gulick (Loeb) London, 1961.
- MARCUS JUNIANUS JUSTINUS, *Historiae*, ed. J.C. Th. von OTTO. Jena, 1842.
- EUSEBIUS, *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte* (Eusebius Werke, Die Chronik des Hieronymus), 7. Band, ed. R. Helm, Leipzig, 1913.
- STEPHANUS BYZANTINOS, *Ethnicarum quae supersunt*, ed. A. Meineke, Berlin, 1840.

C. YENI ESERLER

- ADÇ *Anadolu Demir Çağları Sempozyumu Bildirileri.*
- AfO *Archiv für Orientforschung* (Berlin-Graz).
- AJA *American Journal of Archaeology* (Baltimore).
- Åkerström 1966, Åke ÅKERSTRÖM, *Die Architectonischen Terrakotten Kleinasien* Lund, 1966.
- Akurgal 1955, Ekrem AKURGAL, *Phrygische Kunst* Ankara, 1955.

- Akurgal 1961, E. AKURGAL, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin, 1961.
- Akurgal 1993, E. AKURGAL, *Eski Izmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapnağı*, Ankara, 1993.
- An. Ar.* *Anadolu Araştırmaları. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.* (İstanbul).
- AS* *Anatolian Studies*, Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara (London).
- Ath Mit* *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* (Athen).
- Barnett 1953, Richard D. BARNETT, "The Phrygian Rock Façades and the Hittite Monument", *BiOr*, 10 (1953) 78-82.
- Barnett 1975, R.D. BARNETT, "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", *CAH*, II/2 (1975) 417-442.
- BASOR*, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*.
- Belke - Mersich 1990, K. BELKE- N. MERSICH, *Phrygien und Pisidien Tabula Imperii Byzantini 7*, Wien, 1990.
- Beran 1963, Thomas BERAN, "Eine Kultstätte phrygischer Zeit in Boğazköy", *MDOG*, 94 (1963) 33-52.
- Berndt 1986, Dietrich BERNDT, "Findik. Eine antike Stätte im Phrygischen Bergland, *Antike Welt* 17/1 (1986) 3-12.

Berndt-Ehringhaus 1994, Dietrich BERNDT, Horst EHRINGHAUS, "Langsam stirbt Kybele", *Antike Welt*(1994) 166-171.

BiOr

Bibliotheka Orientalis (Leiden).

Bittel 1942, Kurt BITTEL, *Kleinasiatische Studien , Istanbuler Mitteilungen, Heft 5* , Istanbul, 1942.

Bittel 1950, K. BITTEL, *Grundzüge Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens*, Tübingen, 1950.

Bittel 1970, K. BITTEL, *Hattusha The Capital of the Hittites*, New York, 1970.

Bossert 1993, Eva-Maria BOSSERT, "Zum Datum der Zerstörung des phrygischen Gordion", *Ist.Mitt*, 43 (1993) 287-292.

Brandenburg 1906, Erich BRANDENBURG, "Neue Untersuchungen im Gebiet der Phrygischen Felsenfassaden", *Abhandlungen der K.Bayer Akademie der Wissenschaften*, 23 / III (1906) 637-716.

Brandenburg 1907, E. BRANDENBURG, "Phrygien und seine Stellung im Kleinasiatischen Kulturkreis", *DAO*, 9/2 (1907) 5-31.

Brandenburg 1908, E. BRANDENBURG, "Kleinasiatische Untersuchungen, II" *OLZ*, II (1908) 360-365.

Brixhe 1979, Claude BRIXHE, "Le Nom de Cybele", *Die Sprache* 25 (1979) 40-45.

Brixhe-Lejeune 1984, Cl. BRIXHE- M. LEJEUNE, *Corpus des Inscriptions Paleo-Phrygiennes*, I-II, Paris, 1984.

CAH

Cambridge Ancient History (Cambridge).

- Carrington 1977, P. CARRINGTON, "The Heroic Age of Phrygia in Ancient Literature and Art", *AS* XXVII (1977) 117-127.
- Chaput 1941, Ernest CHAPUT, *Phrygie Exploration archéologique I, Géologie et géographie physique* Paris, 1941.
- Cox-Cameron 1937, *Monuments from Darylaeum and Naccea* MAMA V, Manchester, 1937.
- Çapar 1971-1978a, ömer ÇAPAR, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *DTCFD* 29/ 1-4 (1971-1978) 167-190.
- Çapar 1971-1978b, ö. ÇAPAR, "Anadolu'da Kybele Tapınımı", *DTCFD* 29/1-4 (1971-1978) 191-210.
- DAO* *Der Alte Orient.*
- De Vries 1984, Keith De VRIES, "Phrygian Gordion Before Midas", *ADÇ*, III (1984) 6-11.
- De Vries 1988, K. De VRIES, "Gordion and Phrygia in the Sixth Century B.C.", *SOURCE*, VII / 3-4 (1988) s. 51-59.
- De Vries 1990, K. De VRIES, "The Gordion Excavation Seasons of 1969-1973 and Subsequent Research", *AJA*, 94 (1990) 371-406.
- de Laborde 1838, Léon de LABORDE, *Voyage de l'Asie Mineure par Mrs. Alexandre de Laborde Becker, Hall et Léon de Laborde*, Paris, 1838.
- Devreker-Thoen-Vermeulen 1995, John DEVREKER - H. THOEN - Frank VERMEULEN, "The Imperial Sanctuary at Pessinus and Its Predecessors: A Revision", *Anatolia Antiqua (Eski Anadolu) III*, Paris, 1995, 125-144.

- Devreker-Vermeulen 1991, J. DEVREKER - F.VERMEULEN, "Phrygians in the Neighbourhood of Pessinus (Turkey)", *Studia Archaeologica Liber Amicorum A.E. Nenkiri* Universiteit Gent, 1991, 109-117.
- Diakonoff-Neroznak 1985, Igor M. DIAKONOFF- V.P. NEROZNAK, *Phrygian*, New York, 1985.
- Drews 1993, R. DREWS, "Myths of Midas and the Phrygian Migration from Europe", *Klio* 75 (1993) 9-26.
- DTCFD* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Enstitüsü Dergisi (Ankara).
- Francovich 1990, Geza de FRANCOVICH, *Santuari e Tombe rupestri dell'antica Frigia e un'indagine sulle tombe della Licia*, Roma, 1990.
- Friedrich 1941, J. FRIEDRICH, "Phrygia", *RE*, XX/1 (1941) 882-891.
- Gabriel 1952, Albert GABRIEL, *Phrygie Exploration archéologique II, La Cité de Midas, Topographie, Le site et les falles* Paris, 1952.
- Gabriel 1965, A. GABRIEL, *Phrygie Exploration archéologique IV La Cité de Midas, Architecture* Paris, 1965.
- Gonnet 1990, Hatice GONNET, "The Cemetery and Rock-Cut Tombs at Beyköy in Phrygia", *ADÇ* III (Van, 1990) 75-90.
- Gönçer 1971, Süleyman GÖNÇER, *Afyon İli Tarihi*, cilt.:I, İzmir, 1971.
- GrRomByzSt* *Greek, Roman and Byzantine Studies*.
- Hamilton 1842, W.J.HAMILTON, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, I-II, London, 1842.

- Haspels 1951, C.H.Emilie HASPELS, *Phrygie, Exploration archéologique III, La Cité de Midas, Céramique et trouvailles diverses*, Paris, 1951.
- Haspels 1971, C.H.E. HASPELS, *The Highlands of Phrygia Sites and Monuments I: The Text; II: The Plates*, Princeton, New Jersey, 1971.
- Hawkins 1993, J.D. HAWKINS, "Mita", *Reallexikon der Assyriologie* 8, 3/4 (1993) 271-273.
- Hemelrijk 1986, J.M. HEMELRIJK, *De Rotsen van Kybele in Het Land van Koning Midas*, Leiden, 1986.
- Henrickson 1990, Robert C. HENRICKSON, "Continuity and Discontinuity in the Ceramic Tradition of Gordion during the Iron Age", *ADÇ*, III (Van, 1990) 95-129.
- Huxley 1959, G. HUXLEY, "Titles of Midas", *GrRomByzSt* 2/2 (1959) 85-99.
- Işık 1987, Fahri İŞİK, "Zur Entstehung phrygischer Felsendenkmäler ", *AS*, 37 (1987) 163-178.
- Işık 1989, F. İŞİK, "Batı Uygarlığının Temeli", *TAD*, 27 (1989) 1-39.
- Işık 1991a, F. İŞİK, "Zur Entstehung der tönernen Verkleidungsplatten in Anatolien", *AS*, 41 (1991) 63-86.
- Işık 1991b, F. İŞİK, "Karahisar ve Pentapolis'te 'Görünmeyen' Kybele İzleri", 2 *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (1991) 94-101.
- Işık 1994, F. İŞİK, "Likya Kaya Tapınakları", *1994 Yılı Anadlı Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara 1995.

- Işık 1995, F. IŞIK, *Die offenen Felsheiligtümer urartus und ihre Beziehungen denen der hethiter und phryger*, Roma, 1995.
- Ist. Mit.* *Istanbuler Mitteilungen.*
- Izbarak 1972, Reş at IZBIRAK, *Türkiye I*, Istanbul, 1972.
- JHS* *Journal of Hellenic Studies*
- Körte 1898, Alfred KÖRTE, "Kleinasiatische Studien III, Die phrygischen Felsdenkmaler", *Ath. Mit.*, 23 (1898) 80-153.
- Körte-Körte 1904, Gustav KÖRTE - A. KÖRTE, *Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900. Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archæologischen Instituts, Ergänzungsheft V.* Berlin:Reimer, 1904.
- KST* *T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazı Sonuçları Toplantısı.*
- Leake 1824, William M. LEAKE, *Journal of a Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country.* London, 1824.
- Lejeune 1969, Michel LEJEUNE, "Discussions sur l'alphabet phrygien", *SMEA*, 10 (1969),19-47.
- Lubotsky 1988, Alexander LUBOTSKY, "The Old Phrygian Areyastis Inscription", *Kadmos*, Band XXVII (1988) 9-26.
- MAMA* *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* (Manchester).
- Masson 1991, O. MASSON, "Anatolian Languages", *CAH*, III/2 (1991) 666-676.

MDOG

Morgenländischen der Deutschen Orient Gesellschaft (Berlin).

Mellink 1965,

Machteld J. MELLINK, "Mita, Mushki and Phrygians", *An.Ar*, II/1-2 (1965) 317-325.

Mellink 1981,

M.J. MELLINK, "Temples and High Places in Phrygia", *Temples and High Places in Biblical Times, Proceeding of the Collogium in Honor of the Centennial of Hebrew Union College-Jewish Institute of Religion*, Jerusalem, 14-16 March 1977, Jerusalem, 1981, 96-102.

Mellink 1983,

M. J. MELLINK, "Comments on a Cult Relief of Kybele from Gordion", *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens*, Festschrift for K. Bittel (Mainz, 1983) 349-360.

Mellink 1991,

M. J. MELLINK, "The Native Kingdoms of Anatolia", *CAH*, III/2 (1991) 619-665.

Mellink 1993,

M. J. MELLINK, "Midas-Stadt", *Reallexikon der Assyriologie*, Band 8:1/2 (1993) 153-156.

Mitchell 1993,

Stephan MITCHELL, *Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor*, I: *The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule* II: *The Rise of the Church*, Oxford, 1993.

Muscarella 1989

Oscar White MUSCARELLA, "King Midas of Phrygia and the Greeks", *Anatolia and the Ancient Near East, Tahsin Özgüç'e Armağan, Ed. K.Emre ve diğerleri*, Ankara, 333-344.

Muscarella 1995,

O. W. MUSCARELLA, "The Iron Age Background to the Formation of the Phrygian State", *BASOR*, 299/300 (1995) 91-101.

- Naumann 1983, Friederike NAUMANN, *Die Ikonographie der Kytbele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, Tübingen, 1983.
- Ouvre 1896, H. OUVRE, *Un mois en Phrygie* Paris, 1896.
- Özgüç 1971, Tahsin ÖZGÜÇ, *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı*, Ankara, 1971.
- Perrot 1867, Georges PERROT, *Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure* Paris, 1867.
- Perrot-Chipiez 1890, G. PERROT-Ch. CHIPIEZ, *Histoire de l'art dans l'antiquité V, Perse, Phrygie, Lydie et Carie, Lydie* Paris, 1890.
- Perrot-Guillaume-Delbet 1872, G PERROT - Edmond GUILLAUME - Jules DELBET, *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*, Paris, 1872.
- Phillipson 1913, A. PHILLIPSON, "Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien", I, *PGM Ergänzungsheft* 177 (1913) 1-129.
- Prayon 1987, Friedhelm PRAYON, *Phrygische Plastik Die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient*, Tübingen, 1987.
- Radet 1895, Georges RADET, "En Phrygie, Rapport sur une mission scientifique en Asie Mineure", *Nouvelles Archives*, VI (1895) 425-594.
- Radt 1993, Wolfgang RADT, "Ein phrygisches Felsmonument?", *Ist.Mit.* 43 (1993) 299-303.

- Ramsay 1882, William.M. RAMSAY, "The Rock Necropoleis of Phrygia", *JHS*, 3 (1882) 1-32.
- Ramsay 1884, W.M. RAMSAY, "Sepulchral Customs in Ancient Phrygia ", *JHS*, 5 (1884) 241-262.
- Ramsay 1888, W.M.RAMSAY, "A Study of Phrygian Art I", *JHS*, 9 (1888) 350-382.
- Ramsay 1889, W.M.RAMSAY, "A Study of Phrygian Art II", *JHS*, 10 (1889) 147-189.
- Ramsay 1890, W.M.RAMSAY, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890.
- RE* PAULY-WISSOWA-KROLL,-MITTELHAUS, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* (Stuttgart).
- Roller 1983, Lynn E. ROLLER, "The Legend of Midas", *Classical Antiquity*, 2/2 (1983) 299-313.
- Roller 1988, L. E. ROLLER, "Phrygian Myth and Cult", *SOURCE VII / 3-4* (1988) s. 43-50.
- Roller 1990, L. E. ROLLER, "The Phrygian Character of Kybele: the formation of an iconography and cult ethos in the Iron Age", *ADÇ* , III, (Van,1990) 189-198.
- Ruge 1941, W. RUGE, "Phrygia (Topographie)" *RE*, XX/1 (1941) 781-860.
- Sams 1988, G. Kenneth. SAMS, "The Early Phrygian Period at Gordion: Toward a Cultural Identity", *Source VII/ 3-4* (1988) 9-15.
- Sams 1989, G. K. SAMS, "Sculpted Orthostates at Gordion", *Anatolia and the Ancient Near East, Tahsin Özgüç' e Armağan, Ed K.Emre ve diğerleri*, Ankara, 1989, 447-454.

- Sams 1990, G. K. SAMS, "Aspects of Early Phrygian Architecture at Gordion", *ADÇ*, III (Van, 1990) 211-220.
- Sams 1993, G.K. SAMS, "Gordion and the Near East in the Early Phrygian Period", *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbours, Studies in Honor of Nimet Özgüç*, ed. M.J. Mellink-E. Porada-T. Özgüç, (Ankara 1993) 549-555.
- Sams 1994, G.K. SAMS, *The Gordion Excavations Final Reports IV. The Early Phrygian Pottery*, Philadelphia, 1994.
- Sevin 1985, Veli SEVIN, "Frigler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, II, Istanbul, 1985, 248-274.
- Simpson 1988, Elizabeth SIMPSON, "The Phrygian Artistic Intellect", *SOURCE*, VII / 3-4 (1988) 24-42.
- Simpson-Payton 1986, E. SIMPSON-Robert PAYTON, "Royal Wooden Furniture from Gordion", *Archæology*, 39/6 (1986) 40-48.
- Steuart 1842, John R.A. STEUART, *Description of Some Ancient Monuments with Inscriptions still existing in Lydia and Phrygia several of which are supposed to be Tombs of the Early Kings*, London, 1842.
- Stronach 1967, D. STRONACH, "Urartian and Achaemenian Tower Temples", *JNES*, 26 (1967) 278-288.
- Summers 1990, Geoffrey D. SUMMERS, "Grey Ware and The Eastern Limits of Phrygia", *ADÇ*, III, (Van, 1990) 241-252.
- TAD* *Türk Arkeoloji Dergisi* (Ankara).

- Tarhan 1972, M. Taner TARHAN, *Eskiçağ'da Kimmerler Problemi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Kürsüsü -yayınlanmamış- Doktora Tezi, İstanbul, 1972.
- Tarhan 1975, MT. TARHAN, "Urartu Merkezlerinde Meydana Çıkarılan Kerpiç Mimarının Korunması ve onarımı hakkında Öneriler", *İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, 4, (1975) 44-45.
- Tarhan 1983, M. T. TARHAN, "Eskiçağ Tarihinde Kimmerler", *AST*, I, (İstanbul, 1983), 109-120.
- Texier 1839 Charles TEXIER, *Description de l'Asie Mineure, faite par ordre du gouvernement Français de 1833 a1837, I*, Paris, 1839.
- TTKong* *Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayını (Ankara).
- van Loon 1991 Maurits N. van LOON, *Anatolia in the Earlier First Millennium B.C.*, Leiden-New York-Kopenhagen-Köln, 1991.
- Vermaseren 1977, Maarten VERMASEREN, *Cybele and Attis the Myth and the Cult*, London, 1977.
- Vermaseren 1987, M.J. VERMASEREN, *Corpus Cultus Cybelae Attidisque, I Asia Minor*, Leiden, Brill, 1987.
- Voigt 1990, Mary M. VOIGT, "Excavations at Gordion 1988-89: The Yassıhöyük Stratigraphic Sequence", *ADÇ*, III (Van, 1990) 265-293.
- von der Osten 1929, Hans Henning von der OSTEN, *Exploration in Central Anatolia Season of 1926*. Chicago, 1929.

- von Reber 1897, F. von REBER, "Die phrygischen Felsendenkmaler", *Abh Bayer Akad Hist. Classe*, 21 (1897) 531-598.
- Young 1956, Rodney S. YOUNG, "The Campaign of 1955 at Gordion", *AJA*, 60 (1956) 249-266.
- Young 1957, R. S. YOUNG, "Gordion 1956: preliminary report", *AJA*, 61 (1957) 319-331.
- Young 1960, R. S. YOUNG, "Gordion: Phrygian Construction and Architecture", *Expedition*, 2/2 (1960) 2-9.
- Young 1962, R. S. YOUNG, "Gordion: Phrygian Construction and Architecture II", *Expedition*, 4/4 (1962) 2-12.
- Young 1969, R. S. YOUNG, "Doodling at Gordion", *Archaeology*, 22/4 (1969) 270-275.
- Young 1973, R. S. YOUNG, "The Phrygian Contribution", *The Proceedings of the Xth International Congress of Archaeology*, I, (Ankara-Izmir, 1973), 9-24.
- Young 1974, R.S. YOUNG, "Phrygian Furniture from Gordion", *Expedition*, 16/3 (1974) 2-13.
- Young 1975, R.S. YOUNG, *Gordion. A Guide at the Excavations and Museum*, Ankara, 1975.
- Young 1981, R. S. YOUNG, *Tree Great Early Tumuli: The Gordion Excavations Final Reports I*, Philadelphia, 1981.

Young 1981, R.S. YOUNG, *Three Great Early Tumuli: The Gordion Excavations Final Reports I*, Philadelphia, 1981.

No	ANITSAL FASADLAR	YÖN	TÜM FASAD		AKROTİR		ALINLIK		CEPHE DUVARI		Niş			KUYU	
			Yük.	Gen.	Yük.	Gen.	Yük.	Gen.	Yük.	Gen.	Yük.	Gen.	Der.	Ağız Boyutları	Der.
1	AREYASTİS ANITI	Kuzeybatı	5.46 m	4.20 m	0.50 m	0.72 m	1.50 m	4.20 m	3.70 m	4.20 m	0.32 m	0.24 m	0.10 m	-	-
2	MİDAS ANITI	Doğu	17.00 m	16.50 m	1.78 m	3.80 m	3.70 m	16.50 m	12.50 m	16.50 m	2.32 m	2.41 - 2.51 m	1.02 m	-	-
3	BİTMEMİŞ ANIT	Batı	7.10 m	9.90 m	1.22 m	2.00 m	2.95 m	10.70 m	3.00	9.90 m	-	-	-	-	-
4	BAHŞAYIŞ ANITI	Doğu	5.30 m	3.45 m	-	-	1.90 m	4.15 m	3.43 m	3.42 m	2.10 m	1.60 m	0.80 m	1.20 x 0.70 m	4.50 m
5	DEĞİRMEN ANITI	Güneydoğu	-	-	-	-	-	-	2.75 m	5.40 m	0.65 m	0.80 m	0.12 m	0.85 x 0.85 m	1.42 m
6	MALTAŞ ANITI	Güneydoğu	9.60 m	10.30 m	-	-	2.95 m	10.30 m	6.60 m	9.20 m	2.00 m	2.00 - 2.25 m	1.90 m	2.35-2.65x1.80-1.90 m	9.00 m
7	BURMEÇ ANITI	Doğu	1.60 m	5.00 m	-	-	1.35 m	5.00 m	-	-	-	-	-	-	-
8	ASLANKAYA ANITI	Güneydoğu	7.15 m	6.60 m	1.00 m	1.60 m	2.10 m	6.60 m	4.25 m	6.60 m	2.45 m	1.80 - 2.30 m	1.75 m	-	-
9	DELİKLİTAŞ ANITI	Güneydoğu	13.50 m	6.80 m	-	-	2.30 m	4.50 m	11.20 m	6.80 m	1.80 m	1.30 m	0.30 m	1.40 x 2.35 m	4.50 m

TABLO I : ANITSAL FASADLARIN BOYUTLARI

No	KÜÇÜK FASADLAR	YÖN	TÜM FASAD		AKROTER		ALINLIK		CEPHE DUVARI		NİŞ		
			Yükseklik	Genişlik	Yükseklik	Genişlik	Yükseklik	Genişlik	Yükseklik	Genişlik	Yükseklik	Genişlik	Yükseklik
1	KİLİSE MEVKİİ ANITI	Kuzeybatı	3.65 m	2.30 m	0.65 m	0.73 m	1.04 m	2.30 m	1.95 m	2.30 m	0.60 m	0.60 m	0.80 m
2	KESKAYA 1 NO.LU ANIT	Kuzeydoğu	1.55 m	0.95 m	0.25 m	0.28 m	0.55 m	1.70 m	0.75 m	0.95 m	0.57 m	0.43 m	0.10 m
3	KESKAYA 2 NO.LU ANIT	Kuzeydoğu	1.60 m	1.20 m	0.20 m	0.28 m	0.48 m	1.16 m	0.95 m	1.20 m	0.70 m	0.48 m	0.10 m
4	KÜMBET/BERBERİNİ ANITI	Doğu	2.28 m	1.15 m	0.34 m	0.36 m	0.50 m	1.10 m	1.50 m	1.15 m	1.40 m	0.80 m	0.14 m
5	GÖKÇE GÜNEY ANITI	Batı	0.62 m	0.72 m	0.15 m	0.29 m	0.10 m	0.30 m	0.34 m	0.75 m	0.34 m	0.07 m	0.07 m
6	MİDAS ŞEHİRİ												
	SÜMBÜLLÜ ANIT	Kuzeybatı	3.90 m	3.23 m	0.45 m	0.80 m	1.35 m	3.23 m	2.25 m	3.23 m	2.00 m	1.35 m	1.00 m
7	MİDAS ŞEHİRİ 1NO.LU ANITI	Güneydoğu	2.13 m	1.30 m	0.48 m	0.82 m	0.62 m	1.30 m	1.15 m	1.16 m	0.84 m	0.34 m	0.15 m
8	MİDAS ŞEHİRİ 2NO.LU ANITI	Güney	2.95 m	2.77 m	0.38 m	1.00 m	0.88 m	2.77 m	1.75 m	2.77 m	0.48 m	0.38 m	0.36 m
9	KUMCABOĞAZ ANITI	Güneydoğu	1.90 m	1.60 m	-	-	0.40 m	1.60 m	1.40 m	1.60 m	1.20 m	0.70 m	0.35 m
10	DEMİRLİ ANITI	Kuzeydoğu	1.08 m	0.78 m	-	-	0.28 m	0.75 m	0.74 m	0.78 m	0.54 m	0.43 m	0.13 m
11	BÜYÜK KAPI KAYA ANITI	Batı	2.92 m	7.00 m	0.32 m	0.80 m	-	-	1.90 m	6.70 m	1.80 m	1.52 m	0.70 m
12	KÜÇÜK KAPI KAYA ANITI	Kuzey	2.50 m	1.40 m	0.15 m	0.40 m	0.84 m	1.38 m	1.56 m	1.40 m	1.32 m	0.90 m	0.18 m
13	DÖĞER ASAR KAYA ANITI	Doğu	1.95 m	1.06-1.14 m	-	-	0.60 m	1.06 m	1.35 m	1.06-1.14 m	1.20 m	0.85 m	0.75 m
14	FINDIK ANITI	Güneydoğu	0.95 m	0.68 m	0.13 m	0.20 m	0.40 m	0.45 m	0.52 m	0.68 m	0.52 m	0.36 m	0.18 m

TABLO II: KÜÇÜK FASADLARIN BOYUTLARI

No	ALTARLAR	YÖN	BASAMAK SAYISI	İDOL	RİTÜEL ELEMANLAR		BİBLİYOGRAFYA
					LIBASYON ÇUKURU	3'lü kabartma	
1	MİDAS 1 NO'LU ALTAR	Doğu	3	Çift İdol ↔ Ortada 0.28 x 0.18 m.	-	Üstte : R = 0.40 m. Derinlik : 0.18 m. Sağda: R = 0.12 m.	Naumann 1983, res.9g. Kesit ve görünüş tarafımızdan çizildi.
2	MİDAS 2 NO'LU ALTAR	Kuzeydoğu	2	Tek ↔ Ortada 0.16 x 0.14 m.	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
3	MİDAS 3 NO'LU ALTAR	Güney	4	Tek ← Solda 0.68 x 0.65 m.	-	Sağda R=0.18 m.	Tarafımızdan saptandı (1995).
4	MİDAS 4 NO'LU ALTAR	Güneydoğu	1	Üstte çift ← Solda 0.30 x 0.18 m. Alta 4lü → Sağda 0.22 x 0.15 m.	-	R = 0.10 m. Yükseklik = 0.05 m. Sağda ve Solda 3'er adet	Tarafımızdan saptandı (1995).
5	MİDAS 5 NO'LU ALTAR	Doğu	3	Tek ↔ Ortada 0.25 x 0.13 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
6	MİDAS 6 NO'LU ALTAR	Güneydoğu	1	Tek ↔ Ortada 0.32 x 0.20 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
7	MİDAS 7 NO'LU ALTAR	Kuzeydoğu	1	Çift ↔ Ortada 0.55 x 0.60 m.	-	-	Gabriel 1965, lev. 216. Haspels 1971, 28, 528.1.
8	MİDAS 8 NO'LU ALTAR	Doğu	1	Tek ← Solda 0.48 x 0.35 m.	Solda : 0.30 x 0.30 x 0.10 m.	-	Tarafımızdan saptandı (1995).

TABLO IIIa : ALTARLAR

No	ALTARLAR	YÖN	BASAMAK SAYISI	İDOL	RİTÜEL ELEMANLAR		BİBLİYOGRAFYA
					LİBASYON ÇUKURU	3'lük kabartma	
9	MİDAS 9 NO'LU ALTAR	Doğu	3	Tek ↔ Ortada 0.5x0.48m. (Kavis)	-		Ramsay 1889, res.9. Gabriel 1965, lev.216. Haspels 1971, res.25,495.3, 528.2.
		Güneybatı	1	Tek ↔ Ortada 0.50x0.50 m. 9 no'lu altanın güneybatısında	-	-	
10	MİDAS 10 NO'LU ALTAR	Doğu	3	İkiz → Sağda 0.85x0.90 m.	-	-	Ramsay 1882, res.4-5. Ramsay 1889, res.23. Haspels 1971, res.28,495.6.
11	MİDAS 11 NO'LU ALTAR	Doğu	4	Tek ↔ Ortada (Kavis - tahrib olmuş)	Üstte : 0.25 x 0.25 x 0.18 m Solda : 0.30 x 0.30 x 0.22 m	-	Ramsay 1889, res.22. Gabriel 1965, lev.20c. Haspels 1971, res..29,495,5. Plan ve kesit tarafımızdan yeniden çizildi.
12	MİDAS 12 NO'LU ALTAR	Doğu	4	Tek ↔ Ortada 0.50x0.55 m. Kavisli		Tek Kabartma Solda: R= 0.30 m	Ramsay 1889, res. 24. Plan, kesit tarafımızdan çizildi.
13	MİDAS 13 NO'LU ALTAR	Güneybatı	4	Tek ↔ Ortada 0.37 x 0.38 m. (Kavis)	-	-	Haspels 1971,94. Plan ve kesit tarafımızdan çizildi.
14	MİDAS 14 NO'LU ALTAR	Doğu	4	Tek ↔ Ortada (Kavis - tahrib olmuş)	-	Solda: R= 0.30 m.	Ramsay 1889, res. 20. Gabriel 1965, lev.21a. Plan ve kesit tarafımızdan çizildi.

TABLO IIIb : ALTARLAR

No	ALTARLAR	YÖN	BASAMAK SAYISI	İDOL	RİTÜEL ELEMANLAR		BİBLİYOGRAFYA
					LİBASYON ÇUKURU	3'ü kabartma	
15	MİDAS 15 NO'LU ALTAR	Güneydoğu	2	Ortada idolün yerleştirileceği yuva var.	-	Solda 3 tane var. R=0.35 m Derinlik = 0.18 m	Von Reber1898, 583, res.8. Gabriel 1956, lev.21c-d. Haspels 1971, 19, res.529,1. Kesiti tarafımızdan çizildi.
16	MİDAS 16 NO'LU ALTAR	Güneydoğu	5	Niş ↔ Ortada 0.45x0.42x0.10 m.	-	-	Gabriel 1952, lev.196. Haspels 1971, 19 res.30,495, 529.2. Kesit tarafımızdan çizildi.
17	MİDAS 17 NO'LU ALTAR	Güneydoğu	1	3'lü İdol Sağda →Tek 0.53x0.48 m Solda ← İkiiz 0.85x0.60 m.	-	-	Haspels 1971, res.36. Kesit,görünüş tarafımızdan çizildi.
18	MİDAS 18 NO'LU ALTAR	Kuzeydoğu	8	Tek ↔ Ortada 0.80 x 0.66 m (Kavis)	-	-	Brandenburg 1906,res.51. Haspels 1971,94. Kesit,görünüş tarafımızdan çizildi.
19	MİDAS 19 NO'LU ALTAR	Kuzeydoğu	3	Tek ↔ Ortada 0.42x0.58 m. (Kavis)	-	-	Brandenburg1906,res.52. Kesit,görünüş tarafımızdan çizildi.
20	TEKÖREN ALTAR	Kuzeydoğu	2	Tek ↔ Ortada 0.40x0.48 m. (Kavis)	-	-	Devreker-Thoen-Vermeulen 1995, lev.1. Kesit,görünüş tarafımızdan çizildi.
21	DÜMREK 1NO'LU ALTAR	Güneybatı	5	Tek ↔ Ortada 0.18x0.10 m. (Kavis)	-	-	Mellink 1983, lev.10.2. Kesit,görünüş tarafımızdan çizildi.

TABLO IIIc : ALTARLAR

No	ALTARLAR	YÖN	BASAMAK SAYISI	İDOL	RİTÜEL ELEMANLAR		BİBLİYOGRAFYA
					LİBASYON ÇUKURU	3'ü kabartma	
22	DÜMREK 2 NO'LU ALTAR	Kuzeydoğu	3	Tek ↔ Ortada 0.65 x 0.24 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
23	DÜMREK 3 NO'LU ALTAR	Güneydoğu	3	Tek ↔ Ortada 0.55 x 0.24 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
24	DÜMREK 4 NO'LU ALTAR	Doğu	2	Tek ↔ Ortada 0.50 x 0.16 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
25	DÜMREK 5 NO'LU ALTAR	Güneydoğu	1	Tek ↔ Ortada 0.43 x 0.38 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
26	DÜMREK 6 NO'LU ALTAR	Doğu	3	Tek ↔ Ortada 0.50 x 0.21 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
27	DÜMREK 7 NO'LU ALTAR	Güneydoğu	3	Tek ↔ Ortada 0.60 x 0.35 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
28	KUMCABOĞAZ ALTAR	Güneydoğu	2	Tek ↔ Ortada (Kavis)	-	-	Haspels 1971, 525.1. Dikey Kesiti tarafımızdan çizildi.
29	KÖHNÜŞ 1NO'LU ALTAR	Doğu	1	Tek ↔ Ortada 0.60 x 0.80 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).

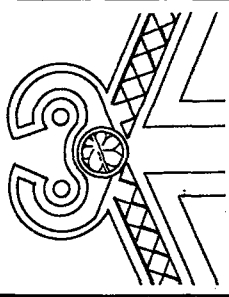
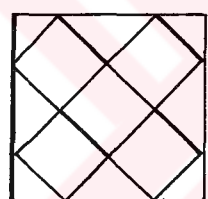
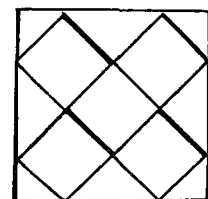
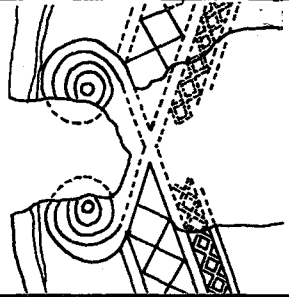
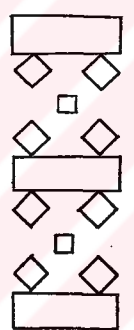
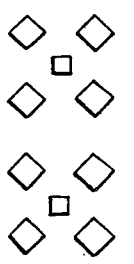
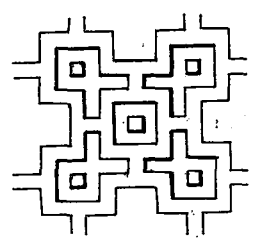
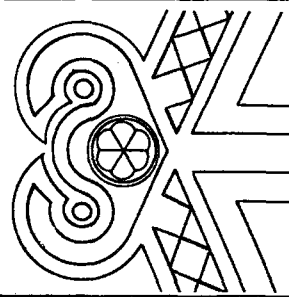

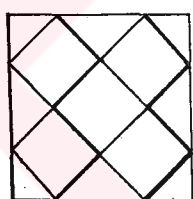
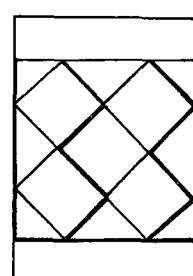
TABLO III d : ALTARLAR

No	ALTARLAR	YÖN	BASAMAK SAYISI	İDOL	RİTÜEL ELEMANLAR		BİBLİYOGRAFYA
					LİBASYON ÇUKURU	3'ü kabartma	
30	KÖHNÜŞ 2 NO'LU ALTAR	Güneydoğu	3	Tek ↔ Ortada 0.74 x 0.83 m. (Kavis)	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
31	MENEKŞE KAYALIĞI ALTARI	Güney	4	Tek → Sağda 0.45x0.50 m. (Kavis)	Üstte Solda: 0.55 x0. 70 x 0.68 m.	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
32	BÜYÜK KAPI KAYA ALTARI	Güneydoğu	7	Tek ↔ Ortada 0.40 x0.60 m. (Kavis)	-	-	Haspels 1971, 95. Kesit,görünüş tarafımızdan çizildi.
33	FINDIK İNO'LU ALTAR	Doğu	5	Tek ← Solda 0.50 x 0.50 m.	-	-	Tarafımızdan saptandı (1995).
34	FINDIK 2 NO'LU ALTAR	Kuzeydoğu	3	Tek ↔ Ortada 0.80 x 1.00 m. (Kavis)	-	-	Haspels 1971, res.230 -231. Kesit,görünüş tarafımızdan çizildi.
35	FINDIK 3 NO'LU ALTAR	Doğu	5	Çift ↔ Ortada 0.30 x 0.30 m.	Sağda: R= 0.40 m	-	Haspels 1971, res.221-222 . Kesit,görünüş tarafımızdan çizildi.

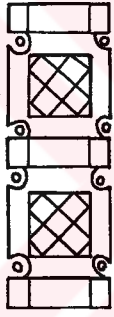
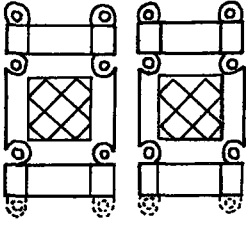
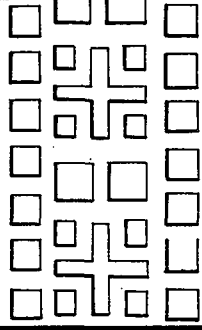

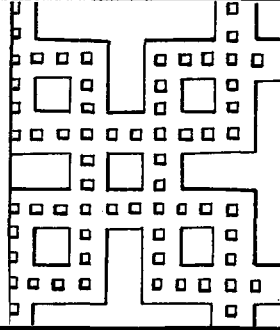
TABLO IIIe : ALTARLAR

No	NİŞLER	YÖN	YÜKSEKLİK	GENİŞLİK	DERİNLİK
1	MİDAS ŞEHİRİ 1 NO'LU NİŞ	Kuzeybatı	0.35 m	0.20 m	0.10 m
2	MİDAS ŞEHİRİ 2 NO'LU NİŞ	Kuzeydoğu	0.45 m	0.20 m	0.15 m
3	KÖHNÜŞ ŞEHİRİ 2 NO'LU NİŞ	Doğu	0.70 m	0.65 m	0.20 m
4	FINDIK 3 NO'LU NİŞ	Kuzey	1.10 m	1.00 m	0.28 m
5	DELİKTAŞ NİŞİ	Güneydoğu	1.30 m	1.78 m	1.45 m

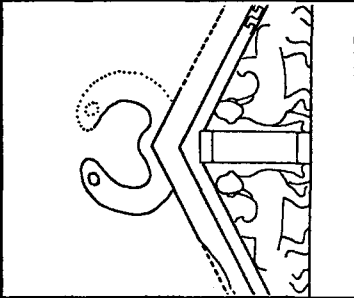

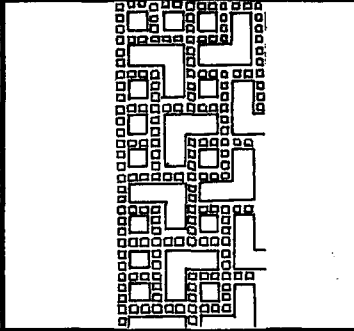
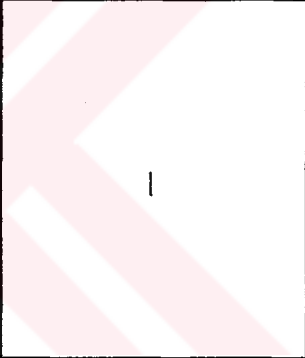
TABLO IV: NİŞLERİN BOYUTLARI

ANIT	AKROTİR	FRİZ	ÜST ÇERÇEVE	YAN ÇERÇEVELER	CEPHE DUVARI
Areyastis		-			-
Yazılıkkaya Midas		-			
Bitmemiş					-

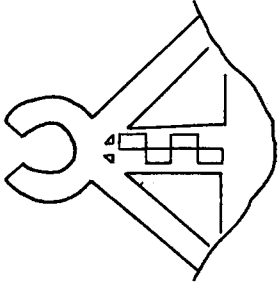

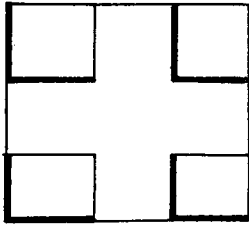
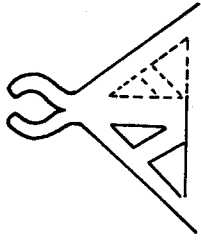
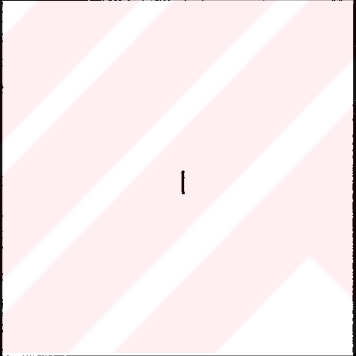
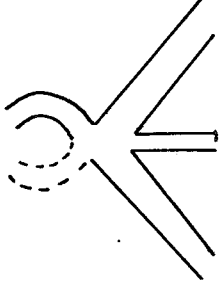
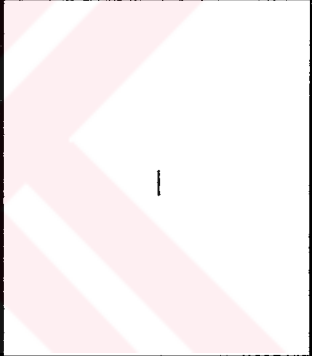
TABLO Va: ANITSAL FASADLARIN BEZEMELERİ

ANIT	AKROTİR	FRİZ	ÜST ÇERÇEVE	YAN ÇERÇEVELER	CEPHE DUVARI
Bahşeyiş	-	-			-
Değirmen	-	-	-	-	
Maltaş	-	-	-		

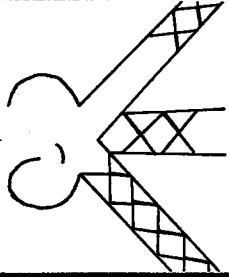

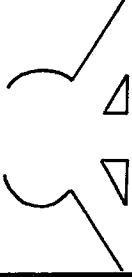
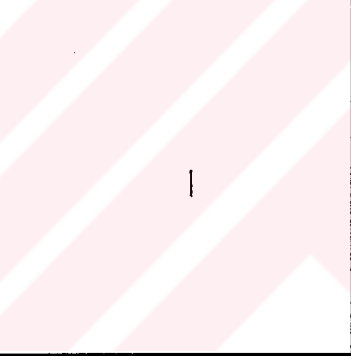
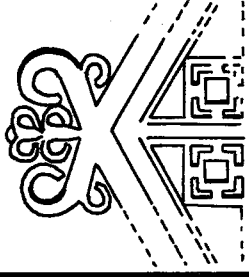
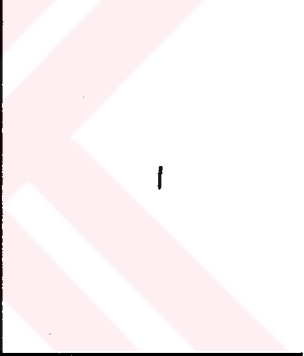
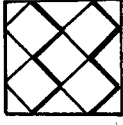
TABLO Vb: ANITSAL FASADLARIN BEZEMELERİ

ANIT	AKROTİR	FRİZ	ÜST ÇERÇİVE	YAN ÇERÇİVELER	CEPHE DUVARI
Burmeç	—	—		—	—
Aslankaya		—			
Deliklitaş	—	—		—	—

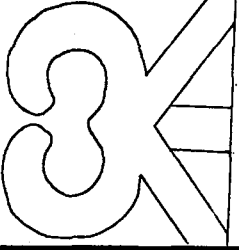
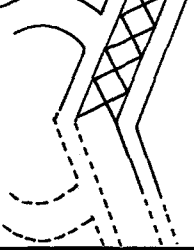

TABLO Vc: ANITSAL FASADLARIN BEZEMELERİ

ANIT	AKROTHER	FRİZ	ÜST ÇERÇEVE	YAN ÇERÇEVELER	CEPHE DUVARI
Kilise Mevkii		-		-	
Keskaya 1 no'lu		-		-	-
Keskaya 2 no'lu		-		-	-

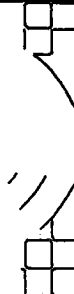
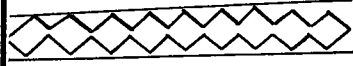
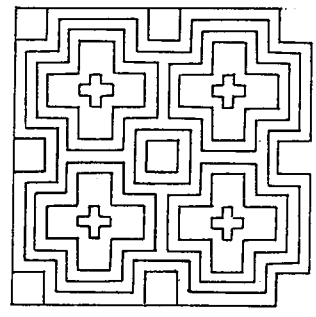
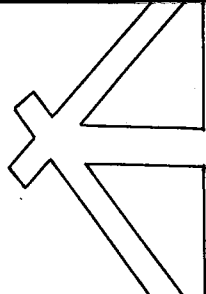
TABLO VIa: KÜÇÜK FASADLARIN BEZEMELERİ

ANIT	AKROTİR	FRİZ	ÜST ÇERÇEVE	YAN ÇERÇEVELER	CEPHE DUVARI
Kümbet- Berberini		—		—	—
Gökçegüney Tonra Patlak		—		—	—
Midas Şehri Sümbüllü		—		—	

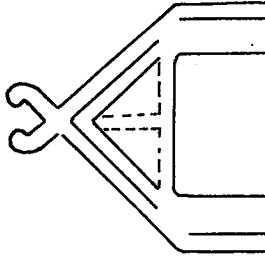
TABLO VIIb: KÜÇÜK FASADLARIN BEZEMELERİ

ANIT	AKROTER	FRİZ	ÜST ÇERÇEVE	YAN ÇERÇEVELER	CEPHE DUVARI
Midas Şehri 1 no'lu		-	-	-	-
Midas Şehri 2 no'lu		-		-	-
Kumca Boğaz Kapı Kaya	-	-	-	-	-

TABLO VIc: KÜÇÜK FASADLARIN BEZEMELERİ

ANIT	AKROTİR	FRİZ	ÜST ÇERÇEVE	YAN ÇERÇEVELER	CEPHE DUVARI
Demirli	—	—	—	—	—
Büyük Kapı Kaya		—	—		
Küçük Kapı Kaya		—	—	—	—

TABLO VI: KÜÇÜK FASADLARIN BEZEMELERİ

ANIT	AKROTİR	FRİZ	ÜST ÇERÇEVE	YAN ÇERÇEVELER	CEPHE DUVARI
Döğér Asar Kaya	—	—	—	—	—
Fındık		—	—	—	—

TABLO VIe: KÜÇÜK FASADLARIN BEZEMELERİ.

TABLO VII : ANITSAL FASATLARIN TARİHLENDİRİLMESİ

	Areyastis Anıtı	Midas Anıtı	Bitmemiş Anıtı	Sümbüllü Anıt	Başhayış Anıtı	Değirmen Anıtı	Maltaş Anıtı	Aslankaya Anıtı	Deliklitaş Anıtı
Ramsay 1882 , s.28									
Ramsay 1888 , s.351									
Ramsay 1889 , s.154	M.Ö.8.yy.ın sonları.	M.Ö.8.yy.ın sonları	M.Ö.8.yy.ın sonları .						
Perrot 1890 s.102									
Reber 1898 s.577-579									
Körte 1898 s.140									
Brandenburg 1907 s.53									
Bittel 1942 s.82									
Barnett 1953 s.79									
Akurgal 1953 , s.61, 87- 93 87-93								M.Ö.6.yy.ın ilk yarısı Kriter : Sfenks kabartmaları ; Tanrıça kabartması.	
Akurgal 1961 106 - 108									
Gabriel 1965 s.76,80	M.Ö.676'dan önce Kriter: Bitmemiş Anıt ile bezeme benzerliği.	M.Ö.8.yy. sonu 7.yy. başı Kriter : Kaliteli işçiliği,Kral Midas'ın parlak dönemi olması.	M.Ö.676 Kimmer İstilasası ile yarım kalması.				M.Ö.8.yy. sonu,7.yy. başı Kriter : Midas Anıtı ile benzerlik.		

Figüratif kabartmalı anıtlar,geometrik bezemeli anıtlardan daha eskidir.Bütün anıtlar M.Ö.8.-M.Ö.7.yy. arasına tarihlenir.

Anıtlar, M.Ö.9 ve M.Ö.8.yy.a tarihlenir.

M.Ö.8.yy.ın sonları

Anıtlar, M.Ö.8.yy. sonu ,7.yy. başına tarihlenir.

Anıtlar, M.Ö. 8. yy. sonundan Pers dönemine kadar tarihlenir.

M.Ö.630 -546 arasında yapılmışlardır.

Anıtlar, M.Ö.1000 civarına tarihlenir.

Anıtlar, erken 8.yy. tarihlenir.

Anıtlar, M.Ö.7.yy. ortasından M.Ö.6.yy. ortalarına kadar yapılmışlardır.

Anıtların hiçbirisi, M.Ö.6.yy'dan daha erkene tarihlenmez.

Anıtların hiçbirisi, M.Ö.6 yy. dan daha erkene tarihlenmez.

	Arevasis Anıtı	Midas Anıtı	Bitmemiş Anıtı	Sümbüllü Anıt	Bahşayış Anıtı	Değürmen Anıtı	Maltaş Anıtı	Aslankaya Anıtı	Delikitaş Anıtı
Akerström 1966 , 156 -157	M.Ö.6.yy. 2 .yarısı.	M.Ö.6.yy.in 2.yarısı. Kriter : Baklava motifli kare panolar ile levha mukayesesi.	M.Ö.6.yy. 2 .yarısı.						
Haspels 1971 , s.103,105	M.Ö.6.yy.in ilk yarısı.	M.Ö.8.yy.in sonları, Kriter : geometrik bezemeler, yazıt,ahşap yapı kons. faktidi .	M.Ö.6.yy.in ilk yarısı.	M.Ö.6.yy.in ilk yarısı .	M.Ö.6.yy.in ilk yarısı .	M.Ö.6.yy.in ilk yarısı .	M.Ö.8.yy.in sonları Kriter : Midas Anıtı ile benzerlik.	M.Ö.6.yy.in ilk yarısı.	M.Ö.8.yy.in sonları. Kriter : Midas Anıtı ile benzerlik.
Mellink 1983 , s.99		M.Ö. 700. Kriter : bezeme ve mimari özellikleri.							M.Ö.6.yy.in ilk yarısı .
Naumann 1983, s.56,61		M.Ö.8.yy.sonu 7.yy.başı. Kriter : Yazıt.	M.Ö.6.yy. Kriter:Akroter					En erken M.Ö.7.yy. sonları M.Ö.6.yy. Kriter :Aslan ve sfenks kabartmaları.	
Prayon 1985, s.86-87	Bütün anıtlar, M.Ö. 6.yy.in 2. yarısına tarihlenir.								

	Areyastis Anıtı	Midas Anıtı	Bitmemiş Anıtı	Sümbüllü Anıt	Bahşayış Anıtı	Değirmen Anıtı	Maltaş Anıtı	Astankaya Anıtı	Deifikitaş Anıtı
İşık 1987 , s.154		Kaya Anıtlarının formu muhakkak ki M.Ö.8.yy.da yaratılmıştır.							
De Vries 1988 s.54-57		M.Ö erke 6.yy. içleri Kriter : kare pano içindeki baktlava motifleri ve yazıtıdaki "J" harfi .							
İşık 1989 s.15		M.Ö.8 yy.in sonlarında; sanatın politik gücün erişmezliğinde doruklandığı Midas çağında yapılmışlardır.... Fasadların öykünmesi niteliğindeki Kybele kabartmaları erken 7.yy.da başlıyorsa geleneğine,belli ki öncülleri. M.Ö.8.yy. sonlarından aşağılara sarkamaz.							
Mellink 1991 s.641- 642		Anıtın Kimmer öncesi Gordion'tundan farklı bir yönü yoktur. Ya Midas dönemine ya da bir nesil sonrasına tarihlenebilir.							
Frankovich 1990 s 101,139,143		M.Ö.8.yy.in 2.yarısı .			M.Ö.8 yy - 7.yy içi Midas Anıtından sonra . Kriter : geometrik bezeme .	M.Ö.8 yy - 7.yy içi Midas Anıtından sonra. Kriter : geometrik bezeme.	M.Ö.8 yy - 7.yy içi Midas Anıtından sonra. Kriter : geometrik bezeme .		M.Ö.8.yy. sonu .

	Areyastis Anıtı	Midas Anıtı	Bitmiş Anıtı	Sümbüllü Anıt	Anıtı	Değirmen Anıtı	Maltaş Anıtı	Aslankaya Anıtı	Deliktaş Anıtı
Mellink, 1993 s.154									
		M.Ö.8.yy. Kriter : Gordion'daki Kimmer tahrifatı öncesi tabakada bulunan megaronlara gerek mimari gerekse bezeme açısından benzerliği , alışıp oyma, sanatın ait eserlere benzerlik .							

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1: Bir fasadın mimarî elemanları. (T. Sivas).
- Şekil 2: Areyastis Anıtı. Akroter. (Haspels 1971, res. 513.1).
- Şekil 3: Areyastis Anıtı. Alınlık. (Haspels 1971, res. 514).
- Şekil 4: Areyastis Anıtı. Çerçeve bezemesi.(Haspel 1971, res. 514).
- Şekil 5: Midas Anıtı. Akroter. (Gabriel 1965, res. 30; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Şekil 6: Midas Anıtı. Alınlık. (Haspels 1971, res. 510.1).
- Şekil 7: Midas Anıtı. Cephe duvarı bezemesi. (T. Sivas).
- Şekil 8: Midas Anıtı. Niş. (Haspels 1971, res. 510.2).
- Şekil 9: Bitmemiş Anıt. Akroter. (Haspels 1971, res. 513.2; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Şekil 10: Bitmemiş Anıt. Alınlık. (Haspels 1971, res. 513.3; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Şekil 11: Bahş ayış Anıtı. Alınlık elemanları. (T. Sivas).
- Şekil 12: Bahş ayış Anıtı. Cephe duvarı bezemesi. (Haspels 1971, res. 516.1)
- Şekil 13: Bahş ayış Anıtı. Panoların kavelyelerle ahşap hatıllara tutturulması. (T. Sivas)
- Şekil 14: Kapı konstrüksiyonunda paraçol (a) bağlamındaki yatay lentonun pozisyonu. (T. Sivas).
- Şekil 15: Değirmen Anıtı. Arka ve yan duvar bezemeleri. (Haspels 1971, res. 521.1).
- Şekil 16: Maltaş Anıtı. Alınlık. (Haspels 1971, res. 519).
- Şekil 17: Maltaş Anıtı. Çatı Elemanları. (T. Sivas).
- Şekil 18: Maltaş Anıtı. Cephe duvarı bezemesi. (Haspels 1971, res. 519).
- Şekil 19: Maltaş Anıtı. Rustik kabartmalar. (Haspels 1971, res. 520.3).
- Şekil 20: Aslankaya Anıtı. Akroter ve alınlık. (Haspels 1971, res. 523.1; (T. Sivas 1996'dan sonra).
- Şekil 21: Aslankaya Anıtı. Cephe duvarı bezemesi (Haspels 1971, res. 523.1).
- Şekil 22: Aslankaya Anıtı. Kapı kanatlarının içten görünüşü. (Haspels 1971, res. 523.4).).
- Şekil 23: Aslankaya Anıtı. Niş Kesiti. (Haspels 1971, res. 523.3; T. Sivas 1996'dan sonra).

- Şekil 24: Midas Şehri-Sümbüllü Anıt. Akroter ve alınlık. (Haspels 1971, res. 515.1).
- Şekil 25: Büyük Kapı Kaya Anıtı. Cephe duvarı bezemesi.(Haspels 1971, res. 522).
- Şekil 26: Küçük Kapı Kaya Anıtı. Akroter ve alınlık. (Haspels 1971, res.524.1
- Şekil 27: İdol tipleri. (T. Sivas).
- Şekil 28: Taurobolium Töreni. Canlandırma. (Vermaseren 1977, res. 30).

LEVHALAR LISTESİ

- Levha 1:** Yazılıkaya Midas Şehri ve Çevresi (Haspels 1971, res. 494; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 2:** Arayastis Anıtı. Genel. Kuzeydoğudan (T. Sivas).
- Levha 3:** Areyastis Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 4:** Areyastis Anıtı. Gravür. (Texier 1839, lev. 59).
- Levha 5:** Areyastis Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 6:** Areyastis Anıtı. Alınlık Detayı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 7:** Areyastis Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesit. (Görünüş: Haspels 1971, res. 514; Kesitler H. Sivas).
- Levha 8:** Yazılıkaya-Midas Şehri planı (Haspels 1971, res. 495; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 9:** Midas Anıtı. Yazılıkaya Köyü ve Midas Şehri'nin genel görünümü. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 10:** a. Midas Anıtı. Gravür. (Leake 1824, 21).
b. Midas Anıtı. Gravür. (Texier 1839, lev. 56).
- Levha 11:** a. Midas Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
b. Midas Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 10:** a. Midas Anıtı. Sütunlu galeri. Kazı sonrası. (Haspels 1971, lev. 13).
b. Midas Anıtı. Sütunlu galeri. Kazı sonrası. (Haspels 1971, lev. 12).
- Levha 13:** Midas Anıtı. Sütunlu galeri. Kazı sonrası. (Gabriel 1965, lev. 32a).
- Levha 14:** Midas Anıtı. Sütunlu galerinin bugünkü görünüşü. (T. Sivas).
- Levha 15:** Midas Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 16:** Midas Anıtı. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 17:** a. Midas Anıtı. Alınlık detayı. Doğudan. (T. Sivas).
b. Midas Anıtı. Sağ çerçeve detayı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 18:** Midas Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 19:** a. Midas Anıtı. Niş. Doğudan. (T. Sivas).
b. Midas Anıtı. Niş detayı. (T. Sivas).
- Levha 20:** Midas Anıtı. Görünüş. (Gabriel 1965, res 30; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 21:** Midas Anıtı. Dikey kesiti. (Gabriel 1965, res. 35).
- Levha 22:** Midas Anıtı. Yatay kesiti. (Gabriel 1965, res. 34; T. Sivas 1996'dan sonra).

- Levha 23:** Yazılıkaya-Midas Anıtı. Açık hava kült kompleksi restitüsyon denemesi. (T. Sivas).
- Levha 24 :** Bitmemiş Anıt. Genel görünüm. Kuzeybatıdan. (T. Sivas).
- Levha 25:** Bitmemiş Anıt. Kuzeybatıdan. (T. Sivas).
- Levha 26:** Bitmemiş Anıt. Gravür. (de Laborde 1838, lev. 27, 62).
- Levha 27:** Bitmemiş Anıt. Gravür. (Texier 1839, lev. 58).
- Levha 28:**
 a. Bitmemiş Anıt. Batıdan. (T. Sivas).
 b. Bitmemiş Anıt. Alınlık ve friz detayı. (T. Sivas).
- Levha 29:** Bitmemiş Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (Görünüş: Haspels 1971, res. 513.3; T. Sivas 1996'dan sonra; Kesitler: H. Sivas).
- Levha 30:** Bahş ayış Anıtı. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 31:** Bahş ayış Anıtı. Gravür. (Steuart 1842. lev. 7).
- Levha 32:** Bahş ayış Anıtı ve solundaki düzleş tirilmiş kaya kütleleri. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 33:**
 a. Bahş ayış Anıtı ve solundaki düzleş tirilmiş kaya kütleleri. Kuzeyden. (T. Sivas).
 b. Bahş ayış Anıtı'nın solundaki düzleş tirilmiş kaya kütleleri. Kuzeybatıdan. (T. Sivas).
- Levha 34:** Bahş ayış Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 35:** Bahş ayış Anıtı. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 36:** Bahş ayış Anıtı. Güneyden. (T. Sivas).
- Levha 37:**
 a. Bahş ayış Anıtı. Alınlık detayı. Doğudan. (T. Sivas).
 b. Bahş ayış Anıtı. Alınlık detayı. Güneyden. (T. Sivas).
- Levha 38:** Bahş ayış Anıtı. Çatı ve kuyu. Kuzeybatıdan. (T. Sivas).
- Levha 39:** Bahş ayış Anıtı. Açık hava kült kompleksi planı. (T. Sivas).
- Levha 40:** Bahş ayış Anıtı. Görünüş ve dikey kesiti. (Haspels 1971, 516, 517.1).
- Levha 41:** Bahş ayış Anıtı. Yatay kesiti. (Haspels 1971, 517.4).
- Levha 42:**
 a. Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Kuzeydoğudan. (Haspels 1971, lev. 160).
 b. Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Güneydoğudan. (Haspels 1971, lev. 163).
- Levha 43:**
 a. Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Güneyden. (Haspels 1971, lev. 164).
 b. Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Doğudan. (Haspels 1971, lev. 162).

- Levha 44:** a Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Kuzeyden. (Haspels 1971, lev. 166).
b Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Doğudan. (Haspels 1971, lev. 161).
- Levha 45:** Değirmen Anıtı. Plan. (Haspels 1971, res. 521).
- Levha 46:** Değirmen Anıtı. Arka duvar görünüşü ve dikey kesiti. (Haspels 1971, res. 520.4).
- Levha 47:** Değirmen Anıtı. Restitüsyon. (H. Sivas -T. Sivas).
- Levha 48:** Köhnüş Vadisi. Plan. (Haspels 1971, res. 499; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 49:** a Maltaş Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
b Maltaş Anıtı. Gravür. (Ramsay 1882, lev. 21 A).
- Levha 50:** a Maltaş Anıtı. Kazı sonrası. Güneyden. (Haspels 1971, lev. 158).
b Maltaş Anıtı. Güneyden. (T. Sivas).
- Levha 51:** Maltaş Anıtı. Sol çerçevede yer alan yazıt. (T. Sivas).
- Levha 52:** a Maltaş Anıtı. Kuyu. Güneybatıdan. (T. Sivas).
b Maltaş Anıtı. Kuyu. Batıdan. (T. Sivas).
- Levha 53:** Maltaş Anıtı. Görünüş ve dikey kesiti. (Haspels 1971, res. 519, 520.2; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 54:** Maltaş Anıtı. Yatay kesit. (Gabriel 1965, res. 42; Haspels 1971, 520.1; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 55:** Burmeç Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 56:** Burmeç Anıtı. Güneyden. (T. Sivas).
- Levha 57:** Burmeç Anıtı. Görünüş. (H. Sivas).
- Levha 58:** Aslankaya Anıtı. Genel görünüm. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 59:** Aslankaya Anıtı. Gravür. (Ramsay 1884, lev. 44).
- Levha 60:** Aslankaya Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 61:** Aslankaya Anıtı. Güneyden. (T. Sivas).
- Levha 62:** Aslankaya Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 63:** Aslankaya Anıtı. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 64:** Aslankaya Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 65:** Aslankaya Anıtı. Alınlık detayı. (T. Sivas).
- Levha 66:** Aslankaya Anıtı. Niş detayı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 67:** Aslankaya Anıtı. Sol kapı kanadı. (T. Sivas).
- Levha 68:** Aslankaya Anıtı. Sağ kapı kanadı. (T. Sivas).

- Levha 69:** Aslankaya Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (Haspels 1971, res. 523.1-3; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 70:**
 a Deliklitaş Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
 b Deliklitaş Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 71:**
 a Deliklitaş Anıtı. Güneyden. (T. Sivas).
 b Deliklitaş Anıtı. Gravür. (Perrot-Guillaume-Delbet 1872, lev. 5).
- Levha 72:** Deliklitaş Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 73:** Deliklitaş Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 74:**
 a Deliklitaş Anıtı'nın karşısındaki sekili platform. Batıdan. (T. Sivas).
 b Deliklitaş Anıtı. Taş temel yatakları. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 75:**
 a Deliklitaş Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
 b Deliklitaş Anıtı. Niş. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 76:**
 a Deliklitaş Anıtı. Kuyu. Kuzeydoğudan (T. Sivas).
 b Deliklitaş Anıtı. Kuyu. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 77:** Deliklitaş Anıtı. Açık hava kült kompleksi planı. (H. Sivas).
- Levha 78:** Deliklitaş Anıtı. Görünüş ve dikey kesiti. (Haspels 1971, res. 511.3, 512.2,4; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 79:** Deliklitaş Anıtı. Kuyu planı ve kesitleri. (Haspels 1971, res. 512.1-3; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 80:** Kilise Mevkii Anıtı. Genel görünüm. (T. Sivas).
- Levha 81:**
 a Kilise Mevkii Anıtı. Kuzeybatıdan. (T. Sivas).
 b Kilise Mevkii Anıtı. Alınlık detayı. Kuzeybatıdan. (T. Sivas).
- Levha 82:**
 a Kilise Mevkii Anıtı. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).
 b Kilise Mevkii Anıtı. Restitüsyon. (H. Sivas).
- Levha 83:** Keskaya Yerleşmesi (Haspels 1971, res. 506; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 84:**
 a Keskaya 1 no'lu Anıt. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
 b Keskaya 1 no'lu Anıt. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 85:** Keskaya 1 no'lu Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (Görünüş: Haspels 1971, res. 526.2; kesitler H.Sivas).
- Levha 86:**
 a Keskaya 2 no'lu Anıt. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
 b Keskaya 2 no'lu Anıt. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 87:** Keskaya 2 no'lu Anıt. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).

- Levha 88:** a. Kümbet-Berberini Anıtı. Genel görünüm. Doğudan. (T. Sivas).
b. Kümbet-Berberini Anıtı. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 89:** Kümbet-Berberini Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (Görünüş: Haspels 1971, res. 518.1; Kesitler: H.Sivas).
- Levha 90:** a. Gökçeğüney (Tonra Patlak) Anıtı. Batıdan. (Haspels 1971, res. 32).
b. Gökçeğüney (Tonra Patlak) Anıtı. Görünüş ve yatay kesiti. (Haspels 1971, 518. 3).
- Levha 91:** Sümbüllü Anıt. Kuzeyden. (T. Sivas).
- Levha 92:** a. Sümbüllü Anıt. Kazı sonrası durumu. Doğudan. (Gabriel 1965, lev. 19 b).
b. Sümbüllü Anıt. Niş detayı. (T. Sivas).
- Levha 93:** Sümbüllü Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (Görünüş ve dikey kesit: Haspels 1971, res. 515.1-4; Plan: Gabriel 1965, res. 25; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 94:** a. Midas Şehri 1 no'lu Anıt. Güneydoğudan. (T. Sivas).
b. Midas Şehri 1 no'lu Anıt. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 95:** Midas Şehri 1 no'lu Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (Görünüş: Haspels 1971, res. 518.2; Dikey kesit: H.Sivas).
- Levha 96:** Midas Şehri 2 no'lu Anıt ve Bitmemiş Anıt. Genel. Güneybatıdan. (T. Sivas).
- Levha 97:** Midas Şehri 2 no'lu Anıt. Güneybatıdan. (T. Sivas).
- Levha 98:** Midas Şehri 2 no'lu Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (Görünüş: Haspels 1971, res. 518.4; Yatay ve dikey kesit: H. Sivas).
- Levha 99:** a. Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
b. Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Kuzeybatıdan. (T. Sivas).
- Levha 100:** a. Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Kazı sonrası durumu. Güneydoğudan. (Haspels 1971, lev. 159)
b. Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Niş detayı. (T. Sivas).
- Levha 101:** Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (Görünüş ve yatay kesit: Haspels 1971, 524.2; dikey kesit: H. Sivas).
- Levha 102:** a. Demirli Anıtı. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
b. Demirli Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (H Sivas).
- Levha 103:** a. Büyük Kapı Kaya Anıtı. Güneybatıdan. (T. Sivas).

- b** Büyük Kapı Kaya Anıtı. Batıdan. (T. Sivas).
- Levha 104:** **a** Büyük Kapı Kaya Anıtı. Niş detayı. Tahrifattan önce (T. Sivas).
b Büyük Kapı Kaya Anıtı. Niş detayı. 1996 yılındaki tahribat sonrası. (T. Sivas).
- Levha 105:** Büyük Kapı Kaya Anıtı. Görünüş. (Haspels 1971, res. 522).
- Levha 106:** Büyük Kapı Kaya Anıtı. Yatay ve dikey kesitleri. (H. Sivas).
- Levha 107:** Küçük Kapı Kaya Anıtı. Kuzeyden. (T. Sivas).
- Levha 108:** Küçük Kapı Kaya Anıtı. Görünüş ve dikey kesiti. (Görünüş: Haspels 1971, res. 524.1; Dikey kesit (H. Sivas).
- Levha 109:** **a** Küçük Kapı Kaya Anıtı. Kuzeyden. 1987 yılı tahribatı sonrası. (T. Sivas).
b Küçük Kapı Kaya Anıtı. Yatay kesiti (H. Sivas).
- Levha 110:** Döğer Asar Kaya Anıtı. Doğudan.
- Levha 111:** Döğer Asar Kaya. Görünüş, yatay ve dikey kesiti. (Görünüş: Haspels 1971, res. 525.3; Yatay ve dikey kesit: H. Sivas).
- Levha 112:** Fındık Asar Kaya Yerleşmesi. (Haspels 1971, res. 504; T. Sivas 1996'dan sonra).
- Levha 113:** Fındık Anıtı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 114:** Fındık Anıtı. Görünüş ve dikey kesiti. (Görünüş: Haspels 1971, res. 527.1; Dikey kesit: H. Sivas).
- Levha 115:** **a** Midas Şehri 1 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).
b Midas Şehri 1 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas)
- Levha 116:** **a** Midas Şehri 2 no'lu Altar. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).
b Midas Şehri 2 no'lu Altar. Görünüş çizimi. (H. Sivas).
- Levha 117:** **a** Midas Şehri 3 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).
b Midas Şehri 3 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 118:** Midas Şehri 3 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti. (H. Sivas).
- Levha 119:** **a** Midas Şehri 4 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).
b Midas Şehri 4 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).
- Levha 120:** **a** Midas Şehri 5 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).
b Midas Şehri 6 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 121:** **a** Midas Şehri 7 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 4 no'lu Altar. Görünüş, plan ve dikey kesiti.
(Haspels 1971, res. 528.1).

Levha 122: **a** Midas Şehri 8 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 8 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).

Levha 123: **a** Midas Şehri 9 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 9 no'lu Altar'ın güneybatısında yer alan idol. Güneyden. (T. Sivas).

Levha 124: Midas Şehri 9 no'lu Altar. Plan, görünüş ve dikey kesiti.

(Haspels 1971, res. 528.2)

Levha 125: **a** Midas Şehri 10 no'lu Altar. Doğudan.

b Midas Şehri 10 no'lu Altar. Güneybatıdan.

Levha 126: Midas Şehri 10 no'lu Altar. Görünüş, plan ve dikey kesiti.

(Ramsay 1889, res. 23; T.Sivas 1996'dan sonra)

Levha 127: **a** Midas Şehri 11 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 11 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).

Levha 128: Midas Şehri 11 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti. (H. Sivas).

Levha 129: **a** Midas Şehri 12 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 12 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti. (H. Sivas).

Levha 130: **a** Midas Şehri 13 no'lu Altar. Batıdan. (T. Sivas)

b Midas Şehri 13 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti. (H. Sivas).

Levha 131: **a** Midas Şehri 14 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 14 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti. (H. Sivas).

Levha 132: **a** Midas Şehri 15 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 15 no'lu Altar. Görünüş, plan ve dikey kesiti.
(Görünüş ve plan: Haspels 1971, res. 529.1; Dikey kesit: H. Sivas).

Levha 133: Midas Şehri 16 no'lu Altar. Güneyden. (T. Sivas).

Levha 134: Midas Şehri 16 no'lu Altar. Görünüş, plan ve kesiti. (Görünüş

ve plan: Haspels 1971, 529.2; Kesit: H.Sivas)

Levha 135: **a** Midas Şehri 17 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 17 no'lu Altar. Görünüş ve yatay kesiti. (Ç. Şenel-T. Orbay).

Levha 136: Midas Şehri 18 ve 19 no'lu altarların bulunduğu kayalık. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).

Levha 137: **a** Midas Şehri 18 no'lu Altar. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 18 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).

Levha 138: **a** Midas Şehri 19 no'lu Altar. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).

b Midas Şehri 19 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).

Levha 139: **a** Tekören Altarı ve kaya teknesi. Genel. Doğudan. (T. Sivas).

b Tekören Altarı. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).

Levha 140: Tekören Altarı. Plan ve dikey kesiti. (H. Sivas).

Levha 141: Dümrek Kalebaşı Mevkii Krokisi. (H. Sivas).

Levha 142: **a** Dümrek 1 no'lu Altar. Güneyden. (T. Sivas).

b Dümrek 1 no'lu Altar. Plan ve kesiti. (H. Sivas).

Levha 143: **a** Dümrek 2 no'lu Altar. Kuzeyden. (T. Sivas).

b Dümrek 3 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).

Levha 144: **a** Dümrek 4 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).

b Dümrek 5 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).

Levha 145: **a** Dümrek 6 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).

b Dümrek 7 no'lu Altar. Güneyden. (T. Sivas).

Levha 146: **a** Köhnüş 1 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).

b Köhnüş 1 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).

Levha 147: **a** Köhnüş 2 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).

b Köhnüş 2 no'lu Altar. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).

Levha 148: **a** Köhnüş 2 no'lu Altar. Kuzeydoğudan. (T. Sivas).

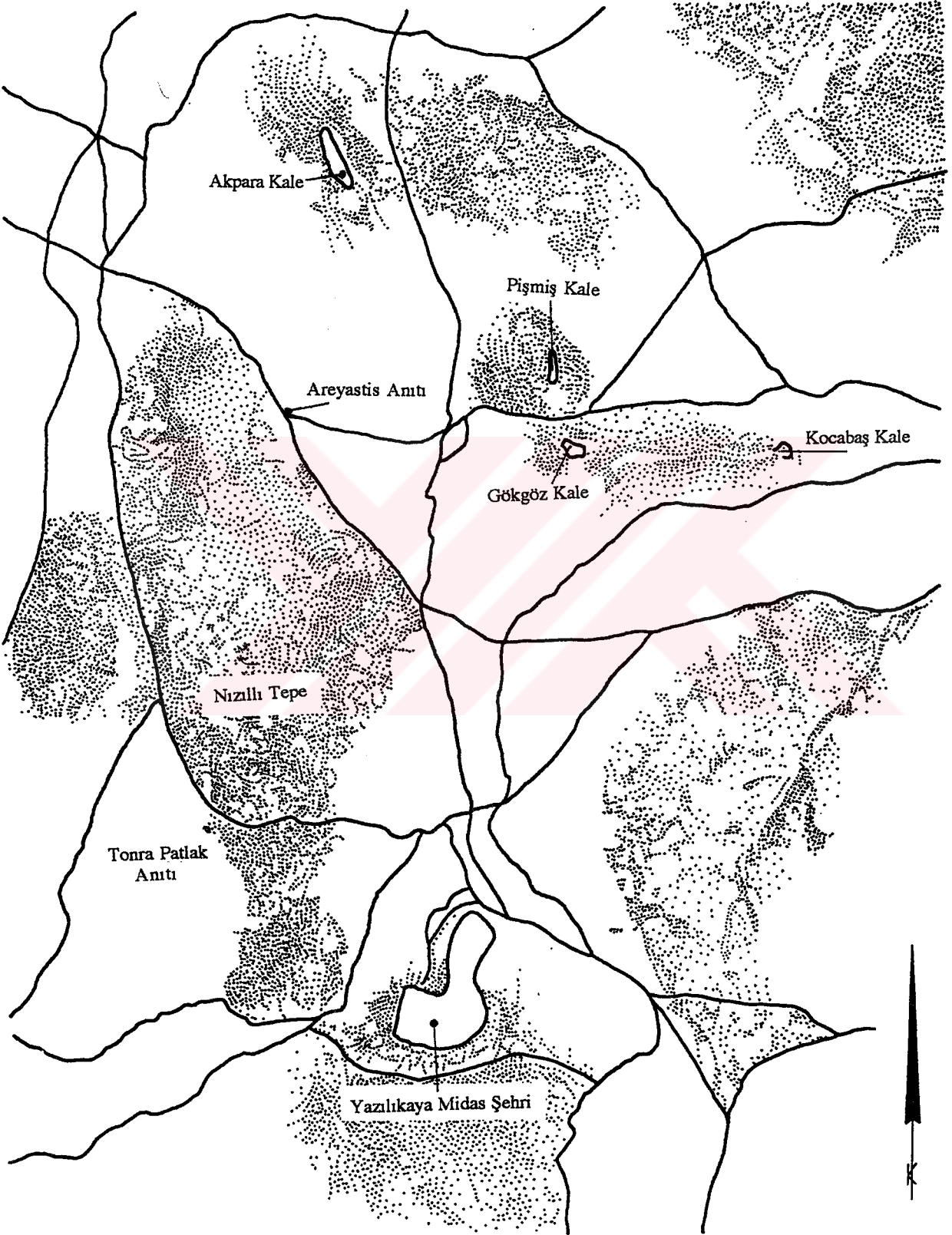
b Köhnüş 2 no'lu Altar. Detay. (T. Sivas).

- Levha 149:** Köhnüş 2 no'lu Altar. Görünüş. (H. Sivas).
- Levha 150:** Köhnüş 2 no'lu Altar. Plan ve kesit. (H. Sivas).
- Levha 151:** a Kumcaboğaz Kapı Kaya Altarı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
b Kumcaboğaz Kapı Kaya Altarı. Plan ve dikey kesiti. (Haspels 1971, res. 525.1)
- Levha 152:** a Menekşe Kayaları Altarı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
b Menekşe Kayaları Altarı. Plan ve dikey kesiti. (H. Sivas).
- Levha 153:** a Büyük Kapı Kaya Altarı. Güneydoğudan. (T. Sivas).
b Büyük Kapı Kaya Altarı. Görünüş ve dikey kesiti. (Ç. Şenel-Y. Polat).
- Levha 154:** a Fındık 1 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).
b Fındık 1 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).
- Levha 155:** Fındık 1 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti. (H. Sivas).
- Levha 156:** a Fındık 2 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).
b Fındık 2 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).
- Levha 157:** a Fındık 3 no'lu Altar. Güneydoğudan. (T. Sivas).
b Fındık 3 no'lu Altar. Doğudan. (T. Sivas).
- Levha 158:** Fındık 3 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).
- Levha 159:** a Midas Şehri 1 no'lu Niş. Kuzeybatıdan. (T. Sivas).
b. Midas Şehri 1 no'lu Niş. Görünüş ve dikey kesiti. (H. Sivas).
- Levha 160:** a Midas Şehri 2 no'lu Niş. Genel görünüm. Doğudan. (T. Sivas).
b. Midas Şehri 2 no'lu Niş. Kuzeydoğudan. (H. Sivas).
- Levha 161:** Midas Şehri 2 no'lu Niş. Görünüş ve kesiti. (H. Sivas).
- Levha 162:** a Köhnüş 2 no'lu Niş. Doğudan. (T. Sivas).
b Köhnüş 2 no'lu Niş. Görünüş ve kesiti. (Haspels 1971, 526.7).
- Levha 163:** a Fındık 3 no'lu Niş. Kuzeyden. (T. Sivas).
b Fındık 3 no'lu Niş. Görünüş ve kesiti. (Haspels 1971, res. 527.2).
- Levha 164:** Deliktaş Nişi. Güneydoğudan. (T. Sivas).

- Levha 165:** a. Deliktaş Nişi. Doğudan. (T. Sivas).
b. Deliktaş Nişi. Plan ve kesitleri. (Haspels 1971, 517.2).

Levha 1

Yazılıkaya Midas Şehri ve Çevresi (Haspels 1971, res. 494; T. Sivas 1996'dan sonra).

Arezastis Anıtı. Genel. Kuzeydoğudan.

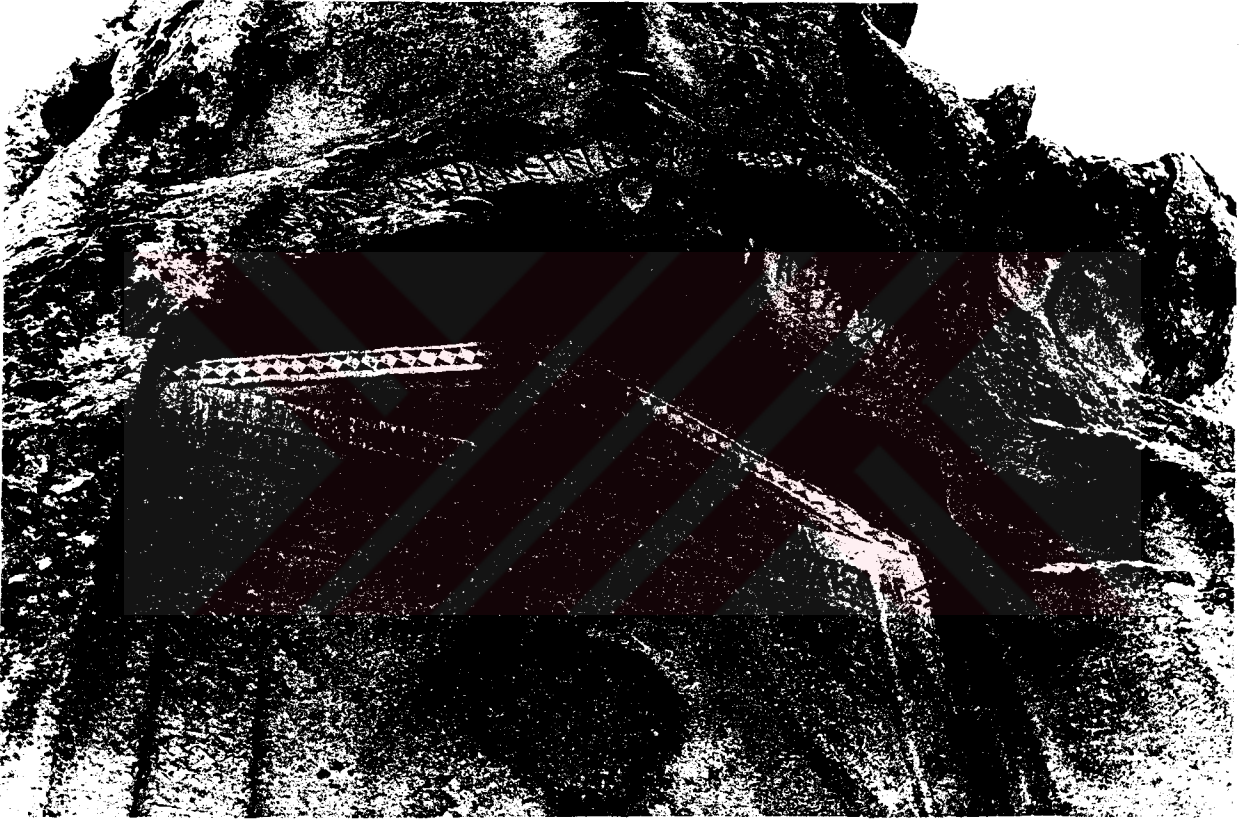
Arezastis Anıtı. Doğudan.

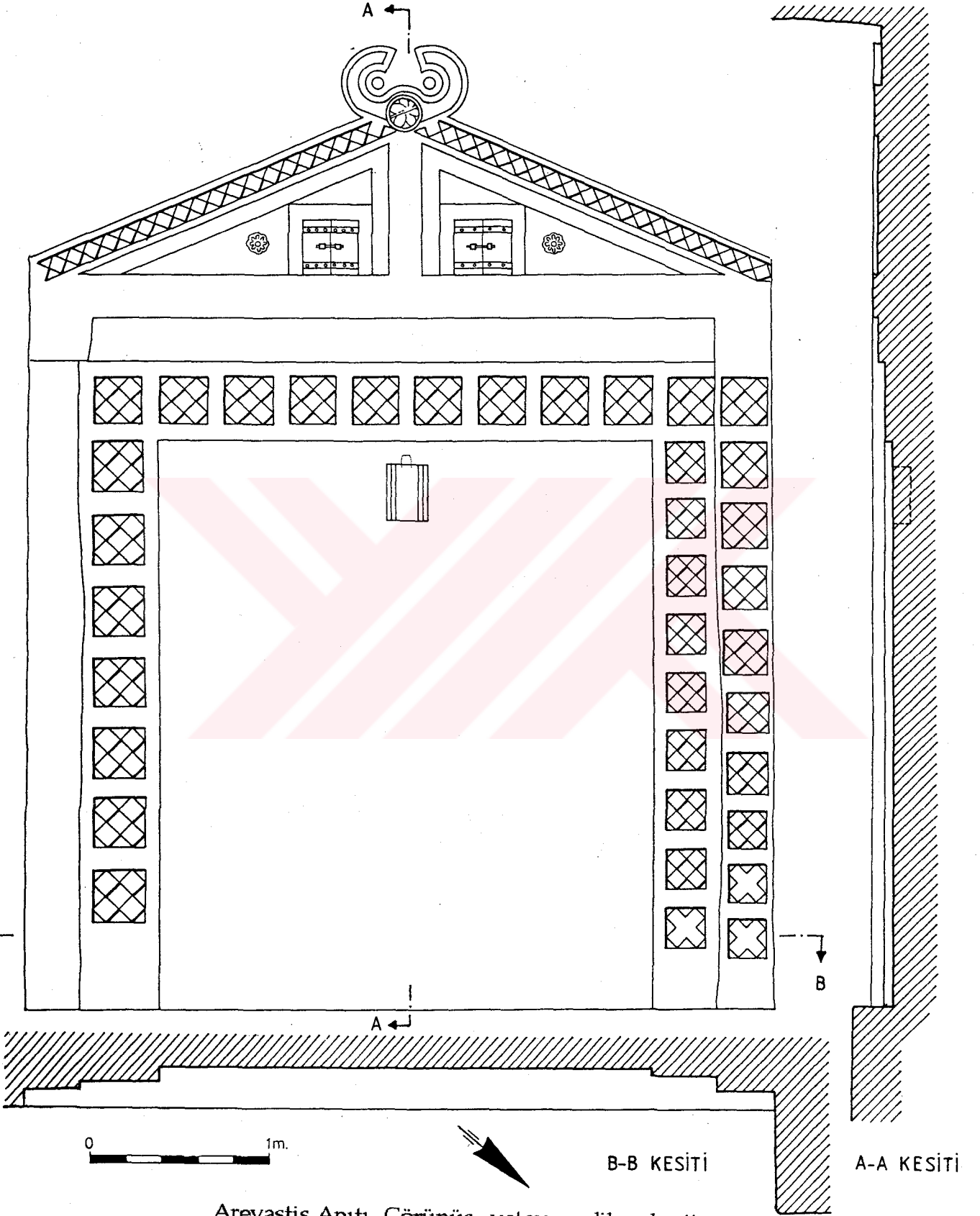
Arezastis Anıtı. Gravür. (Texier 1839, lev. 59)

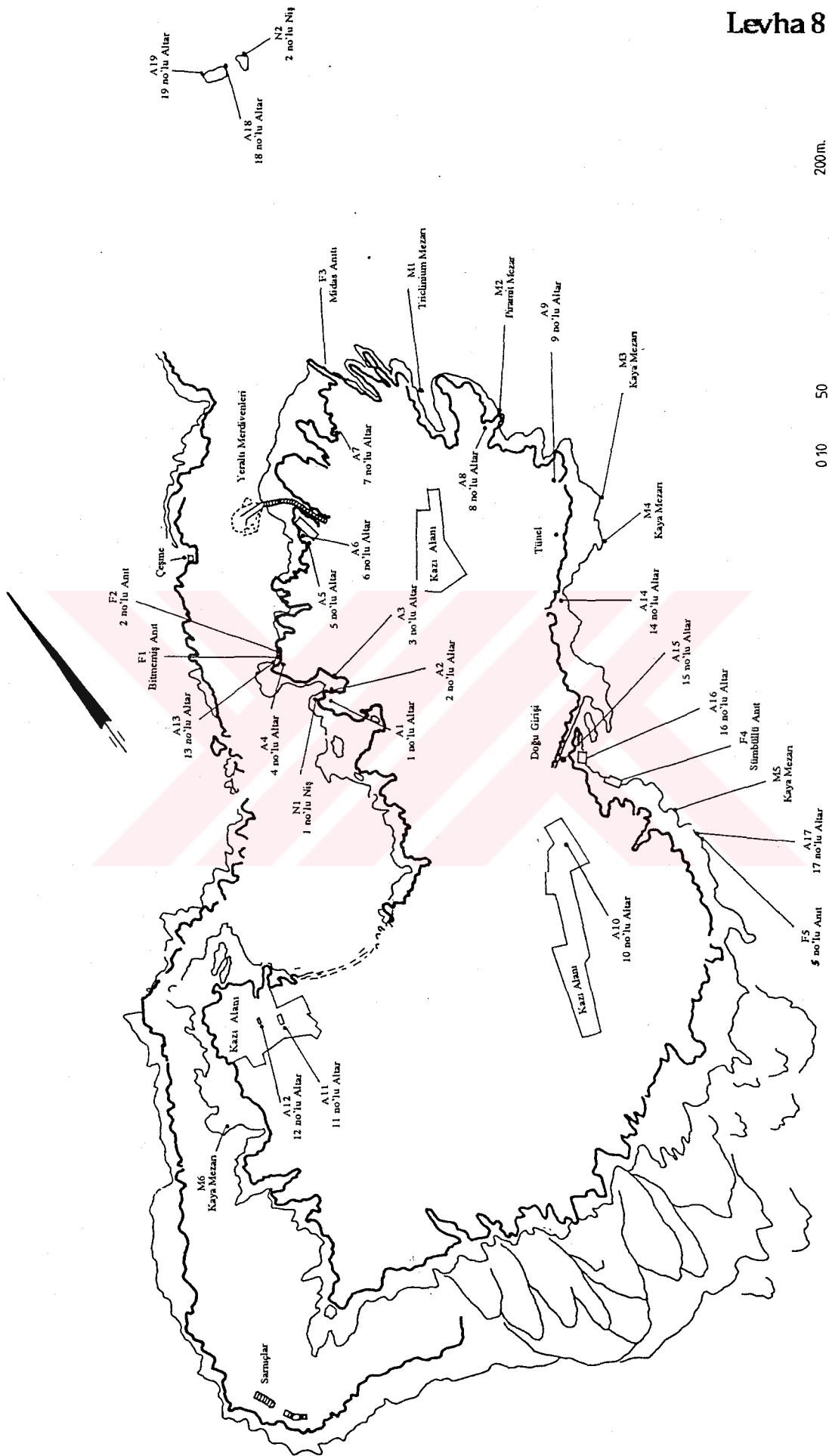
Arezastis Anıtı. Doğudan.

Arezastis Anıtı. Alınlık detayı. Doğudan.

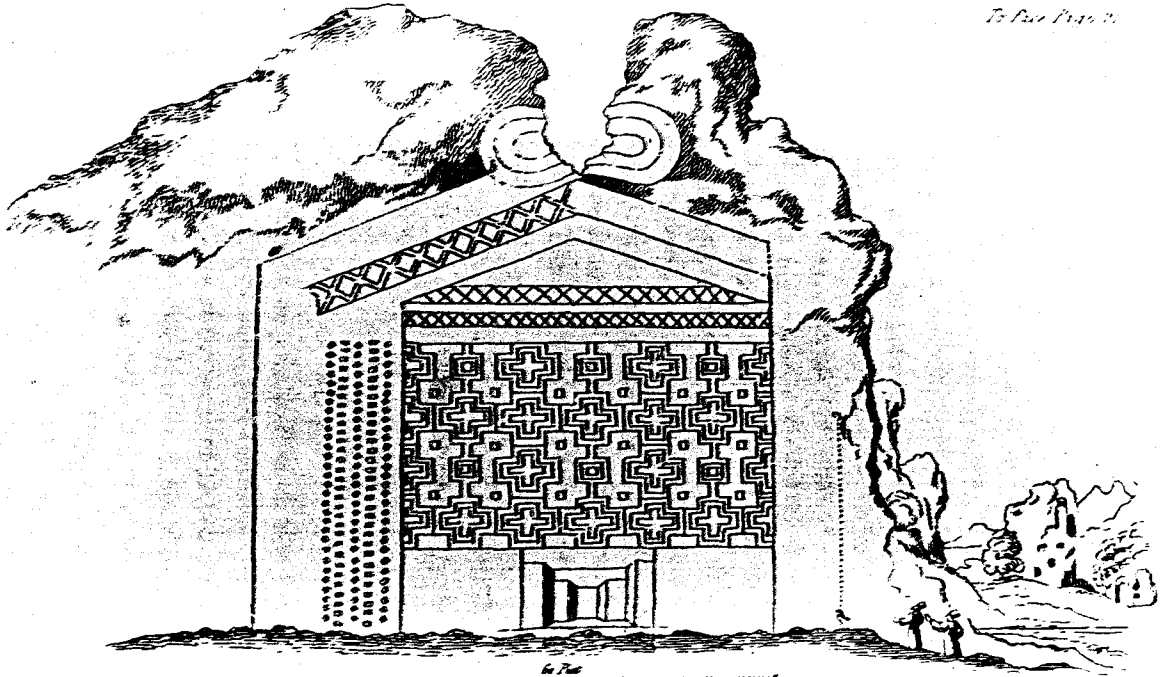

Areyastis Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesit.
(Görünüş: Haspels 1971, res. 514; Kesitler H.Sivas).

Midas Anıtı. Yazılıkaya Köyü ve Midas Şehri'nin genel görünümü. Kuzeydoğudan.

Inscription at a b
ΙΑΕΡΑΚΕΡΑΓΟΓΑΡ·ΣΙΜΙΔΑΙ ΠΑΡΑΓΤΑΒΙ ΠΑΜΑΚΤΕΙ ΕΔΑΡ
Inscription at c d
ΘΑΒΑ ΜΕΜΕΦΑΙΞ ΟΡ·ΙΤΑΡ·ΞΙ ΚΦΙΛΑΜΑΡΕΛ·ΞΞΙΚΕΜΕΜΑΝΙΕΛΑΞ

a: Midas Anıtı. Gravür. (Leake 1824, 21)

b: Midas Anıtı. Gravür. (Texier 1839, lev. 56)

a: Midas Anıtı. Doğudan.

b : Midas Anıtı. Doğudan

a: Midas Anıtı. Sütunlu galeri. Kazı sonrası. (Haspels 1971, lev.13)

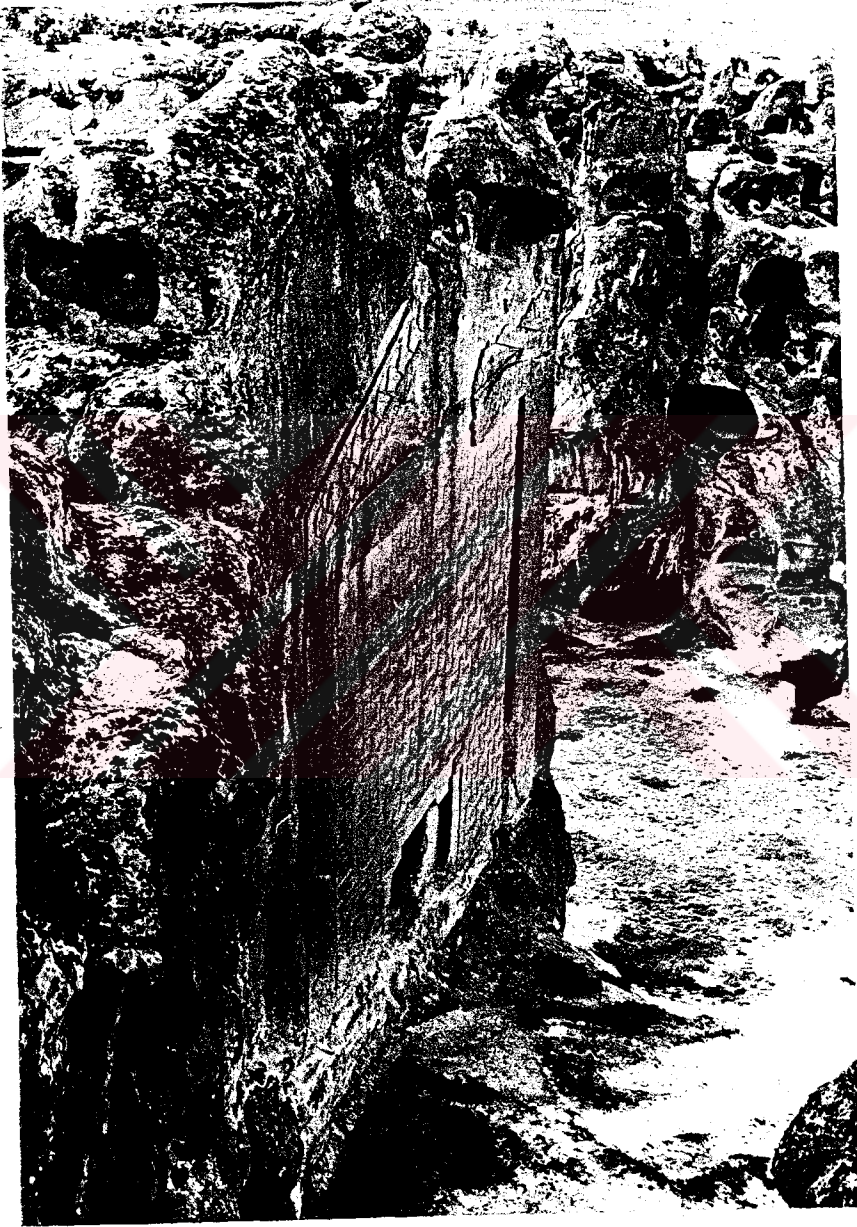
b: Midas Anıtı. Sütunlu galeri. Kazı sonrası.(Haspels 1971, lev.12)

Midas Anıtı. Sütunlu galeri. Kazı sonrası. (Gabriel 1965, lev.32a)

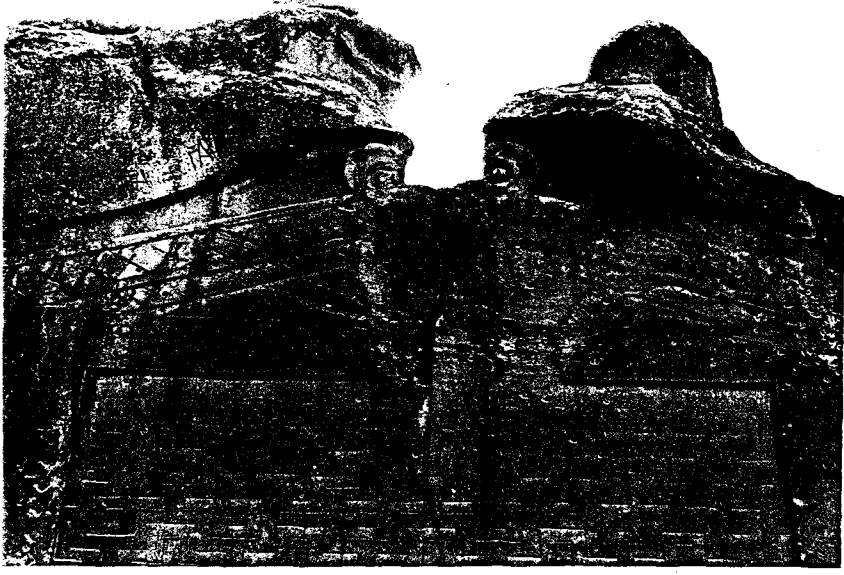
Midas Anıtı. Sütunlu galerinin bugünkü görüntüsü.

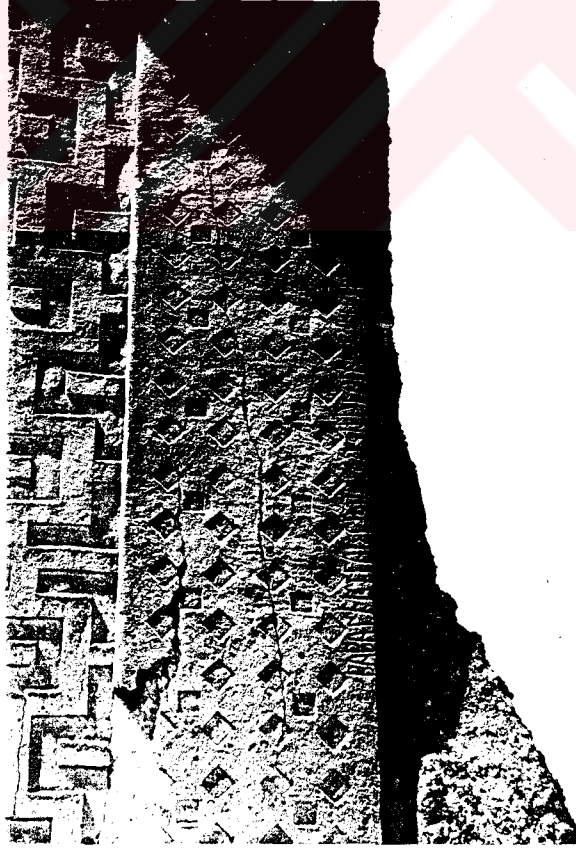
Midas Anıtı. Güneydoğudan.

Midas Anıtı. Kuzeydoğudan.

a: Midas Anıtı. Alınlık detayı. Doğudan

b: Midas Anıtı. Sağ çerçeve detayı. Doğudan

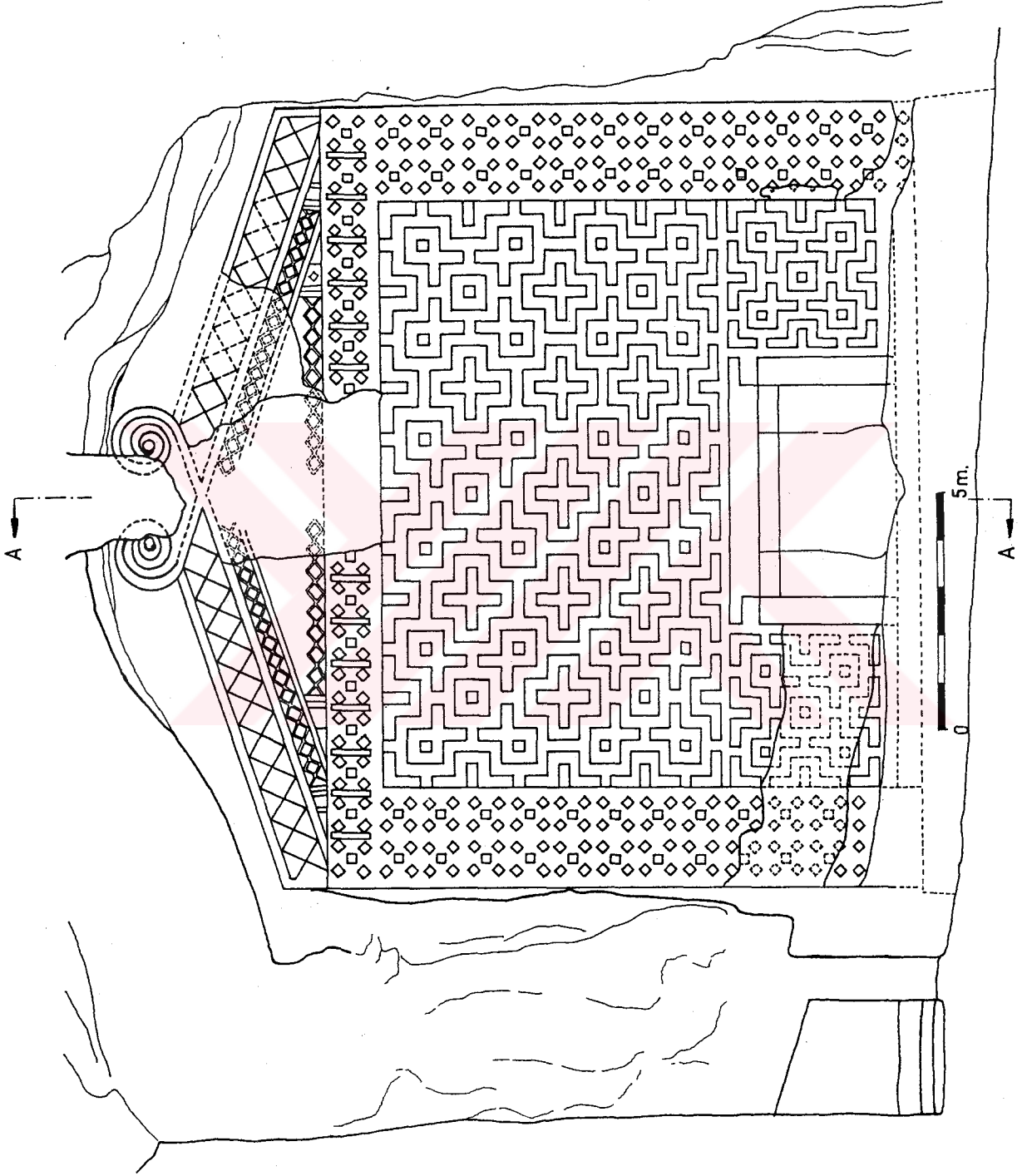
Midas Anıtı. Niş. Doğudan.

a: Midas Anıtı. Niş. Doğudan.

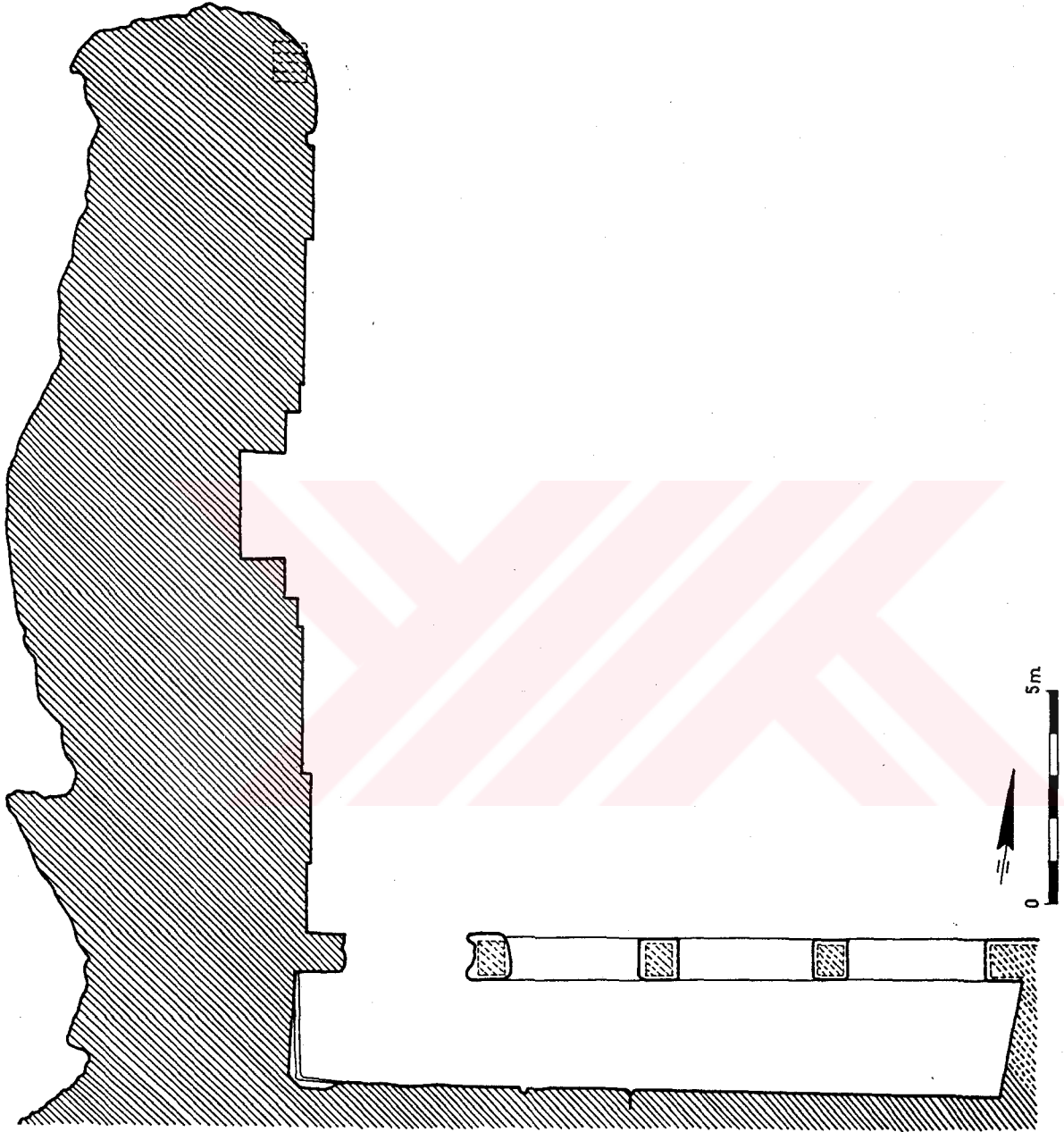
b: Midas Anıtı. Niş detayı.

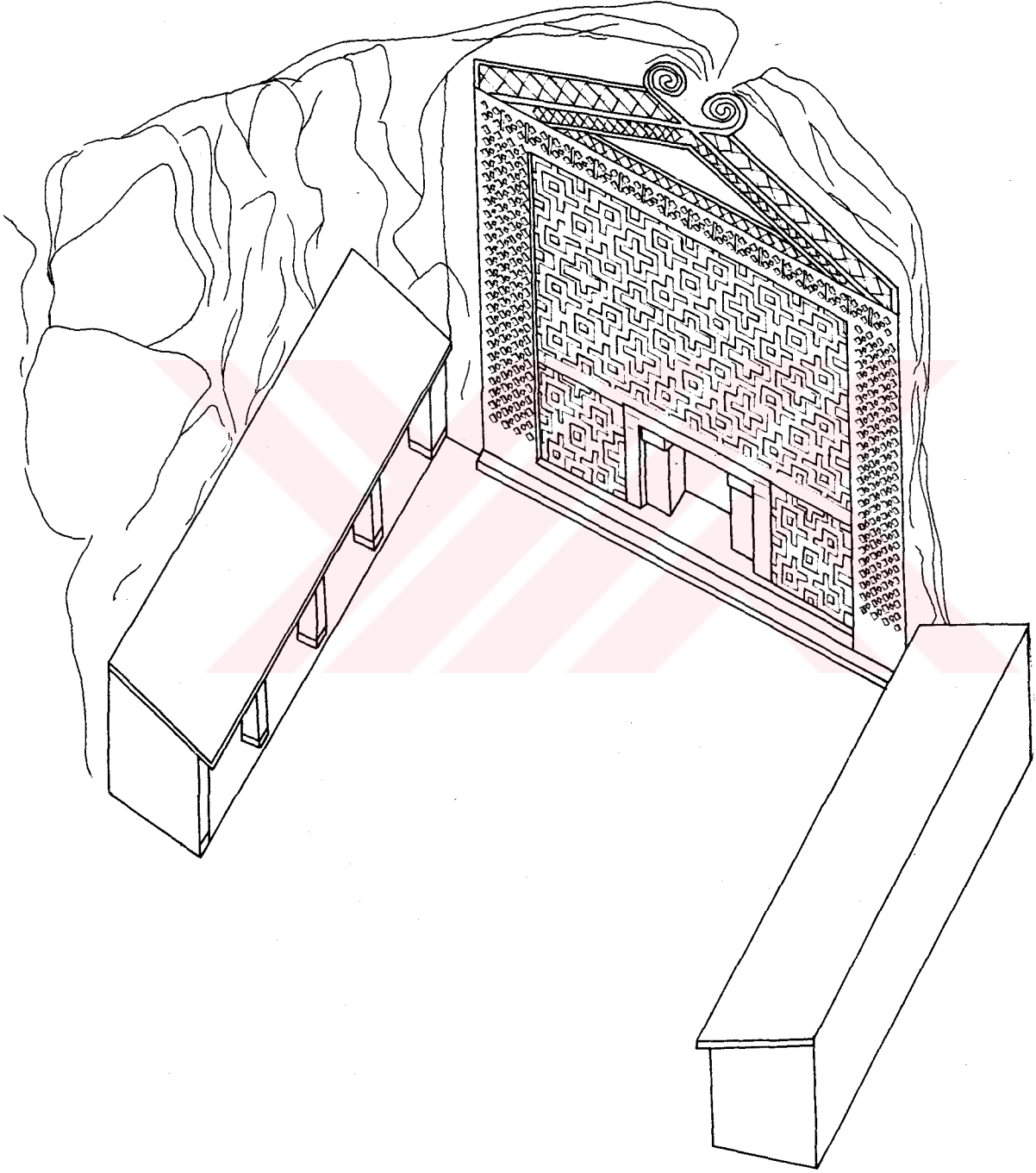
Midas Anıtı. Görünüş. (Gabriel 1965, res. 30; T. Sivas 1996'dan sonra).

Midas Anıtı. Dikey kesit. (Gabriel 1965, res. 35).

Midas Antik. Yatay kesit. (Gabriel 1965, res. 34; T. Sivas 1996' dan sonra).

Yazılıkaya-Midas Anıtı. Açık hava kült kompleksi restitüsyon denemesi.

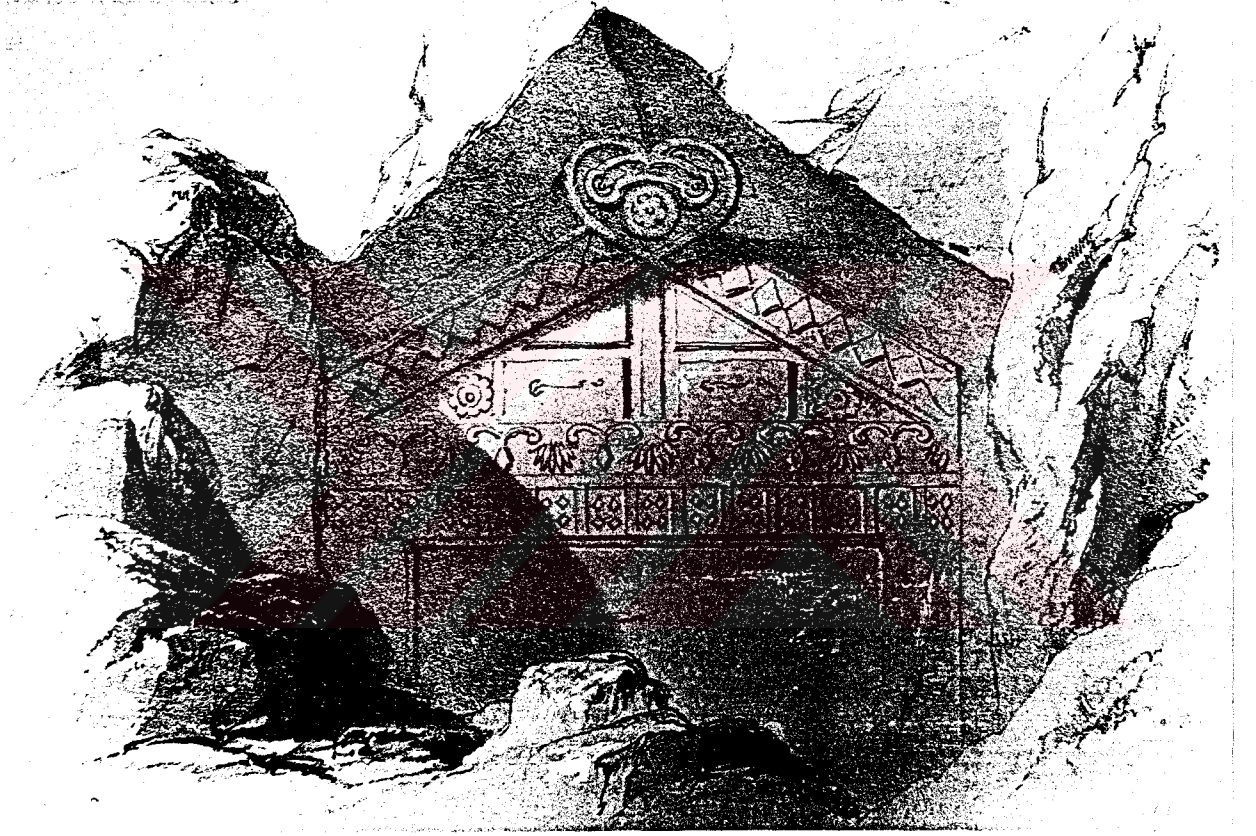
(T. Sivas)

Bitmemiş Anıt.Genel görünüm. Kuzeybatıdan.

Bitmemiş Anıt. Kuzeybatıdan.

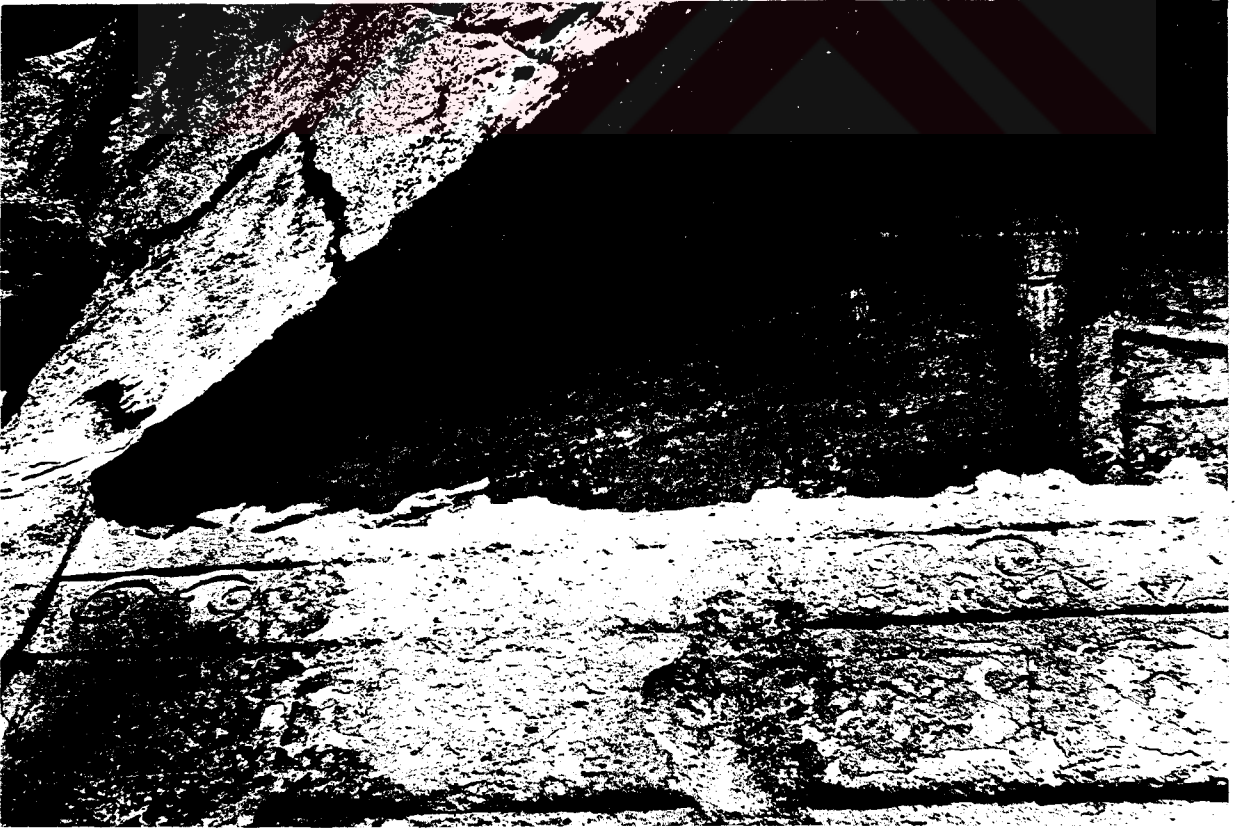
Bitmemiş Ant. Gravür. (de Laborde 1838, lev. 27, 62)

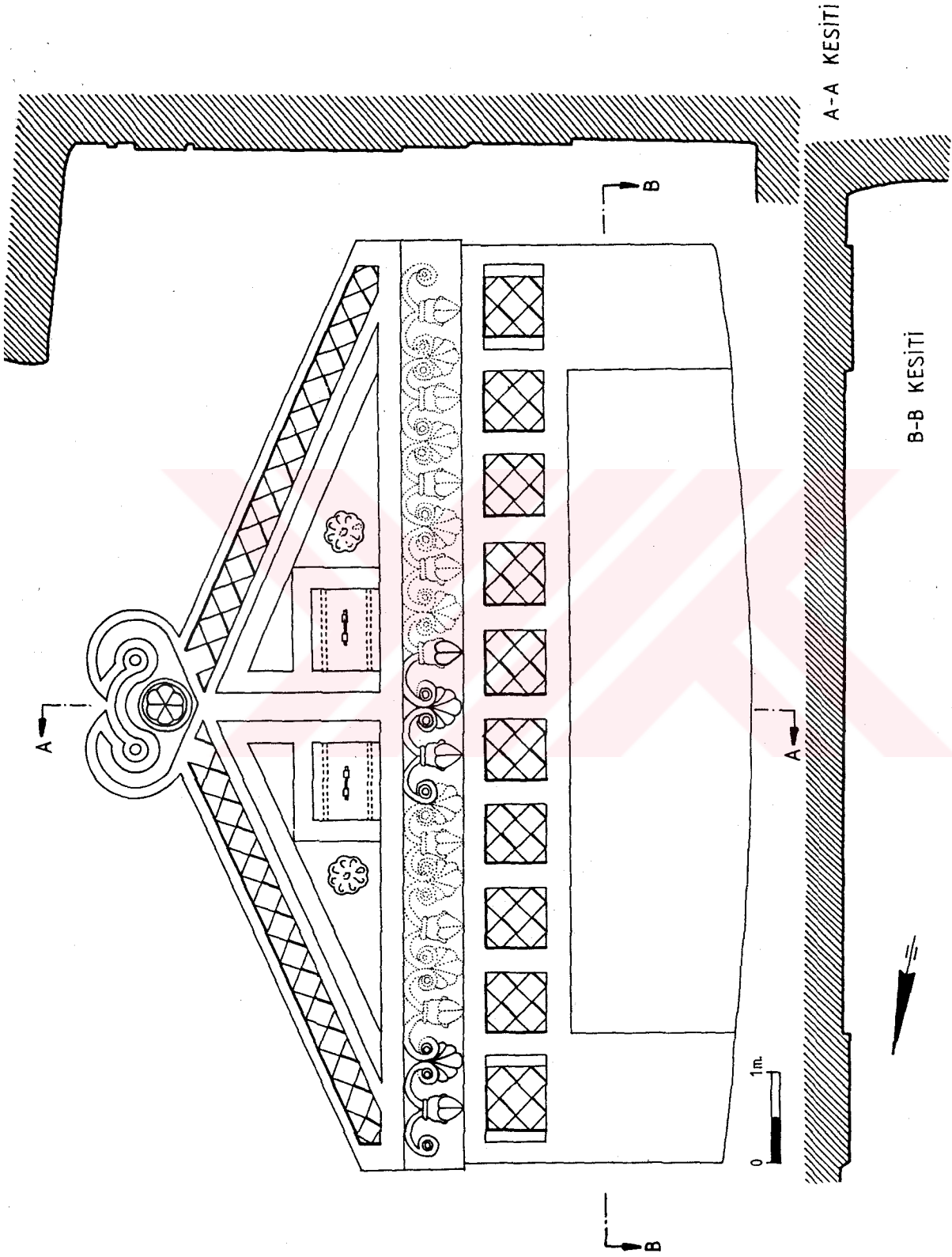
Bitmemiş Anıt. Gravür. (Texier 1839, lev. 58)

a: Bitmemiş Anıt. Batıdan.

b: Bitmemiş Anıt. Alınlık ve friz detayı.

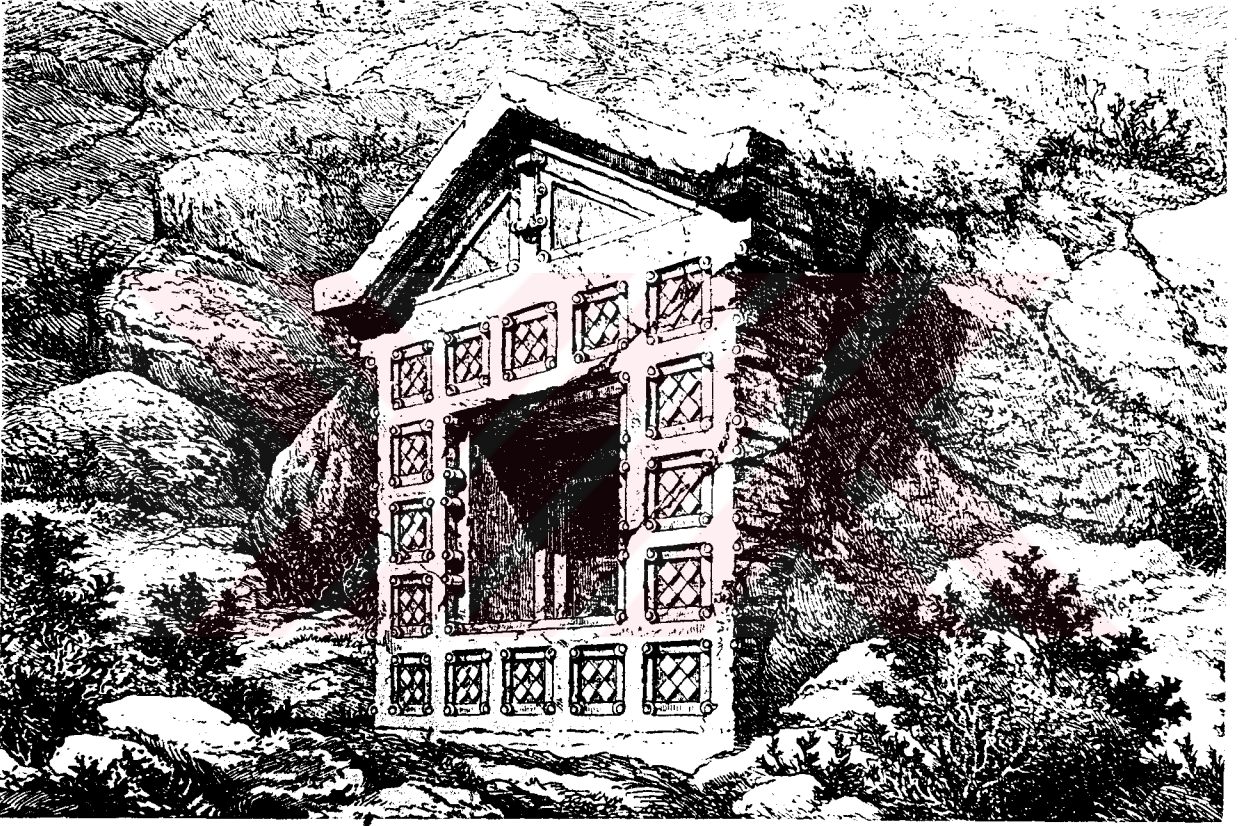

Bitmemiş Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti.

(Görünüş: Haspels 1971, res. 513.3; T. Sivas 1996'dan sonra; Kesitler: H. Sivas).

Bahşayış Anıtı. Kuzeydoğudan.

Bahşayış Anıtı. Gravür. (Steuart 1842, lev. 7)

Bahçayış Anıtı ve solundaki düzleştirilmiş kaya kütleleri.Güneydoğudan.

a: Bahşayış Anıtı ve solundaki düzleştirilmiş kaya kütlesi.Kuzeyden.

b: Bahşayış Anıtı'nın solundaki düzleştirilmiş kaya kütlesi. Kuzeybatıdan.

Bahşayış Anıtı. Doğudan.

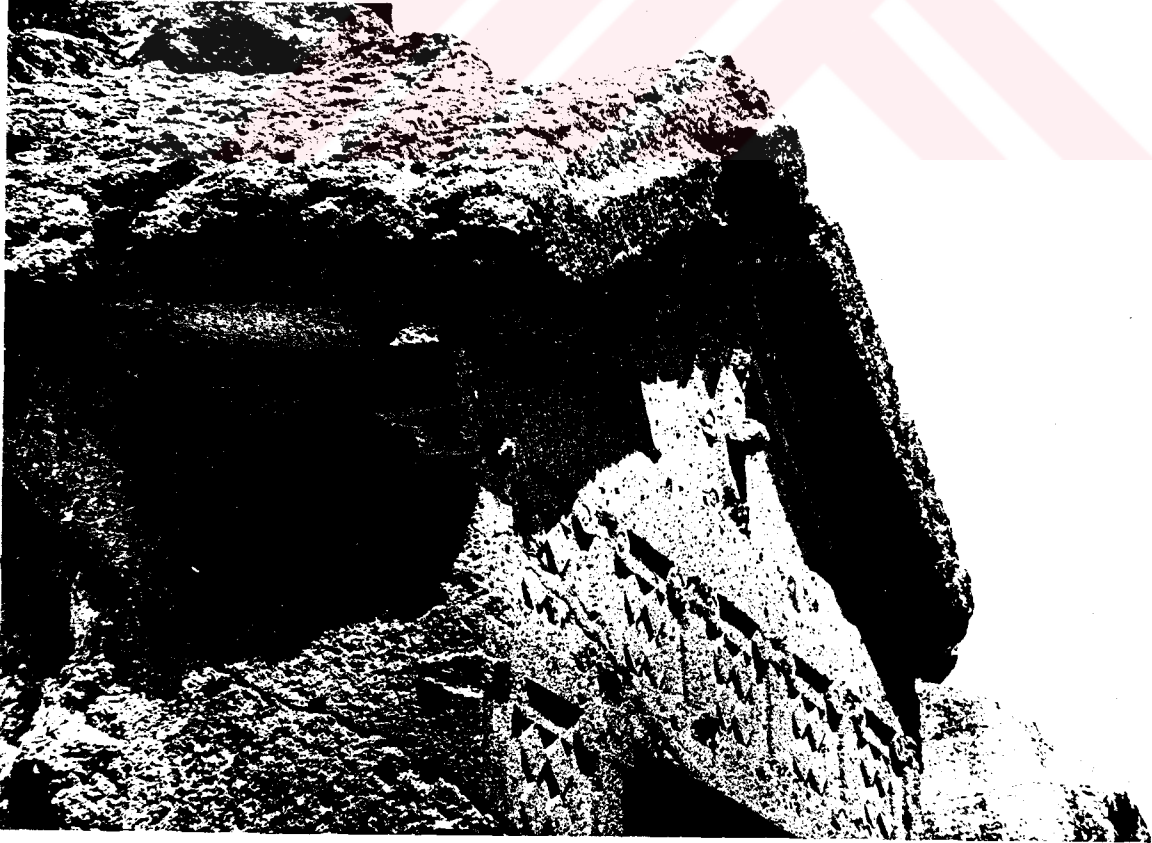
Bahşayış Anıtı. Kuzeydoğudan.

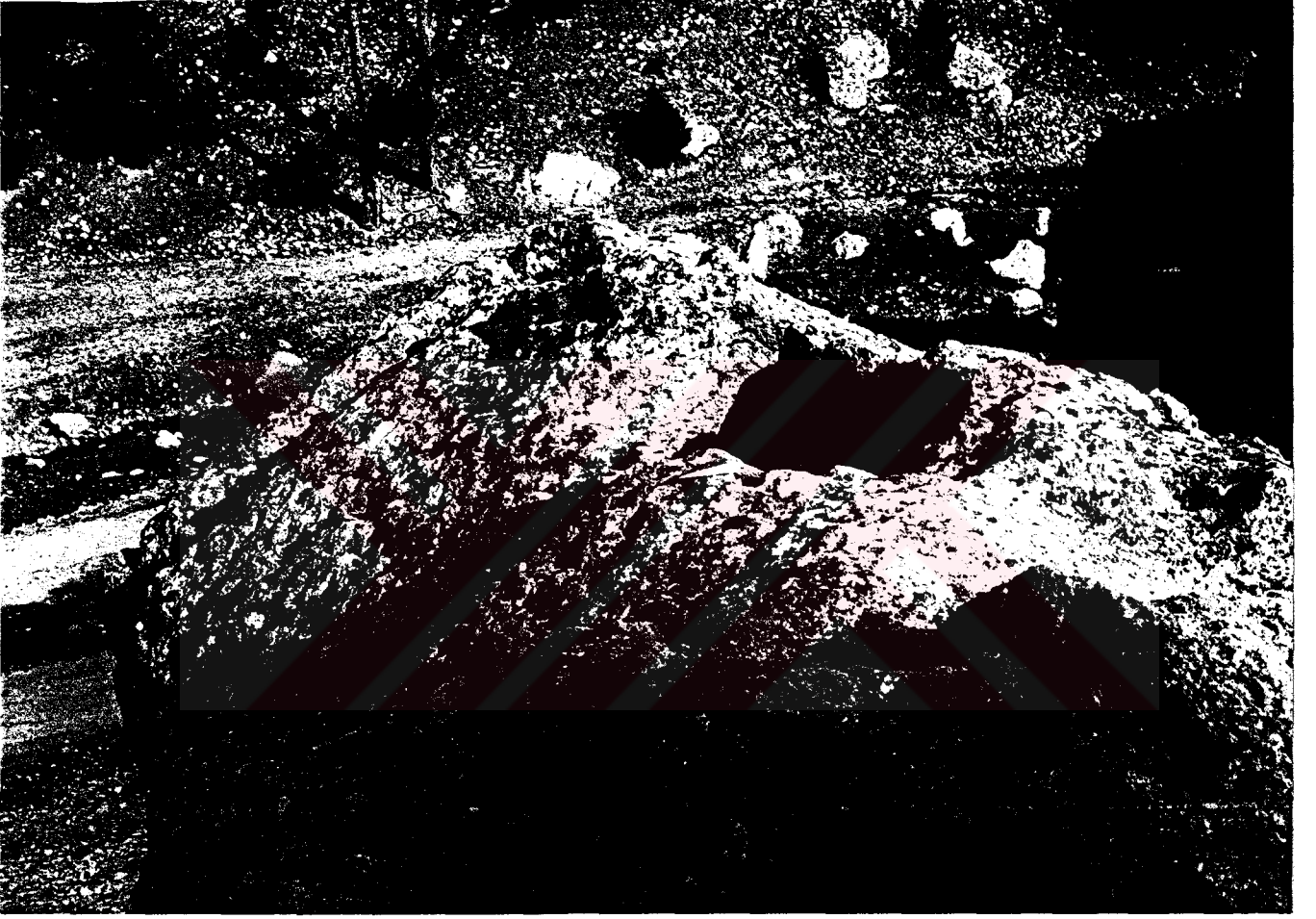
Bahşayış Anıtı. Güneyden.

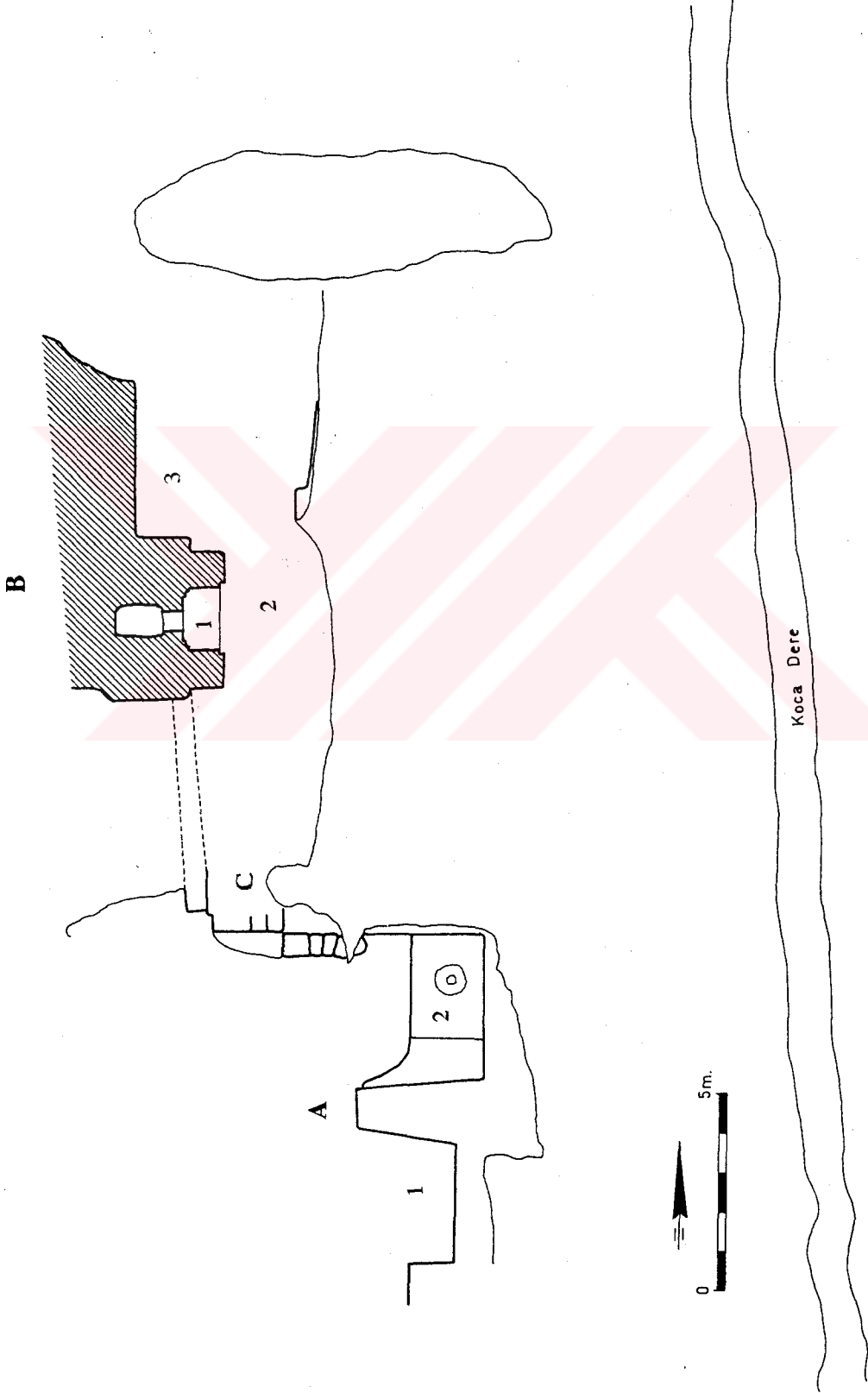
a: Bahşayış Anıtı. Alınlık detayı. Doğudan.

b: Bahşayış Anıtı. Alınlık detayı. Güneyden.

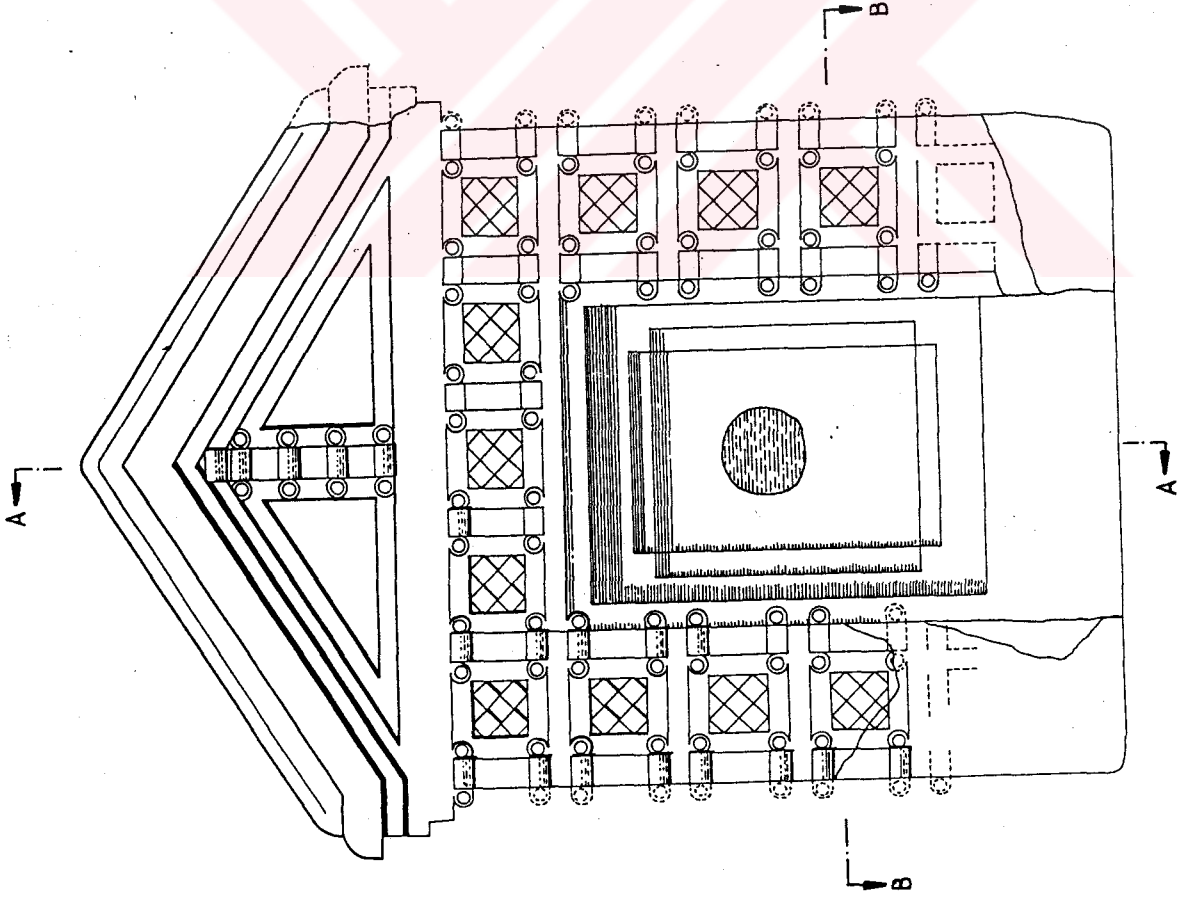
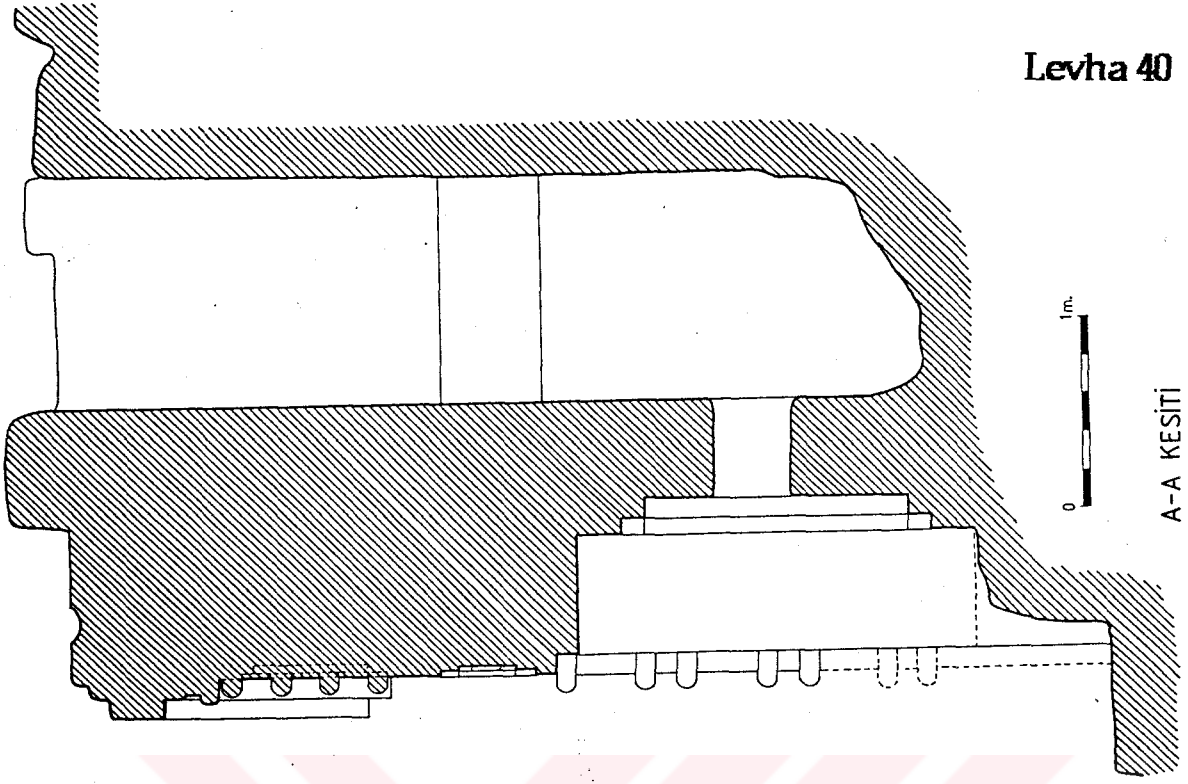

Bahşayış Anıtı. Çatı ve kuyu. Kuzeybatıdan.

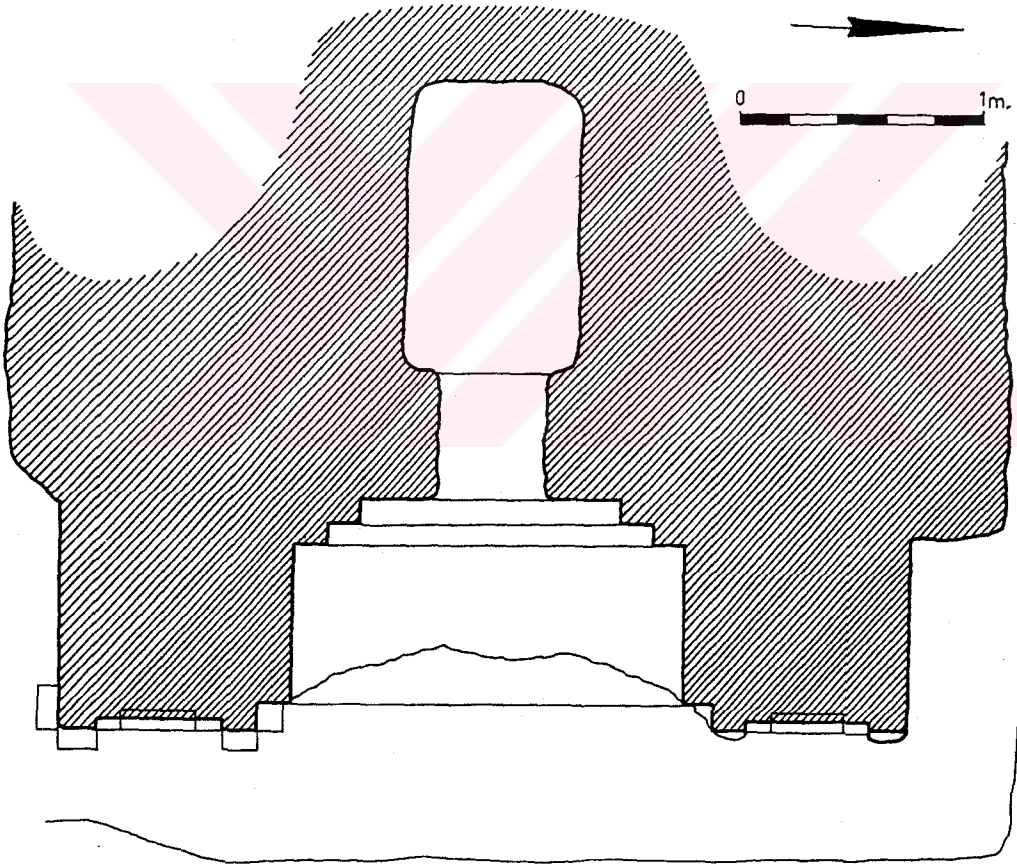

Bahşayış Anıtı. Açık hava kültür kompleksi planı.

Levha 40

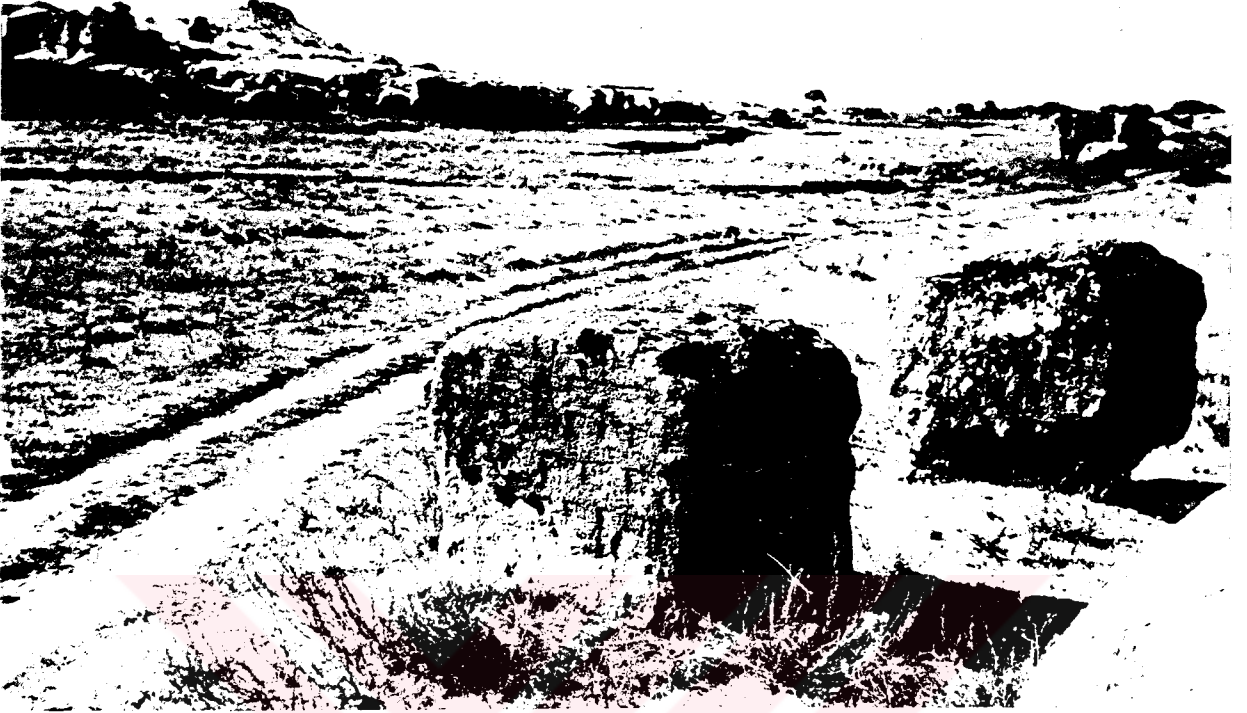

Bahşayış Anıtı. Görünüş ve dikey kesiti. (Haspels 1971, 516, 517.1).

B-B KESİTİ

Bahş ayış Anıtı. Yatay kesiti. (Haspels 1971, 517.4).

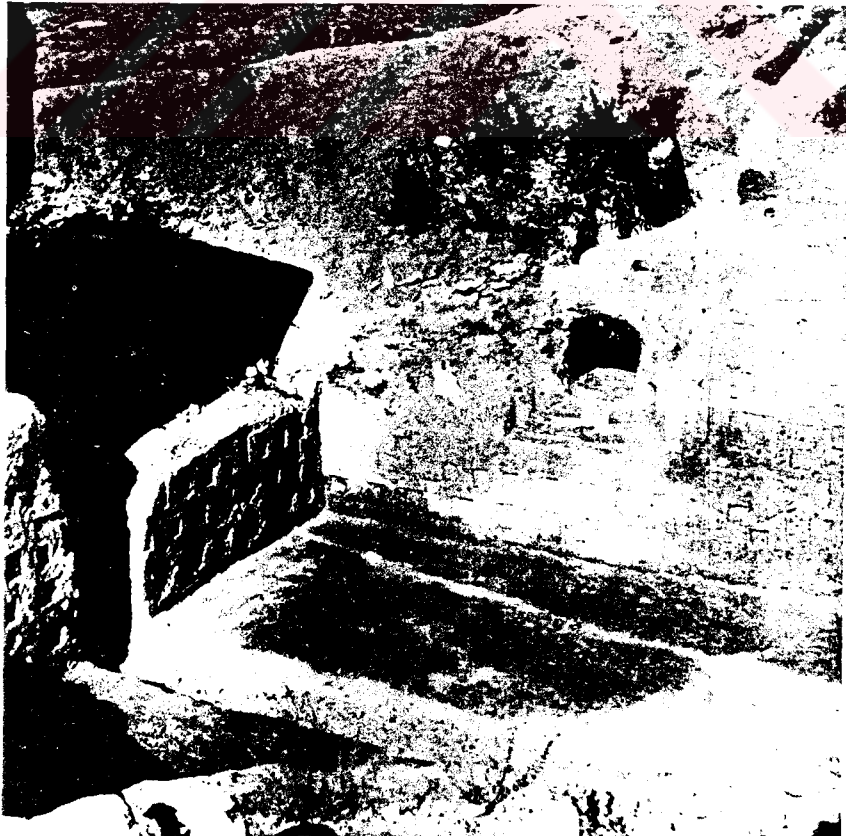
a: Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Kuzeydoğudan. (Haspels 1971, lev.160)

b: Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Güneydoğudan. (Haspels 1971, lev.163)

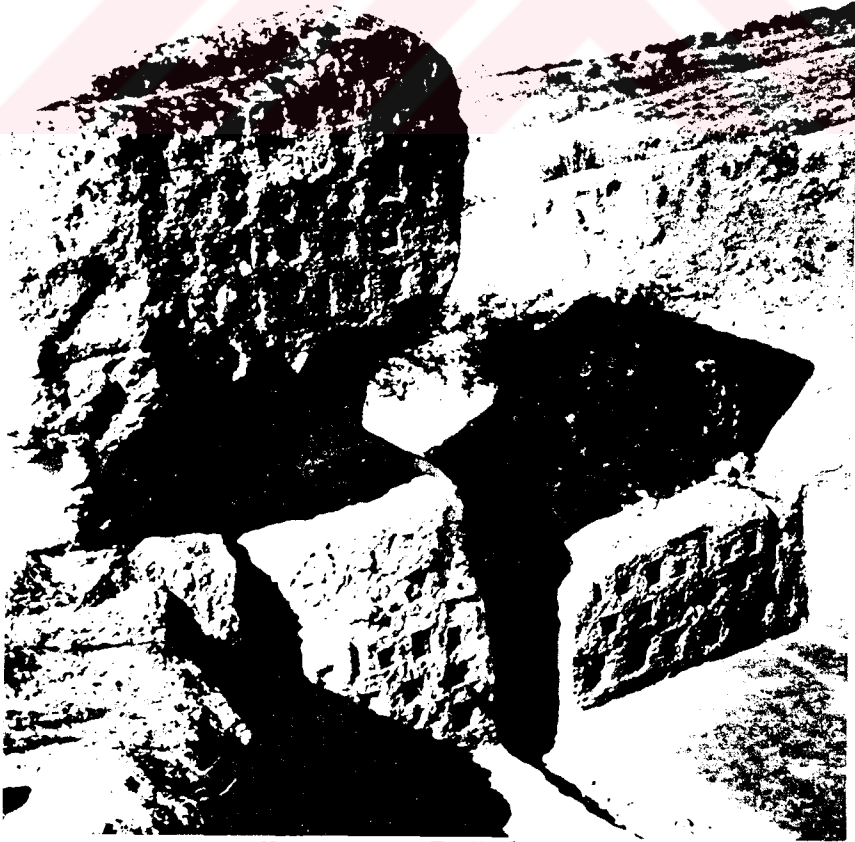
a: Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Güneyden.
(Haspels 1971, lev.164)

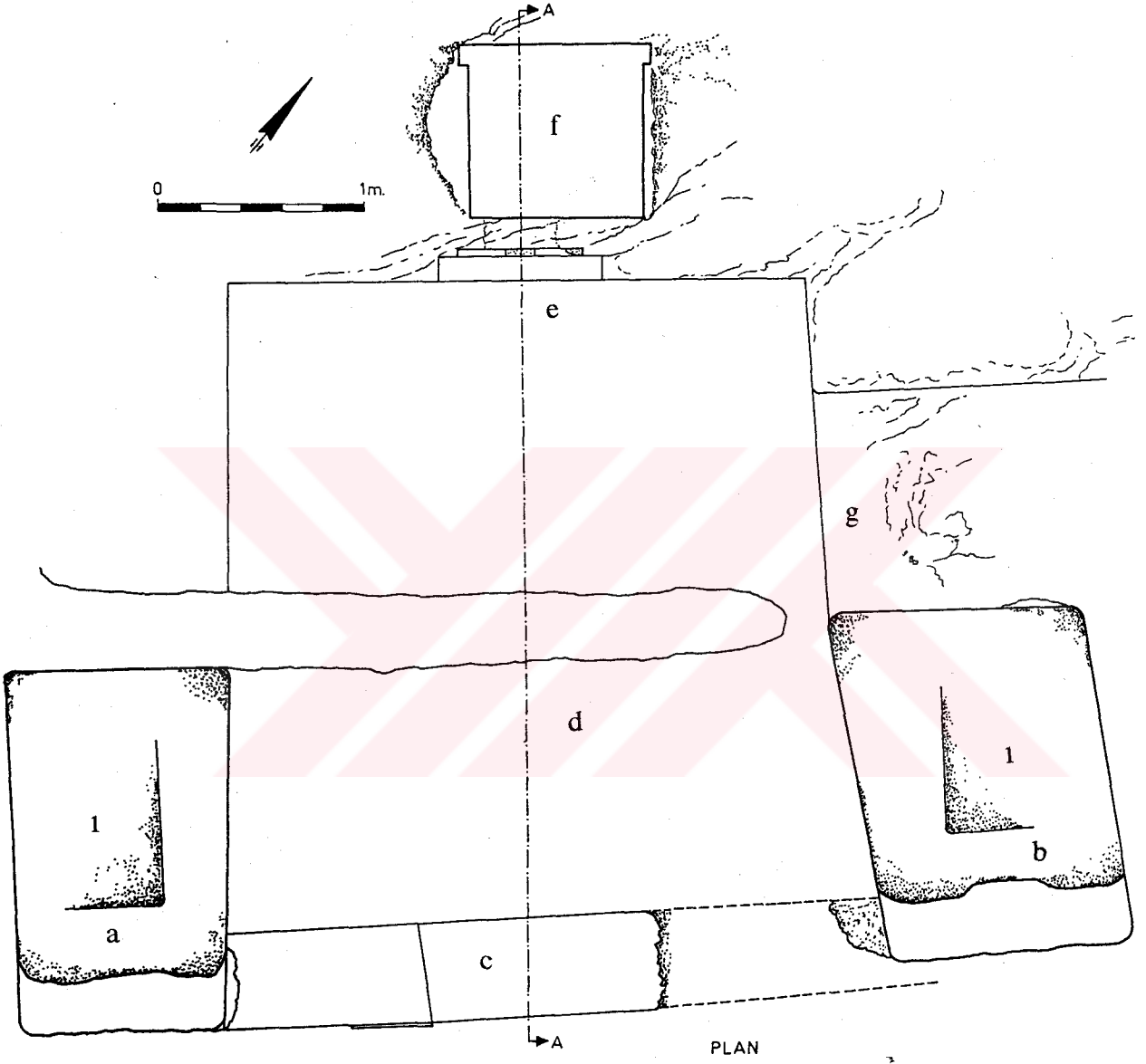
b: Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Doğudan.
(Haspels 1971, lev.162)

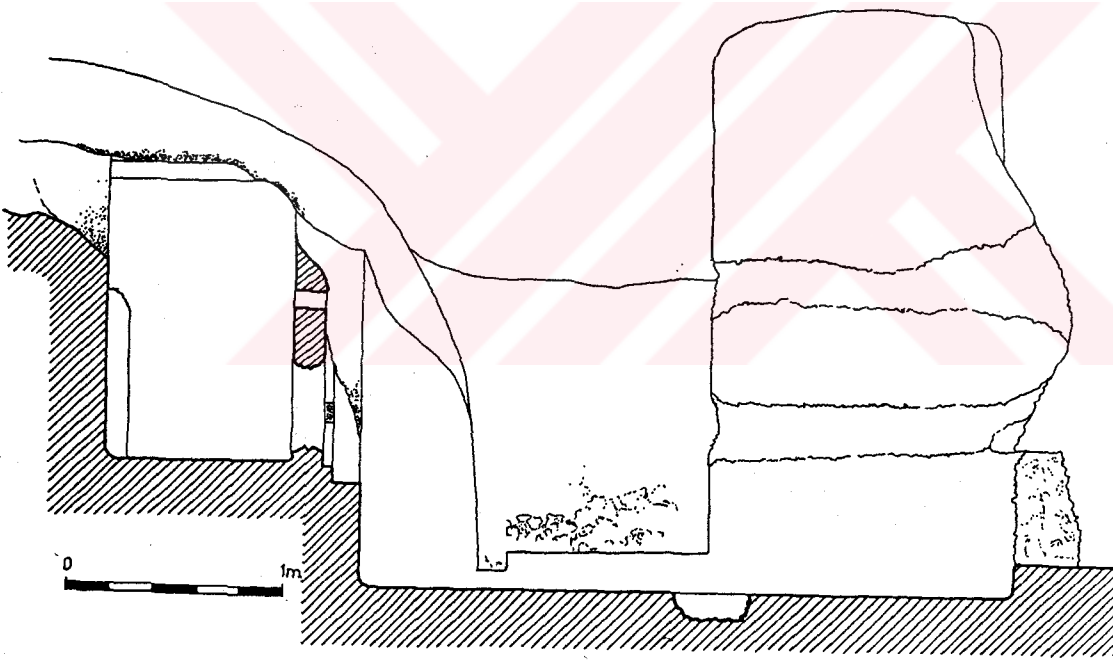
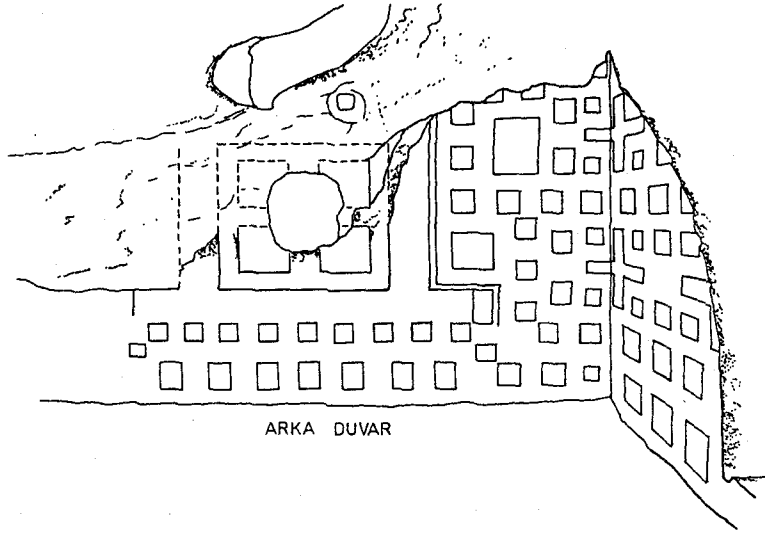
a: Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Kuzeyden.
(Haspels 1971, lev.166)

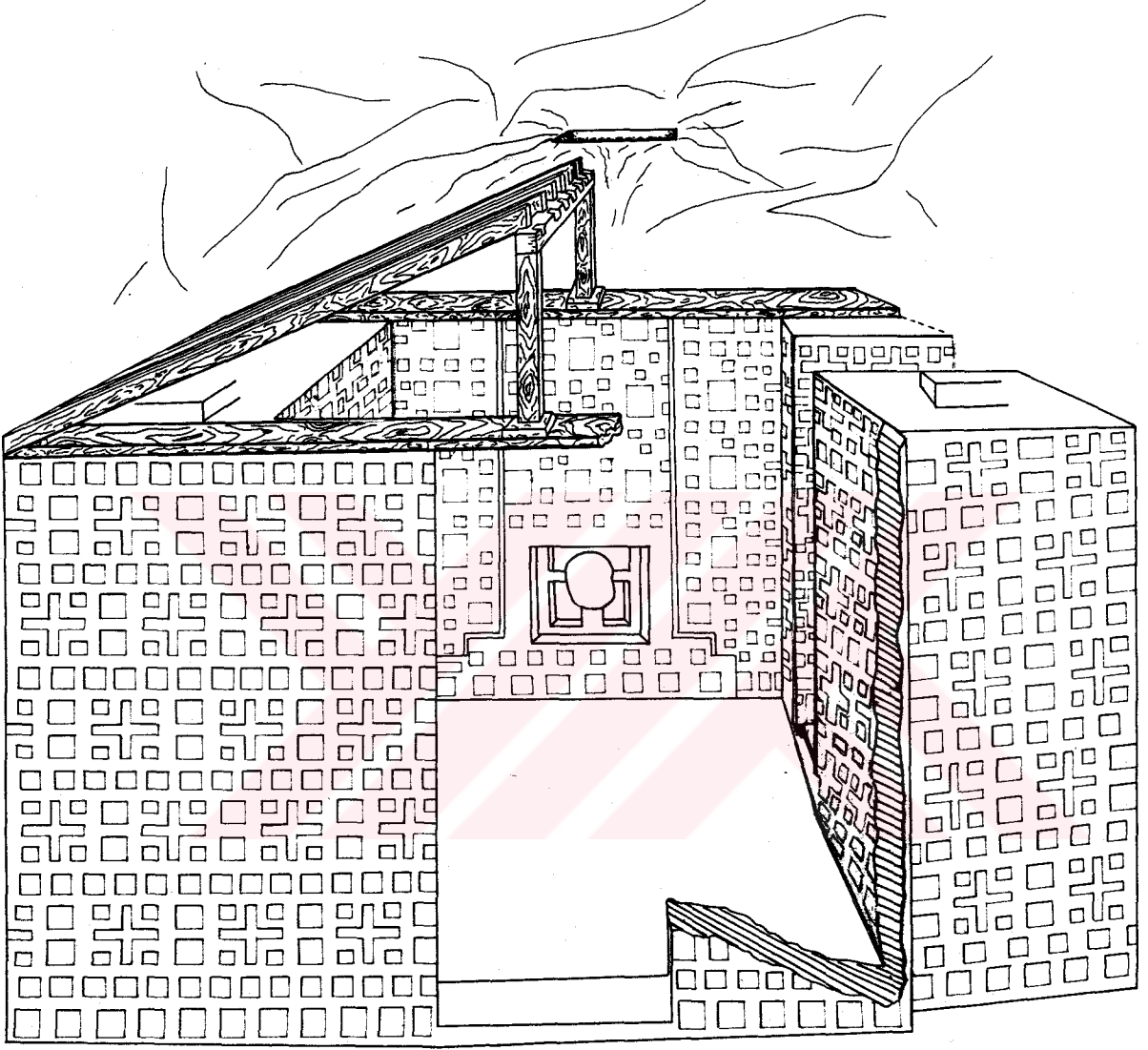
b: Değirmen Anıtı. Kazı sonrası. Doğudan.
(Haspels 1971, lev.161)

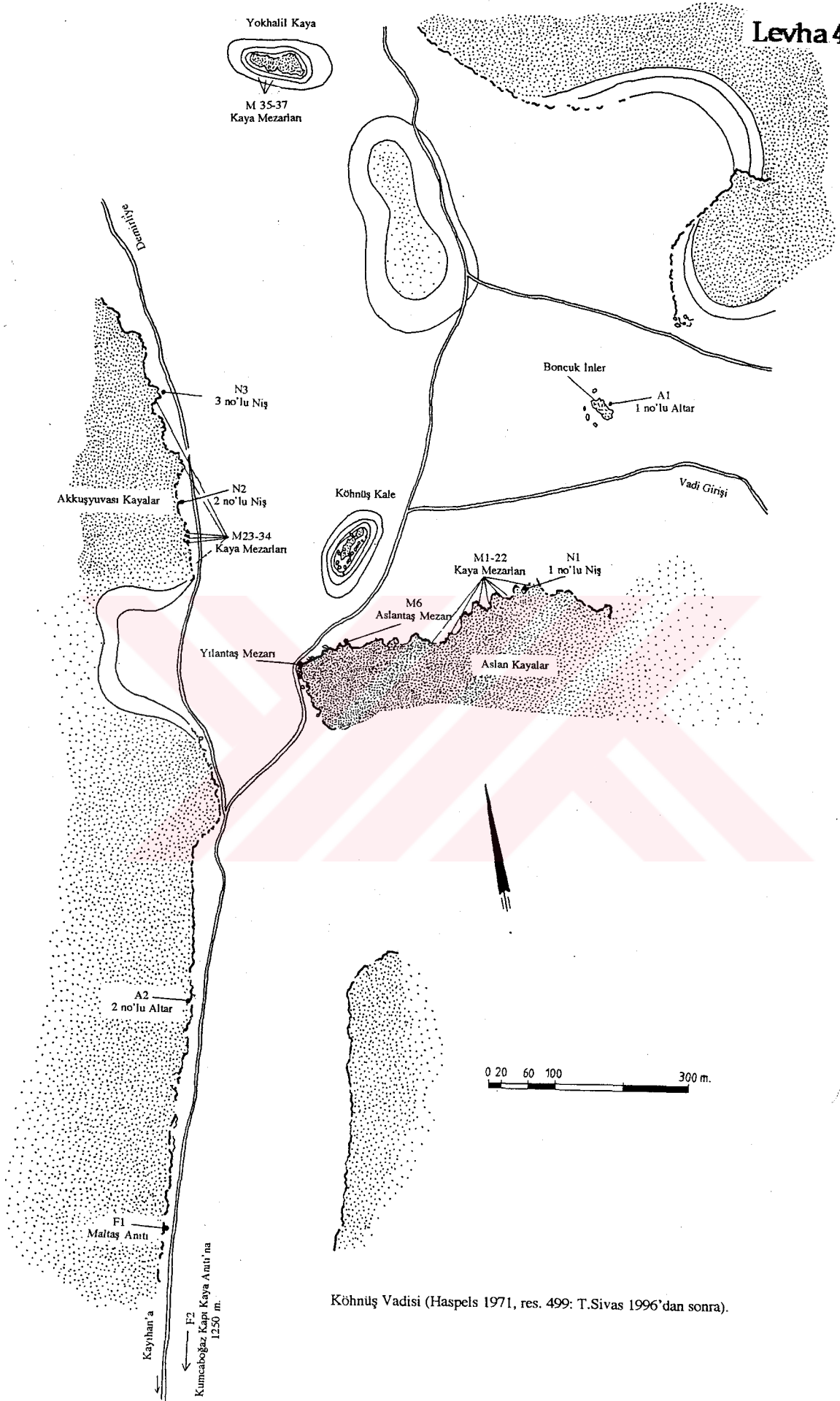
Değirmen Anıtı. Plan. (Haspels 1971, res. 521).

Değirmen Anıtı. Arka duvar görünüşü ve dikey kesiti.
(Haspels 971, res. 520.4).

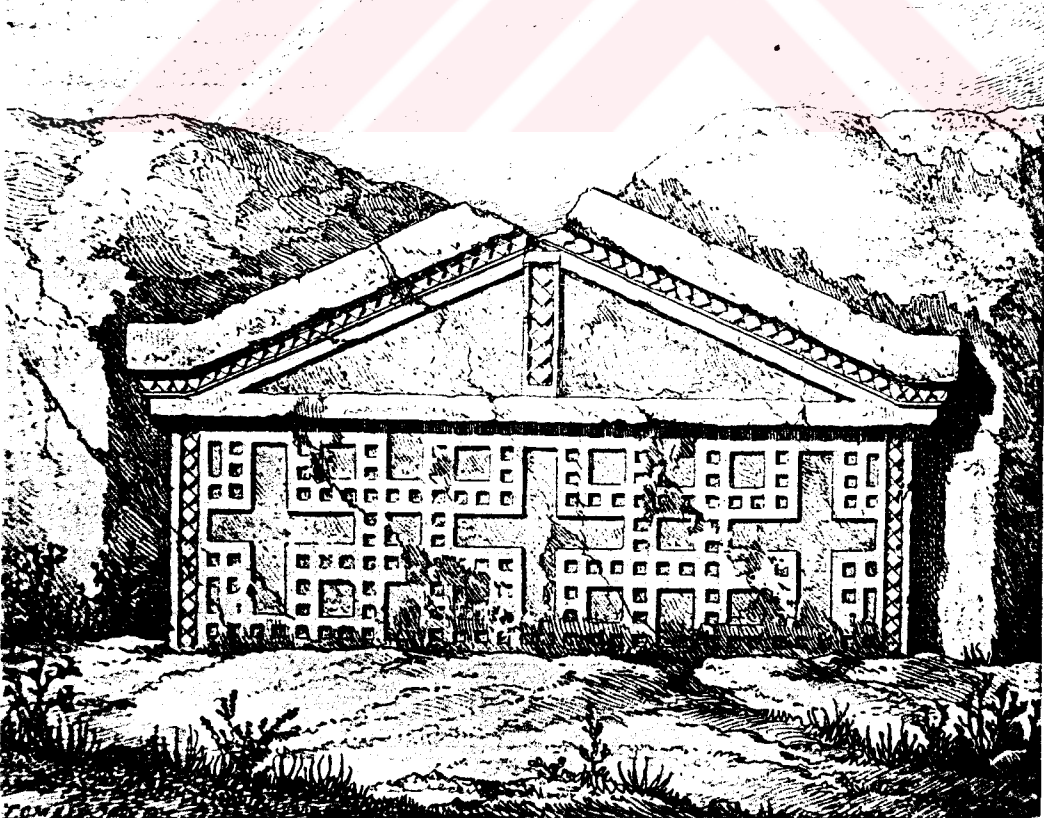
Değirmen Anıtı. Restitüsyon. (T. Sivas)

Köhnüş Vadisi (Haspels 1971, res. 499; T.Sivas 1996'dan sonra).

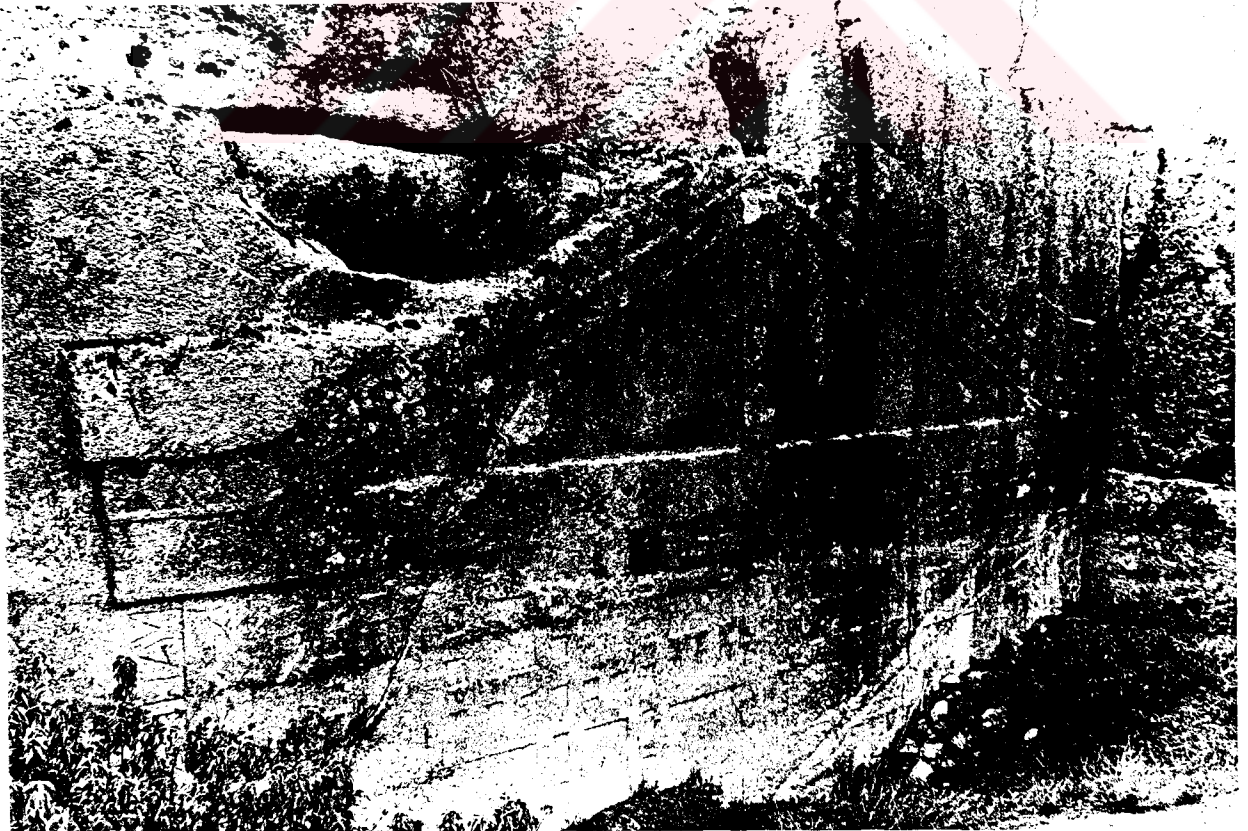
a: Maltaş Anıtı. Güneydoğudan.

b: Maltaş Anıtı. Gravür. (Ramsay 1882, lev. 21 A)

a: Maltaş Anıtı. Kazı sonrası. Güneyden. (Haspels 1971, lev. 158)

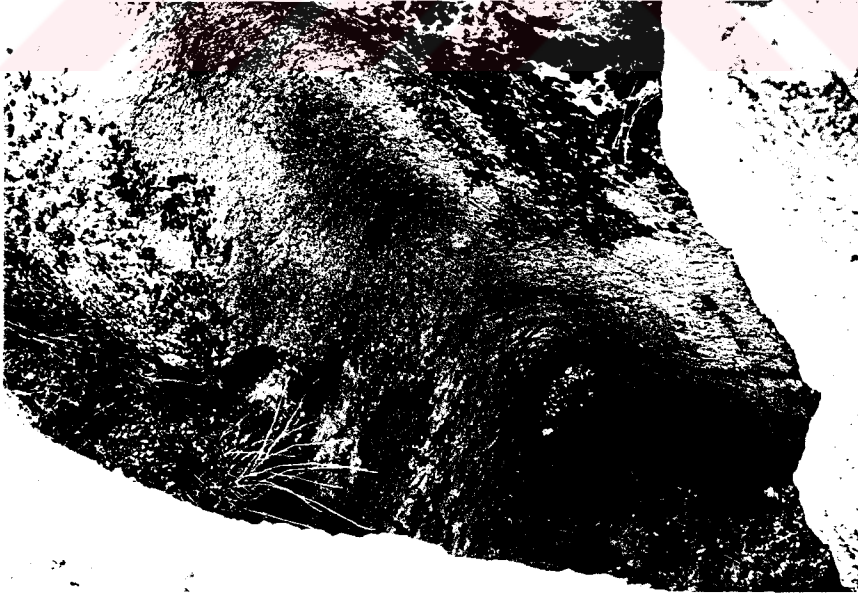
b: Maltaş Anıtı. Güneyden.

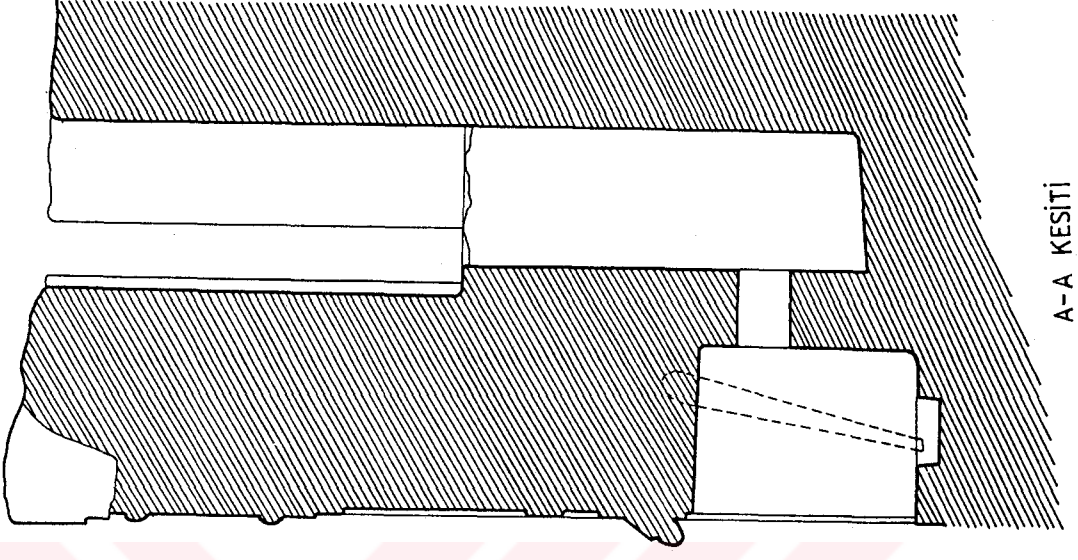
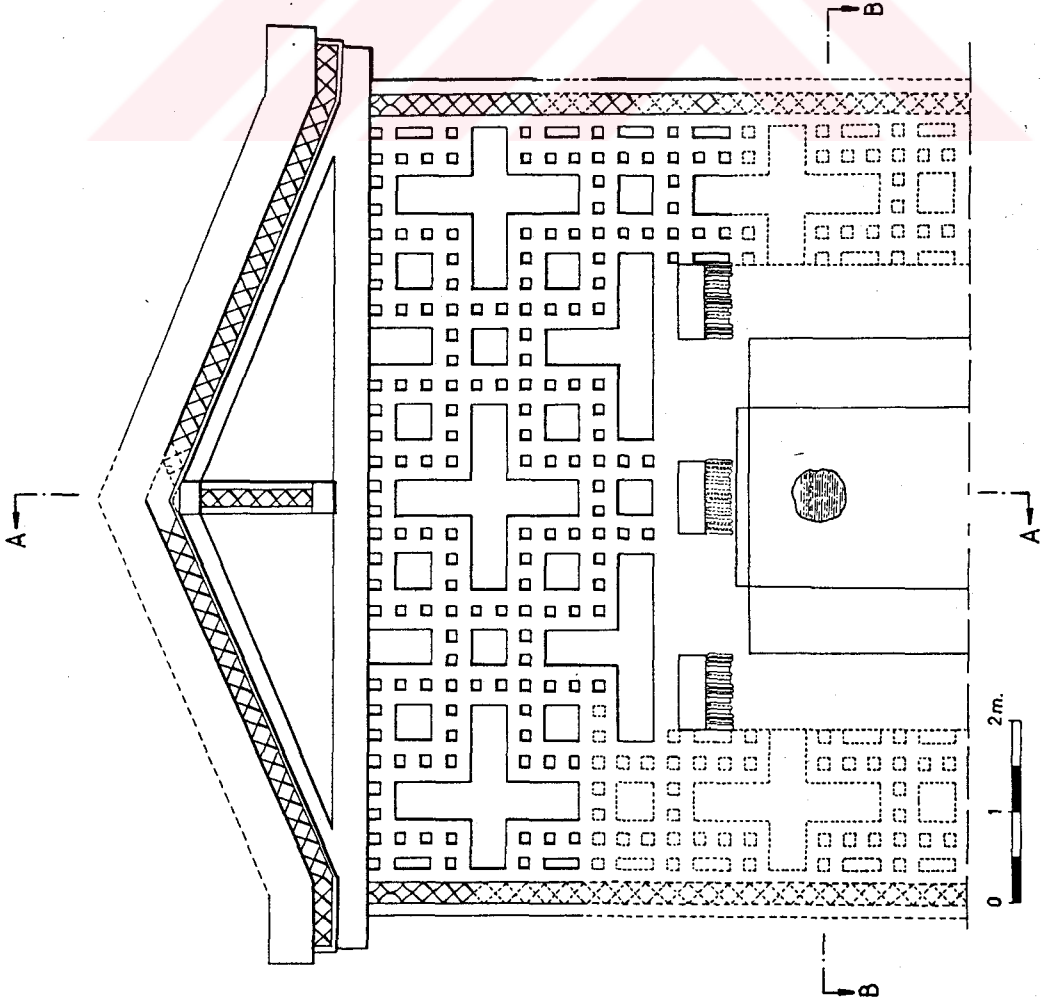
Maltaş Anıtı. Sol çerçevede yer alan yazıt..

a: Maltaş Anıtı. Kuyu. Güneybatıdan.

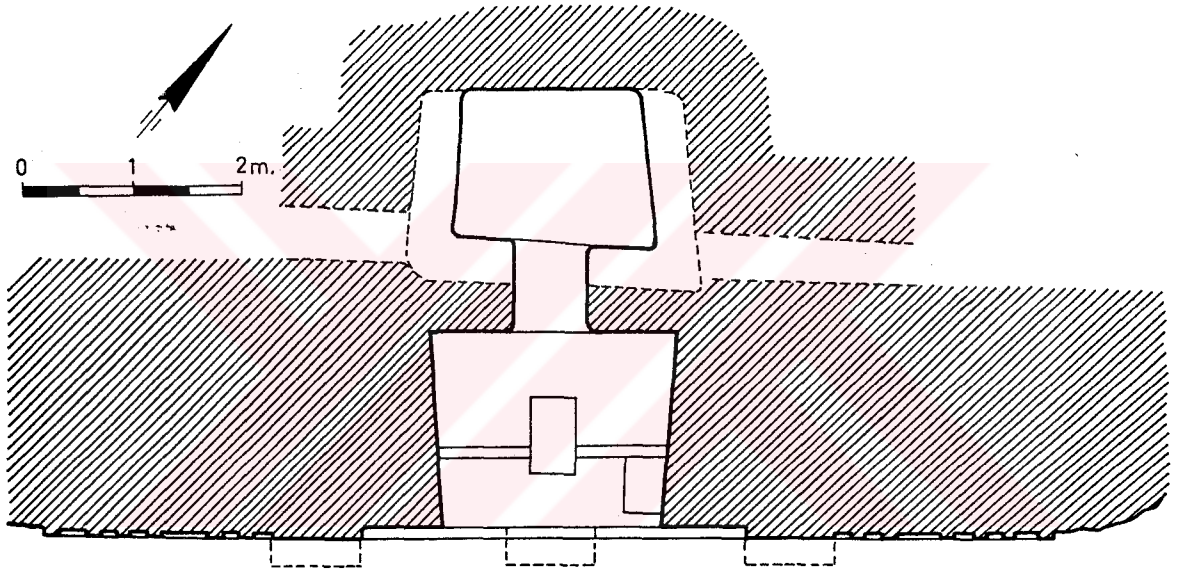

b: Maltaş Anıtı. Kuyu. Batıdan.

Malatya Anıtı. Görünüş ve dikey kesit.

(Gabriel 1965, res. 41; Haspels 1971, res. 519, 520.2; T. Sivas 1996'dan sonra).

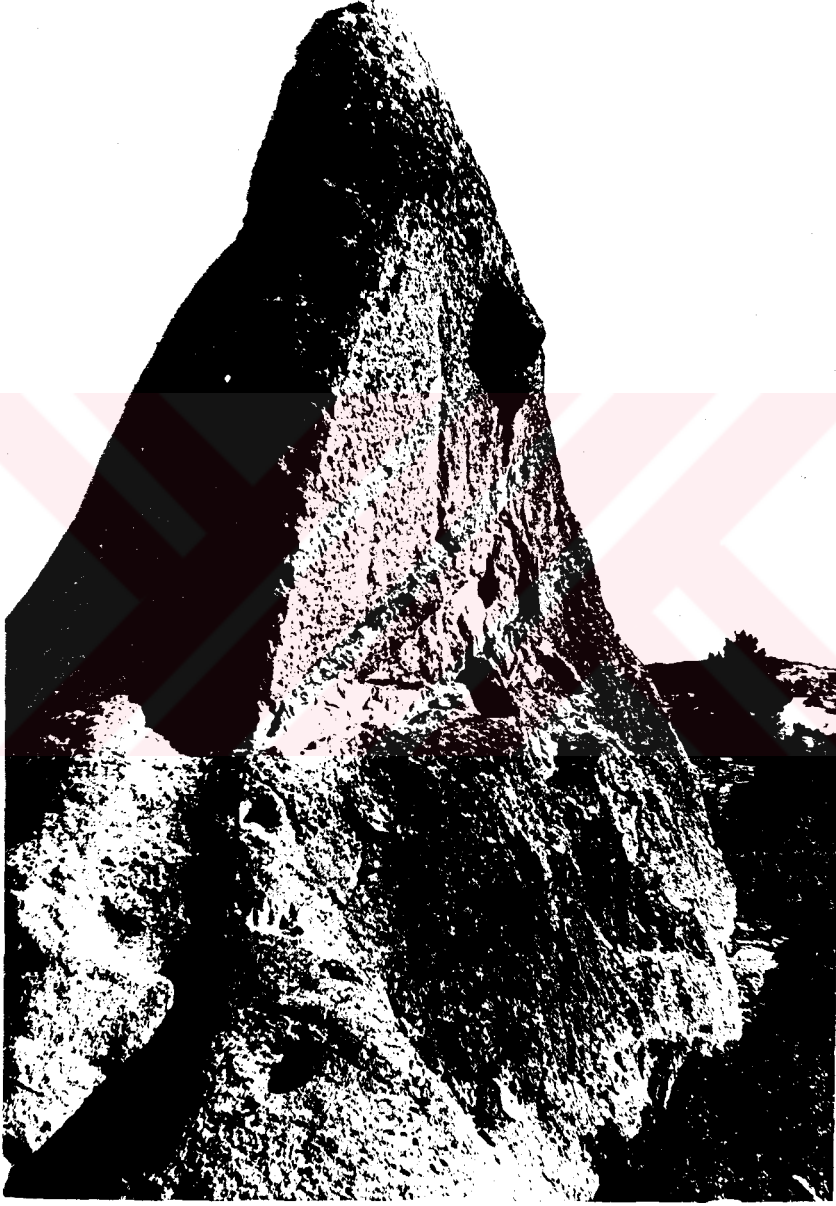

B-B KESİTİ

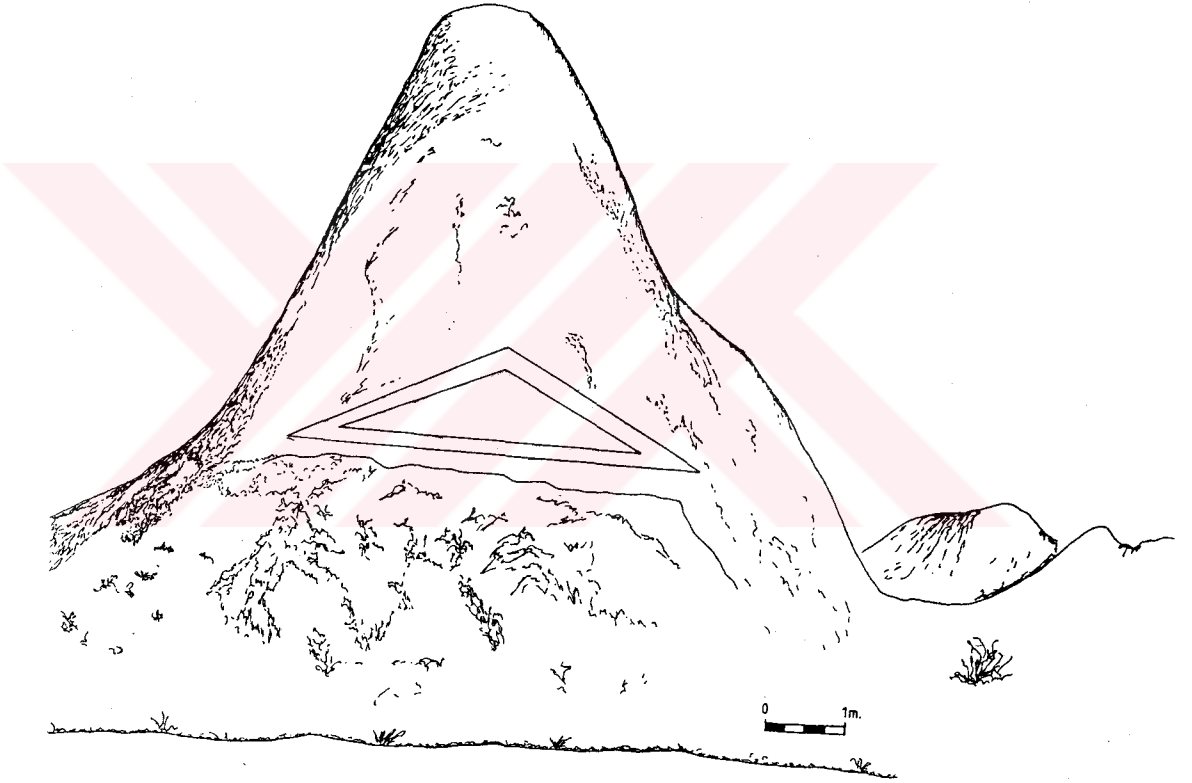
Maltaş Anıtı. Yatay Kesit.
(Gabriel 1965, 42; Haspels 520.1; T. Sivas 1996'dan sonra).

Burmeç Anıtı. Güneydoğudan.

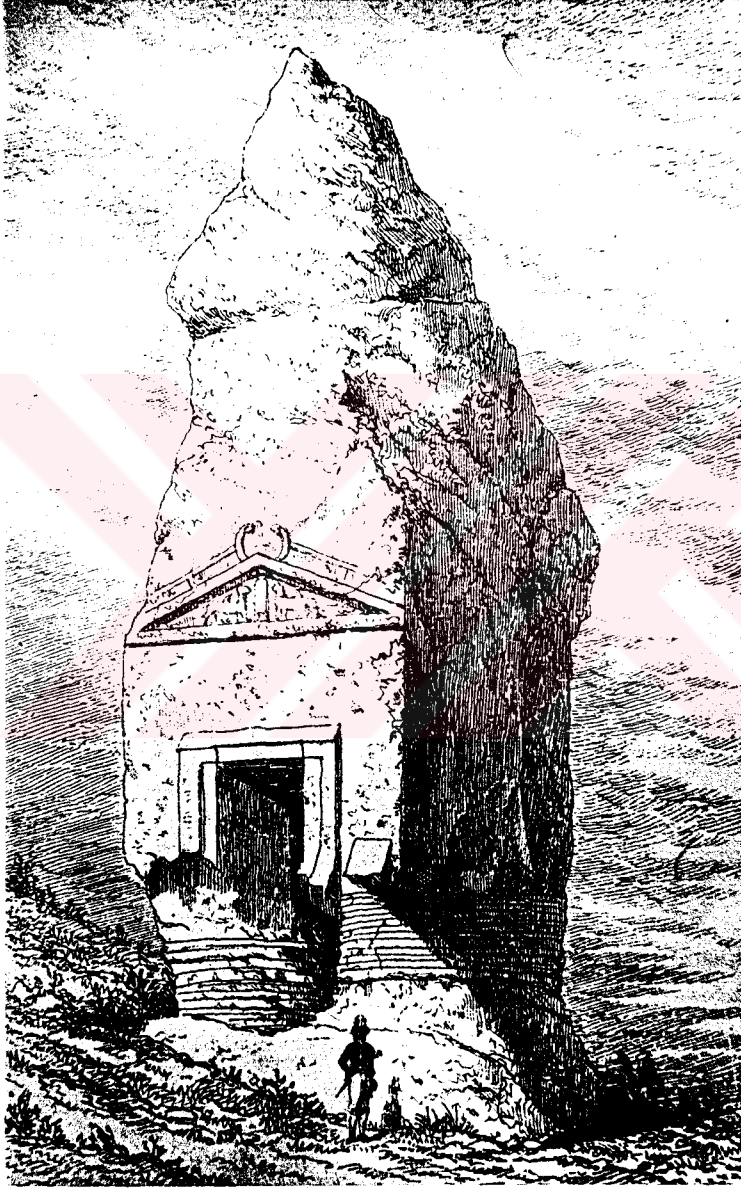
Burmeç Anıtı. Güneyden.

Burmeç Anıtı. Görünüş.

Aslankaya Anıtı. Genel görünüm. Güneydoğudan.

Aslankaya Anıtı. Gravür. (Ramsay 1884, lev.44)

Aslankaya Amtı. Güneydoğudan.

Aslankaya Anıtı. Güneyden.

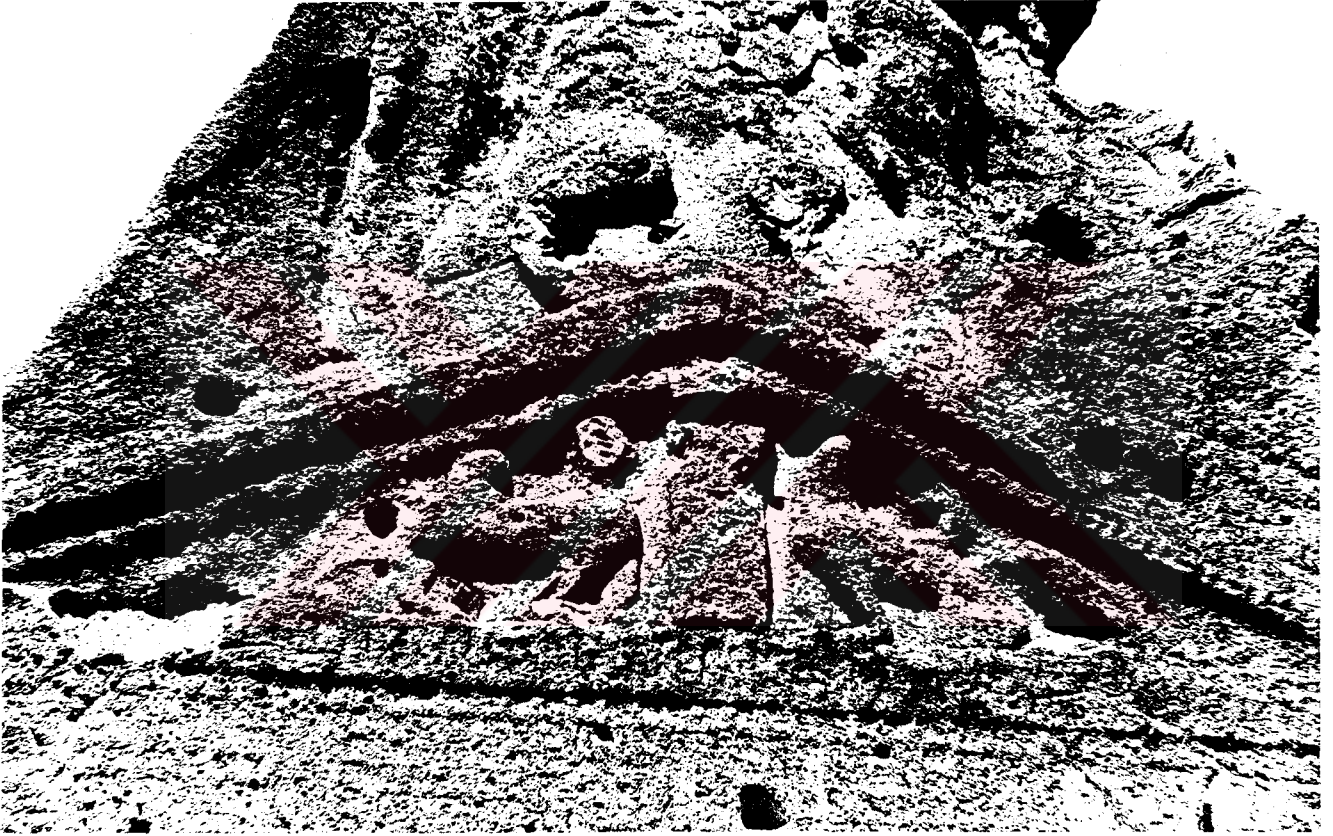
Aslankaya Anıtı. Güneydoğudan.

Aslankaya Anıtı. Kuzeydoğudan.

Aslankaya Anıtı. Doğudan.

Aslankaya Anıtı. Alınlık detayı.

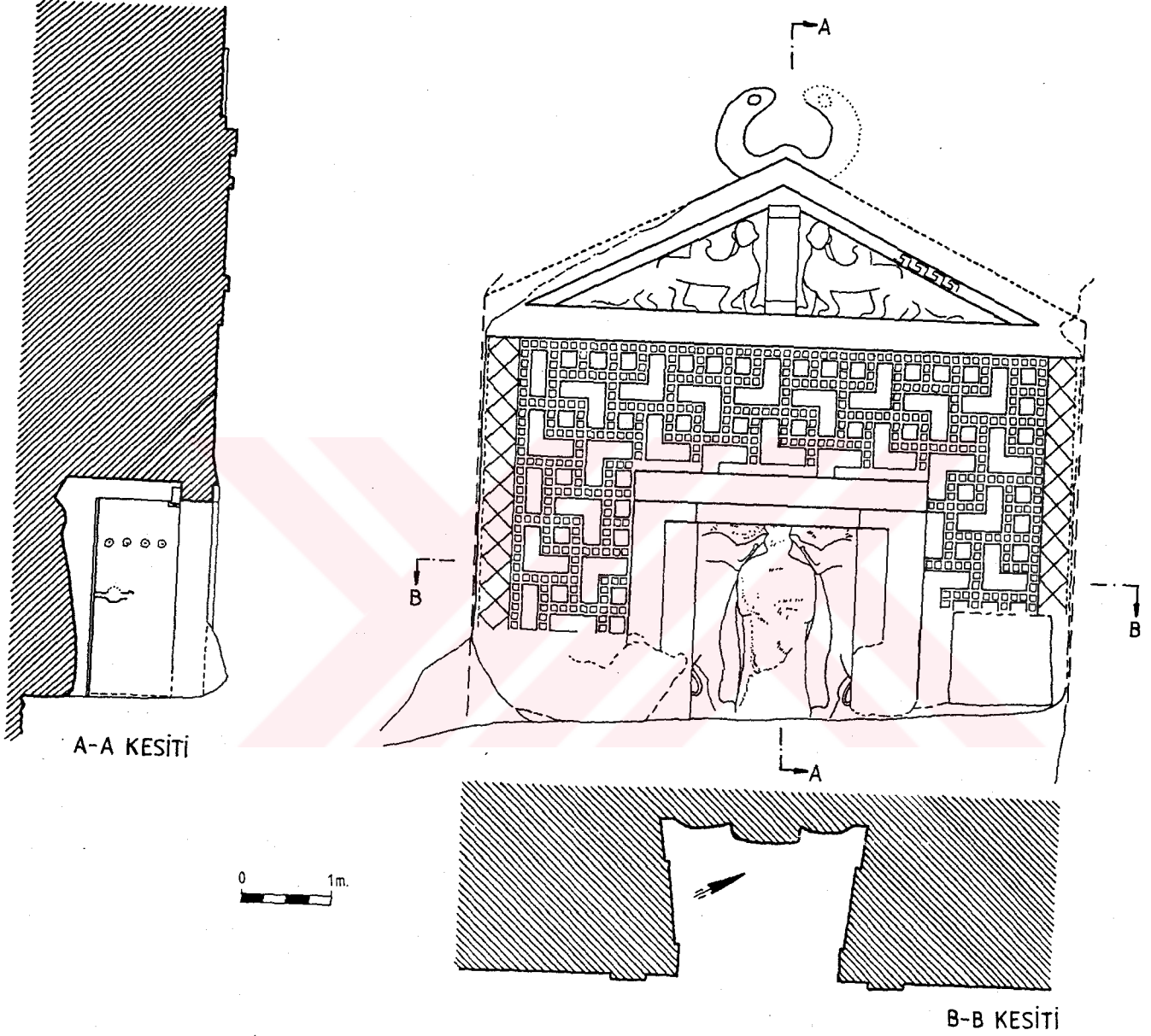
Aslankaya Anıtı. Niş detayı. Güneydoğudan.

Aslankaya Anıtı. Sol kapı kanadı.

Aslankaya Anıtı. Sağ kapı kanadı.

Aslankaya Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesiti.

(Haspels 1971, res. 523. 1-3; T. Sivas 1996'dan sonra).

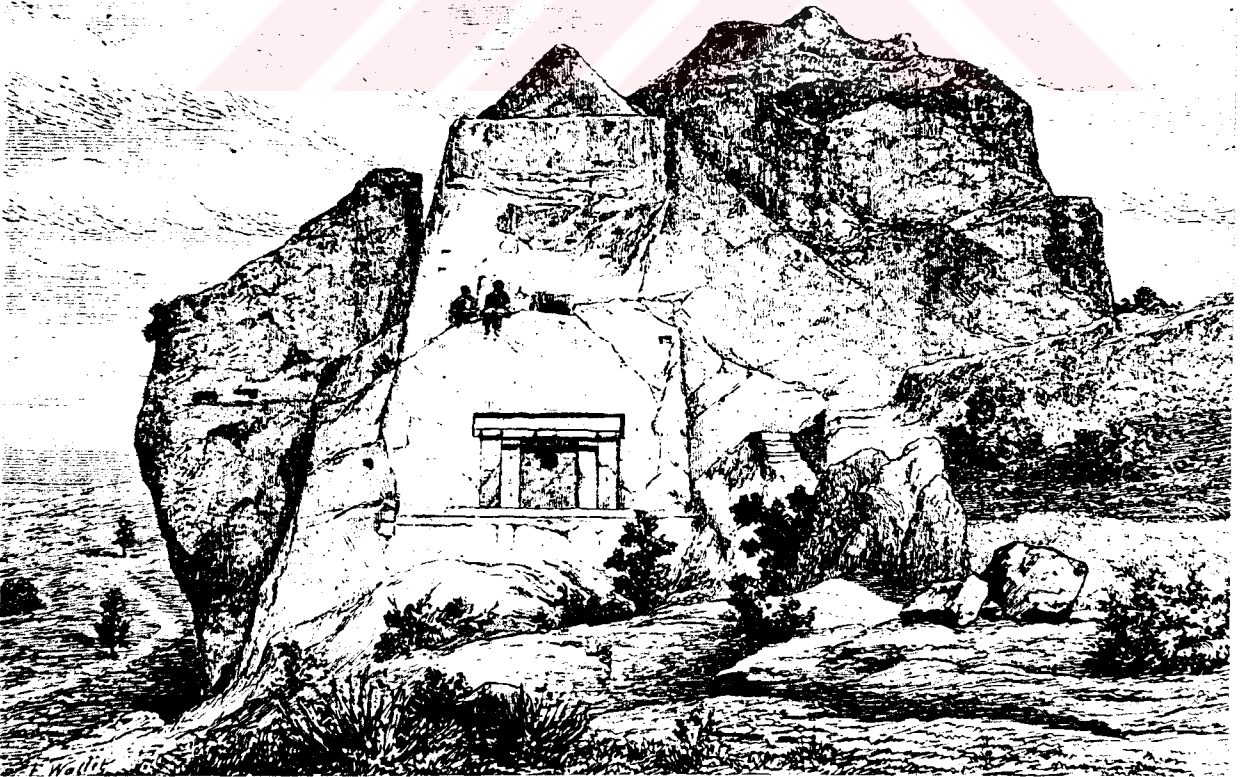
a: Deliklitaş Anıtı. Güneydoğudan.

b: Deliklitaş Anıtı. Doğudan.

a: Deliklitaş Anıtı. Güneyden

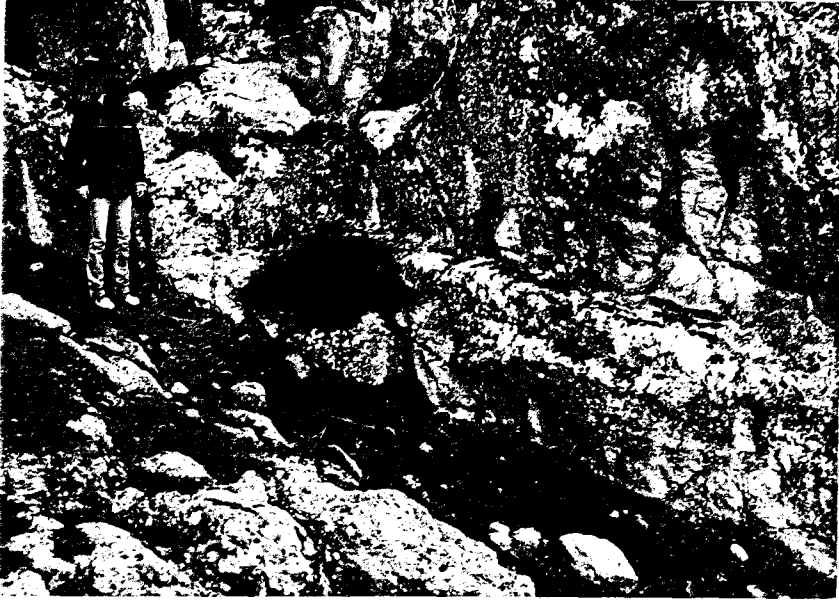
b: Deliklitaş Anıtı. Gravür. (Perrot-Guillaume-Delbet 1872, lev. 5)

Deliklitaş Anıtı. Güneydoğudan.

Deliklitaş Anıtı. Doğudan.

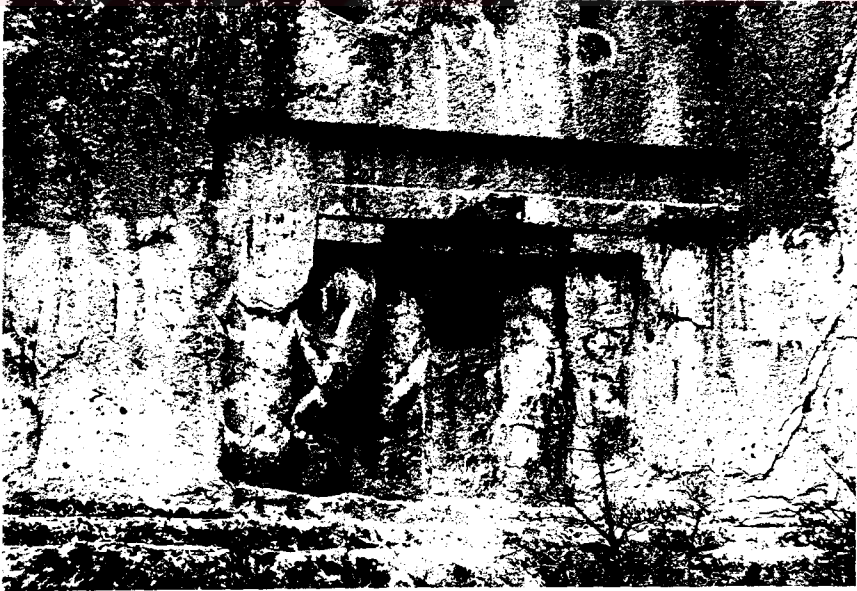
a: Deliklitaş Anıtı'nın karşısındaki sekili platform. Batıdan.

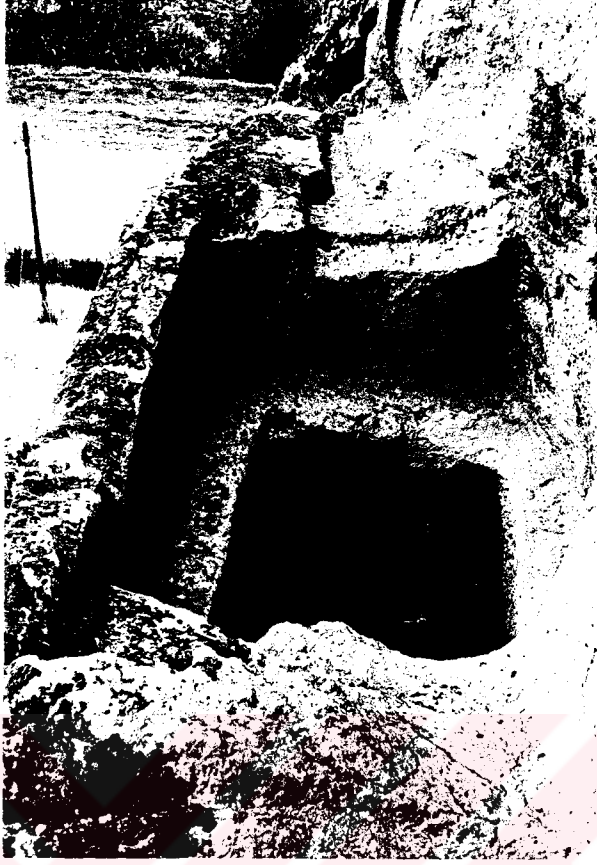
b: Deliklitaş Anıtı. Taş temel yatakları
Güneydoğudan

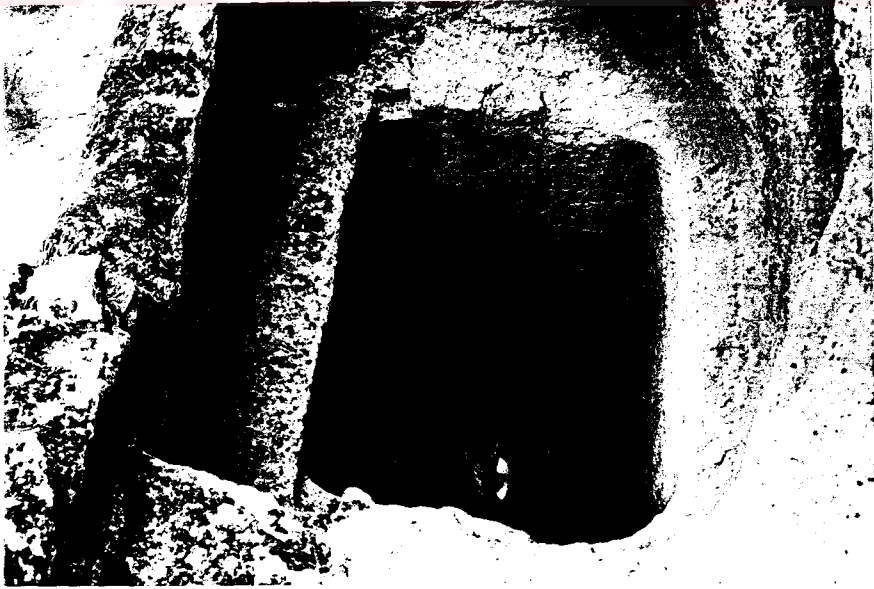
a: Deliklitaş Anıtı. Güneydoğudan.

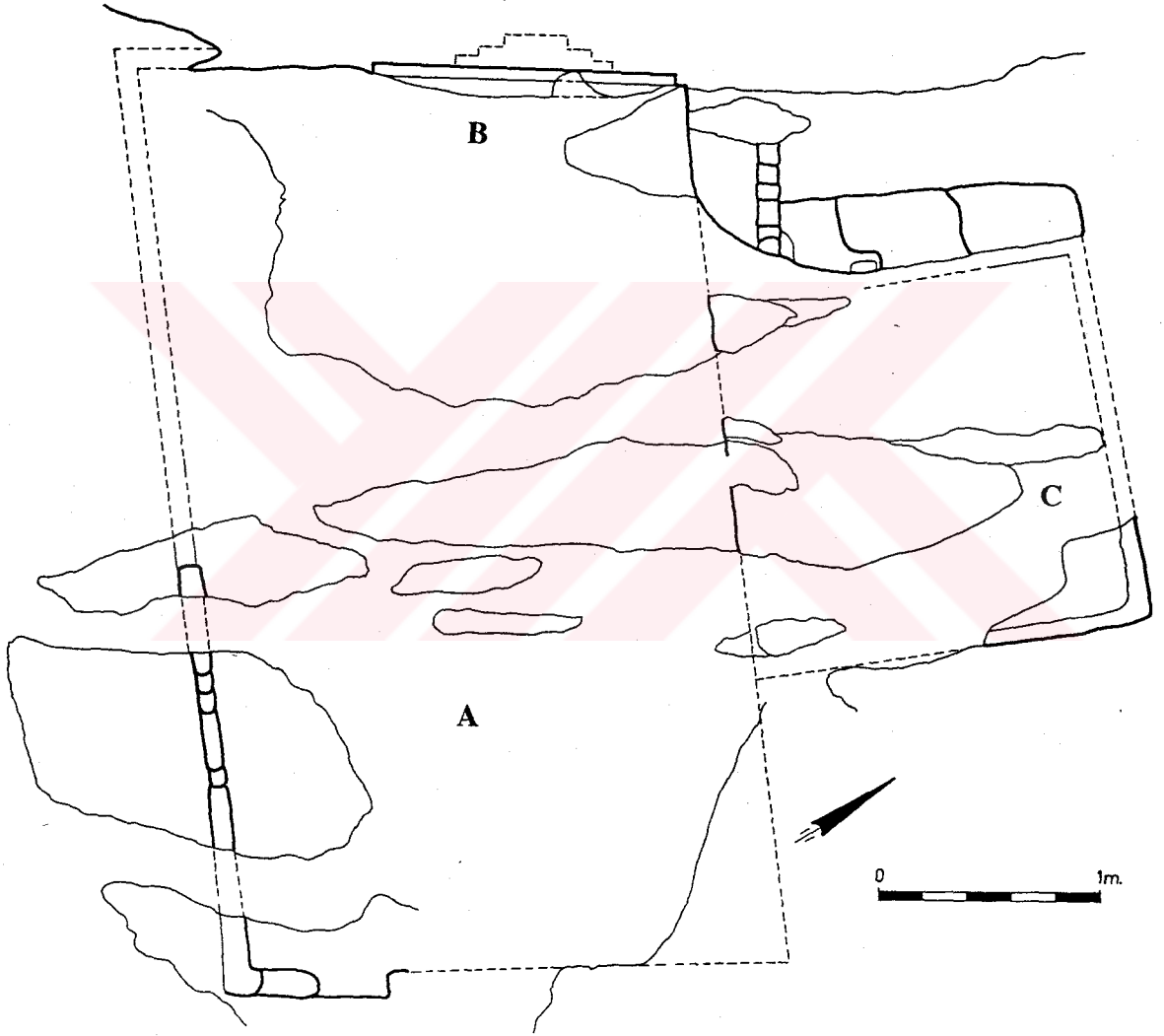
b: Deliklitaş Anıtı. Niş. Güneydoğudan.

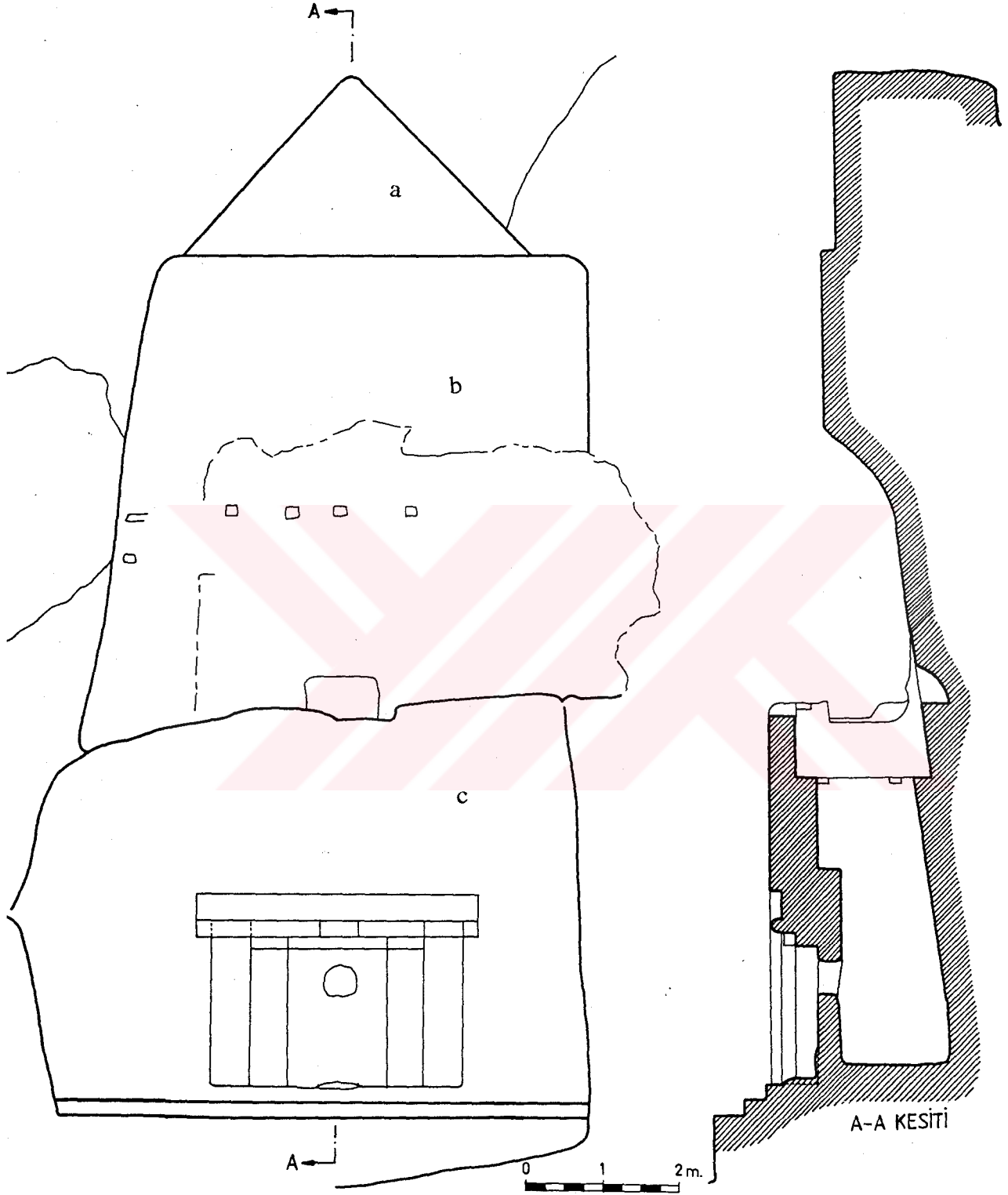
a: Deliklitaş Anıtı. Kuyu. Kuzeydoğudan.

b: Deliklitaş Anıtı. Kuyu. Kuzeydoğudan.

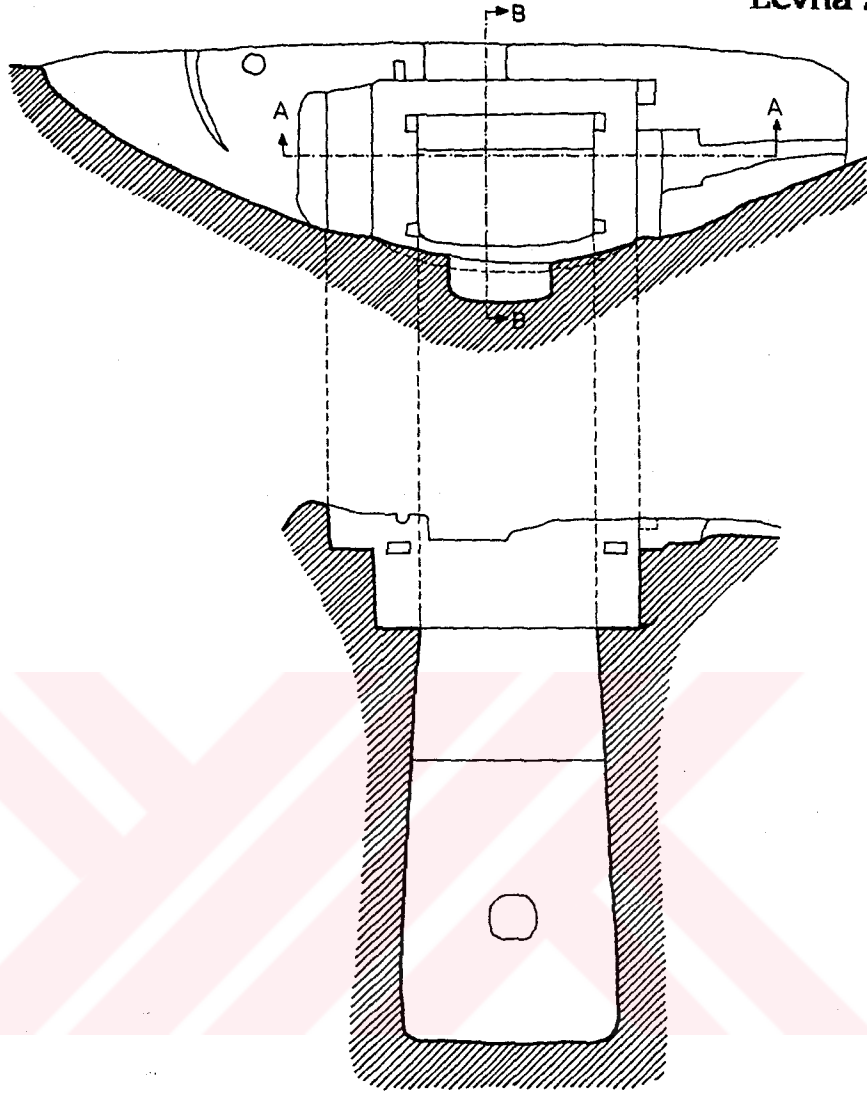

Deliklitaş Anıtı. Açık hava kült kompleksi planı.

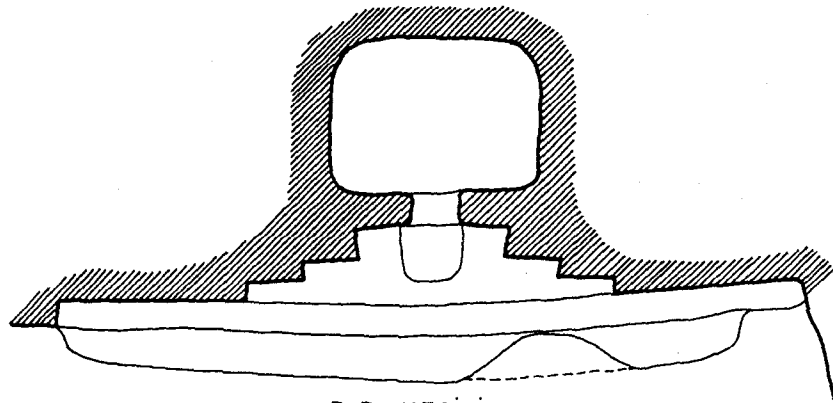
Deliklitaş Anıtı. Görünüş ve dikey kesiti.

(Haspels 1971, res. 511.3, 512.2,4; T. Sivas 1996'dan sonra).

0 1 2m.

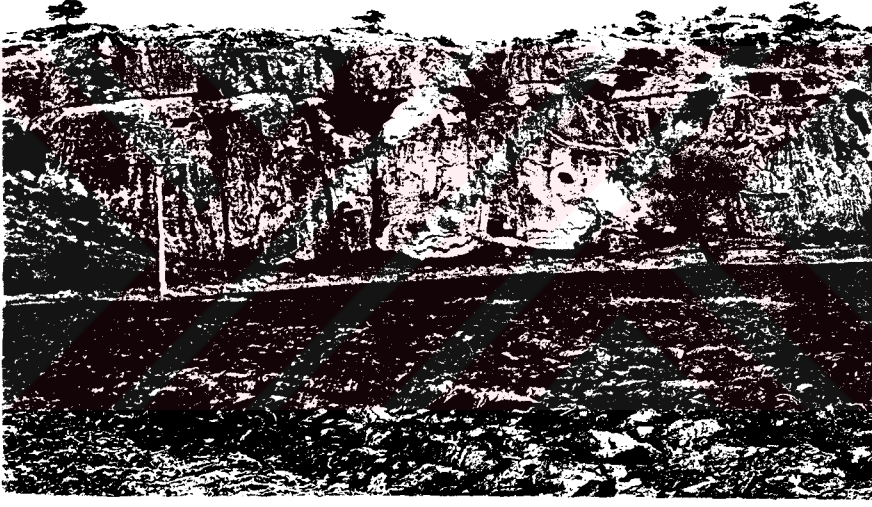
A-A KESİTİ

B-B KESİTİ

Deliklitaş Anıtı. Kuyu planı ve kesitleri.

(Haspels 1971, res. 512.1-3; T. Sivas 1996'dan sonra).

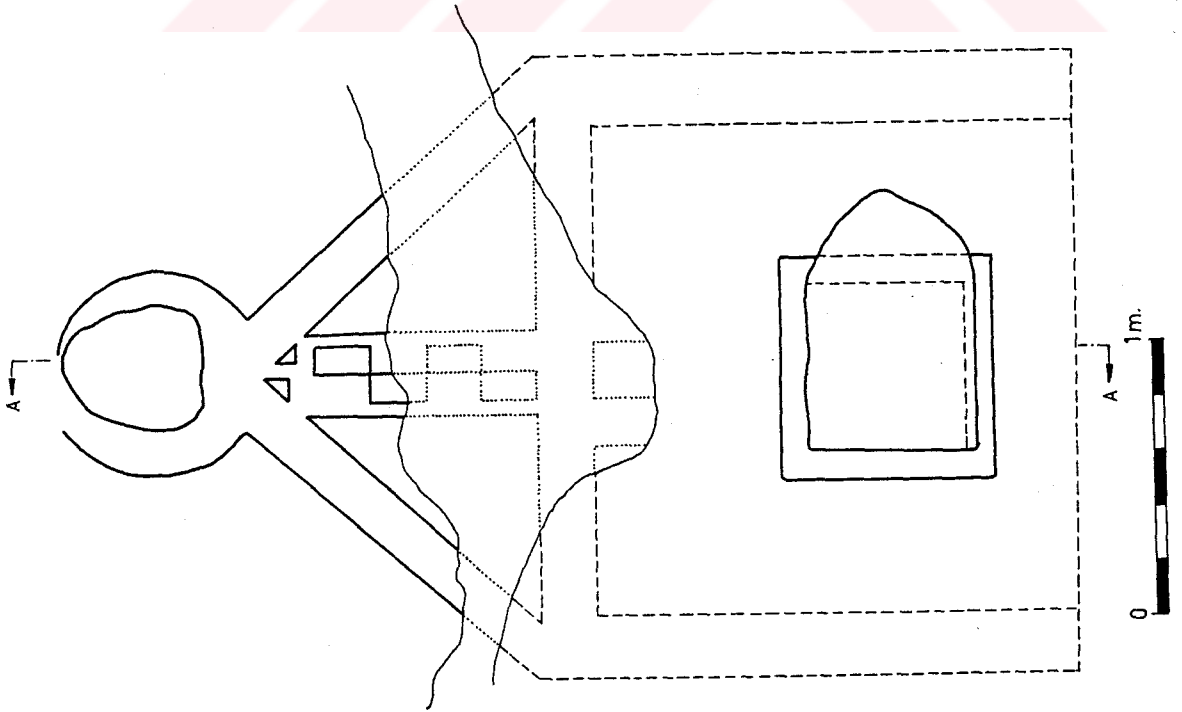
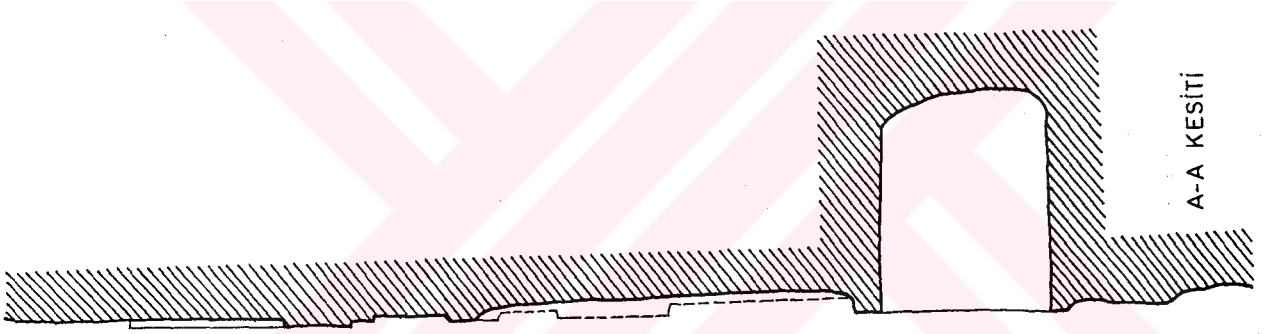
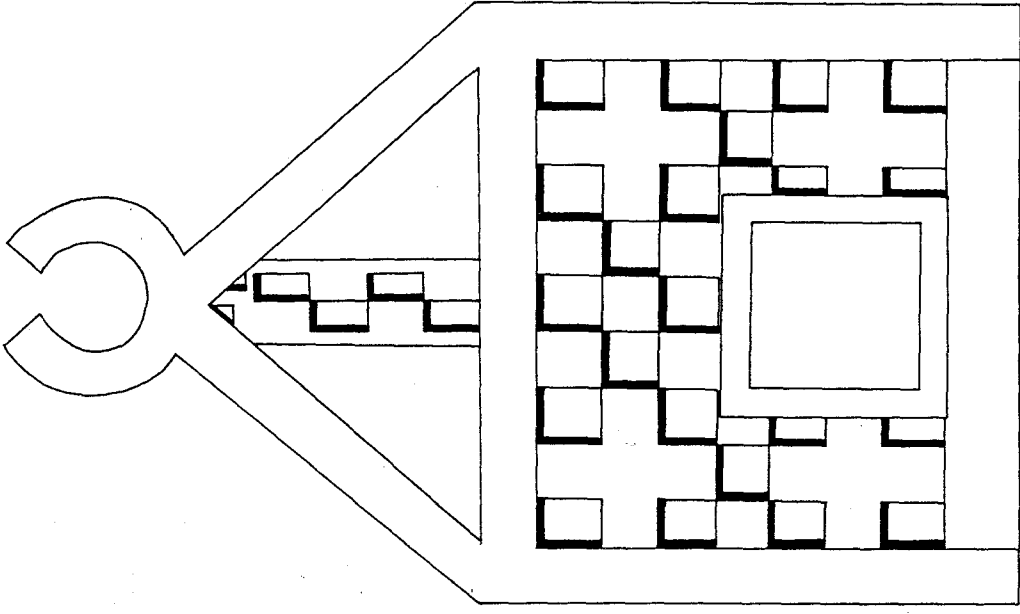
Kilise Mevkii Anıtı. Genel görünüm.

a: Kilise Mevkii Anıtı. Kuzeybatıdan.

b: Kilise Mevkii Anıtı. Alınlık detayı. Kuzeybatıdan.

a: KİLİSE MEVKİİ ANITI. GÖRÜNÜŞ VE DİKEY KESİTİ.

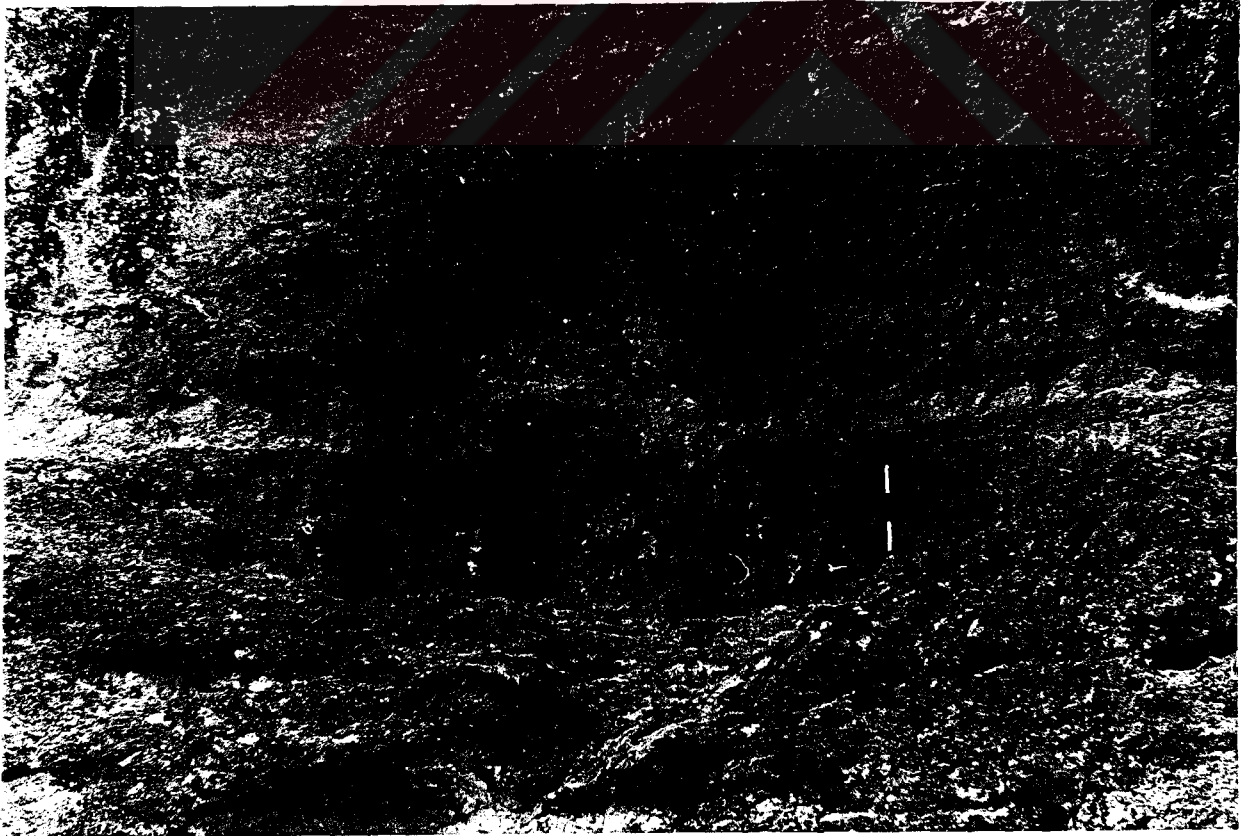
b: KİLİSE MEVKİİ ANITI. RESTİTÜSYON.

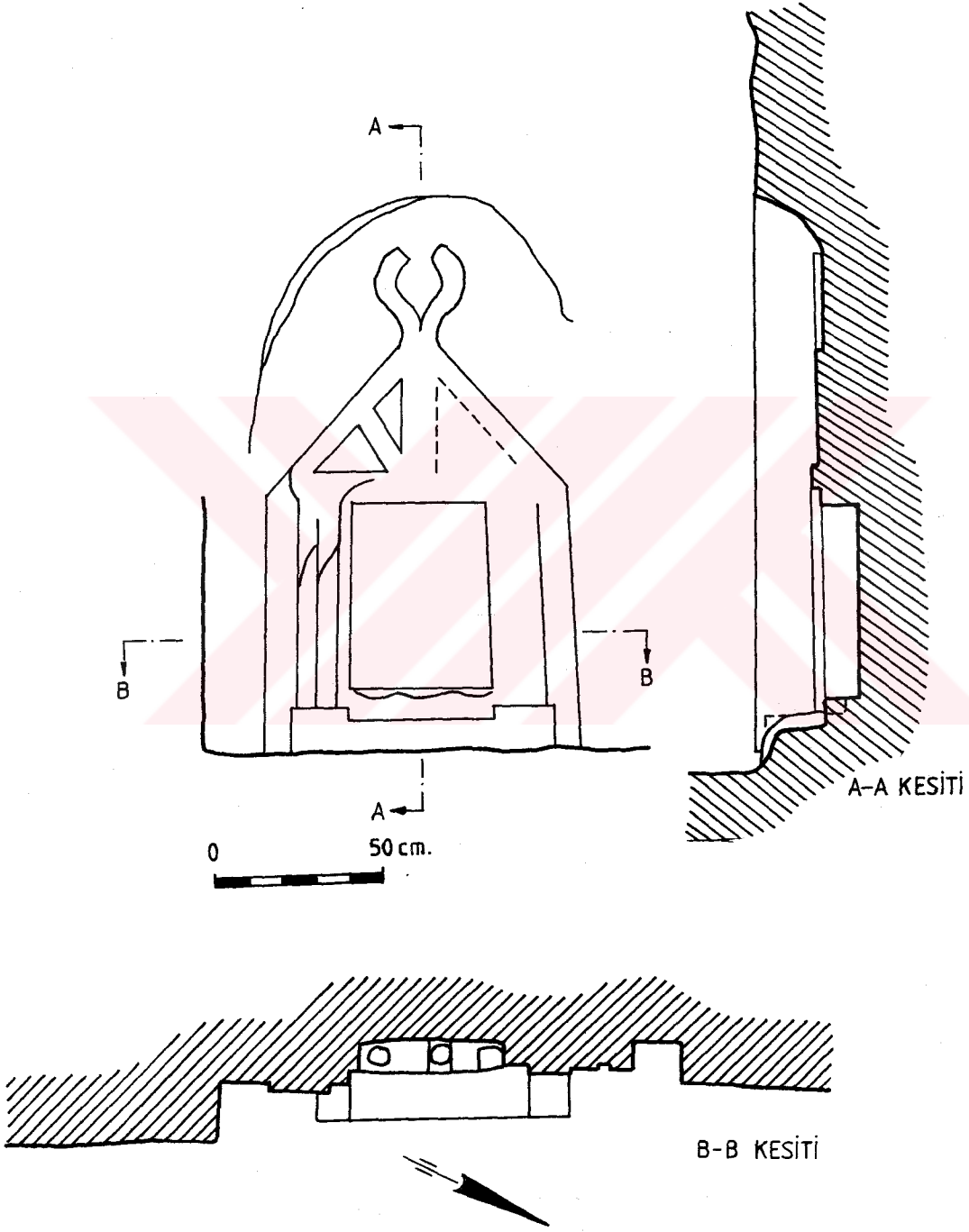
Kes Kaya Yerleşmesi (Haspels 1971, res. 506; T.Sivas 1996'dan sonra).

a: Keskaya 1 no'lu Anıt. Genel. Kuzeydoğudan.

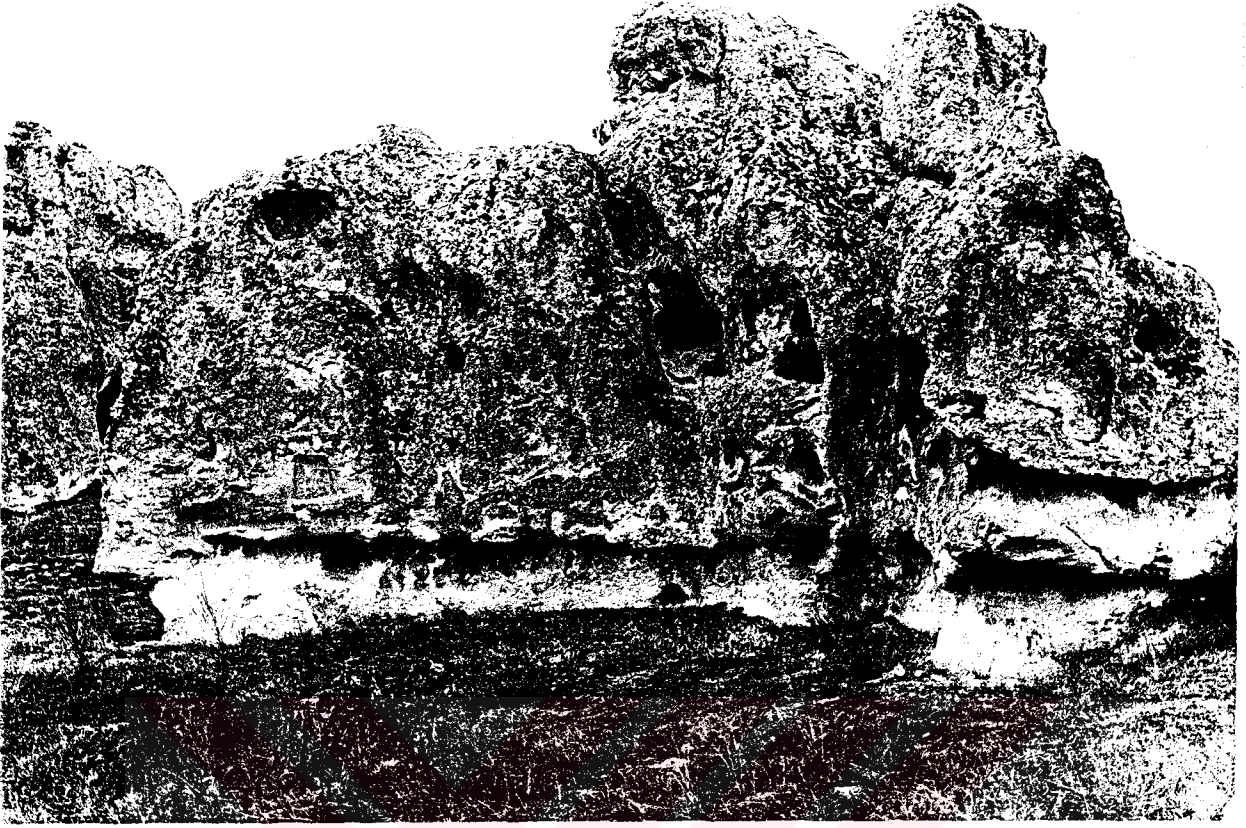

b: Keskaya 1 no'lu Anıt. Kuzeydoğudan.

Keskaya 1 no'lu Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti.

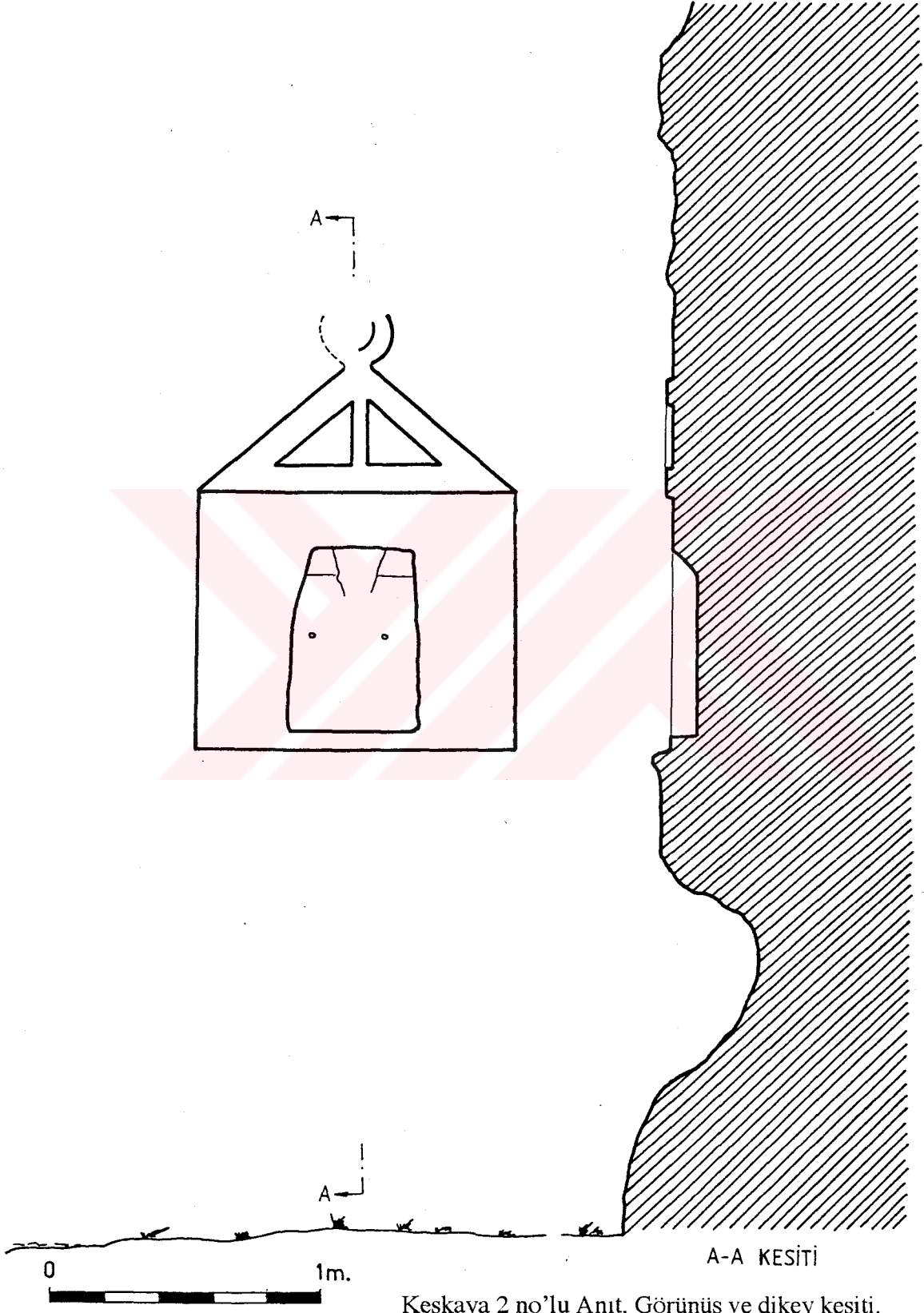
(Görünüş: Haspels 1971, res.526.2; Yatay ve dikey kesit: H.Sivas)

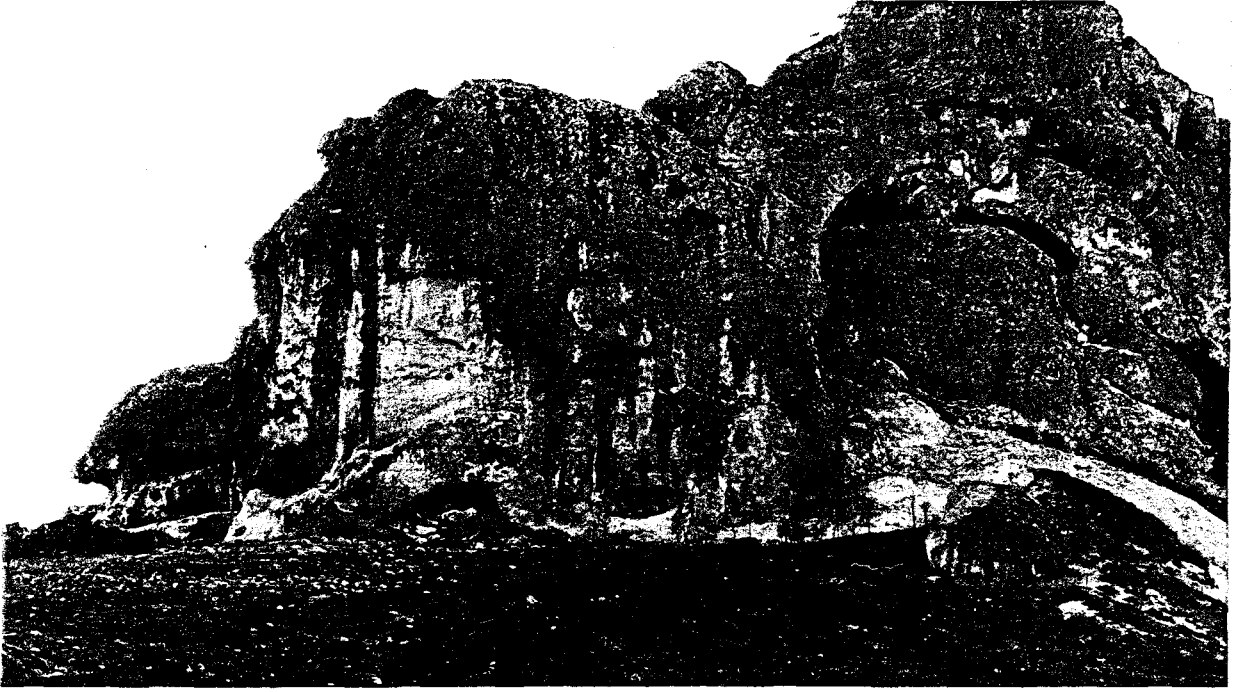

a: Keskaya 2 no'lu Anıt. Genel. Kuzeydoğudan.

b: Keskaya 2 no'lu Anıt. Kuzeydoğudan.

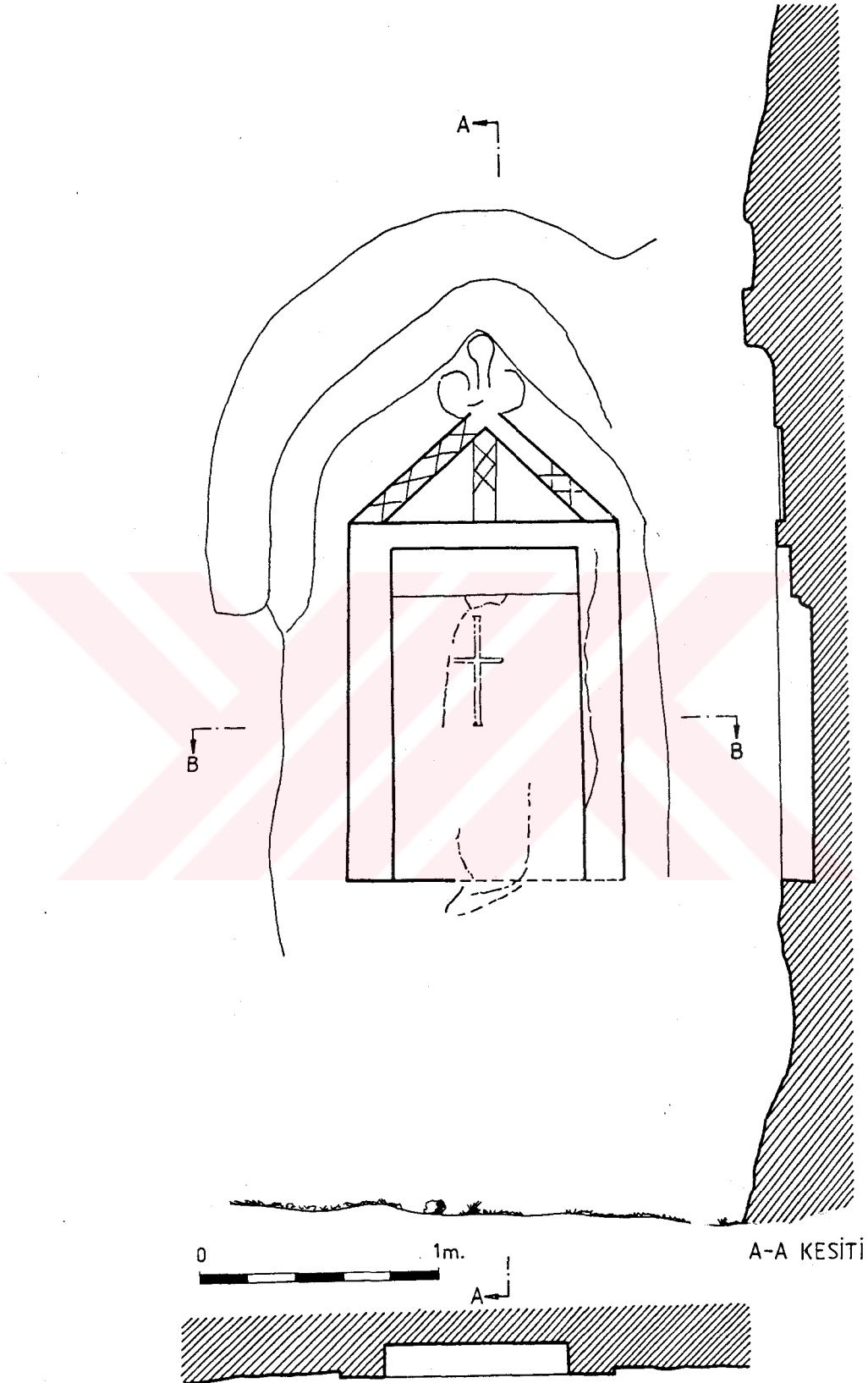

a: Kumbet / Berberini Anıtı. Genel. Doğudan.

b: Kumbet / Berberini Anıtı. Doğudan.

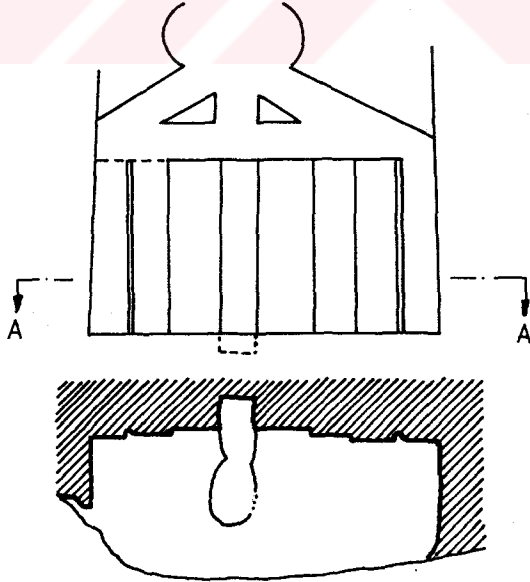
B-B KESİTİ

Kümbet-Berberini Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesit.
(Görünüş: Haspels 1971, res. 518.1; Kesitler H. Sivas).

a: Gökçeğüney (Tonra Patlak) Anıtı. Batıdan. (Haspels 1971, res. 32)

A-A KESİTİ

b: Gökçeğüney (Tonra Patlak) Anıtı. Görünüş ve kesiti. (Haspels 1971, 518.3)

Sümbüllü Anıt. Kuzeyden.

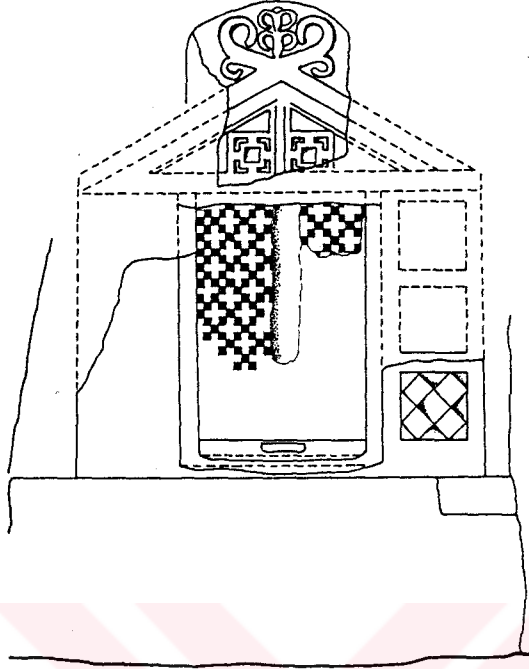

a: Sümbüllü Anıt. Kazı sonrası durumu. Doğudan. (Gabriel 1965, Lev. 19b).

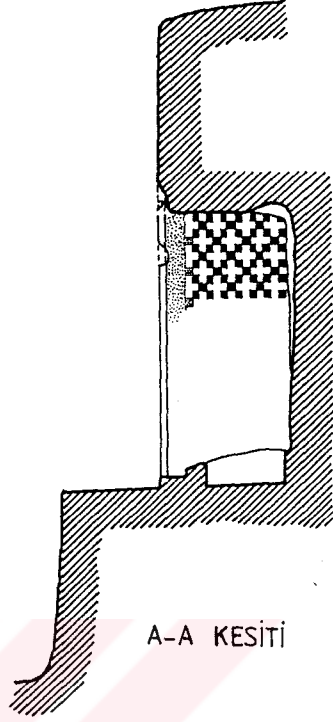
b: Sümbüllü Anıt. Niş Detayı.

A

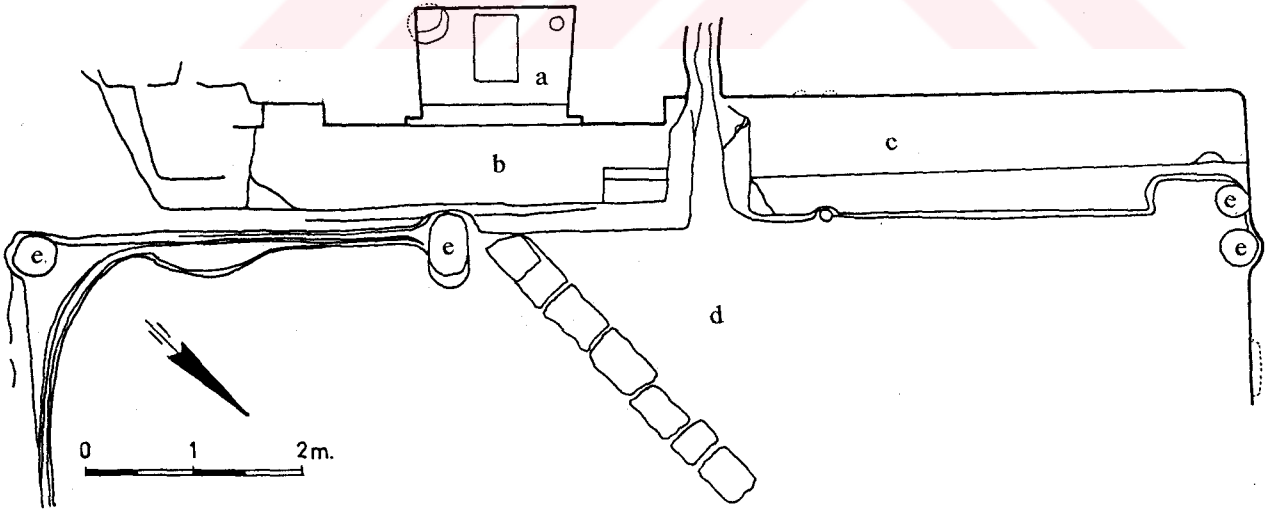

0 1m.

A

A-A KESİTİ

0 1 2m.

PLAN

Sümbüllü Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti.

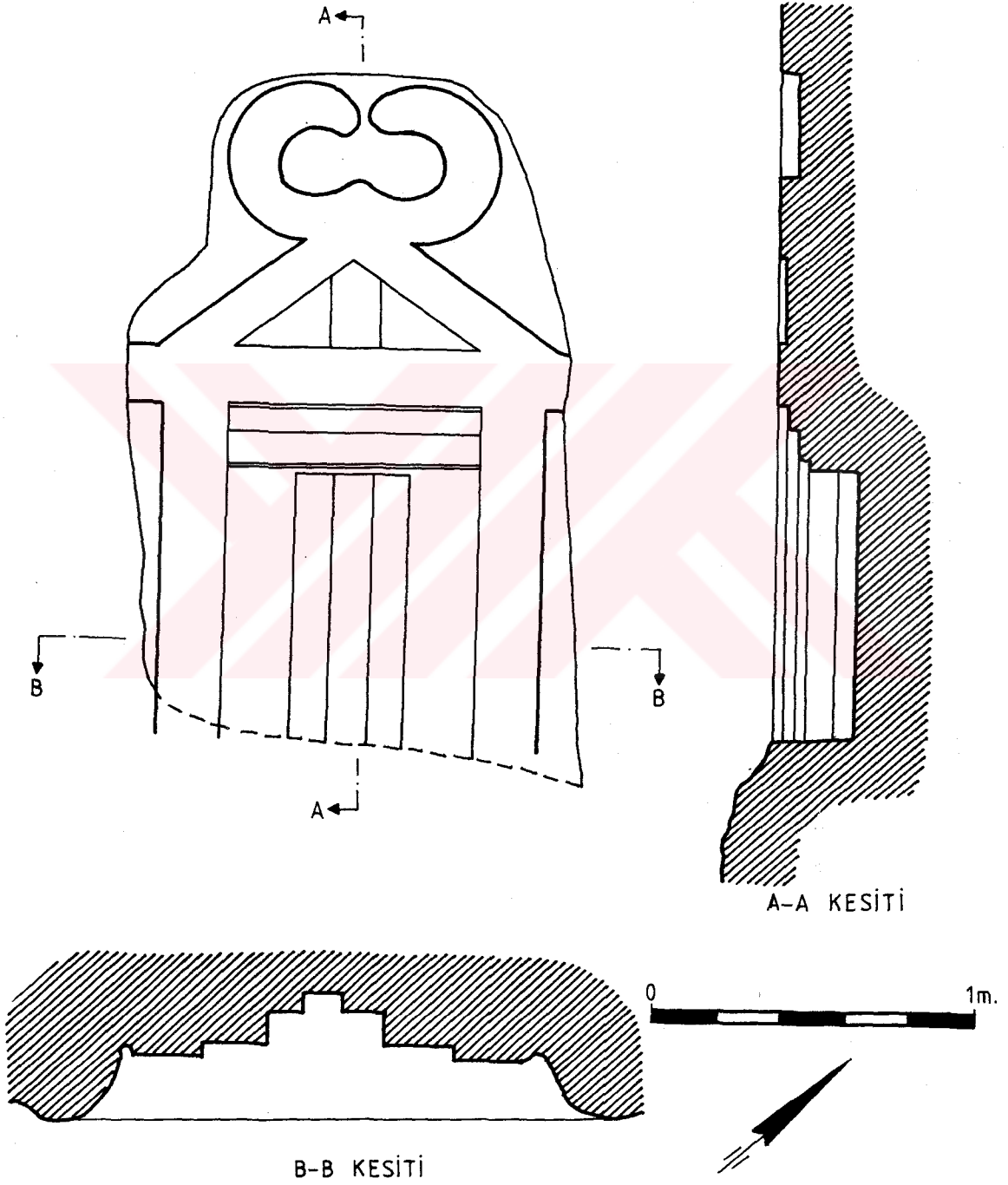
(Görünüş ve dikey kesit: Haspels 1971, res.515.1-4; Plan: Gabriel 1965, res.25; T.Sivas 1996'dan sonra)

a: Midas Şehri 1 no'lu Anıt. Güneydoğudan.

b: Midas Şehri 1 no'lu Anıt. Güneydoğudan.

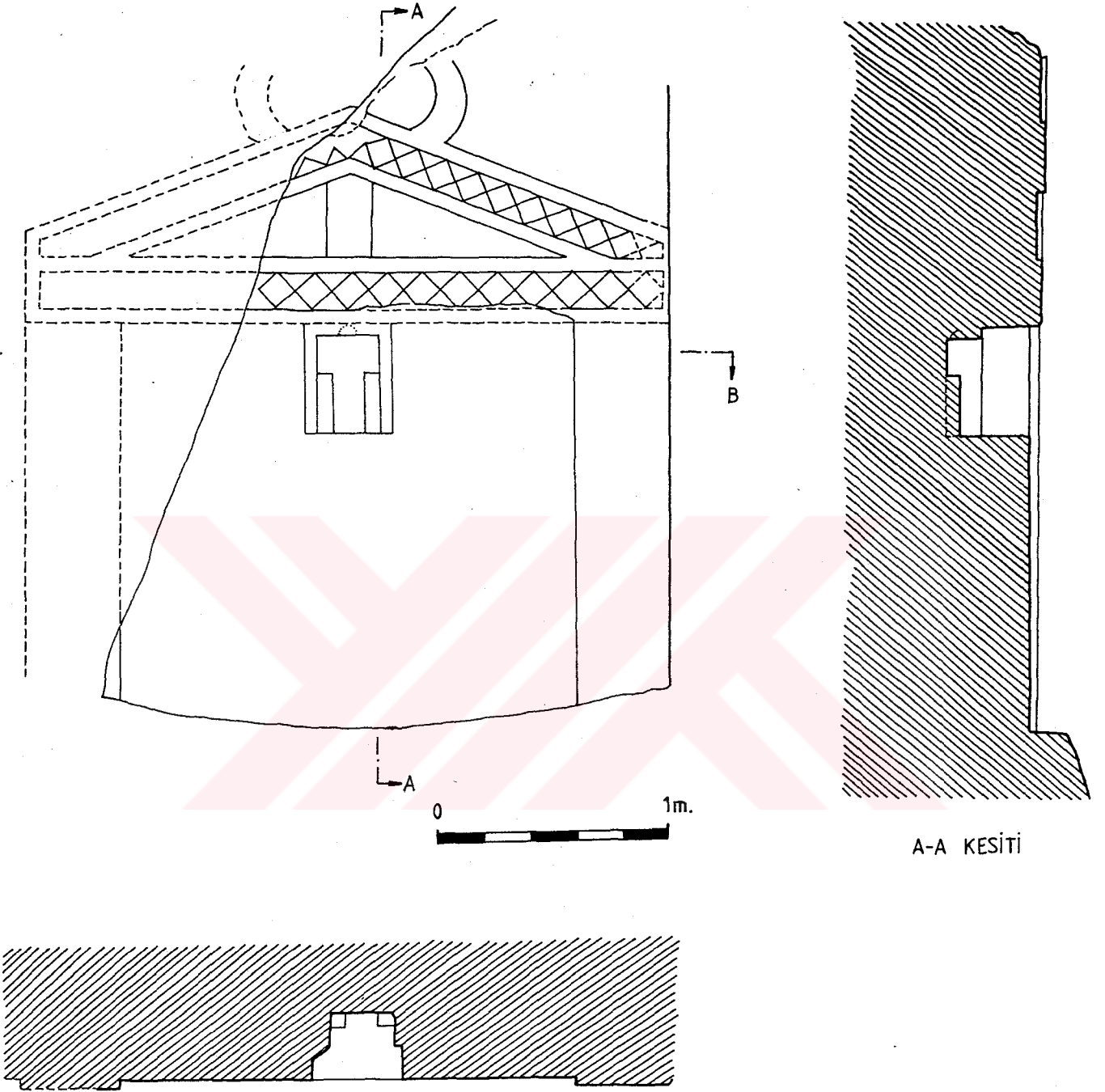
Midas Şehri 1 no'lu Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti.
(Görünüş: Haspels 1971, res.518.2; Dikey Kesit: H.Sivas)

Midas Şehri 2 no'lu Anıt ve Bitmemiş Anıt. Genel.Güneybatıdan.

Midas Şehri 2 no'lu Anıt.Güneybatıdan.

Midas Şehri 2 no'lu Anıt. Görünüş, yatay ve dikey kesiti.
(Görünüş: Haspels 1971, res. 518.4; Yatay ve dikey kesit H.Sivas)

a: Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Güneydoğudan.

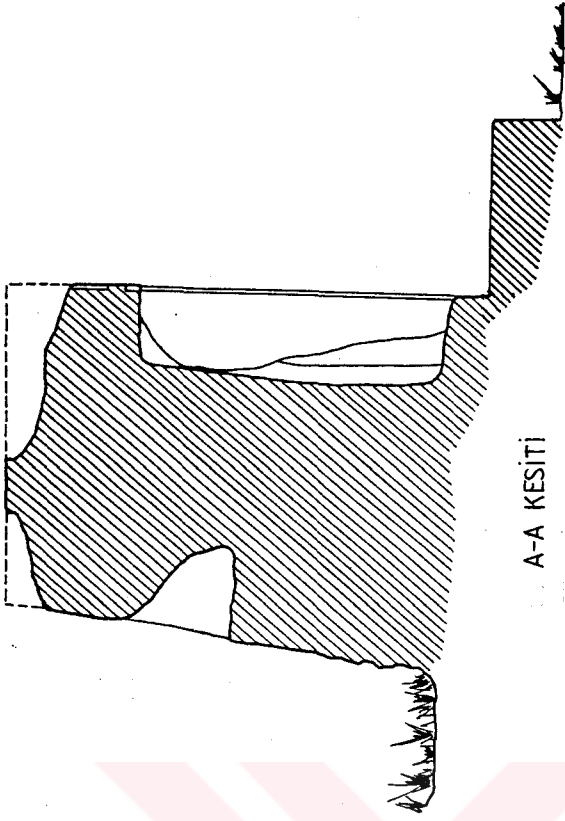
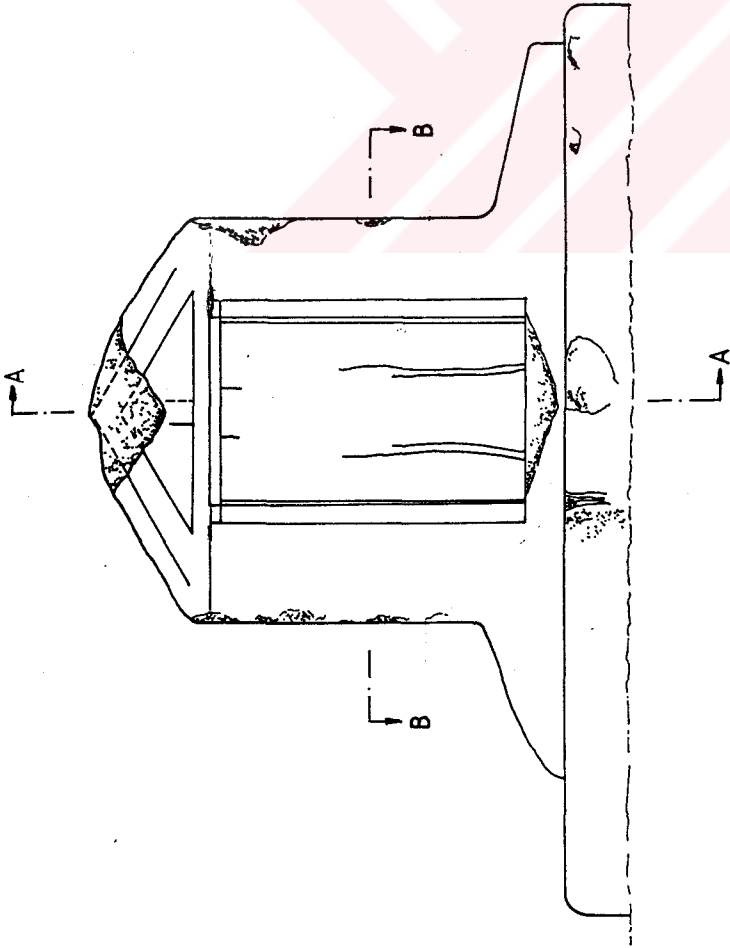
b: Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Kuzeybatıdan.

a: Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Kazı sonrası durumu. Güneydoğudan.
(Haspels 1971, res. 159).

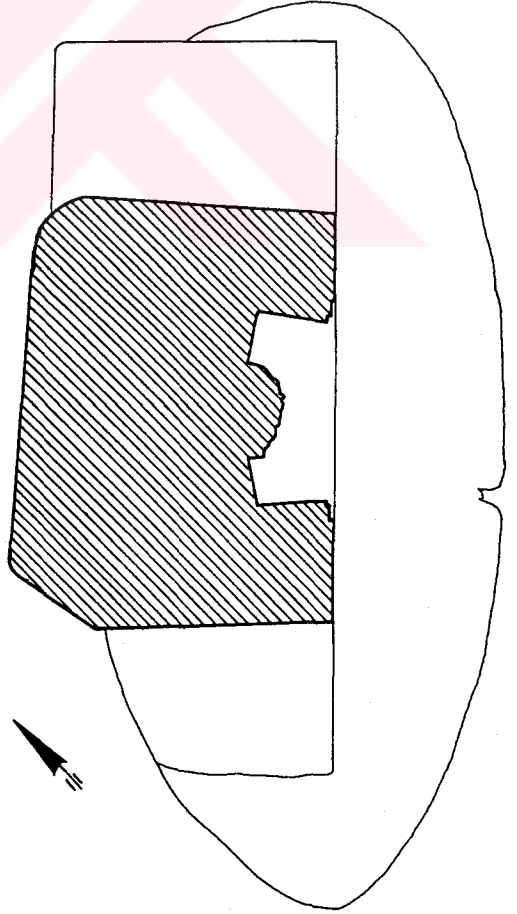
b: Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Niş detayı.

A-A KESİTİ

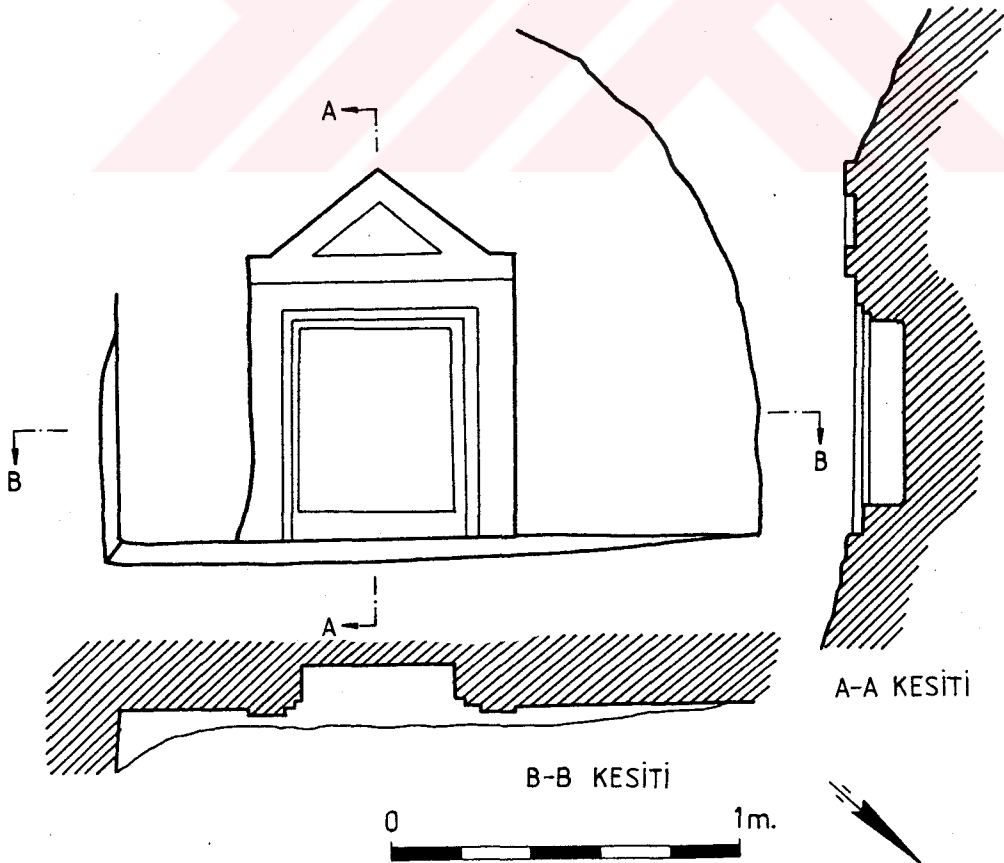
Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesiti.
(Görünüş ve yatay kesit: Haspels 1971, 524.2; dikey kesit: H.Sivas)

B-B KESİTİ

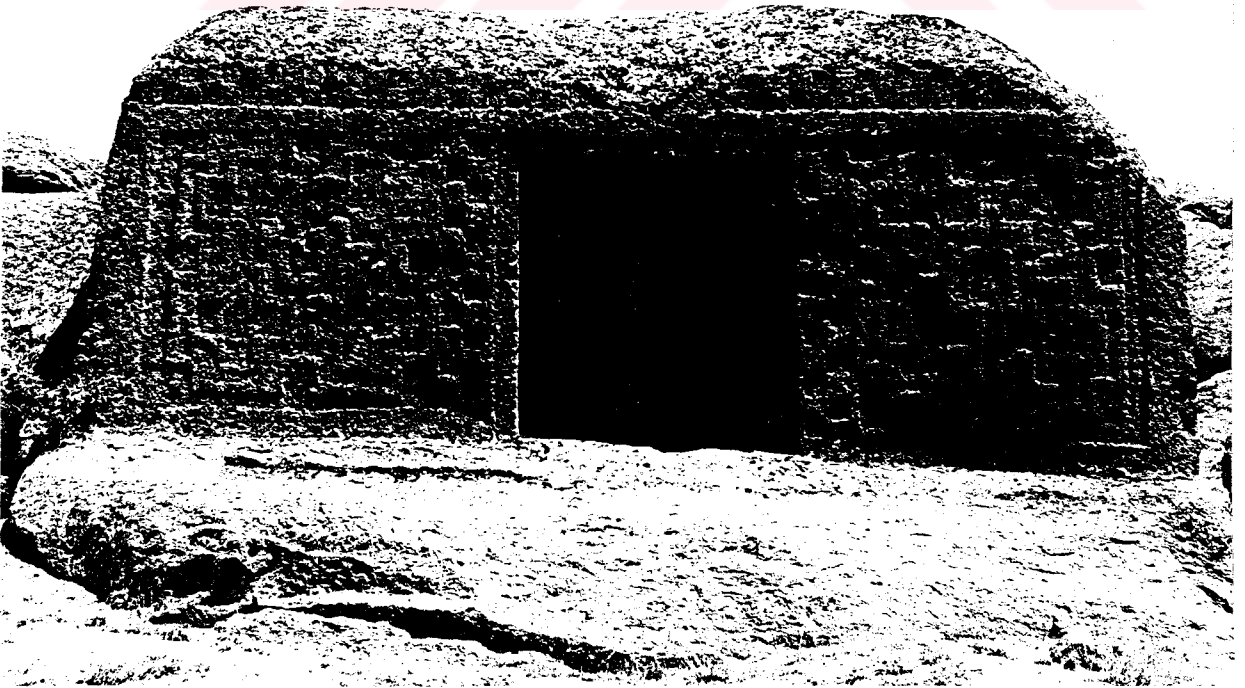
a: Demirli Anıtı. Kuzeydoğudan.

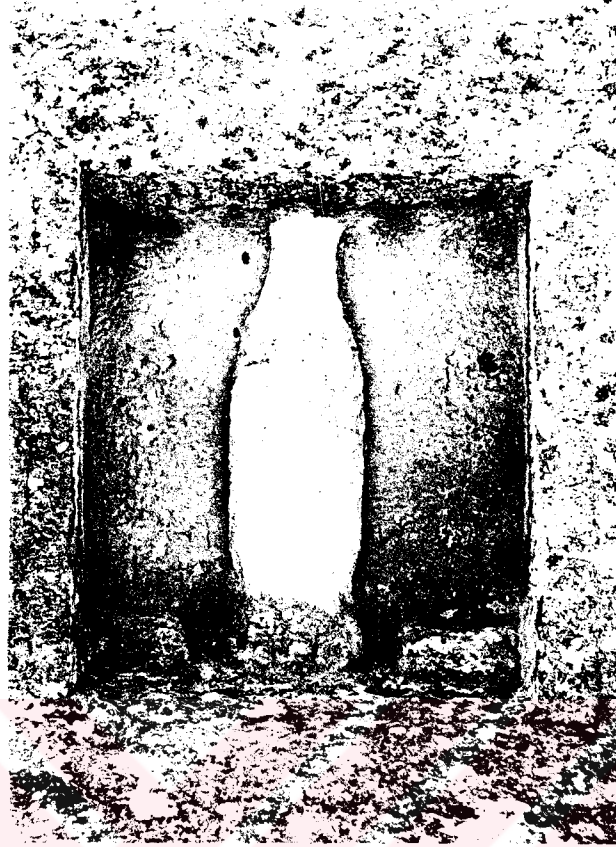
b: Demirli Anıtı. Görünüş, yatay ve dikey kesiti.

a. Büyük Kapı Kaya Anıtı. Genel. Güneybatıdan.

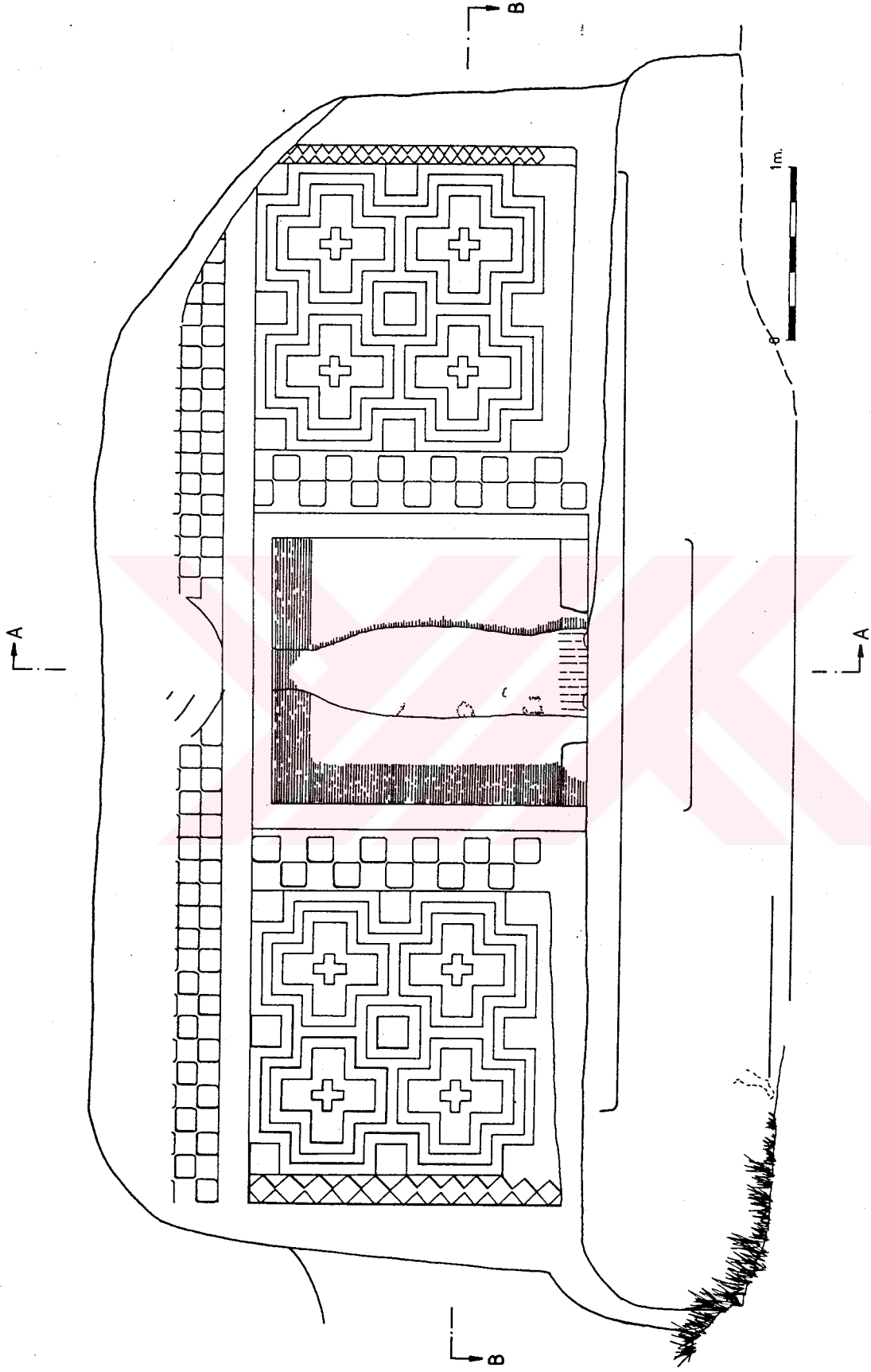
b: Büyük Kapı Kaya Anıtı. Batıdan.

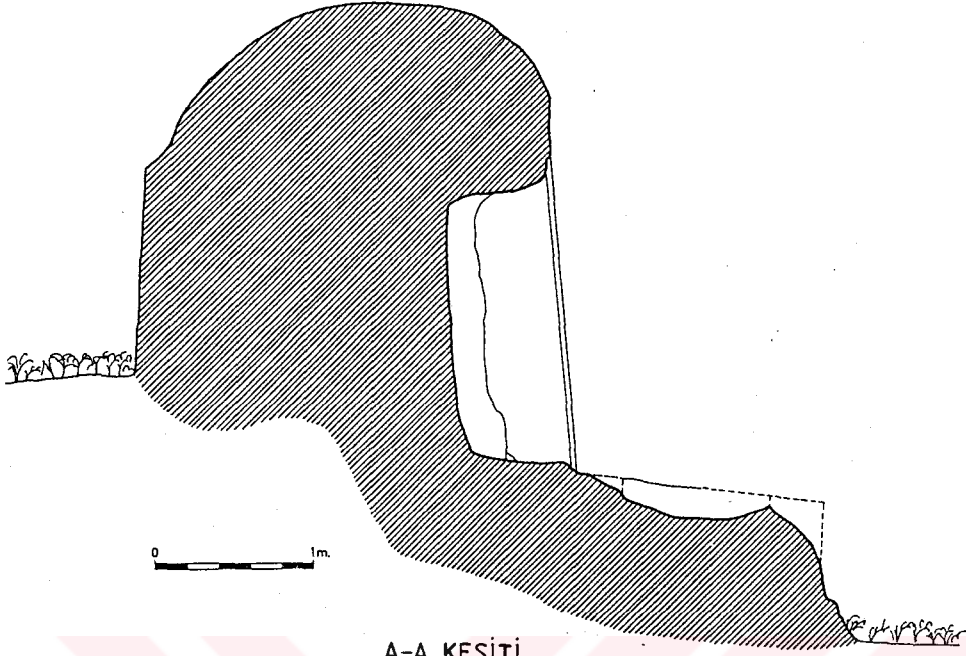
a: Büyük Kapı Kaya Anıtı. Niş detayı.
(Tahribattan önce)

b: Büyük Kapı Kaya Anıtı. Niş detayı.
(1996 yılındaki tahribat sonrası)

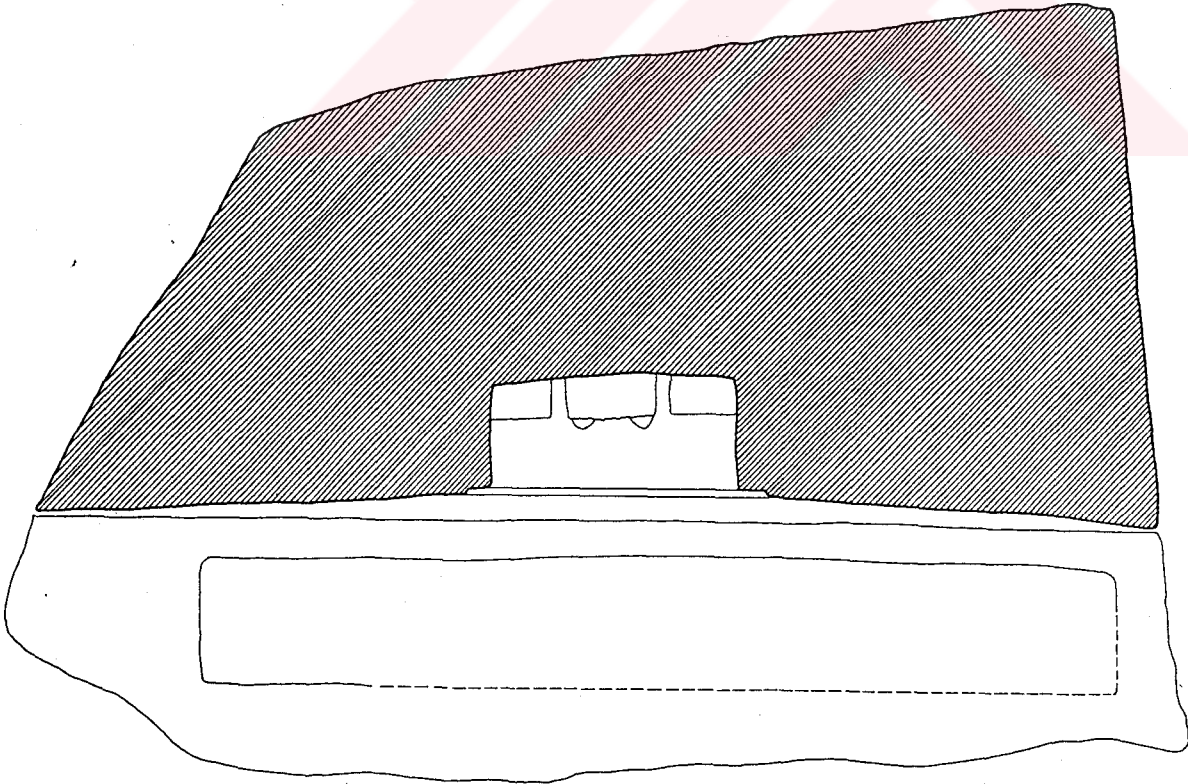

Büyük Kapı Kaya Anıtı. Görüntü. (Haspels 1971, res. 522)

A-A KESİTİ

Büyük Kapı Kaya Anıtı. Dikey kesiti.

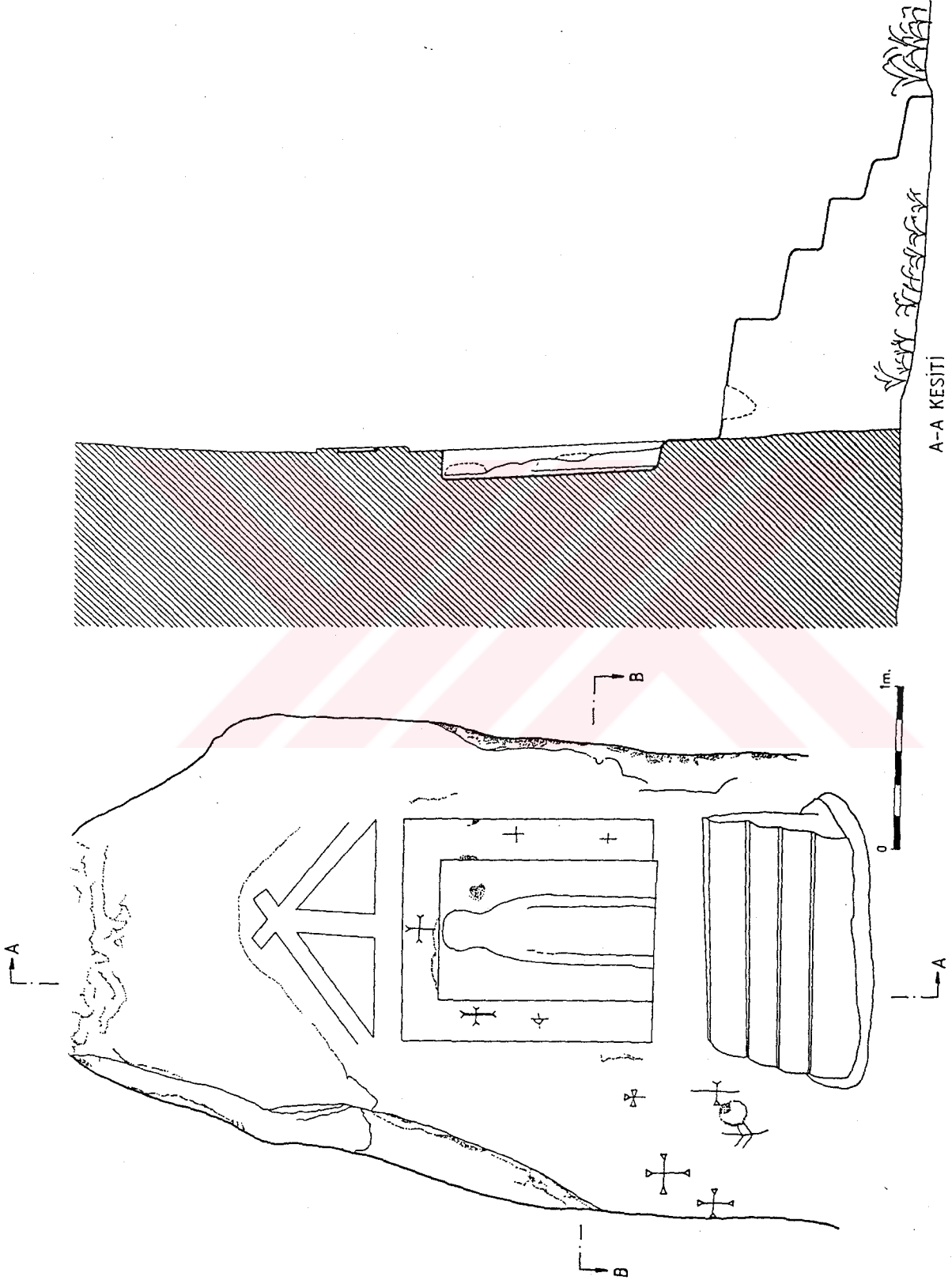

B-B KESİTİ

Büyük Kapı kaya Anıtı. Yatay Kesiti.

Küçük Kapı Kaya Anıtı. Kuzeyden.

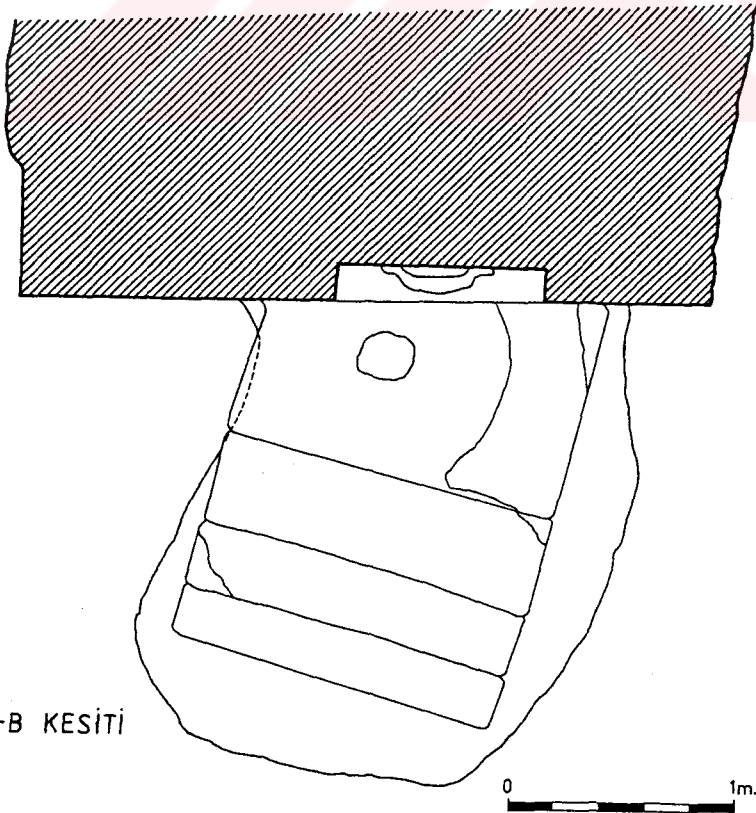

Küçük Kapı Kaya Anıtı. Görüntü ve dikey kesiti.

(Görüntü: Haspels 1971, res.524.1; Dikey kesit H.Sivas)

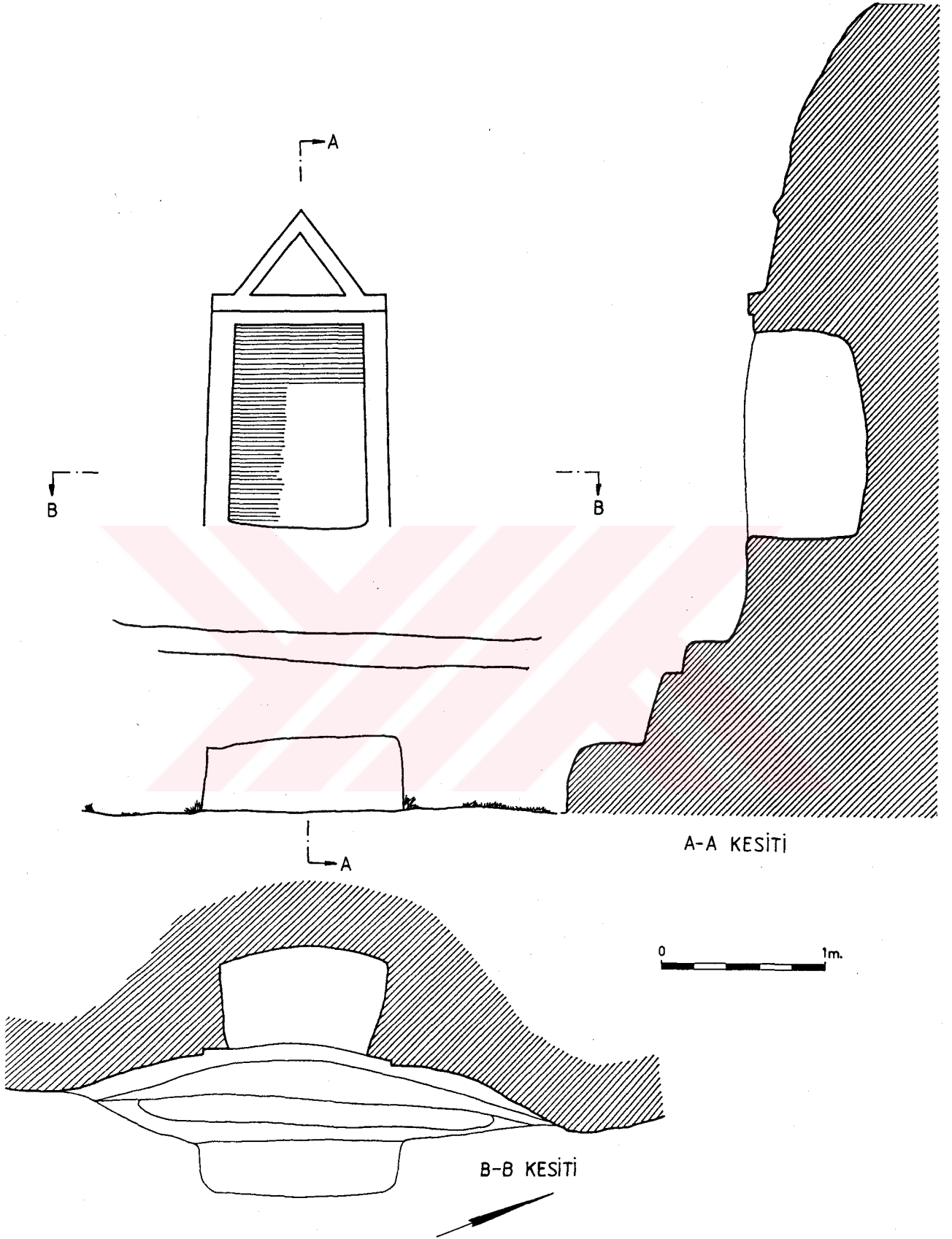
a: Küçük Kapı Kaya Anıtı. Kuzeyden. (1987 yılı tahribatı sonrası).

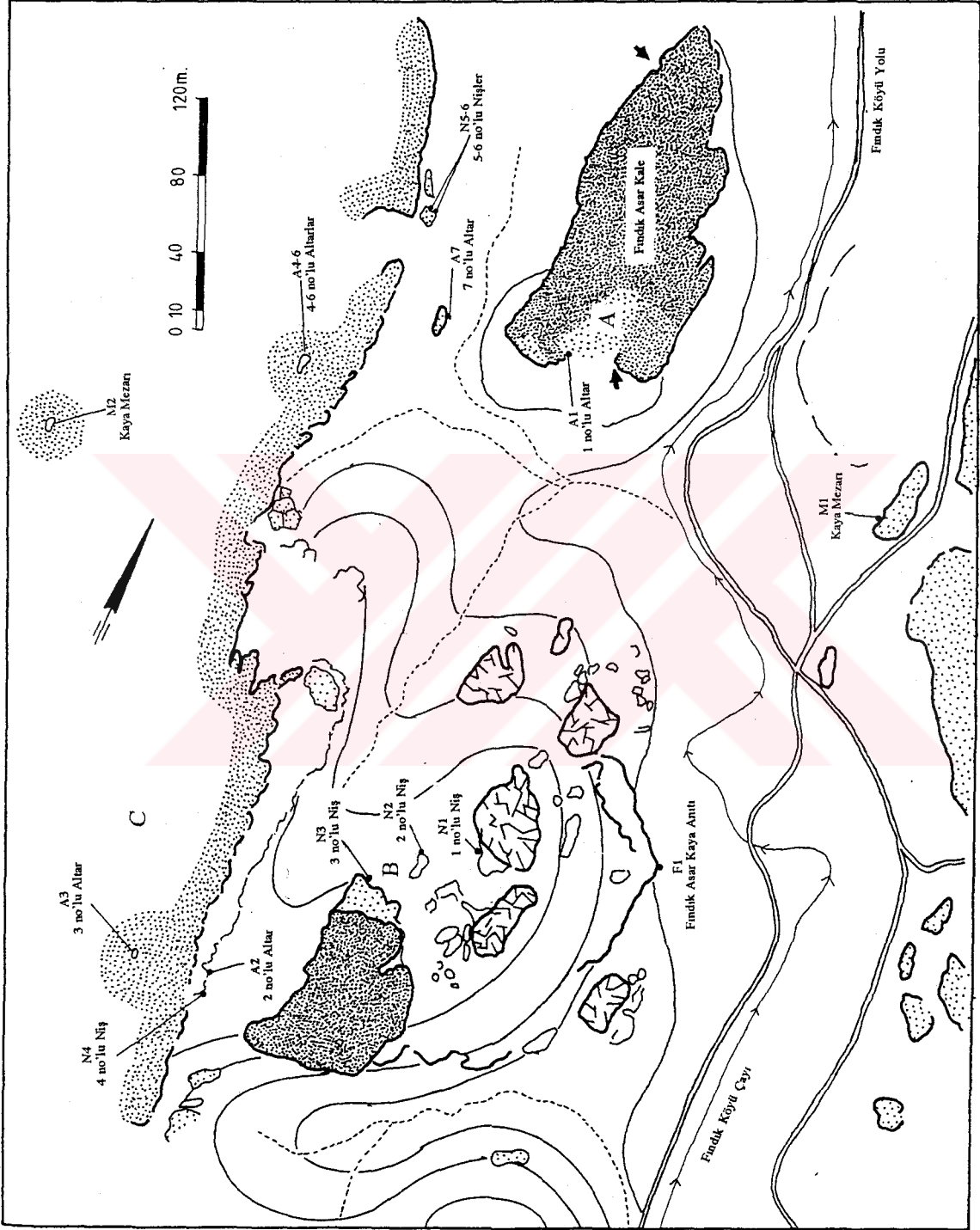
b: Küçük Kapı Kaya Anıtı. Yatay Kesiti.

Döğer Asar Kaya Anıtı. Doğudan.

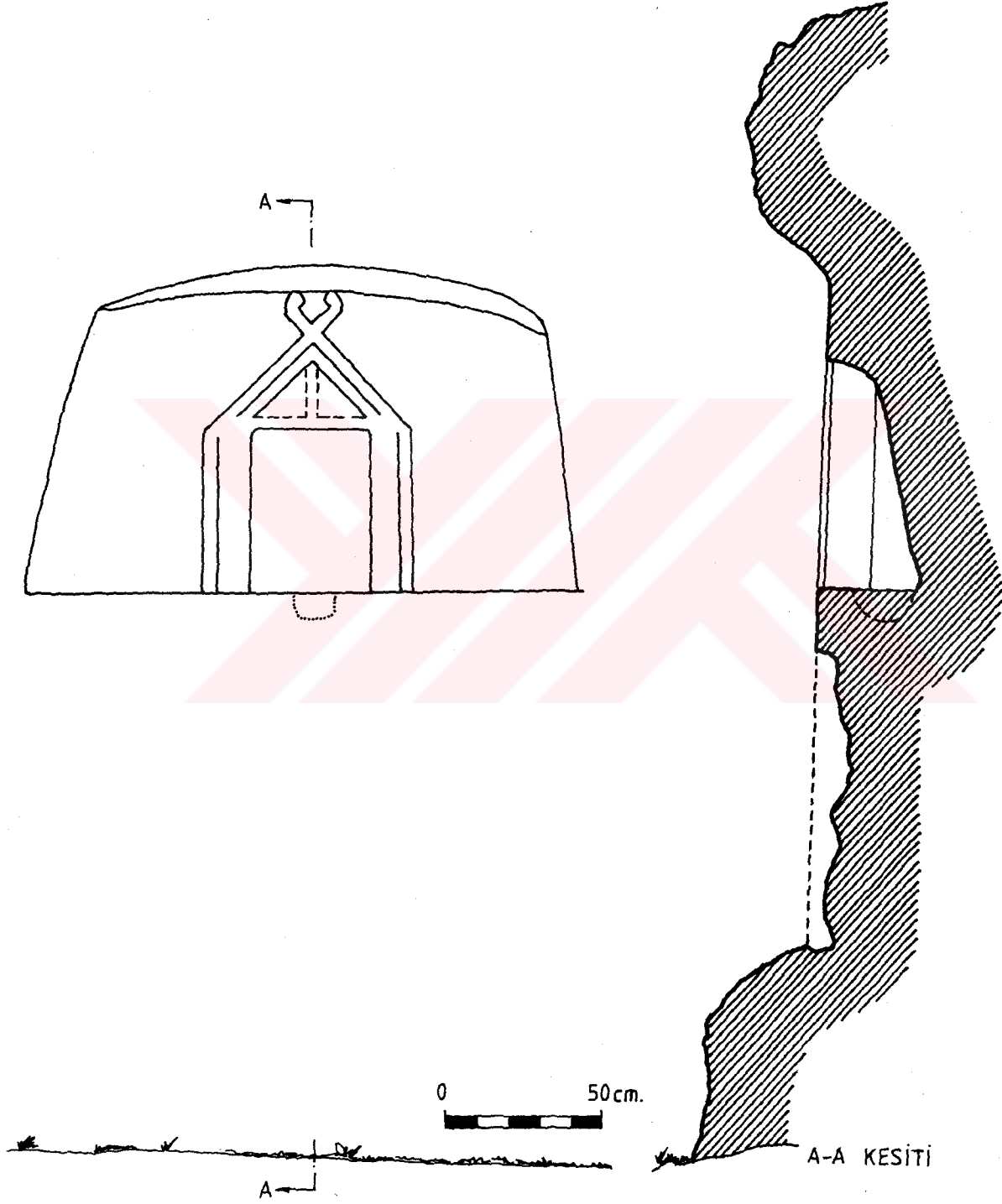
Döğür Asar Kaya. Görünüş, yatay ve dikey kesiti.
(Görünüş: Haspels 1971, res. 525.3; Yatay ve dikey kesit: H.Sivas)

Fındık Asar Kaya Yerleşmesi (Haspels 1971, res. 504; T.Sivas 1996'dan sonra)

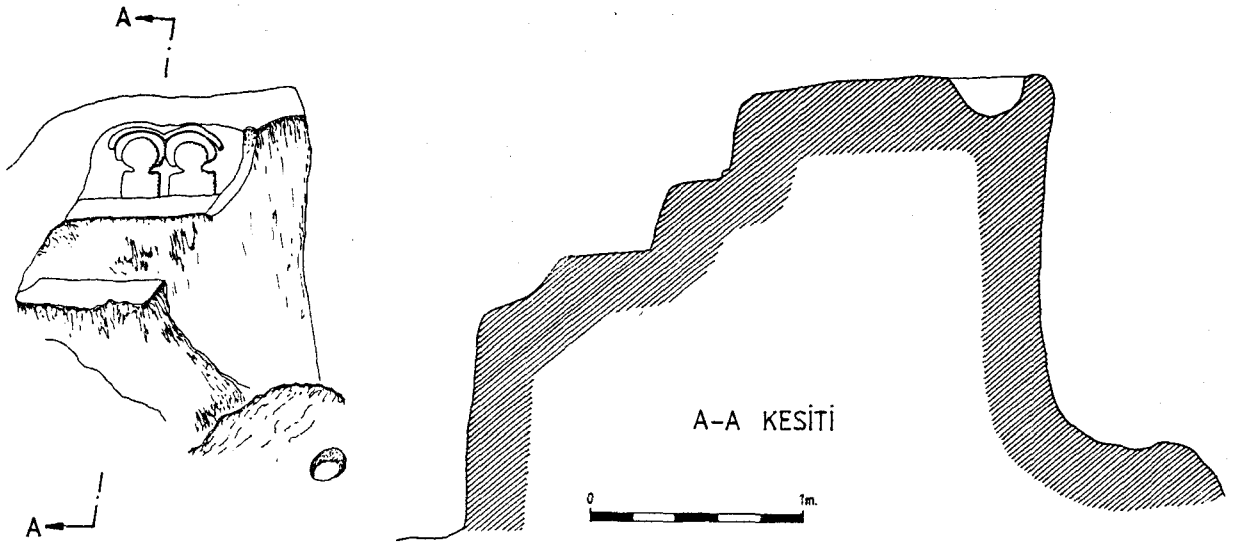
Fındık Anıtı. Güneydoğudan.

Fındık Anıtı. Görünüş ve dikey kesiti.
(Görünüş: Haspels 1971, res.527.1; Dikey kesiti: H.Sivas)

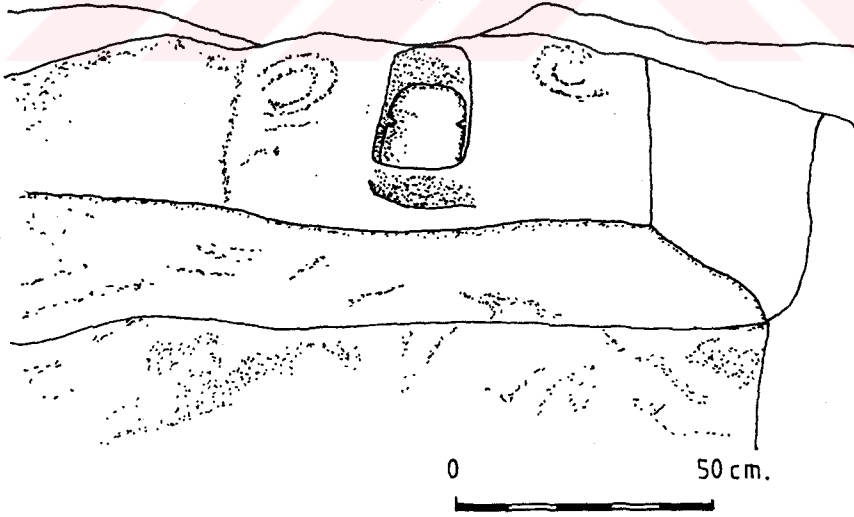
a: Midas Şehri 1 no'lu Altar. Doğudan.

b: Midas Şehri 1 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti.

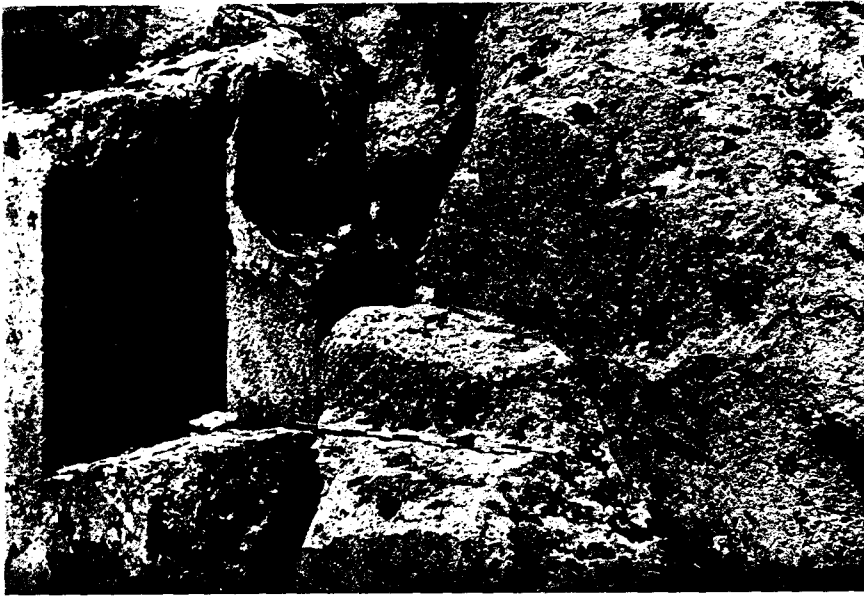
a: Midas Şehri 2 no'lu Altar. Kuzeydoğudan.

b: Midas Şehri 2 no'lu Altar. Görünüş çizimi.

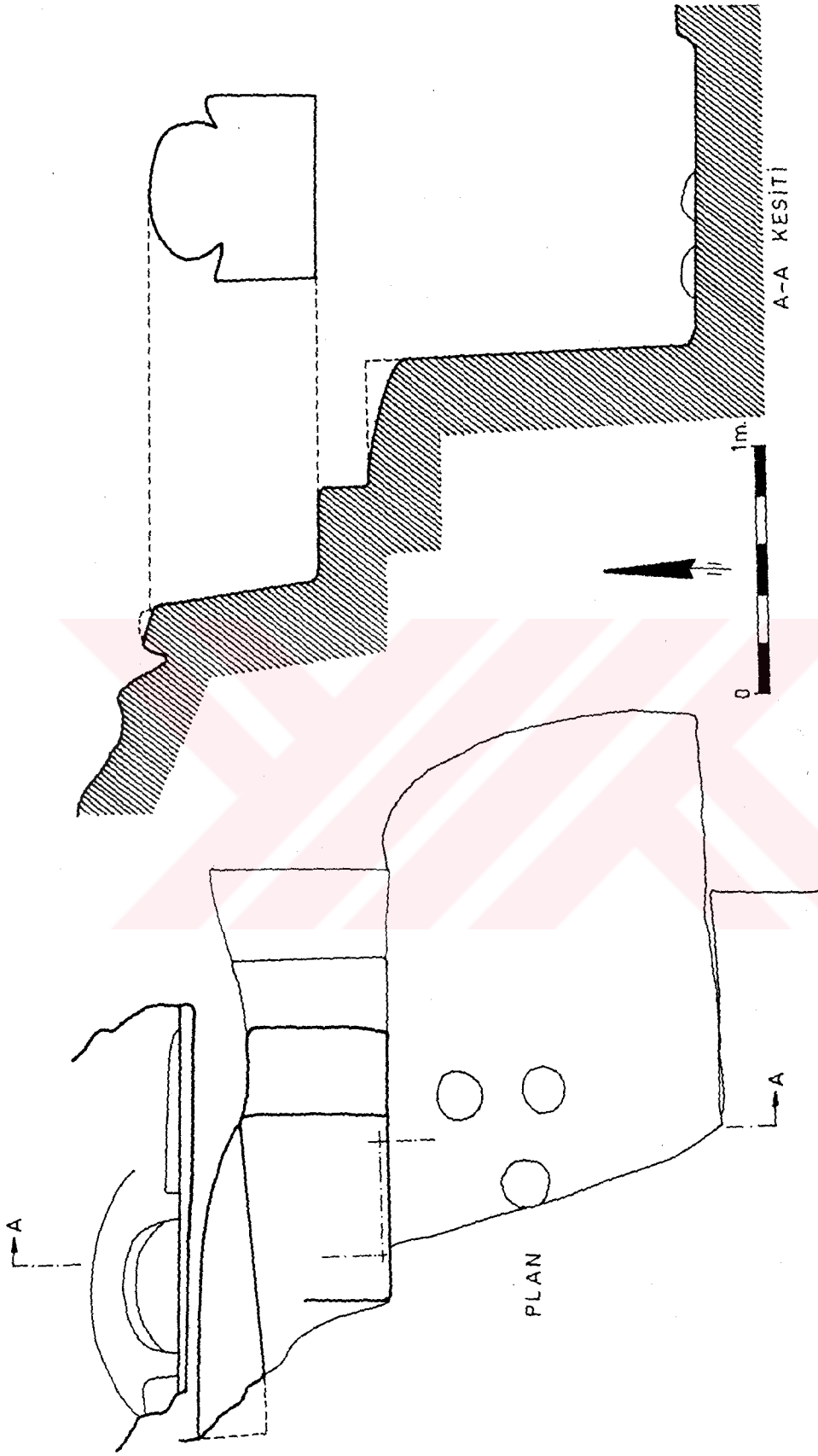

a: Midas Şehri 3 no'lu Altar. Güneydoğudan.

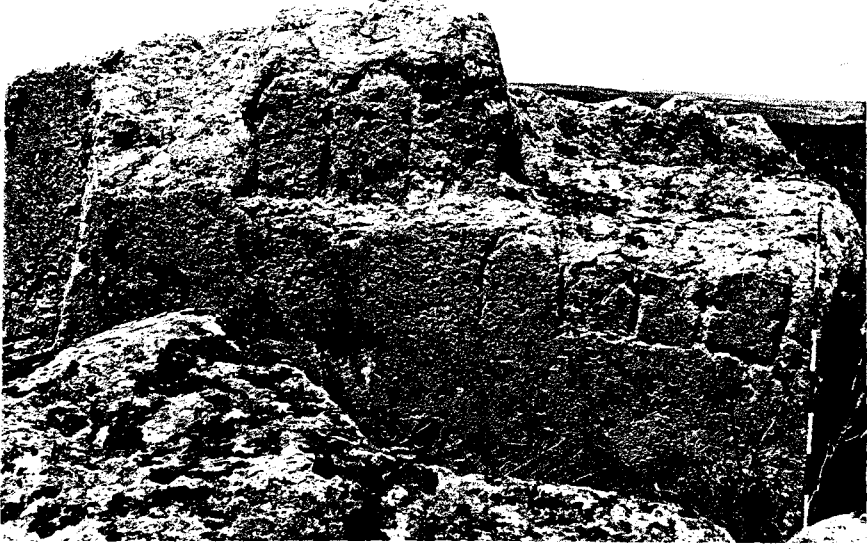

b: Midas Şehri 3 no'lu Altar. Güneydoğudan.

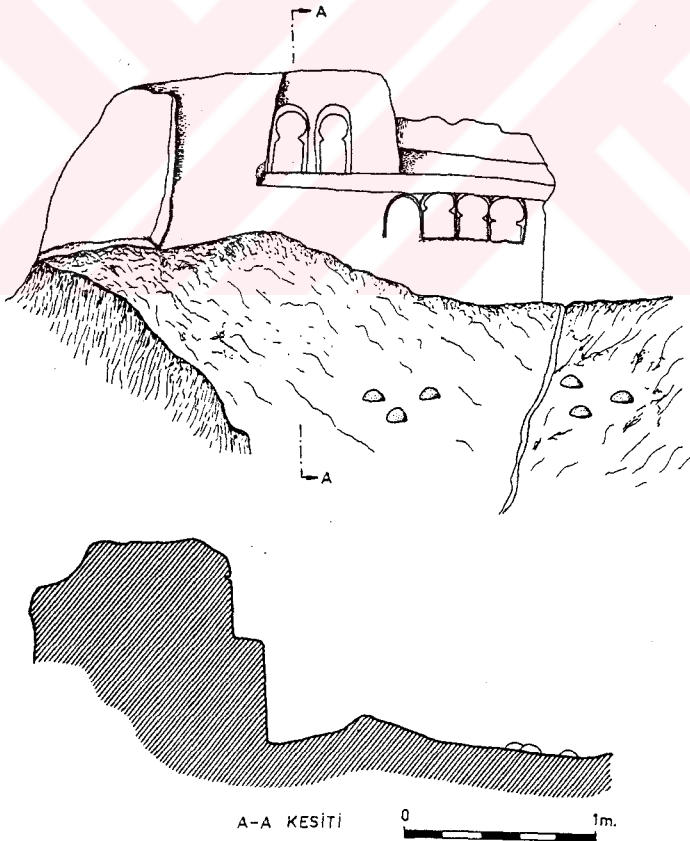
Levha 118

Midas Şehri 3 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti.

a: Midas Şehri 4 no'lu Altar. Güneydoğudan.

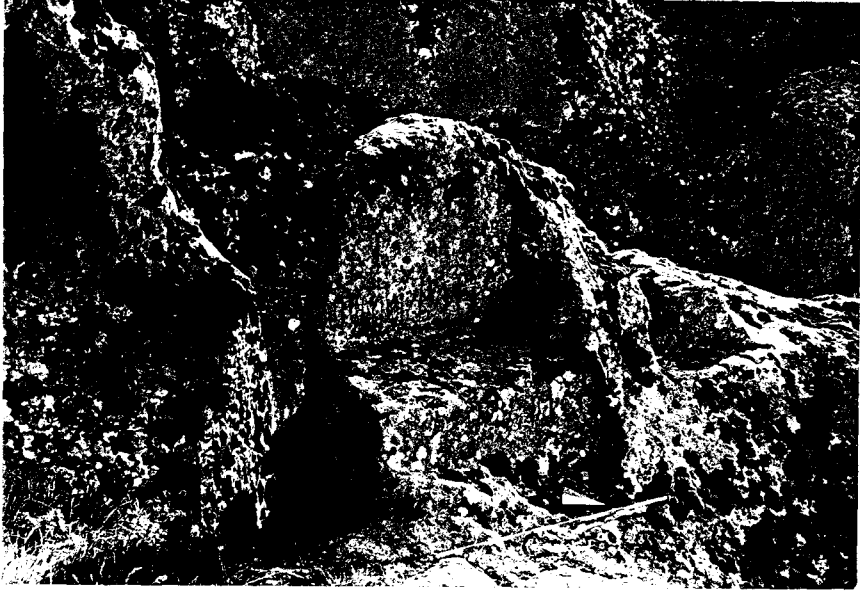
b: Midas Şehri 4 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti.

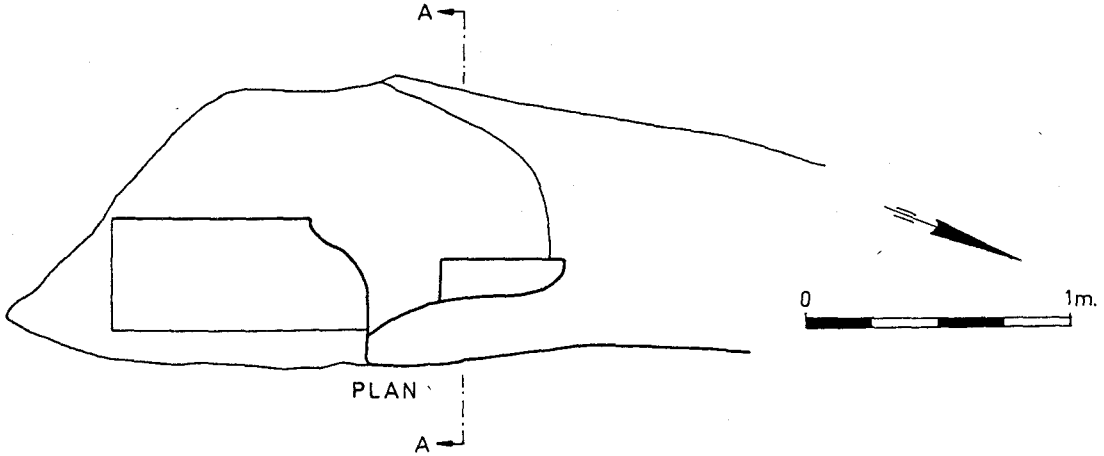
a: Midas Şehri 5 no'lu Altar. Doğudan.

b: Midas Şehri 6 no'lu Altar. Doğudan.

a: Midas Şehri 7 no'lu Altar. Güneydoğudan.

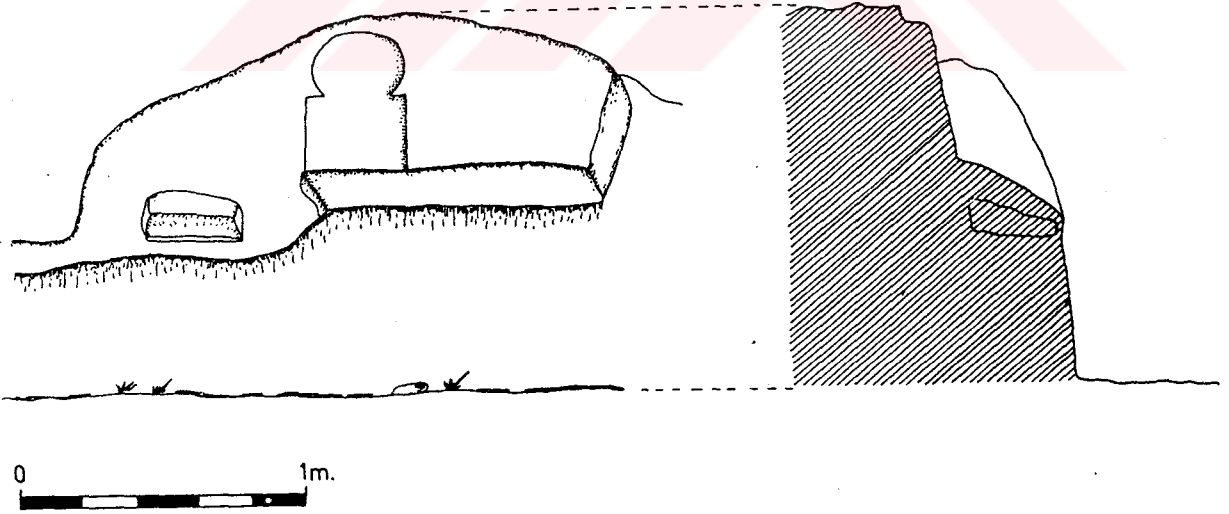

b: Midas Şehri 7 no'lu Altar. Görünüş, plan ve dikey kesiti.

(Haspels 1971, res.528.1)

a: Midas Şehri 8 no'lu Altar. Doğudan.

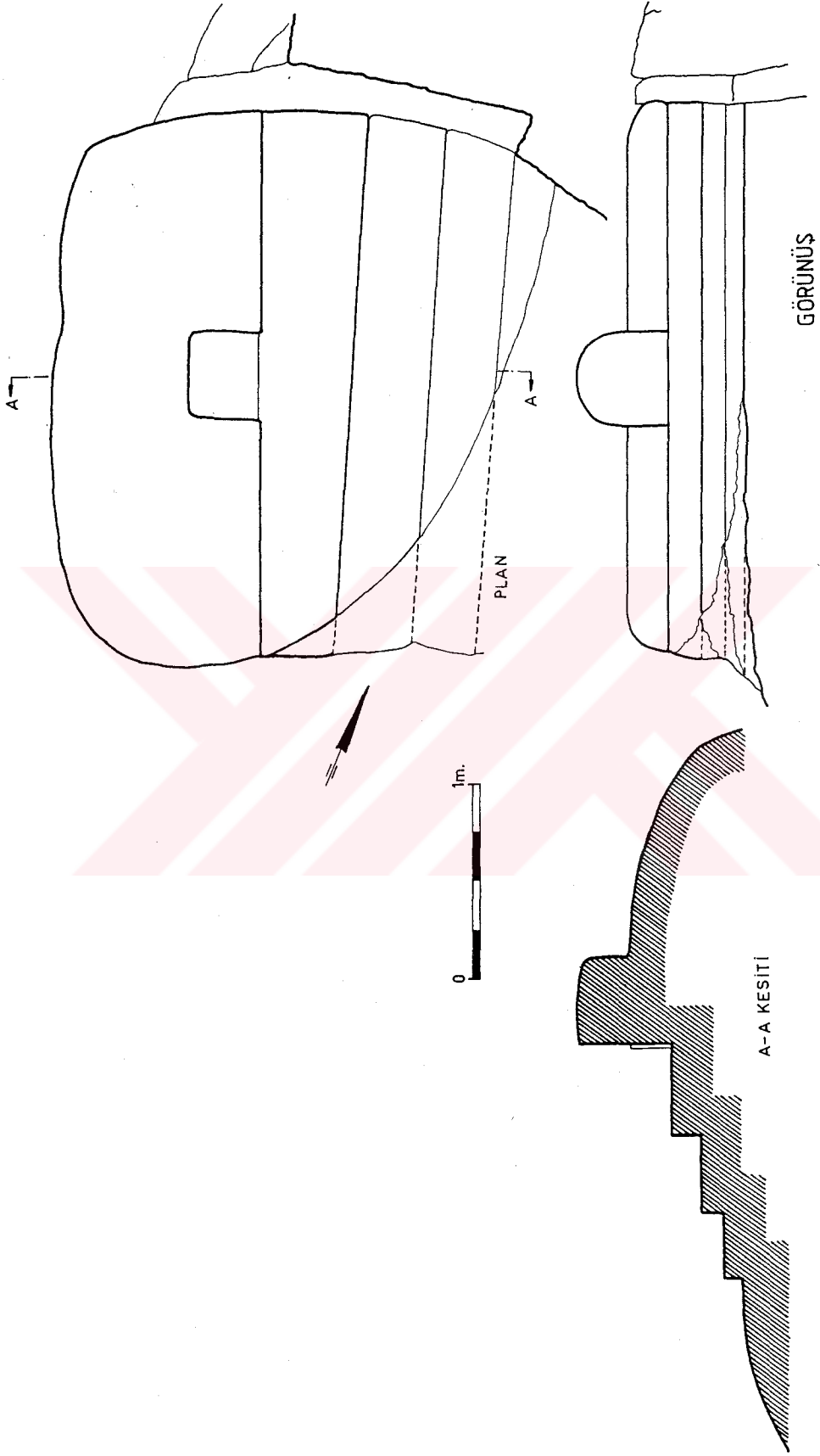
b: Midas Şehri 8 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti.

a: Midas Şehri 9 no'lu Altar. Doğudan.

b: Midas Şehri 9 no'lu Altar'ın güneybatısında yer alan idol. Güneyden.

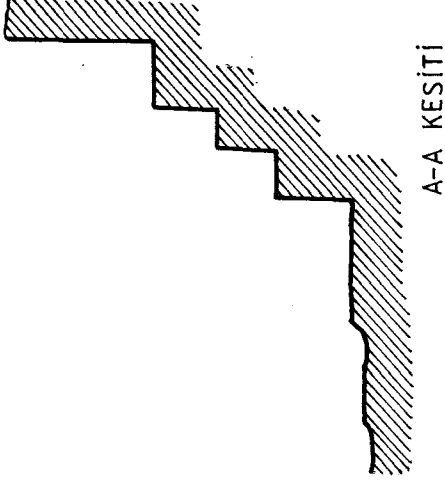
Midas Şehri 9 no'lu Altar. Plan, görünüş ve dikey kesiti. (Haspels 1971, res. 528.2)

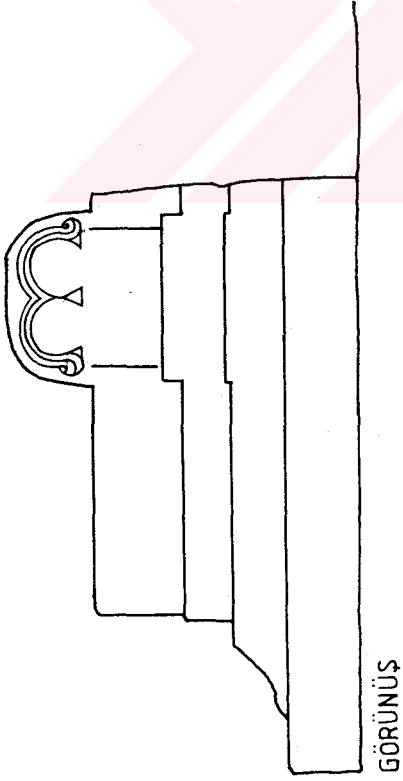
a: Midas Şehri 10 no'lu Altar. Doğudan.

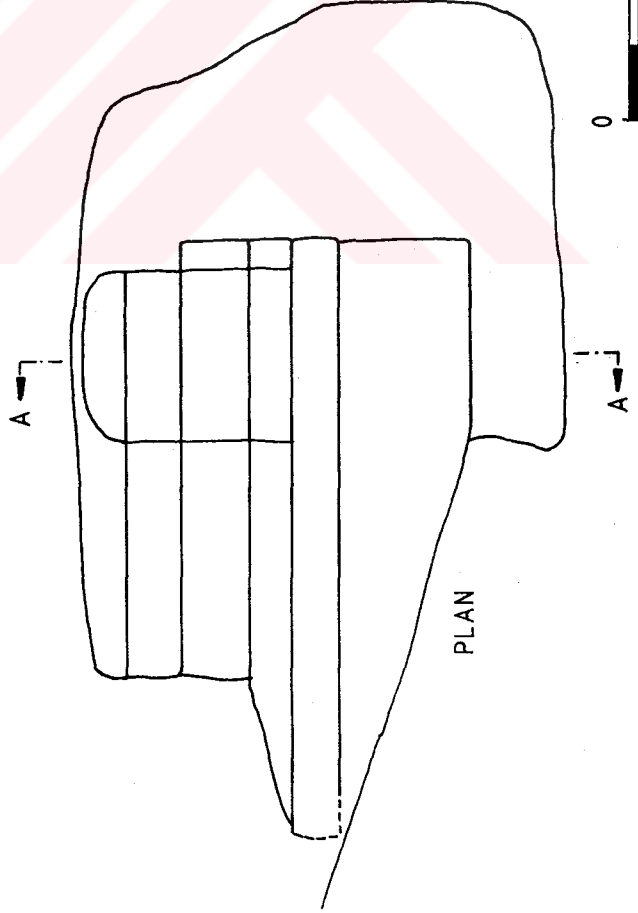
b: Midas Şehri 10 no'lu Altar. Güneybatıdan.

A-A KESİTİ

GÖRÜNÜŞ

PLAN

Midas Şehri 10 no'lu Altar. Görünüş, plan ve dikey kesiti.
(Ramsay 1889, res. 23; T.Sivas 1996'dan sonra)

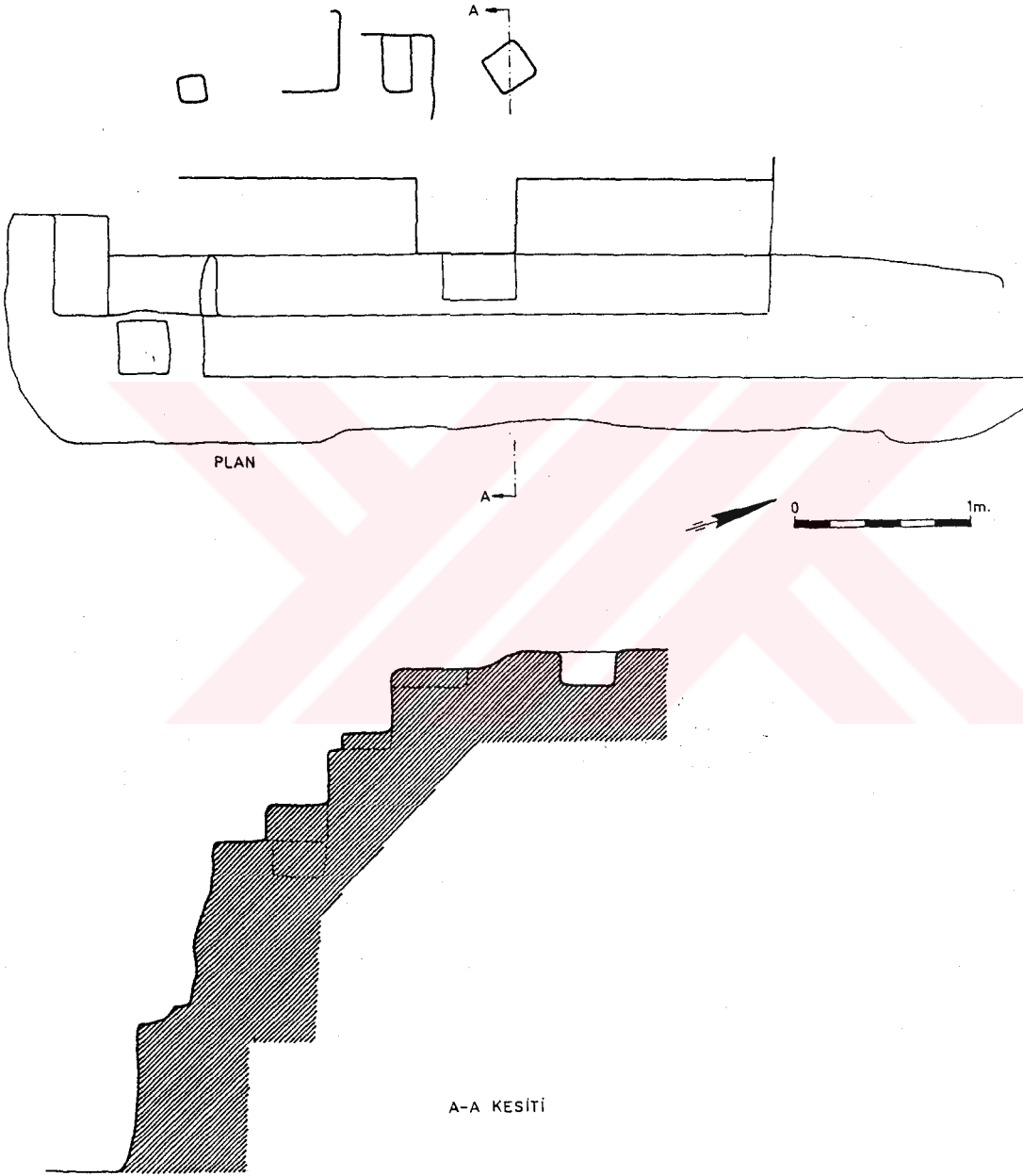

a: Midas Şehri 11 no'lu Altar. Doğudan.

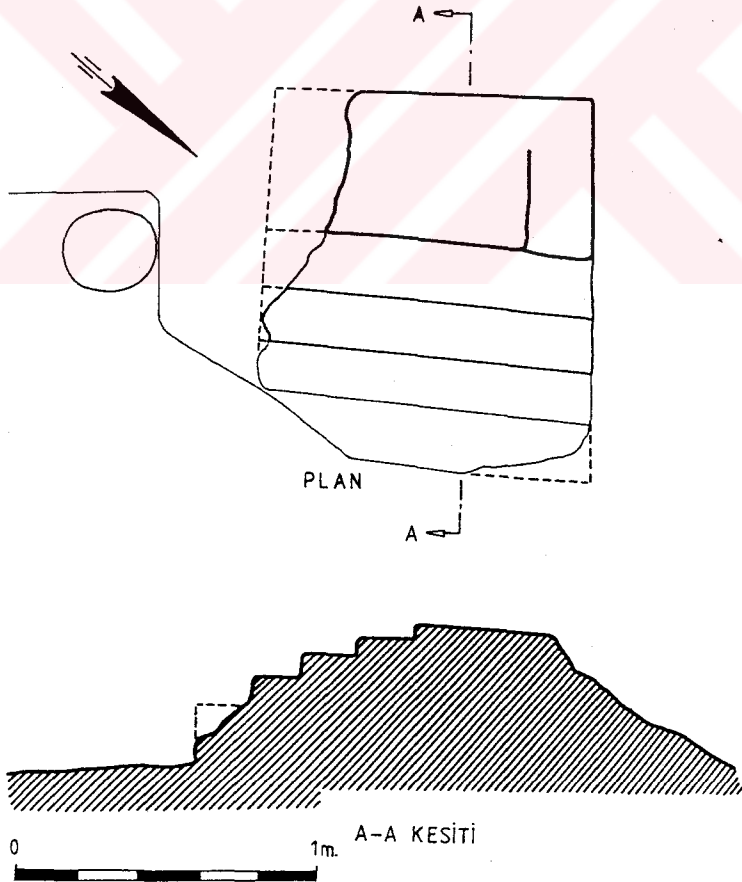
b: Midas Şehri 11 no'lu Altar. Güneydoğudan.

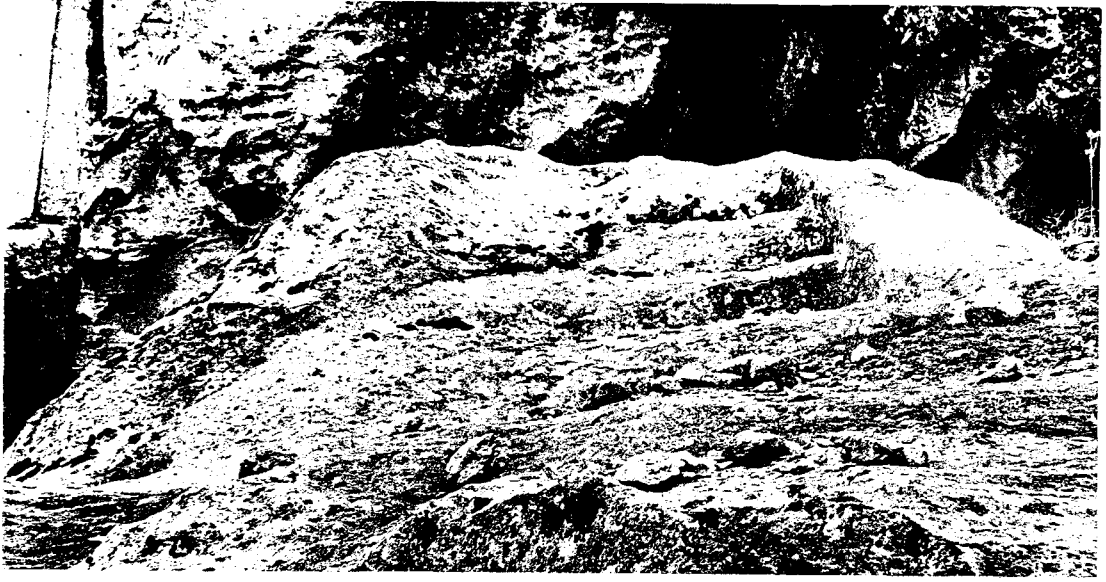
Midas Şehri 11 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti.

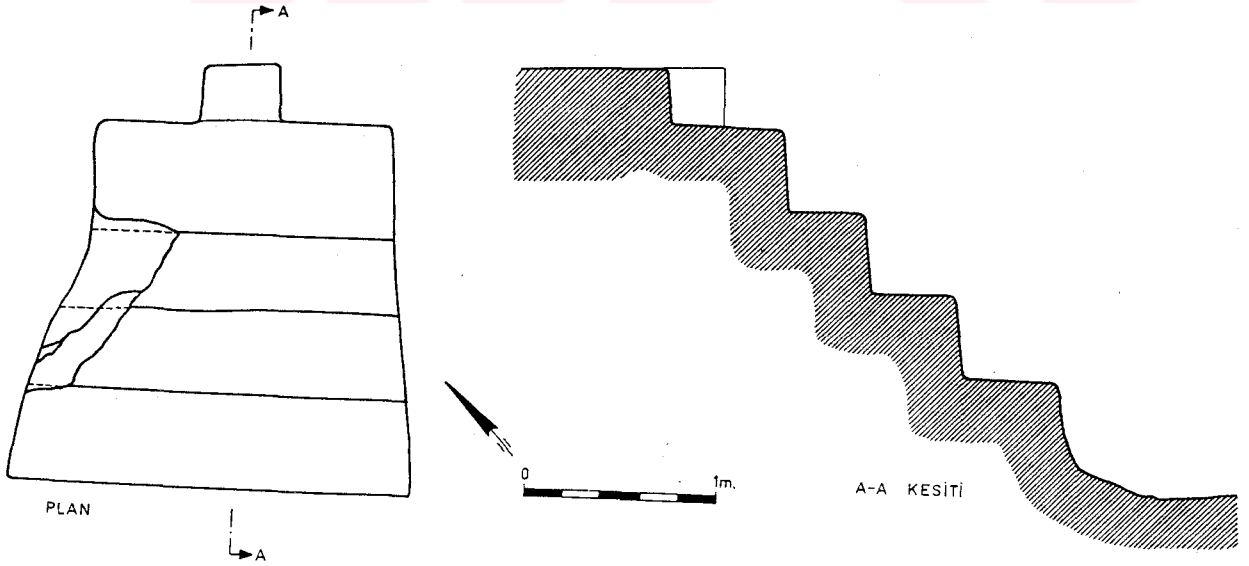
a: Midas Şehri 12 no'lu Altar. Doğudan.

b: Midas Şehri 12 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti.

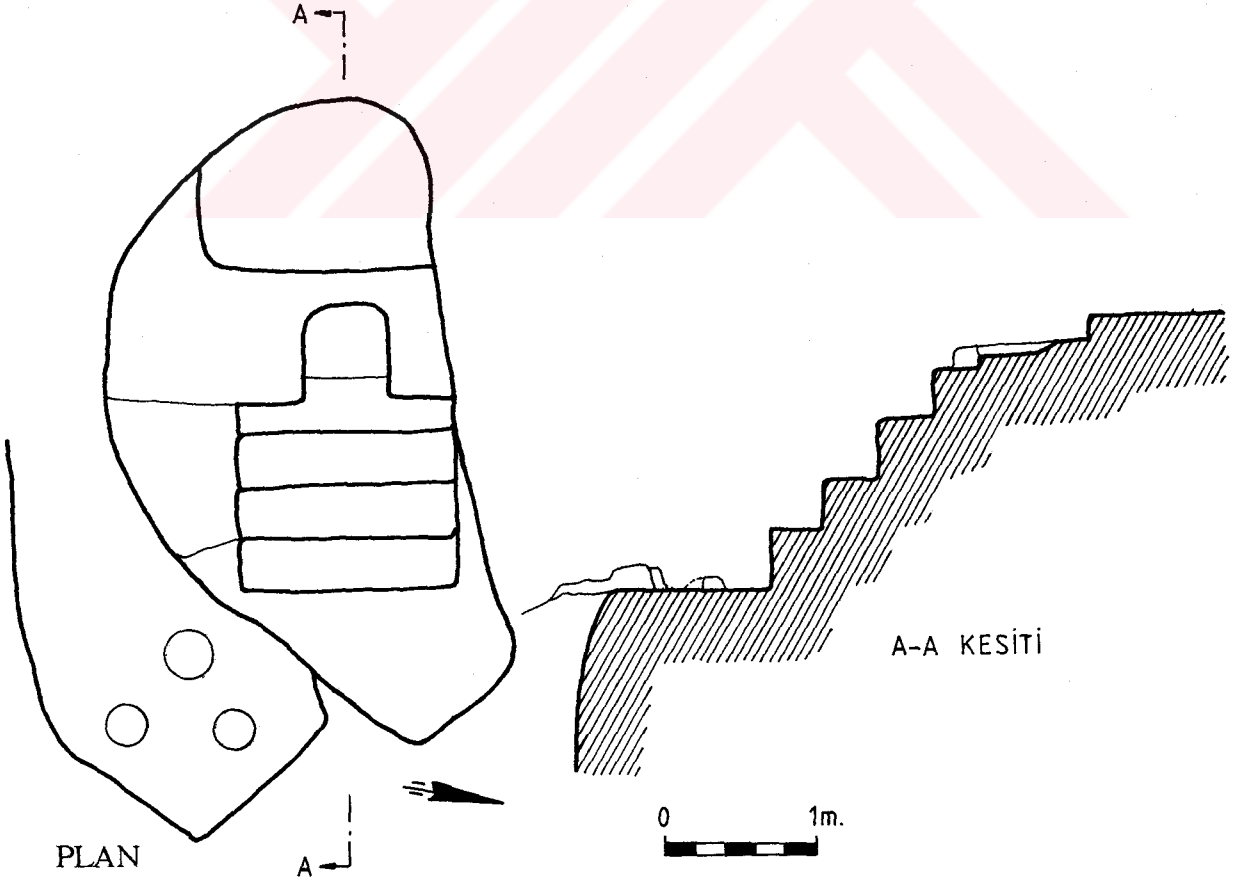
a: Midas Şehri 13 no'lu Altar. Batıdan.

b: Midas Şehri 13 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti.

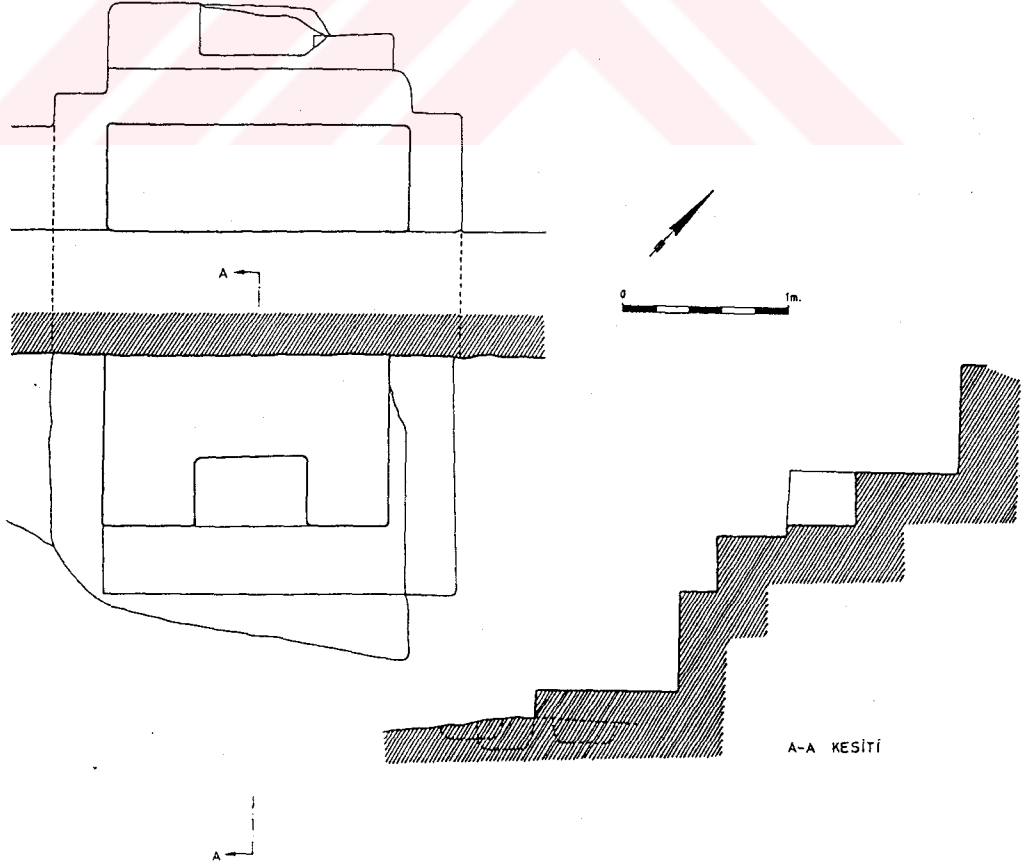
a: Midas Şehri 14 no'lu Altar. Doğudan.

b: Midas Şehri 14 no'lu Altar. Plan ve dikey kesiti.

a: Midas Şehri 15 no'lu Altar. Güneydoğudan.

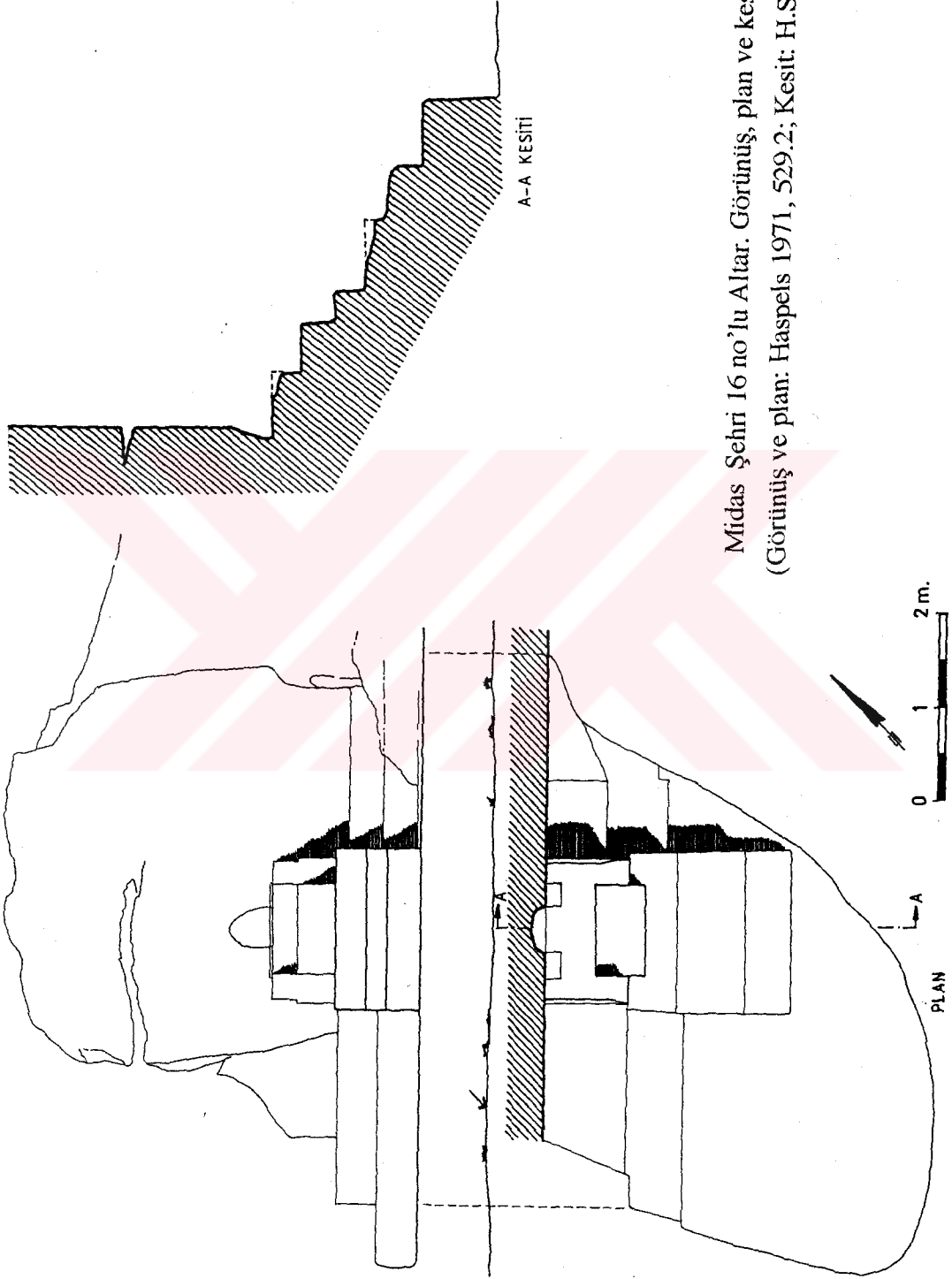

b: Midas Şehri 15 no'lu Altar. Görünüş, plan ve dikey kesiti.

(Görünüş ve plan: Haspels 1971, res. 529.1; Dikey kesit: H.Sivas)

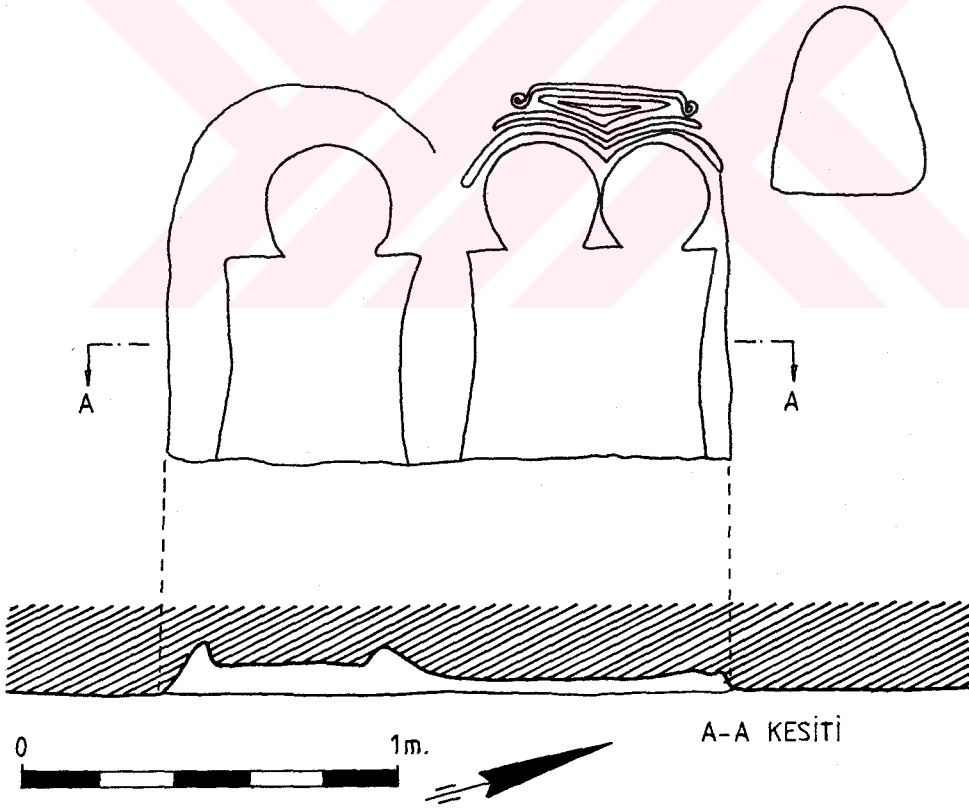
Midas Şehri 16 no'lu Altar. Güneyden.

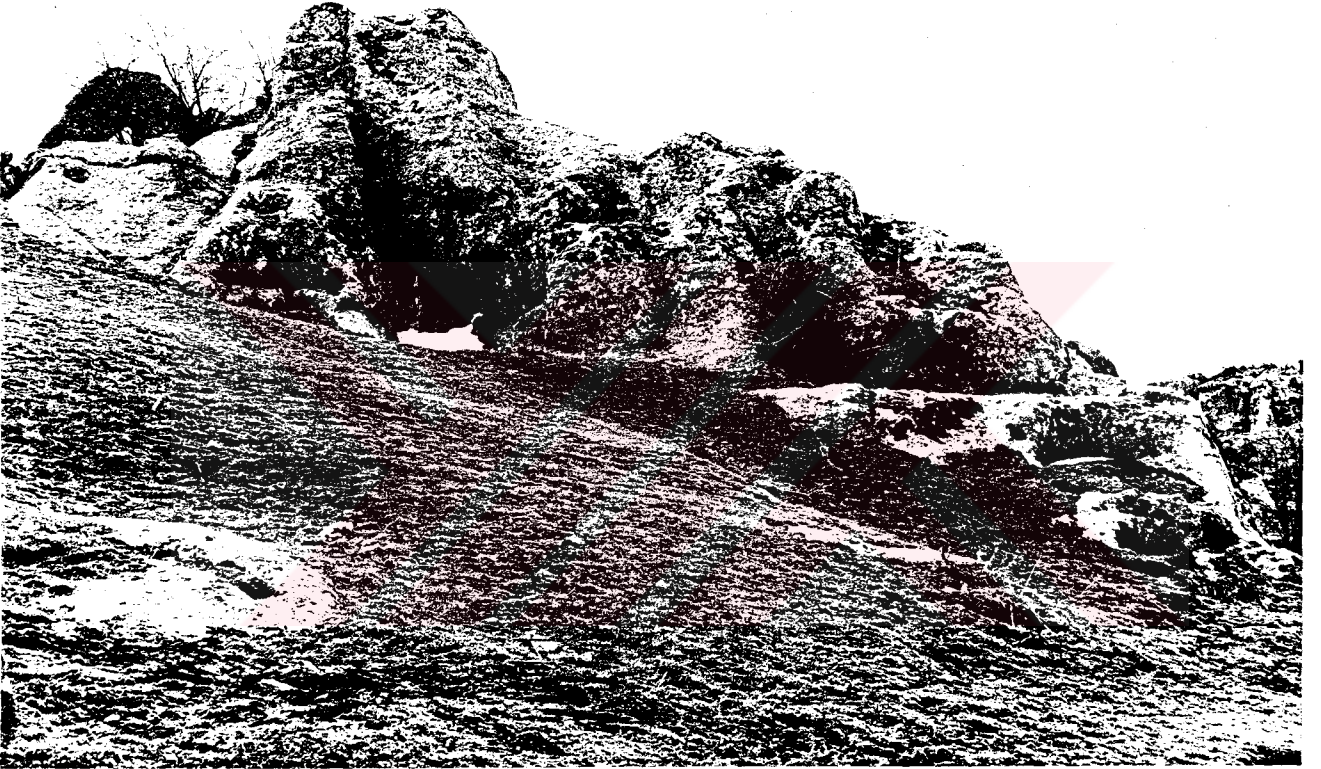
Midas Şehri 16 no'lu Altar. Görünüş, plan ve kesiti.
(Görünüş ve plan: Haspels 1971, 529.2; Kesit: H.Sivas)

a: Midas Şehri 17 no'lu Altar. Güneydoğudan.

b: Midas Şehri 17 no'lu Altar. Görünüş ve yatay kesiti.

Midas Şehri 18 ve 19 no'lu altarların bulunduğu kayalık. Kuzeydoğudan.

a: Midas Şehri 18 no'lu Altar. Kuzeydoğudan.

b: Midas Şehri 18 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti.

a: Midas Şehri 19 no'lu Altar. Kuzeydoğudan.

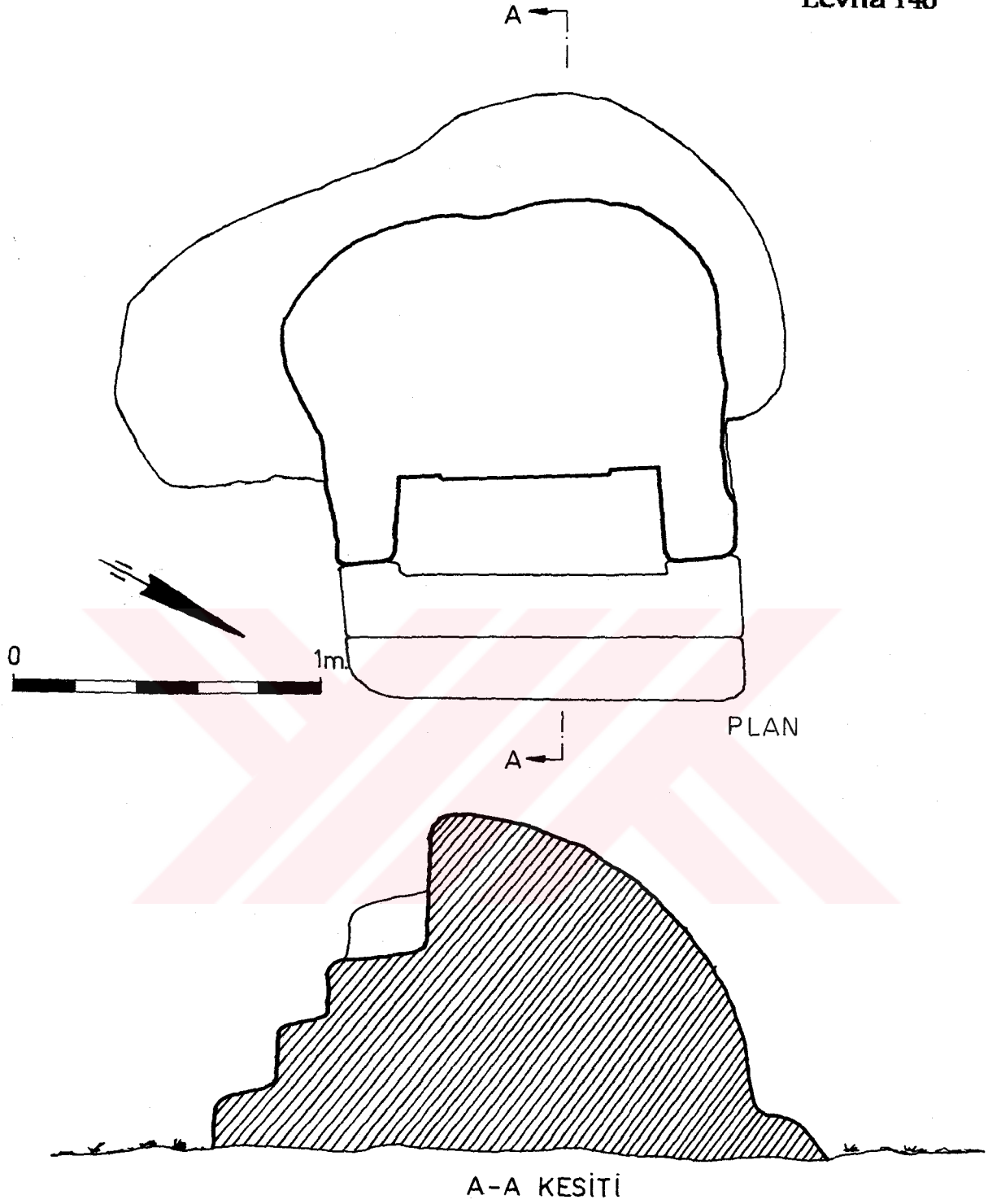
b: Midas Şehri 19 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti.

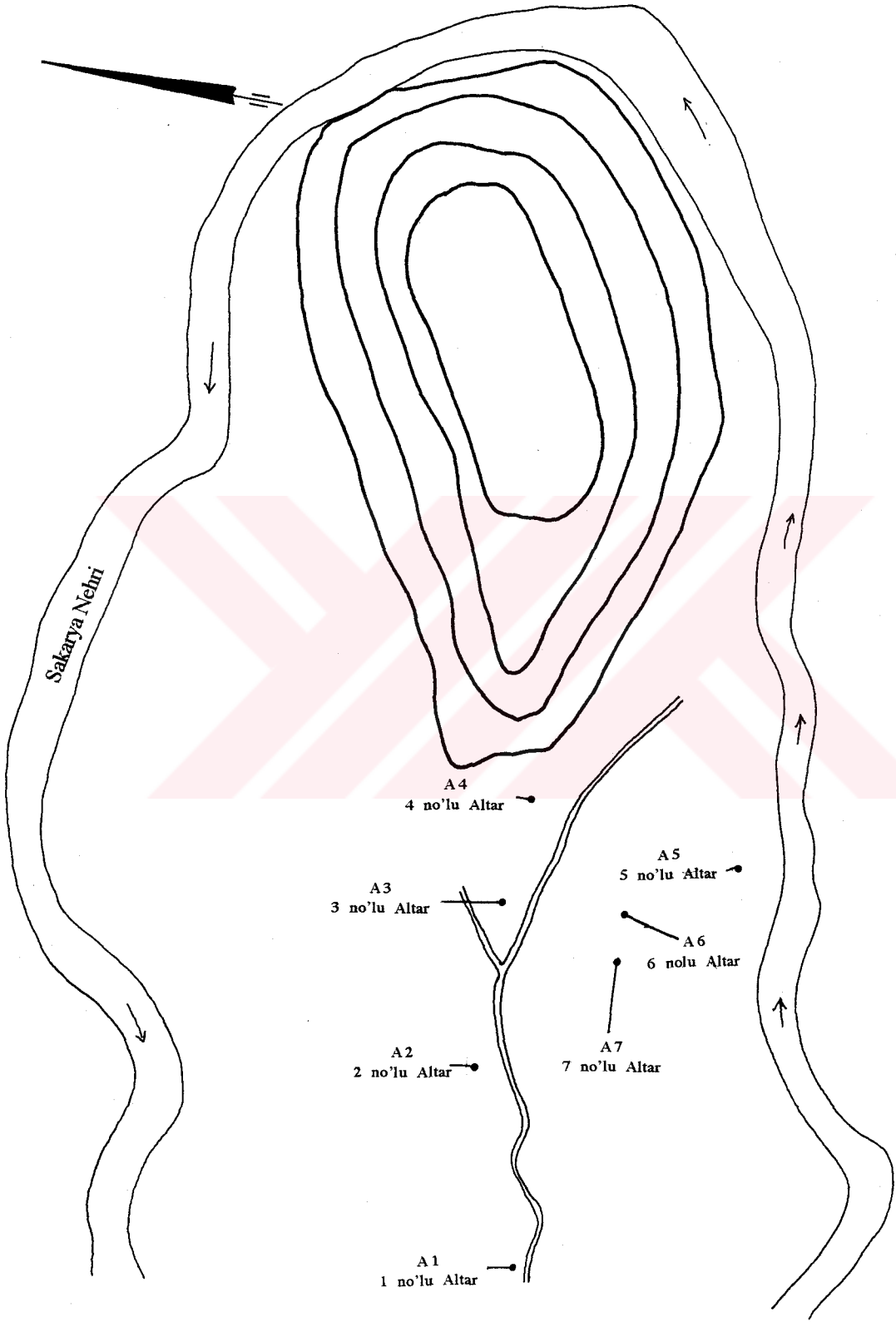
a: Tekören Altarı ve Kaya Teknesi. Doğudan.

b: Tekören Altarı. Kuzeydoğudan.

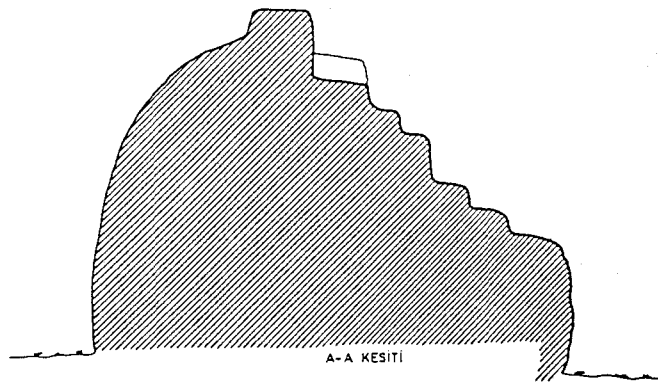
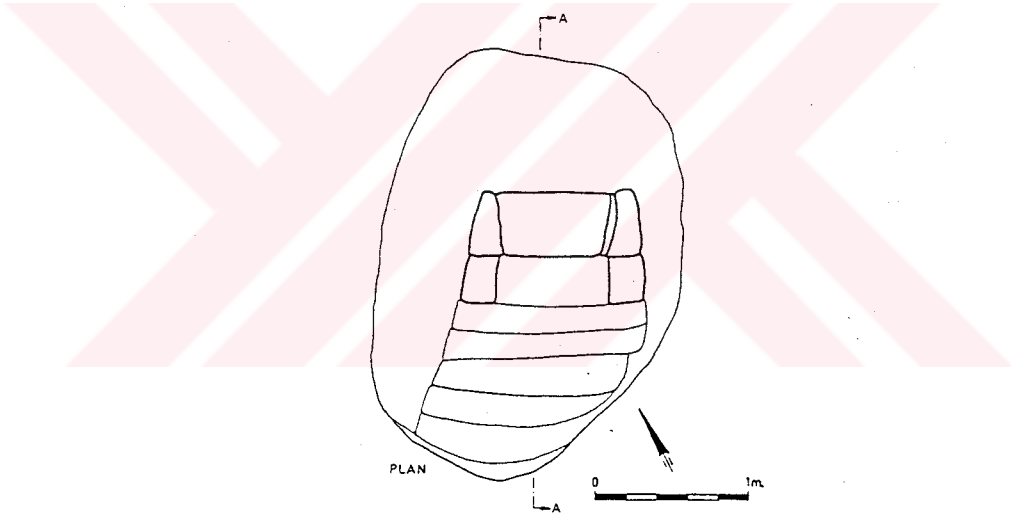
Tekören Altarı. Plan ve dikey kesiti.

Dümrek Kalebaşı Mevkii Krokisi

a: Dümrek 1 no'lu Altar. Güneyden.

b: Dümrek 1 no'lu Altar. Plan ve kesiti.

a: Dümrek 2 nolu Altar. Kuzeyden.

b: Dümrek 3 nolu Altar. Dogudan.

a: Dümrek 4 nolu Altar. Dogudan.

b: Dümrek 5 nolu Altar. Güneydogudan.

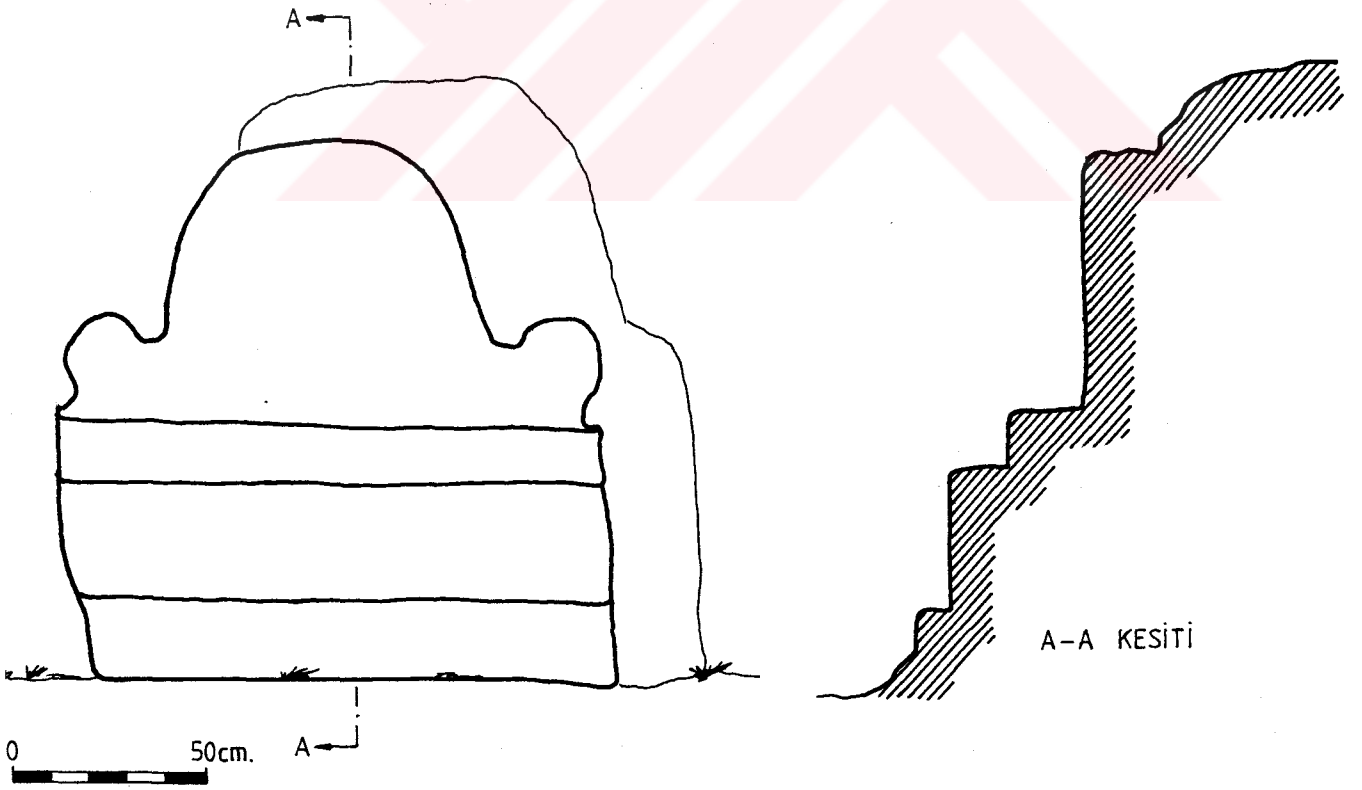
a: Dümrek 6 no'lu Altar. Doğudan.

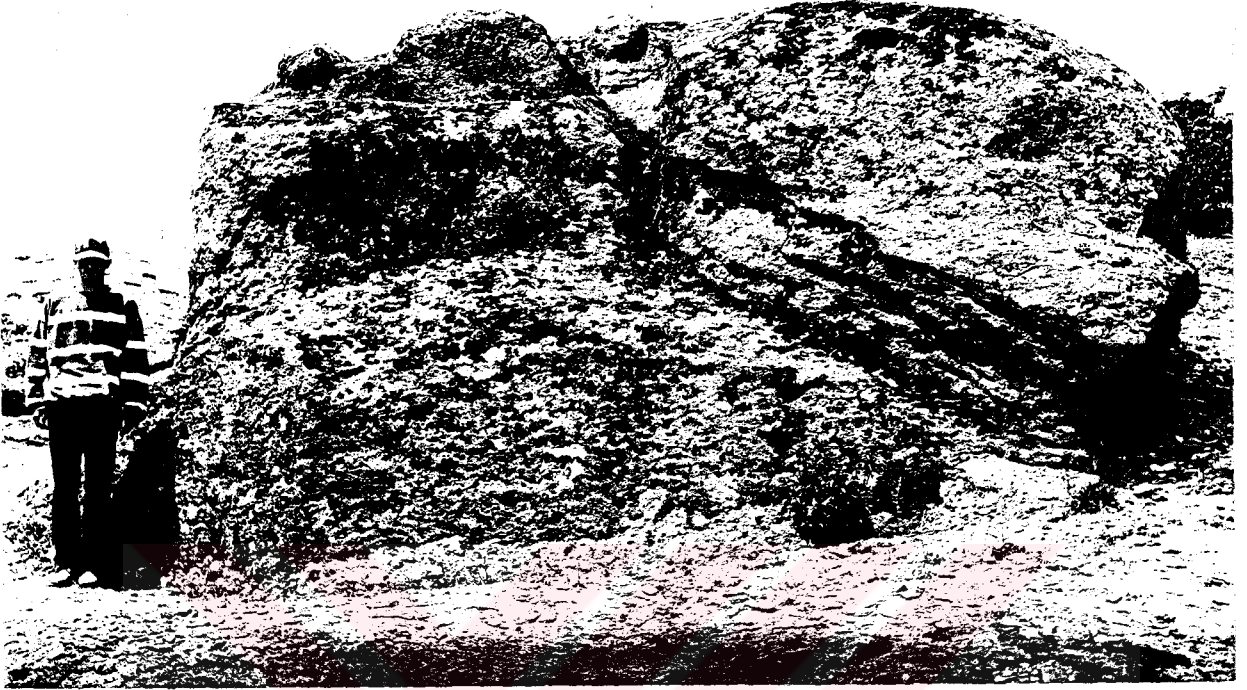
b: Dümrek 7 no'lu Altar. Güneyden.

a: Köhnüş 1 no'lu Altar. Güneydoğudan.

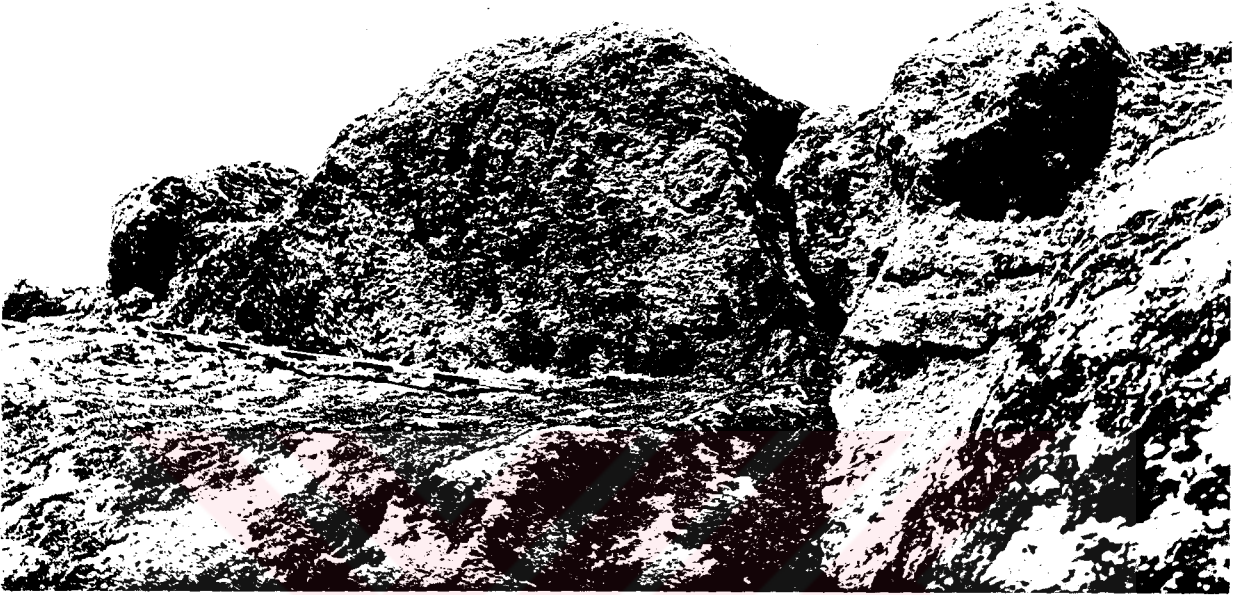
b: Köhnüş 1 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti.

a: Köhnüş 2 no'lu Altar. Doğudan.

b: Köhnüş 2 no'lu Altar. Kuzeydoğudan.

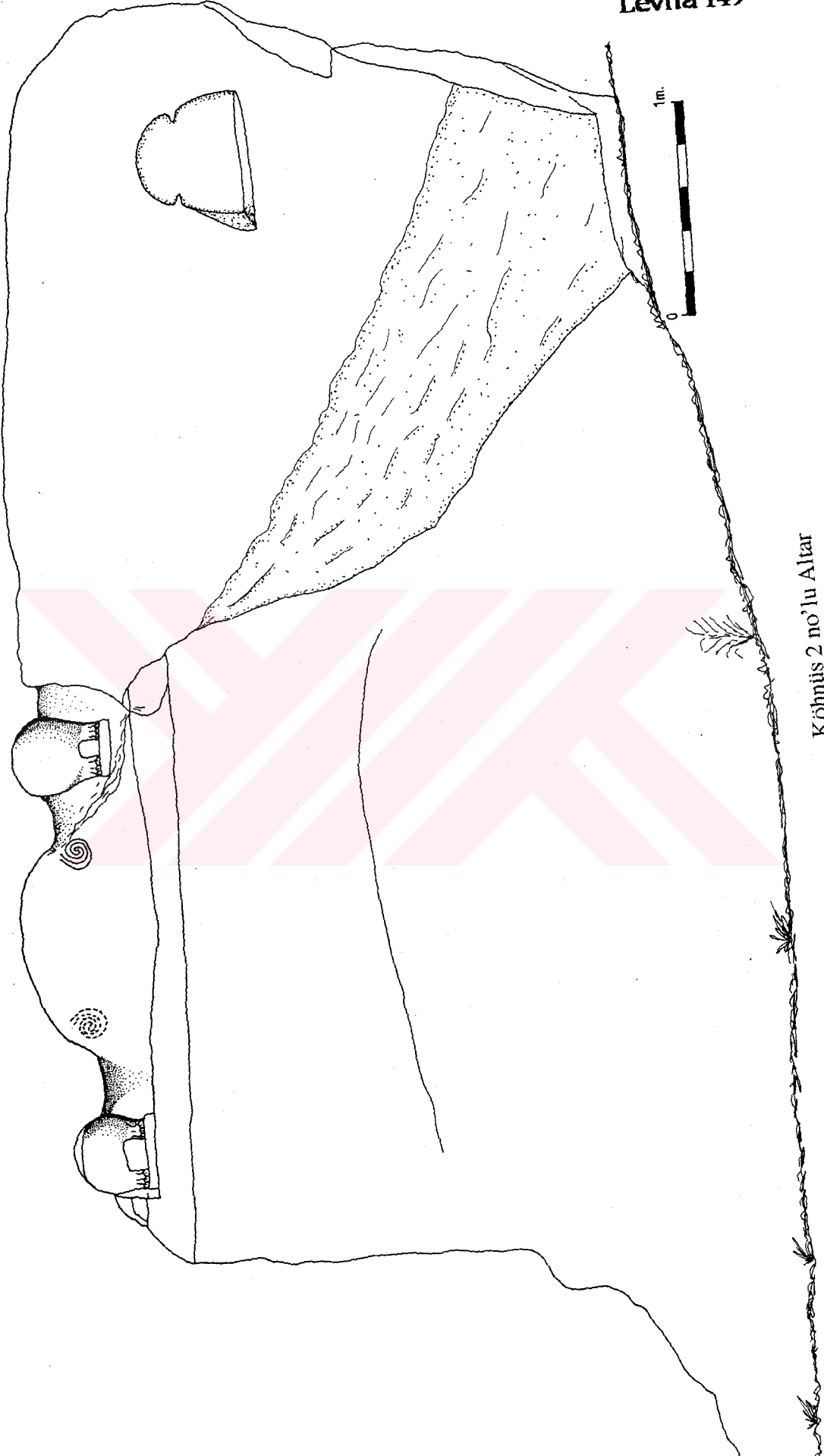

a: Köhnüş 2 no'lu Altar. Kuzeydoğudan.

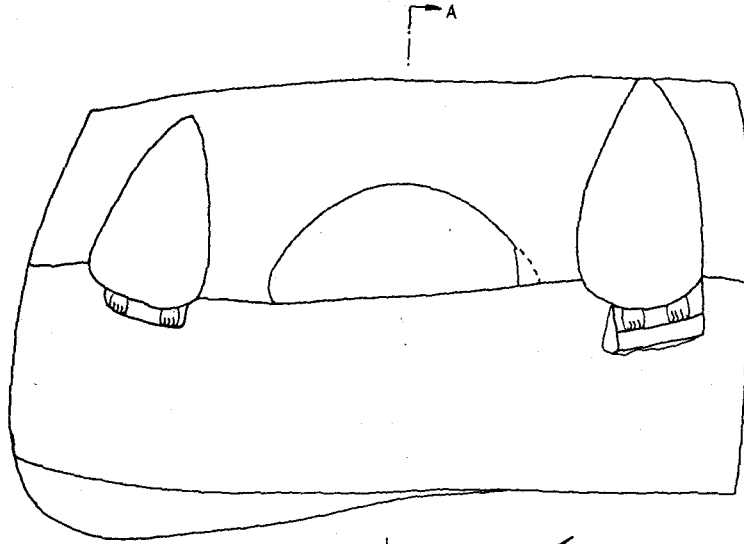

b: Köhnüş 2 no'lu Altar. Detay.

Levha 149

Köhnüş 2 no'lu Altar

PLAN

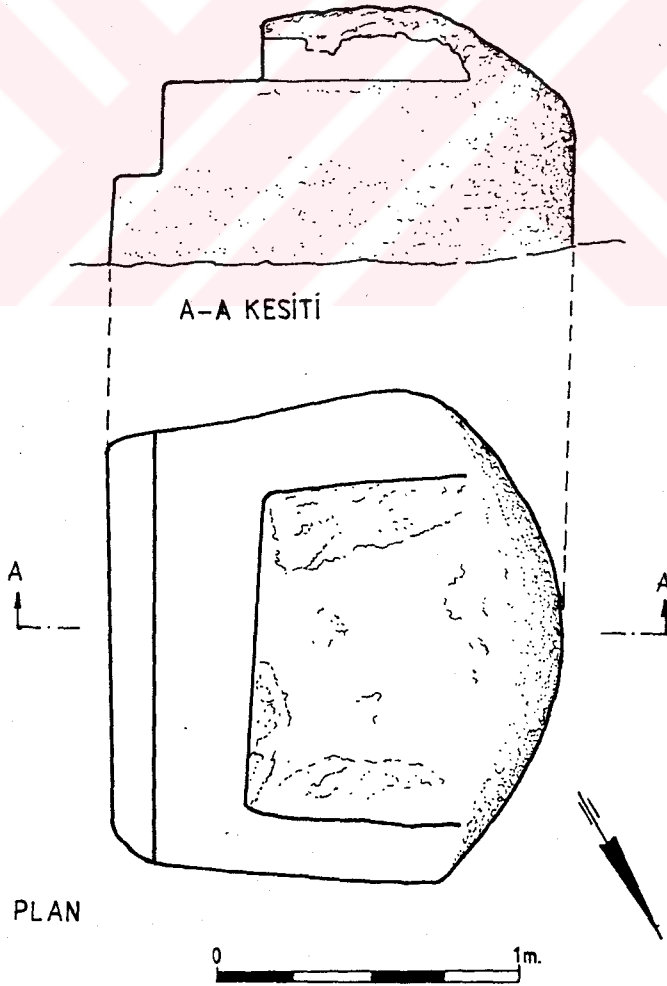

A-A KESİTİ

Köhnüş 2 no'lu Altar. Plan ve kesit.

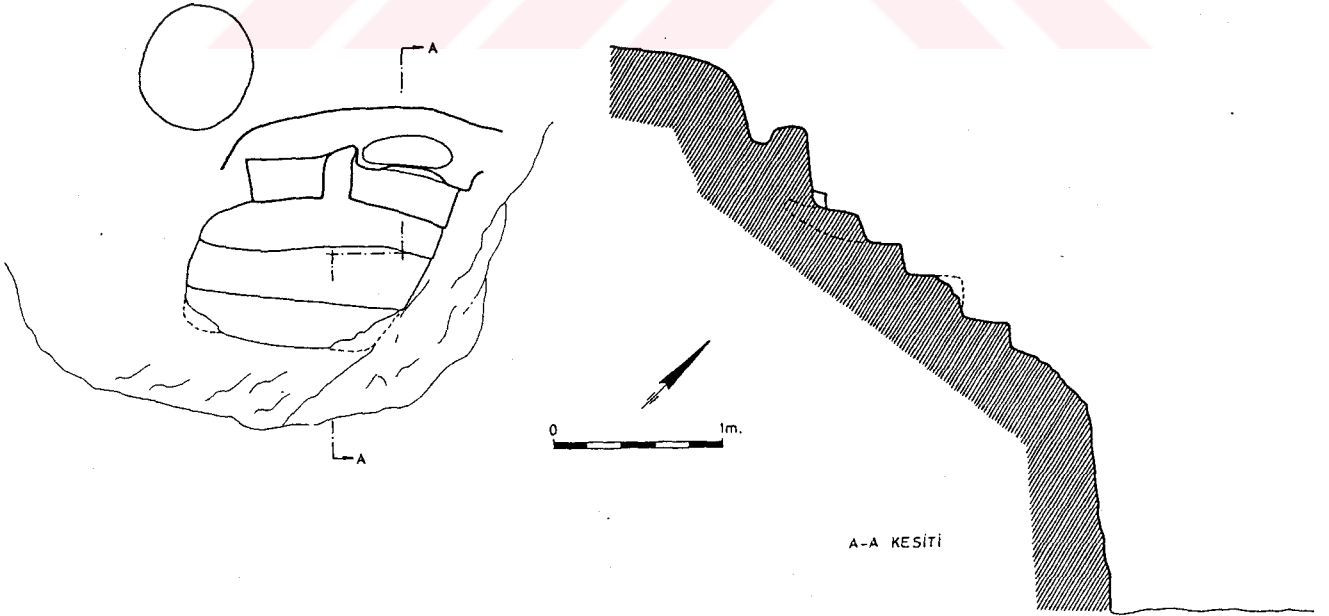
a: Kumcaboğaz Kapı Kaya Altarı. Güneydoğudan.

b: Kumcaboğaz Kapı Kaya Altarı. Plan ve dikey kesiti. (Haspels 1971, res. 525.1)

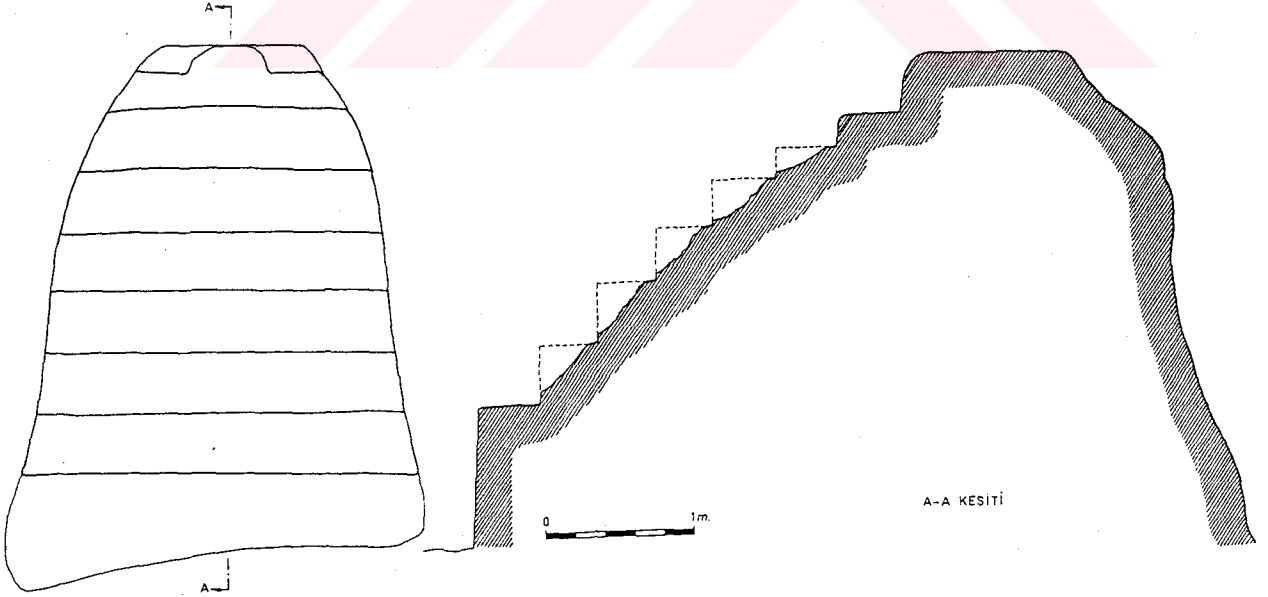
a: Menekşe Kayaları Altarı. Güneydoğudan.

b: Menekşe Kayaları Altarı. Plan ve dikey kesiti.

a: Büyük Kapı Kaya Altarı. Güneydoğudan.

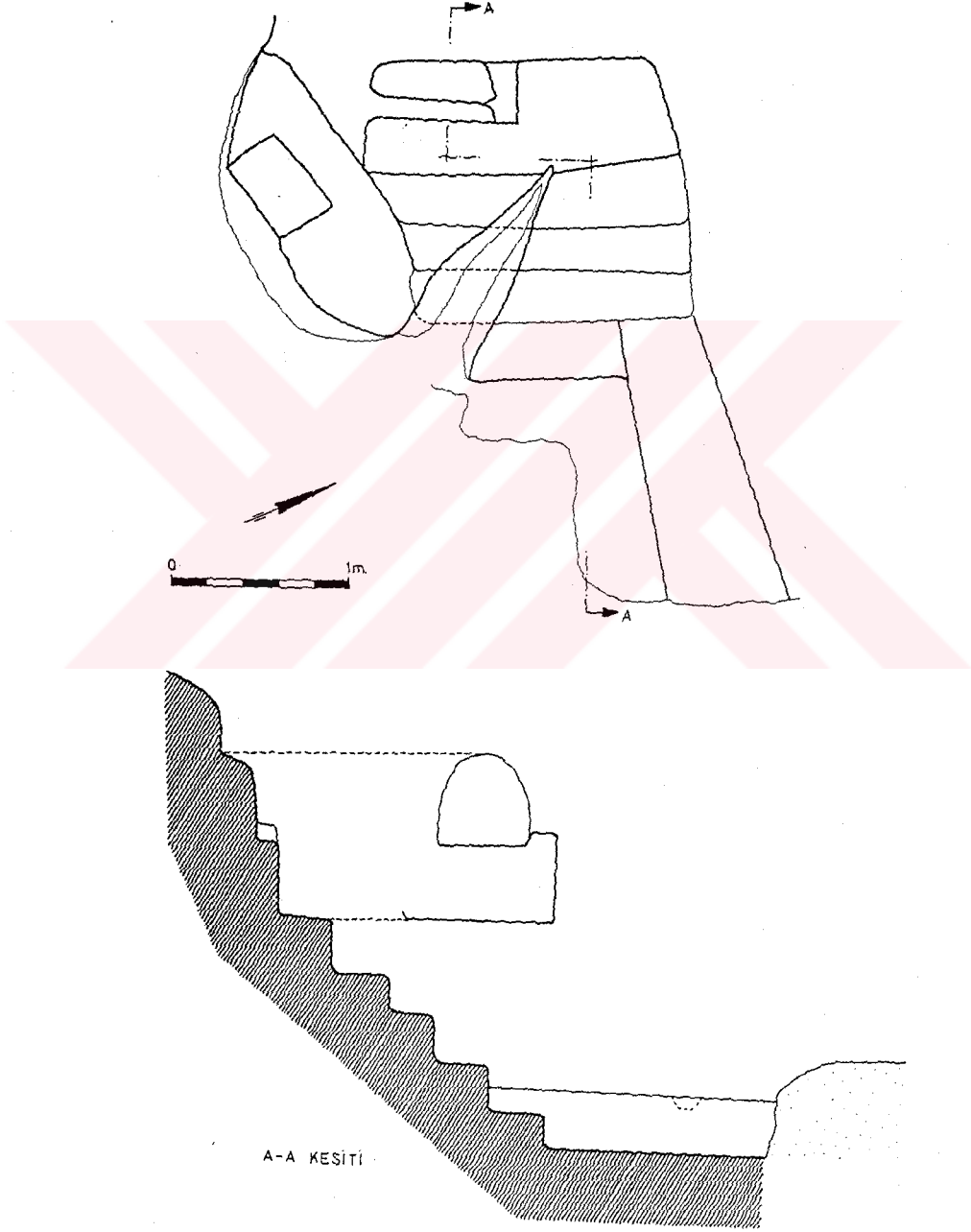
b: Büyük Kapı Kaya Altarı. Görünüş ve dikey kesiti.

a: Fındık 1 no'lu Altar. Doğudan.

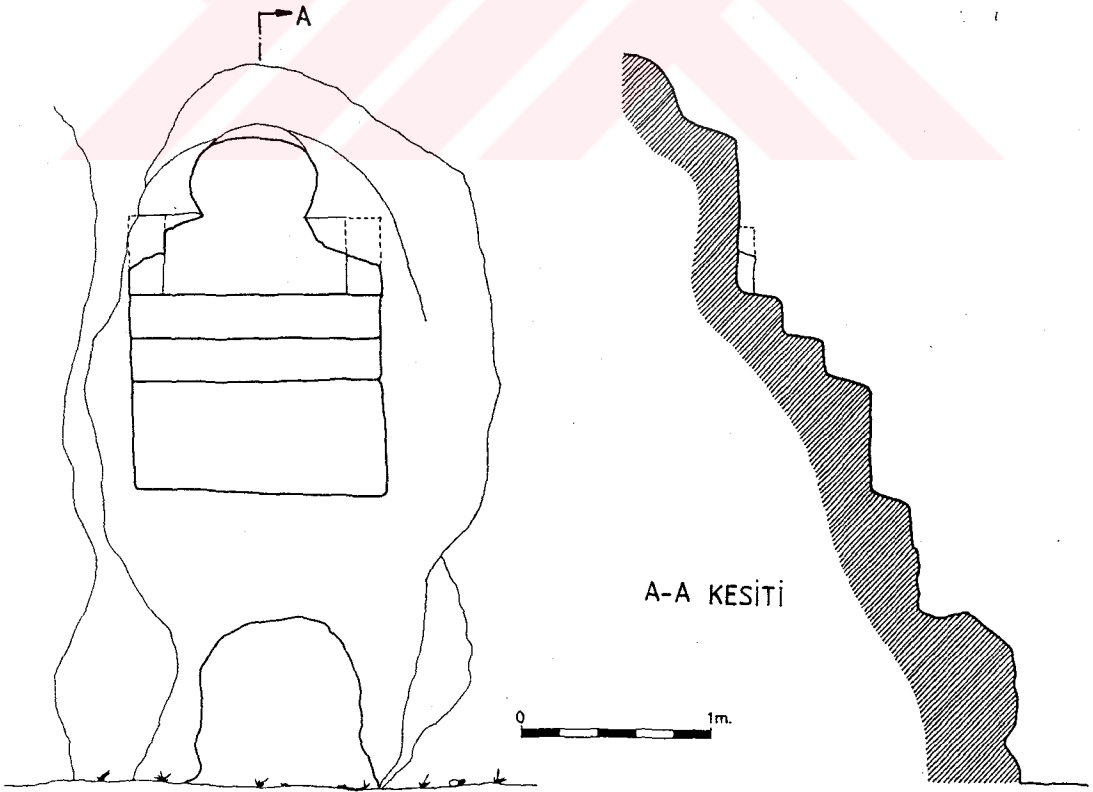
b: Fındık 1 no'lu Altar. Güneydoğudan.

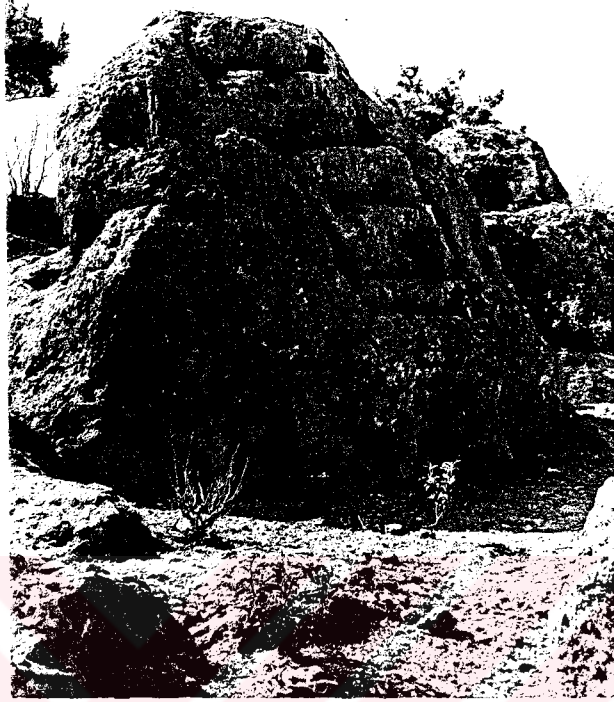
Fındık 1 no'lu Altar. Plan ve kesiti.

a: Fındık 2 no'lu Altar. Doğudan.

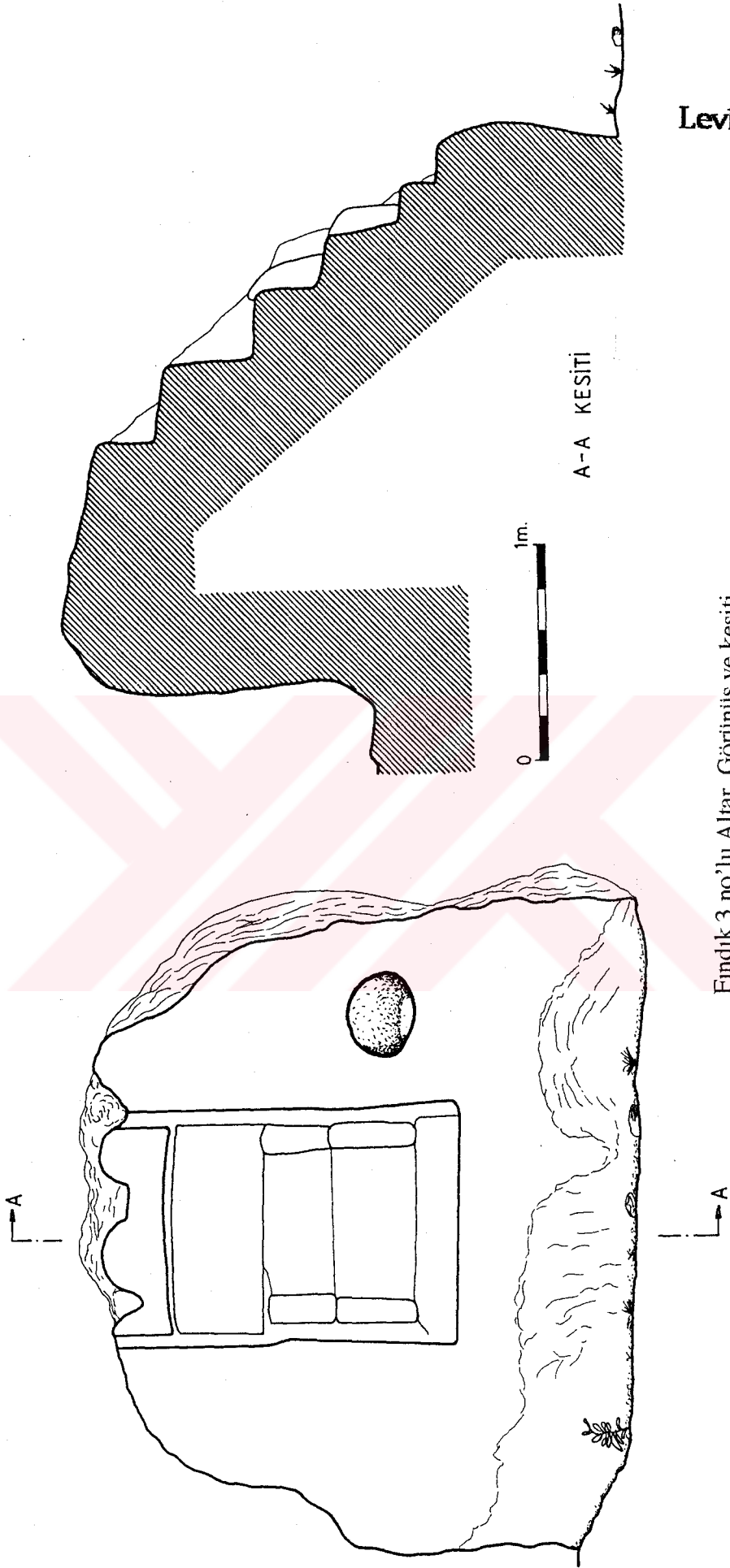
b: Fındık 2 no'lu Altar. Görünüş ve dikey kesiti.

a: Fındık 3 no'lu Altar. Güneydoğudan.

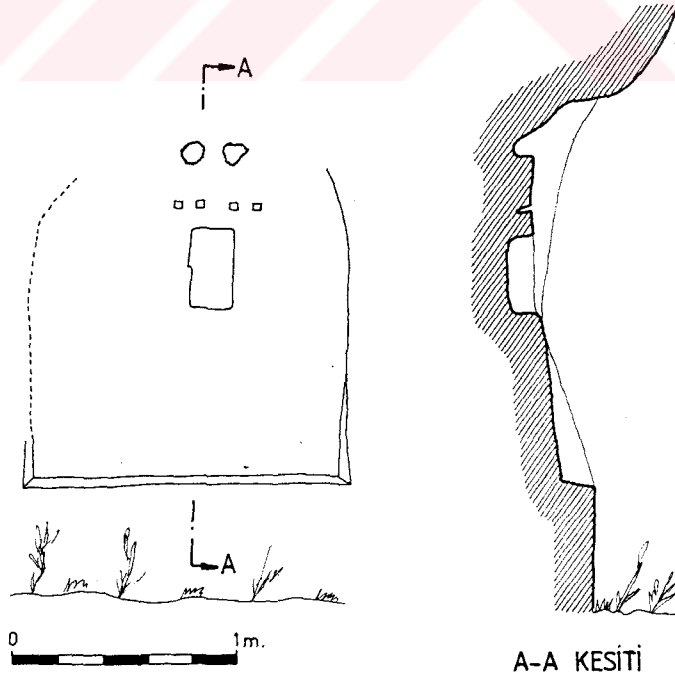
b: Fındık 3 no'lu Altar. Doğudan.

Fındık 3 no'lu Altar. Görünüş ve kesiti.

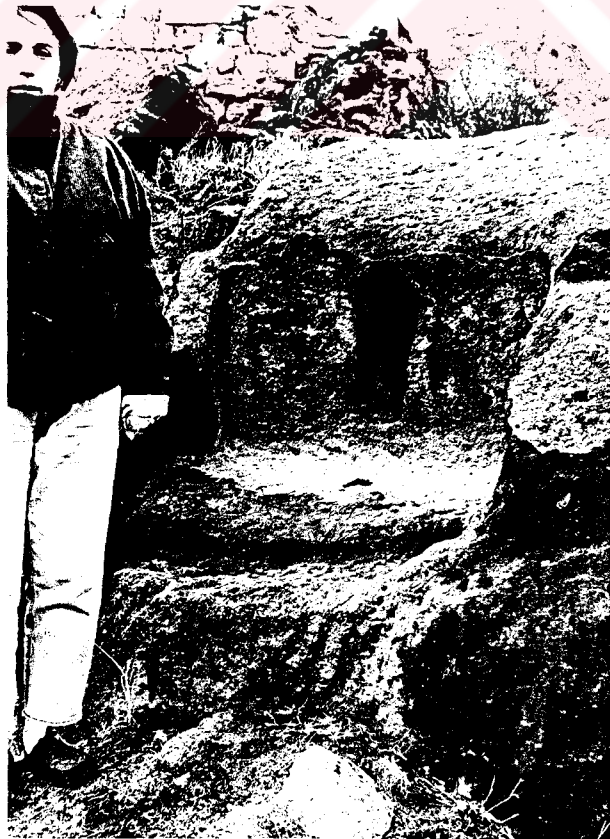
a: Midas Şehri 1 no'lu niş. Kuzeybatıdan.

b: Midas Şehri 1 no'lu niş. Görünüş ve dikey kesiti.

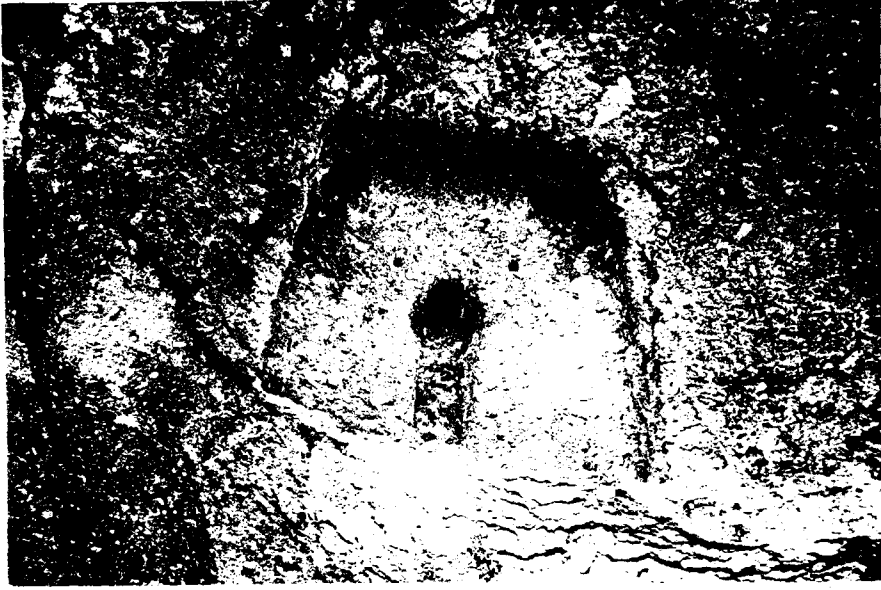
a: Midas Şehri 2 no'lu niş. Genel Görünüm. Doğudan.

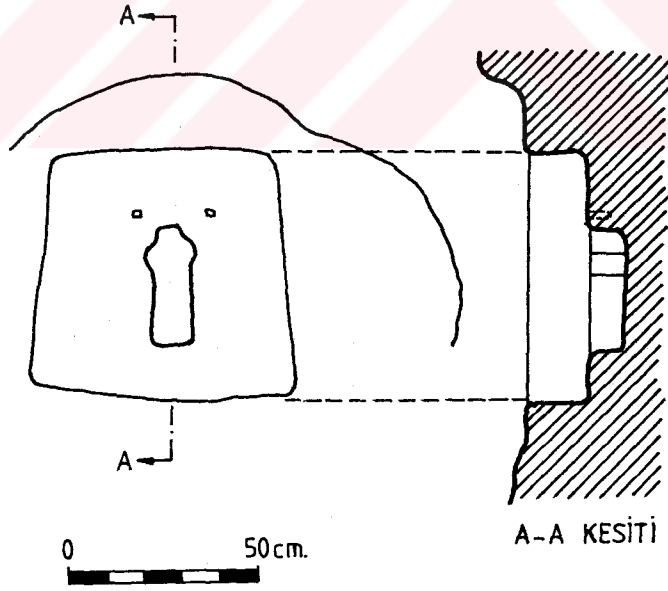
b: Midas Şehri 2 no'lu niş. Kuzeydoğudan.

Midas Şehri 2 no'lu niş. Görünüş ve kesiti.

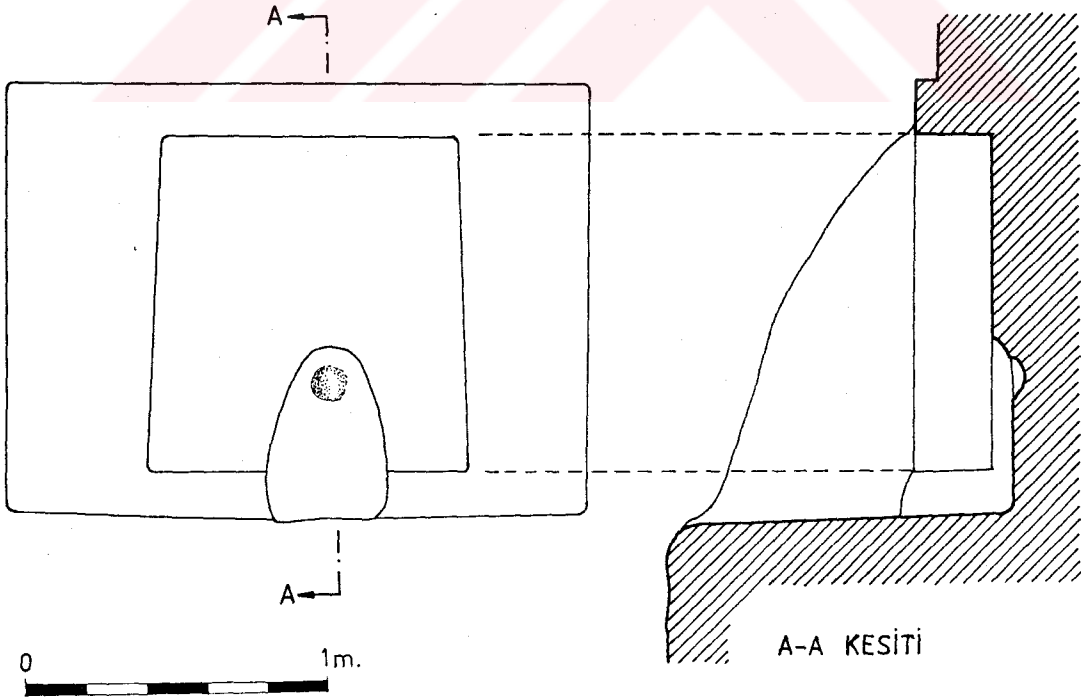
a: Köhnüş 2 no'lu niş. Doğudan.

b: Köhnüş 2 no'lu niş. Görünüş ve kesiti.
(Haspels 1971, 526.7)

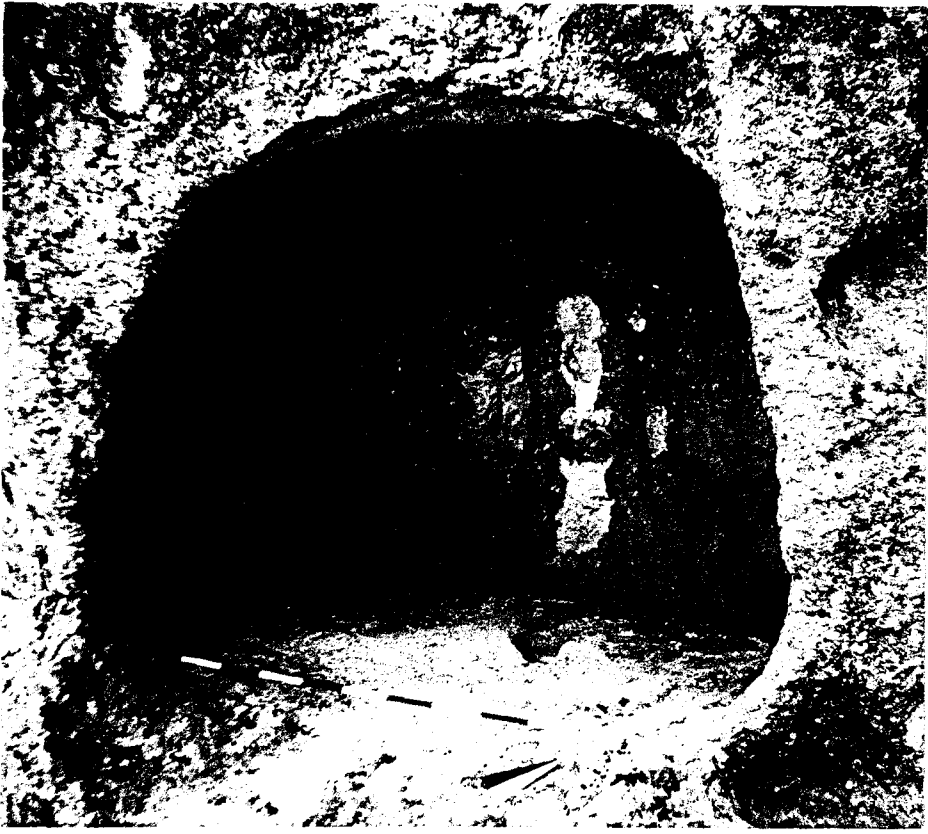
a: Fındık 3 no'lu niş. Kuzeyden.

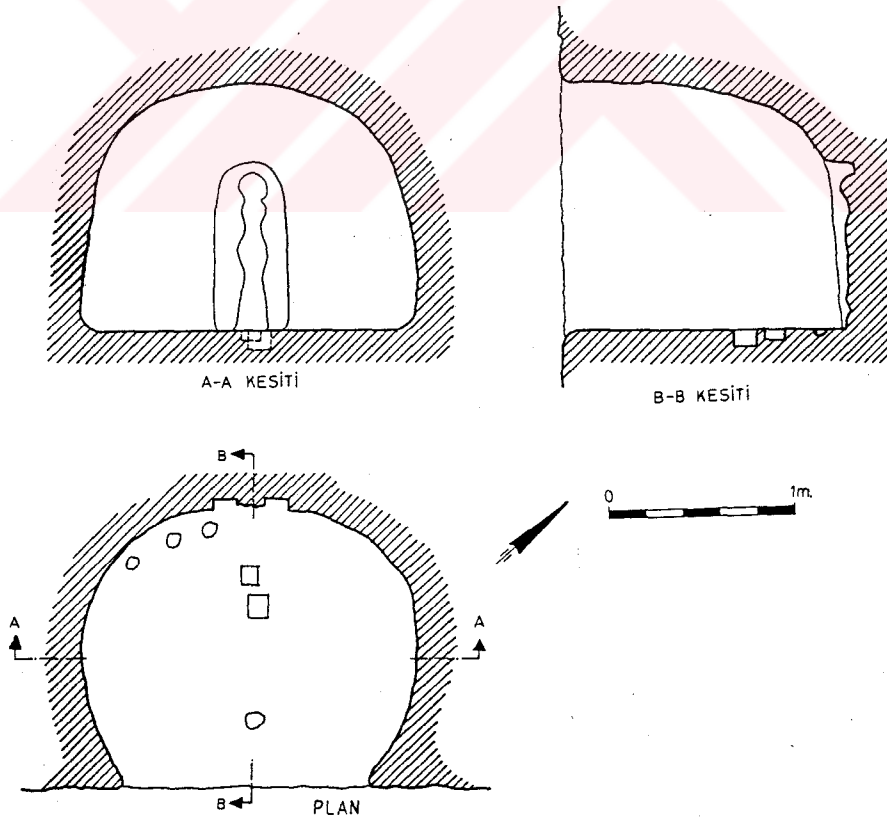
b: Fındık 3 no'lu niş. Görünüş ve Kesiti. (Haspels 1971, res. 527.2).

Deliktaş Nişi. Güneydoğudan.

a: Deliktaş Nişi. Doğudan.

b: Deliktaş Nişi. Plan ve kesitleri (Haspels 1971, 517.2)